

113
20-

ACADEMIA ROMÂNĂ
STUDII ȘI CERCETARI
IV.

ISTORIA
LITERATURILOR ROMANICE
IN DESVOLTAREA ȘI LEGĂTURILE LOR

DE

N. IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

VOL. I-ii
EVUL MEDIU

BUCUREȘTI
TIPOGRAFIA „CULTURA NEAMULUI ROMÂNESC”

1920

Prețul 20 lei.

ARc

N. IORGA

ISTORIA LITERATURILOR ROMANICE ÎN
:: DESVOLTAREA ȘI LEGĂTURILE LOR ::
: : : : Volumul I-ii : EVUL MEDIU : : : :

STUDII ȘI CERCETĂRI

	<u>Lei</u>
I. Istoria poporului francez, de <i>N. Iorga</i> 1919 . . .	20.—
II. Scurtă istorie a Slavilor răsăriteni, de <i>N. Iorga</i> 1919	10.—
III. Problemele evoluției poporului român, de <i>Dr. Gr. Antipa</i> 1919.	20.—

ACADEMIA ROMÂNĂ
STUDII ȘI CERCETARI
IV.

P. Poniș
1927, sept.

ISTORIA
LITERATURILOR ROMANICE
IN DESVOLTAREA ȘI LEGĂTURILE LOR

DE

N. IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

VOL. I-ii

EVUL MEDIU

BUCUREȘTI

TIPOGRAFIA „CULTURA NEAMULUI ROMÂNESC”

1920

ARE

a. m. 1922/6/XII
J. S.

INTRODUCERE

Romanitatea a existat oare, ca realitate etnică, în parte, ca realitate suleitească mai ales pentru ca să se poată încerca o istorie a dezvoltării ei, pe baza, înainte de toate, a acelor literaturi pe care le-a produs și care s'au influențat, s'au luptat între ele, s'au dominat și s'au înlocuit, asimilând ce li-a venit de la alte societăți de popoare și restituindu-li, cu un adaus propriu, ceia ce împrumutaseră, la un moment dat de la dănosele?

Aceasta e întâia întrebare ce ni se pune și legitimează studii îndreptate în această direcție¹.

Căci a vorbi de romanitate în alt sens, de „ginta latină“ pe care Alecsandri, cel încoronat de felibri ca să considere aceasta ca momentul de căpetenie al vieții lui, a cântat-o într'o poezie mediocră care ne face a zimbi astăzi, dar odinioară a încântat și umplut de mândrie atâta lume, nu mai e potrivit cu ce știm astăzi și cu ce putem judeca astăzi după atâta operă de critică. Nu mai credem în romanisările minunate, prin legionari de șezeci de ani căsătoriți cu femei barbare — care, cu tenacitatea conservativă a femeilor, mai curând ele i-ar fi putut desnaționalisa —, cu alergarea, pe alocurea, în „Transvaalul“ Daciei și îmbulzirea atâtor căutători de aur și nestatornici vânători de noroc ușor, cari, nicăiri și în nicio vreme, n'au obiceiul să se așeze și să întemeieze. Nu credem în minunile făcute abia în curs de un veac și jumătate cu asemenea oameni și în asemenea situații. Cum nu putem admite fantasticul transformism al raselor inferioare prin contactul singur cu o ordine de Stat venită într'o civilizație socială și economică redusă la cele mai simple forme

¹ Cf. A. Cousson, *La pensée romaine, essai sur l'esprit des littératures dans les nations latines*, Louvain-Paris, 1911.

și incapabilă de a da și scrisul cel mai modest și, pe lângă aceasta, păstrând — credem — vechiul ei graiu.

Afirmăm încă odată, sprijiniți pe atâtea exemple, arătate și aiurea, de multe ori, că desnaționalizarea raselor primitive, care rămân, și nu numai antropologic, ci prin atâtea caractere sufletești, prin atâtea decisive note morale, nu se poate face decât prin *imigranți*, prin imigranți în număr covârșitor și printr'o majoritate de imigrație, având, cu aceiași credință dacă se poate, ori cu una care să nu fie antagonică, *aceiași fel de traiu, aceleași ocupații economice*.

Dacă Irlandezii au trecut, în secolul trecut, cu sutele de mii la graiul stăpânitorilor, cari erau în număr mai mic și îndeplineau alte ocupații, aceasta se datorește, ni se spune, unei influențe continue exercitate de preoți și de învățători, cari i-au făcut să creadă că vechea limbă celtică e un semn de inferioritate. Se poate, căci nu se vede alt mijloc *direct* de influențare, dar trebuie să se ție în samă mijloacele de acțiune, multiple și generalisate, pe care în zilele noastre le are la dispoziție un Stat așa de puternic, o societate așa de admirabil organizată ca Anglia și lumea englesă și cu care nimic nu poate fi comparat în vechiul Imperiu roman. Dacă în Statele Unite mulți dintre imigranți au părăsit limba lor pentru a deveni cetățeni de graiu engles ai Marii Republice, aceasta se datorește faptului că acel ce vine de aiurea, inferior în cultură, are totdeauna o sfială deosebită față de omul de o cultură superioară pe care-l găsește și acasă la dânsul și, tot odată, împrejurării că imigranții au sosit unul câte unul, sau în grupe mici, răspândindu-se și topindu-se astfel în masa aceluia pe cari i-au aflat: îndată însă ce grupe mai mari s'au așezat deosebi în aceleași centre, desnaționalizarea nu se mai face cu aceiași răpeziciune, *conștiința de inferioritate lipsind*¹. Adăugim și aceia că aici limba englesă deschide accesul la orice situație, într'o societate absolut egalitară, pe când la Roma, chiar după generalizarea dreptului de cetățenie, dărui oricărui individ cuprins între marginile Imperiului, trebuiau atâtea condiții pentru a se ajunge sus! În sfârșit, noii cetățeni aparțineau raselor celor mai variate, și englesa era mijlocul unic

¹ Negrii din America-de-Nord, aduși în mici pachete, s'au desnaționalizat, firește, ușor.

pentru a se înțelege între sine chiar, pe când în provinciile Romei imperiale nu e acesta cazul.

Înțelegem : în provinciile care au adoptat idiomul latin popular și, desvôltându-l mai departe, au produs limbile romanice, vorbindu-l pe acela cu organe deosebite. Căci nu pretutindenii s'a petrecut aceasta. Provinciile grecești n'au dat o limbă greco-latină sau latino-greacă, de și cele două graiuri samănă așa de mult, și aceeași menținere a vechii limbi naționale se întâmpină în tot Orientul asiatic, rămas sterp în ce privește asemenea creațiuni. Și nu poate fi vorba de valoarea culturală mai înaltă a celor ce au resistat, căci nici Germania, nici anume regiuni scitice, de populație uralo-altaică, n'au putut fi asimilate.

Limbi neolatine s'au produs numai în Galia, pe basa celtică, — și Celții din Britania Mare, cari au luat atâtea cuvinte de la Romani, erau pe cale să creeze o limbă neo-latină —, în Spania și Portugalia, pe basă iberică, în Italia însăși, pe singura basă latină, în Alpi, unde Reto-Romanii — Rumunși și Ladini — au un substrat special — și la noi, unde substratul a fost dacic, trac.

În toate aceste părți, ducând, la sfârșitul Republicii romane, o viață mai mult de sat, a plugarilor și păstorilor, au trebuit să vie mari masse romane, în adevăr romane — nu în sensul în care anume persoane din Austria puteau fi însumate la rasa germană —, având același fel de traiu țărănesc, pentru păstrarea chiar a căruia au părăsit solul italian. Căci aici se înscăunase, prin progresele militare, politice și economice, ale Statului, un alt regim la țară, unde erau vile, parcuri, ca ale lorzilor englesi de astăzi, cari au izgonit la orașe — însă nu și la Roma, plină de străini și având, în Trastevere, Semiți: Sirieni și Evrei — o mare parte din vechea populație de plugari ca să-și aibă plăcerea lor de a vână vulpi și de a organiza serbări în aier liber, iar sclavi, cu munca fără preț, lucrau pentru stăpân, pe când cea mai mare parte din aprovizionare venia pe Mare, din grânarele Siciliei, ale Africei și altor părți căzute în atârnare față de Roma. Nefiind admisibilă, cum am spus, îngrămădirea prea mare în orașe, unde nu era o industrie asemenea celei de astăzi, neputând fi vorba de emigrări ca acelea care duc în America pe sătenii fără ocupație ai Rusiei europene, ai Austro-Ungariei, ai Irlandei, a trebuit să se producă o lentă emigrare de care, în

chip firesc, izvoarele narrative, preocupate de mari fapte militare, de violente manifestații politice interioare și de acte eroice ale personalităților excepționale, n'au grijă să vorbească unor cetitori pe cari asemenea mișcări fără sens moral sau „istoric“ nu i-ar fi interesat de loc. S'a evitat astfel un războiu țăranesc, avându-se în loc războiul social al robilor lui Spartacus.

Și acești oameni singuri, trecind pe alte țărâmburi, cu prestigiul puterii romane, cu valoarea lor dovedită, cu sprijinul oficialității apropiate ori mai depărtate, au putut desnaționaliza aproape imediat părți risipite din populația aborigenă, pentru ca aceștia la rîndul lor să poată lucra, independent de sângele lor, asupra congenerilor rămași tot cu vechiul graiu și cu sufletul care-i corespunde și care acum, odată cu schimbarea limbei, trebuia și el să se schimbe.

Altfel nu ni putem explica prefacerea, nici în întinderea și nici în răpegiunea ei. Și n'am putea pricepe de ce ea s'a îndeplinit numai în anumite hotare, de prin prejurul Italiei, oriunde nu se întâmpina barbaria apărută prin moravurile ei primitive (ca la Germani), sau civilizații care, pentru a-și schimba caracterul, aveau nevoie de o altă calitate economică, socială și culturală a năvălitorilor.

- Putem admite deci fără teamă de a ne înșela, că, aici și în acest timp, ca și în alt timp aiurea, romanisarea, care e mai mult o latinisare, s'a petrecut ca un fenomen înainte de toate *popular, elementar*. Pe urmă numai un Marius, pentru Galia-de-Sus, un Cesar pentru cea de Nord, alții pentru Peninsula Iberică; un Traian pentru Dacia au urmat linia trasă de emigranți — cum au făcut Țarii Rusiei în veacul al XVII-lea, mergând pe urmele Cazacilor în Siberia, ori în veacul al XIX-lea luând moștenirea unui general Cernaiev — și au adaus la o realitate etnografică și culturală în stare de formațiune înaintată puterea și organizația pe care Statul singur, prin victoria, cucerirea și dominația lui, le poate adăugi.

Astfel, în momentul când, prin veacul al IV-lea și al V-lea, barbarii germanici, uralo-altaici, slavi rup zăgazul cel vechiu, care-i oprise cu succes atâta vreme, ei întâmpină o întreagă lume romanică, a cărei forță de rezistență venia mai mult din spontaneitatea cu care fusese creată decât din concursul și protecțiunea

pe care i-o dădea Statul care până atunci o acoperise cu umbra sa.

La acest Stat nu țineau așa de mult populații care, din moment ce Roma-și părăsise tradiția începuturilor sale și se prefăcuse într'un singur sindicat de interese ce vrea să se menție prin orice mijloace are la îndemână, n'aveau cu „Imperiul“ nicio legătură morală, sultească. Cesarul cerea contribuții însemnate pentru Curtea sa și funcționarii săi, dar el nu garantă dreptatea și buna administrație înlăuntru, și mai ales nu era în stare să deie o singură apărare la o graniță neconținut amenințată. El însuși aducea pe barbari în armată, îi ridica în ranguri, îi acoperia cu onoruri și chiar îi coloniza de-a lungul districtelor mărginașe. Lumea se familiarisa cu acela a cărui grosolanție nu împiedeca să se vadă că pentru mai puțin e în stare să deie mai mult. Fiind vorba de o simplă legătură materială, barbarul a fost deci acceptat în locul vechinului domn și stăpân.

Niciun nex moral, de sigur, cu acesta, care nici el nu cerea așa ceva, mulțămindu-se cu ce i se oferia și cu ce era în stare să ieie pe de-asupra. În această desertare față de puterea veche, în această acceptare față de puterea nouă, rămânea o opoziție. Pentru a o notă servia cuvântul de *roman*, precum încă la poetul Fortunatus (secolul al V-lea), când e vorba de a se fiia deosebirea pur politică în mijlocul societății romane înseși. *Romania* stă, pentru întâia oară, în față cu *barbaries*:

Ilinc cui barbaries, illinc
Romania plaudit:
Diversis linguis laus sonat
una viro¹.

Și termenul se aplica în deosebite domenii la deosebite fragmente ale acestei lumi romanice, după cum opoziția, antagonismul se afla într'un domeniu sau în altul.

Astfel după ce *Romania* a fost, la un Orosiu ori la biograful Sfântului Augustin, termenul opus barbariei năvălitoare², la vechii Galo-Romani, cari, primind pe Franci, s'au unit cu ei în același

¹ Versul 327, citat de Pio Rajna, *La origini dell' epopea francese*, pe lângă cunoscutele înscenări ale lui Gaston Paris, în *Romania*, I, p. 1 și urm. Cf. clarea de samă din *Revista istorică*, I.

² Counson, în *Musée belge* pe 1911, p. 227.

Stat durabil, confundându-se apoi cu dominatorii, *romană*, „li roman“ (*romanice*), a fost limba, dar nația nu. La Italiani, cari n'aveau — statornic — graiu germanic în față decât undeva în Lombardia sau în părțile de Sud, ale ducatului, limba se zice, simplu, limba vulgară, *il volgare*, dar, de oare ce autoritatea Scaunului roman ține osebită de regatul lui Teodoric și de acela al lui Alboin o provincie în jurul Romei sale, aceasta va fi „Romania“, Romagna și până astăzi¹. La Spanioli, de și odată Romanii față de Goți vorbeau o limbă romană, n'a rămas nici una, nici alta, de si graiul și conștiința corespunzătoare s'au păstrat. La Reto-Romani Statul n'a existat: oamenii, în văile lor păzite, s'au simțit liberi de barbari: deci și-au zis *Rumunși* sau *Ladini*; limba lor *ladină*. Noi, în slârșit, cei mai favorisați din punctul de vedere al acestei glorioase moșteniri, am vorbit *românește* în fața Germanilor, Hunilor și Slavilor; am stătut ca *Români* dincolo de hotarele Statelor barbare ai căror fundatori au desăvârșit creațiunile lor politice, — râvnind la Constantinopol, la Roma Răsăritului —, numai *dincolo* de Dunăre; ne-am opus ca *Români* țerani boierimii suprapuse, cu origini în mare parte străine. Și — precum Italianul numia „Romania“ teritoriul neocupat de Ostrogoți și Longobarzi, precum *Romania* e pentru Maximin, adversarul lui Ambrosiu, teritoriul roman unde fuge — la Sud — evangelisatorul Goților de aici, *Ulila*², precum pentru cruciați, pentru musulmani și apoi, după această ciocnire cu Latinii, pentru Bizantinii inșiși (la Pahimere), Imperiul de Orient e o *Rhomania*, un *Rum*, Țară-Românească, aceasta, supt un Domn al cărui nume — *dominus* — înseamnă împărat, a fost concepția noastră teritorială osebită, apoi concepția Statului pe care l-am creat.

Pe la 350—450 romanitatea, orice nume i s'ar da în unele domenii, nu e deloc sfărîmată, *in ce privește conștiința ca și în ce privește legăturile ei*. Galia se continuă prin Provența în Italia-de-Nord, iar prin Catalonia în peninsula iberică (precum se va vedea mai departe, fel de fel de legături se impuneau între aceste țeri până vom avea, puțin după 1100, o dinastie catalană purtând coroana regală în Aragon, și în Provența pe aceia de conte).

¹ Numele nu se poate pune în legătură cu scurta stăpânire bizantină, care a lăsat, în Sud, Basilicatul; Counson, *l. c.*, p. 228.

² Kaufmann, *Terte und Untersuchungen*, I, 1899; la Counson, *l. c.*, p. 228.

Vestul se unește cu Orientul prin acele Ținuturi romane, latine din Alpi și chiar prin provincii apoi slavisate, germanisate din Austria, până la Vindobona-Viena, la Aquincum-Pesta, prin care trece drumul cel mare pentru ostași, negustori, administratori.

Și, în sfârșit, dacă în Vest Britania-Mare e în parte teritoriu romanic, oprit doar de împrejurări de a produce o nouă limbă neo-latină. În acest Răsărit al nostru, fragmentele actuale din Istria și din deosebite părți ale Balcanului și Pindului, urmele romane din Polopones, până la acei Mainoți în care sângele slav poate fi amestecat cu vechi picături vlahice, cele din insulele Adriaticei (Veglia, etc.) și de pe coasta ragusană formau cu populația dunăreană și carpatină o singură luncă romanică, — ai cărui supraviețuitori suntem noi, cei de astăzi.

Pe această basă o anume cultură trebuia să desvolte sufletul de care avem a ne interesa aici.

Romanitatea era deci întreagă și unică în provinciile din Vestul și Ostul european care odinioară formaseră Imperiul.

Eu nu cunoștea și nu putea să cunoască vre-o osebire după numele barbarilor cari se așezaseră în mijlocul acestei populații urai vechi a provincialilor. Stăpânirile germanice s'au dovedit trecătoare, și nimeni nu putea să prevadă soarta pe care ele vor avea-o. În Galia Francii au întâlnit concurența Burgunzilor și a Visigoților, ba chiar a altor seminții mai mărunte, ca Saxonii de la Bayeux. Cine ar fi putut descoperi, în Spania, ce se va alege statornic din teritorii care au trecut pe rând în mâinile Suevilor, dispăruți fără urmă, ale Alanilor, pomeniți poate, până astăzi, în numele Cataloniei (Gothalaunia), ale Vandalilor, cari, lăsând aici o „Vandalusie“, Andalusie, s'au strămutat în Africa, pentru ca regatul lor, de o mai lungă dăinuire, să cadă supt loviturile Bizantinilor? Ce ar fi putut să facă a se găci, de la început, că aceste teritorii vor rămânea ale Visigoților, și de unde să se prevadă că aceștia chiar vor fi grămădiți în munți de către Arabii lui Taric la 711? Italia a trecut de la cele dintâiu bande ale lui Radagais la armata, organizată, a lui Alaric, care spera, cum spune istoricul bisericesc Orosiu, să poată înlocui *Romania* printr-o *Gothia* și al cărui sfârșit subit, încheind odată cu viața și toată opera lui și aducând strămutarea acestor puteri militare, care erau un întreg popor, în Galia-de-Sud și apoi în

Spania, nu putea, natural, să intre în calculele nimănui: viitorul usurpării Herulului Odoacru era incalculabil, și cine ar fi crezut apoi că o dominație în sens quasi-roman, ca a lui Teodoric, cu toate atributele imperiale căpătate printr'o formulă concesie bizantină, se va prăbuși prin singurul fapt că marele rege germanic va lăsa moștenirea lui, grea și pentru un bărbat, unei femei și unui copil? O stăpânire constantinopolitană, pe care aceia dintre „Romani“ cari nu erau jigniți de calitatea etnică greacă sau orientală a cuceritorilor o salutaseră cu bucuria ce întâmpină orice restaurare legală, se dovedi incapabilă de a ținea piept loviturii lui Alboin Longobardul, a cărui regalitate, după două veacuri întregi de aparentă înrădăcinare în acest pământ italian, făcu loc așa de ușor unei nouă hegemonii franceze, care, cel puțin aceasta, venia în numele noii idei imperialiste a creștinismului.

Cât privește regiunile din Alpi, cele de la Dunăre, din Carpați, cine ar putea să arăte în de ajuns nesiguranța pe care puteau s'o lase în spirit neașteptate, dar trecătoare aparitii ale atâtor elemente turanice, germanice, la urmă și slave, pentru ca Turanul stepei să trimeată până la 1400-500, tot alte unde, — simple pete de umbră pe care le lasă nouri cari și ei se prefic și dispar?

„Romanii“ nu mai suferiau o stare de lucruri care însemna garanția fără legitimitate, după ce lepdaseră, prin răscoală întâiu, prin proclamare de Cesari locali, în veacul al IV-lea, apoi prin desertiuuea în massă, prin absolutul refuz de serviciu o legitimitate fără garanții. A trebuit timp și, mai ales, existența, amestecul formei intermediare de care vom vorbi pe urmă, pentru ca o apropiere, prevestind mai târziu contopire, să se producă între cele două rase, care n'aveau deocamdată decât contactul militar, politic și economic. Statul cel nou putea să fie acceptat numai după ce elementul aborigen și-a avut rolul, un mare rol, în conducerea lui, și el ne interesează numai întru cât ar fi putut însemna el însuși, așa cum era, și cu tendințele pe care le avea, o separație în această massă romanică unitară.

Deocamdată nici stăpânii n'aveau iluzia că au creat State, — între altele fiindcă n'aveau nici intenția de a o face, fiindcă nu vedeau măcar rațiunea de a fi, utilitatea unor asemenea formațiuni.

Întăiu pentru că, unde vedem noi *regate*, de fapt erau numai *regi*. Persoane cu drepturi tradiționale, de origine deosebită, care prin calitățile și prin norocul lor ajunseseră să aibă atâta pământ, atâția supuși, precum prin aceleași mijloace ajunseseră să aibă atâtea ginvaiere, atâtea veșminte, atâtea arme, atâția sclavi. Moștenirea acestor posesiuni se făcea după hasardul posterității, mai mult sau mai puțin numeroase, — împărțindu-se într'un fel sau în altul după întâmplare ceva care n'avea o unitate necesară și hotare firești. Totul era de drept privat, și întru cât oare populația romanică, deprinsă cu ideia unității, care fusese așa de greu câștigată și era menită deci a trăi așa de mult, ca care o păstra cât putea în cât mai multe domenii, după ce dispăruse din viața politică, întru cât această populație, doritoare de a fi împreună în aceste domenii, era ea datoare sa recunoască, în ce o privia pe dânsa, rezultatele de fărâmițare ale unei ordini nouă pe care nici creatorii ei n'o considerau ca logică și durabilă?

Fiecare din acești stăpânitori apoi urmăria *el însuși* restabilirea vechii unității imperiale, care era de sigur în stare să ispitească prin avantajile ca și prin prestigiul ei, și pe cel mai desordonat dintre cuceritorii de pământuri cari nu știau altfel decât drumul și nu doriau altceva decât să treacă „hotarul” mai departe pe pământul vecinului a cărui *vecinătate* însăși i se părea o provocare, un îndemn către încercarea de forțe și către cuceriri nouă, de adaus la cele de până atunci. Am văzut ce doria Alarie. Ostrogotul Teodoric era adânc convins că regalitatea sa nu e decât o treaptă către o formă de unitate imperială. Clovis, din „Francia” lui, primia o distincție din Constantinopol, care-l făcea să intre în *ordinea romană*, cu toate perspectivele ce le deschidea, mai mult ca o victorie. Și, dacă lucrul era așa — și n'a fost un singur neam năvălitor care să scape de *fatalitatea* acestei seducții —, cum oare elementul romanic supus ar fi *admis în danna sa* ceia ce noii săi domni nu *impuneau în folosul lor*?

Dar această unitate, neapărată, nu-și putea găsi *forma de expresie*.

Ea nu putea fi literatura latină a epocii. Întăiu pentru lipsa ei de adevăr, de actualitate, de realitate, care o făcea să re-

producă numai frumoase modele ce pe vremea lor avuseră un înțeles. Se făcea în domeniul poeziei de proslăvire, al retoriceii, al unei „filosofii“ care cuprindea și științele naturale și matematice și morala și politica, până va cuprinde și ceva din teologia creștină, cea ce făceau la noi în secolul al XVIII-lea boierii culți pe cari-i domina sufletește antichitatea elenică învățată în școli sau cea ce făceau din Apus oamenii „ciceromani“ și „virgilieni“ ai Renașterii.

Un exemplu: al lui Claudian, nume caracteristic latin. Dar, după ce s'a crezut că patria lui ar putea fi Galia, Italia, Spania, s'a văzut că locul său de naștere e Alexandria. Un Egiptean de limbă greacă, incapabil la început de a scrie altfel. Târziu, din gramatică, învață un stil latin, corect și pur, îl întrebuințează pentru a îngenunchia înaintea puterii pe care o reprezintă favoritul imperial, barbarul Stilicon, un Vandal. După catastrofa acestuia, va bate la altă ușă pentru a-și prosterna pe pragul ei talentul. Ce influență poate avea însă un asemenea om, în afară de cercul curtenilor, al cultivatorilor de mode literare, al păzitorilor purismului? Ce răsunset pot avea aceste vechi lucruri, acum fără sens în înimi, pe care le-a înnoit și predica legii creștine și amestecul cu „energie“ barbară?

Când această „energie“ dispune acum de toate, literatura de imitație a modelelor veșnice, ea care întrebuințează cu îngrijire stilul cel mai elegant, se îndreaptă către dâșii: *ea desertează la inamic.*

Uitați-vă la Fortunat, sau, cu numele lui întreg, aristocratic, măreț, tată de acești oameni din veacul al VI-lea al noii ere, din cari botezul a făcut une ori un Ioan, un Petru, un Gheorghe, un Grigore. Patrie n'are — decât însuși acest vast teritoriu al romanității unice, substrat rămas al Imperiului dispărut. Precum vestitul părinte bisericesc din Apus, Paulin, e născut în Bordeaux, hirotonisit în Spania și rămâne ca episcop la Nola în Italia, Fortunat, Italian de lângă Treviso, ucenic al școlilor din Ravena, se lecuiește de ochi invocând, în biserica Sfinților Pavel și Ioan, pe marele mucenic al Galiei, adevăratul stăpân al sufletelor, de la rege la cerșitor: Sf. Martin. Merge să-i mulțamească celui veșnic viu. Rămâne în Galia francă, — dar pe lângă regele Austrasiei Sigebert, apoi într'o mănăstire lângă Rade-

gunda, soția regelui Clotar, de care femeie-l legau sentimente suspectate. Ajunge episcop de Poitiers (p. 609). A scris vieți de sfinți în versuri: Martin din Tours, Remigiu din Reims, Germanus (Germain) din Paris, Radegunda însăși, cea bine știută lui. Dar a cântat, pe alături, *verilla regis*, steagurile ocrotitorului merovingian, ale stăpânului.

Nu în această literatură, care, adorând trecutul în forma frumoasă al cărei înțeles nu mai exista, căuta în prezent numai un sprijin pentru o carieră, o răsplată pentru omagii, își putea găsi deci expresia starea de suflet comună a populației române într-o vreme când ea încă nu se confundase cu biruitoarii ei.

Și nici n'a căutat ea de fapt forma culturală corespunzătoare unui suflet vădit nou. Căci, pe când fugia din ruinele nelocuibile ale Imperiului, dărâmană fără putință de restaurare momentană, această societate deposedată, umilită și amenințată a găsit o cetate în care se putea apăra și, mai mult, la care se puteau atrage pe încetul pentru o *recunoaștere*, pentru cea d'întăiu recunoaștere sinceră—căci nu fusese pe deplin sinceră recunoașterea Imperiului de către acei cari l-au distrus în curând—pe înșiși dominatorii nui teritoriu acuma comun. Această cetate a fost creștinismul.

Din vechea predicăție pastorală, poetică a Mântuitorului și ucenicilor săi mediul contemporan făcuse pe încetul o nouă formă imperialistă, cea din urmă pe care a putut o da antichitatea. Se adoptară provinciile Statului roman, organizarea lui administrativă, sistemul lui de legi, însumarea lui în mari blocuri de populație eterogenă care în ultima instanță ajunseră a sta supt ocrotirea aceluiași șef. O Romă dispăruse, aceia pe care Germanii, Hunii dovediseră că o pot învinge și pe care, deci, o priviau cu despreț, și acuma răsăria în loc alta, acoperită, umbrită până atunci, înaintea căreia năvălitorii, temându-se de vraja ei, se oferiau plini de oarecare venerație, cum se vede în acea cetate din Panonia, pe care, după Viața Sfântului Severin, scrisă de Eugippius, o apăra ceva mai puternic decât toate armele ostașilor, simpla autoritate blândă, dar misterios amenințătoare, a unui astfel de *vir Dei*, „bărbatul lui Dumnezeu“.

Un avantaj mare pentru elementul românesc, care fără a-

ceasta n'ar fi găsit niciun apărător, cum n'ar fi nemerit niciun refugiu. Creștinismul fixat în această Biserică, de o desvoltare acum deplină, menținea unitatea acelor care aparținuseră civilizației antice. Doar Spania, legată de eresia pelagiană prin influențe care trebuiau să dureze secole întregi, până la mișcarea de reformă cluniacensă și la apariția unui Grigorie al VII-lea ca șef al lumii întregi, doar Spania lui Isidor de Sevilla, această Iberie puțin cam răzleață dacă era să aibă oarecum supt raportul religios o situație de relativă izolare. Incolo, oamenii cari comunicau în același graiu făceau parte și din aceeași cuminecare bisericască. Iar în fața lor aveau pe barbarii arieni, despărțiți prin scârba pe care o inspira eresia lor, răspândită la toate ramurile familiei gotice; Francii singuri, veniți păgâni, fără niciun contact prealabil cu aceste rătăcirii ale Bizanțului, trecură la o profitabilă ortodoxie, deschizând era asimilărilor cu populația supusă.

Astfel *Barbaries* se uni cu această *Romania* pe care la început o desprețuise poate pentru că nu știuse destul să se apere. Altarul creștin făcuse ceia ce în alte împrejurări ar fi fost cu neputință sau cel puțin — căci, în Spania, unii din supușii creștini de prin orașele Arabilor, Mozarabii, începuseră a-și uita limba pentru a primi pe a stăpânilor de altă lege¹ — s'ar fi făcut cu mult mai greu și mai încet. Dar acei cari erau, nu numai cei mai mulți, dar și îndăcinații închinători ai acestui altar, impuseră în tovărășie limba lor.

Se poate zice că limba *latină*, limba Statului, a literaturii profane fusese biruită odată cu puterea politică de care se ținea; iar acum, pentru o stare de lucruri nouă, noua societate religioasă care cuprindea pe năvălitori și-a avut limba *ei*, limba *romană*, *li roman* al Francesilor, limba *românza* a Spaniolilor și a unora din Italiani, *româneasca* noastră, a celor cari am avut mai mult de suferit de la barbari, dar mai puțin de împărțit cu dînșii.

O limbă care a fost *primită* de elementele germanice pe încetul confundate cu cealaltă populație, iar *nu elaborată împreună cu dînsele*. Căci lipsesc fenomenele fonetice care să nu se poată

¹ Alvaro de Cordova spune, în veacul al IX-lea, că din această populație abia unul la mie mai înțelege liturghia latină.

explica pe deplin prin vechiul substrat indigen (afară de Români, cari au luat, formându-și limba poate ceva mai târziu, unele sunete de la Slavi), lipsesc forme flexionare venite din limba, imperfectă, a năvălitorilor; lipsește un mai mare stoc de cuvinte germanice, — iar cele care se pot recunoaște n'au o valoare generală decât atunci când ating unele domenii în care barbarii aveau inițiativa și conducerea. Chiar în condițiile date e de mirare cum pecetea germanică e așa de redusă și de superficială.

În Apus aceeași limbă romană exista fără indoială și în momentul când *imnurile bisericesti*, acelea care, făcute pentru popor, trebuiau să fie mai mult înțelese de dînsul, cuprindeau, cu menținerea vechilor forme, ca inovație doar rima, aliterația și alte asemenea podoabe „copilărești”, pe care, în delicatele ei calcule de cantitate, antichitatea le desprețuise. Încă din veacul al VII-lea însă predicile în limba vulgară, pe care le ordona cutare sinod apusean — și pentru a se combate întinderea eresilor, încă destul de active, — ni arată că acest *vulgare* era în stare să exprime și idei teologice de un caracter mai înalt. Când, după una din luptele care aduseră dărîmarea aceluia Imperiu carolingian supt care lumea catolică își regăsise unitatea politică, regele Carol din Franția *romană* apuseană, — adecă din aceia unde elementul germanic se desnaționalisase — și regele Ludovic, din Germania de dincolo de Rin, țeri încă absolut insuficient delimitate, după conveniențele personale ale regilor, se împacă solemn, tratatul e jurat — pentru a se adăugi cuvenita vrajă — de unul în limba *totisca*, de cellalt în limba *romană*.

În tot acest timp, se poate pune întrebarea: a fost ori ba o literatură populară, la națiile care trăiau răslețe întăiu, din ce în ce mai amestecate pe urină, în teritoriul pe care-l putem numi *romanic*?

Școala științifică germană, în care se cuprind și Italienii, cu d. Pio Rajna, răspunde: da. În acest timp se dezvoltă eposul german, din care se va desface apoi, prin Francesi întăiu — curioasă potrivire și care dă de gîndit — marea mișcare a cîntărilor epice, cuprinzînd toate popoarele, toate țerile, până la Bizantinii cari cîntau și ei în circumstanțe asămănătoare pe $\Phi\lambda\acute{o}\sigma\sigma\omicron\varsigma$ καὶ Βιζαντινῶν.

Pentru a dovedi aceasta se invoacă mărturiile lui Tacit despre cântecele vechi germane, consacrate zeilor și „originilor“, ba chiar lui Arminiu birnitorul. Se invoacă întrebuintarea, evidentă și mărturisită, a unor cântece populare în „Istoria Goților“ a lui Iordanes. Se adaugă mențiunea cântecelor cu care fetele de la „Curtea“ sa primiau în lagăre pe regele hunic Attila. Și, până să se ajungă la poezia populară germană pe care Carol-cel-Mare orânduiește a o strânge, și la „vulgăria carmina“ — nu numai decât *germane* — care-l pomenesc pe el însuși, cum mărturisește „Poetul Saxon“, se cercetează cu de-amănuntul tot ceia ce în *Historia Francorum*, în Grigorie de Tours, în toate vechile mărturii istorice latine despre trecutul merovingian are caracter de aventuri ori desface o mireasmă de poezie, pentru a spune: iată capitolele acelei vaste poezii epice germane pe care apoi alte nații au rămas numai să o adopte, să o prelucreze, să o desvolte¹.

Fapt este însă că, afară de un Ludwigslied din vremea Carolingienilor — databil în chiar fondul său —, noi n'avem decât poeme ori frânturi de poeme germane păstrate în manuscrite mai noi decât veacul al XI-lea. Alt fapt este că eposul german medieval cel mai vechiu, acela în care nu se poate observa influența puternică a „cântecelor“ franceze, dacă știe de un „Teodoric de Verona“, *Dietrich von Bern*, de un Hildebrand și de câțiva alți eroi, îi strânge pe toți în jurul regelui hunic Attila, *König Etzel*. Câmpiile Panoniei sunt teatrul luptelor, și aici Germanii erau amestecați, în veacul al V-lea, cu Slavii, cari, mai în toate ramurile rasei, sunt creatori indiscutabili ai unei poezii epice pe care n'au împrumutat-o de aiurea.

Iar, cât privește legendele întreșute în izvoarele istorice latine, — legende care, vorbind de visiuni și minuni, de incidente amoroase, tocmai nu intră în caracteristica exclusiv luptătoare a epopeii germane, — unele au putut fi create, pentru a se avea o explicație și a se păstra o legătură de chiar autorii povestirilor, pe baza unor numiri de localitate sau de persoane; altele puteau fi transmise prin viu graiu; multe au fost fără îndoială cântece de luptă, cântece de ospăț. Dar de aici până la noțiunea superioară a epopeii este oarecare drum. Cine a cetit „Cuvintele“ lui Ioan Neculcea, cu care-și precedă letopisețul, va fi recunoscut

¹ Rajna, *Le origini dell' epopea francese* p. 26 și urm.

ușor în ele cât de mică e partea unei poezii formate și cât de adese ori avem a face cu o simplă tradiție orală, care se lixează deci pentru întâiași dată.

Se obișnuiește a se vorbi cu despreț de posibilitatea unei influențe celtice, — căci se admite ușor că spiritul latin e incapabil de a crea epopeie.

Au dreptate oare aceia cari înlătură această posibilitate?

Dar în Irlanda încă din veacul al VI-lea și al VII-lea era o foarte puternică viață culturală. Convertită la creștinism de quasi-fabulosul Sfânt Patriciu, insula „Erin“ (de unde Irland) a dat Europei apusene apostoli ai propagandei religioase ca Sfinții Columb și Columban. Și ea și-a păstrat vechiul fond celtic, care a dat „profeții“, vieți de regi, „legi“ (ale lui Hoel), datate de obicei într'o epocă prea depărtată, dar având indubitabil un caracter profund arhaic. Literatura anglo-saxonă din epoca lui Beda a fost influențată de acesta cântece irlandese, și de aceia a fost în stare să dea, cea d'întăiu între cele germanice, duioase cântece și chiar o încercare epică de întinderea și importanța lui *Beowulf*, care poartă caracterul celtic în elementele sale de imaginație.

Mai mult, Celții aveau clase, caste, de mult fixate, care păstrau și transmiteau acest tezaur. Lângă druizii-preoți, lângă *vates* oficial, al cărui nume a trecut, cu același sens, și la Romani, erau barzii, cântăreți ambulanti, și erau acei *pli*, cari se consacrau în special fragmentului epic: 350 de bucăți din cele spuse de dâșii s'au păstrat și până astăzi¹. Asemenea caste însă nu existau la Germani.

Nu e nimic mai admisibil decât că de aici, din lumea celtică a venit *datina*, și de aici *existența categoriei speciale a cântăreților*. Subiectul însuși interesează mai puțin de cum se crede. Iar impulsul pentru o manifestare proprie, acela nu se culege de aiurea, ci el vine, într'o societate care nu e compusă, nici măcar condusă de cărturari, din actele înseși pe care ea le săvârșește.

¹ Sunt pomeniți și la Amian Marcellin (XV, 9). D. Pio Rajna (p. 307) aduce înainte și un pasagiu din Ateneu (VI, 12). — Dar d-se e *contra* originii celtice.

1.

«Chansons de geste. Originea lor. «Chanson de Roland'».

O serie de împrejurări au făcut ca întâilor produse literare ale romanismului în dezvoltare să li se atribuie un sens istoric și o vechime la care, cum s'a văzut mai târziu, ele nu au dreptul.

Multă vreme, evul mediu fusese osândit de „judecătorii“ săi, de cele mai multe ori neinformați și în totdeauna foarte parțiali. Cei „o mie de ani de întunec“ erau urțiți de istorici și de „filosofi“ pentru atâtea motive puternice: feudal, evul mediu era puțin simpativ celor cari serviau interesele Monarhiei absolute: credincios, închis în creștinismul său atotstăpânitor, el inspira oroare cugetătorilor cari vedeau în acele zece veacuri numai o biată umanitate naivă, înșelată de coaliția „preoților“ și a „regilor“; original, spontan, sincer, dar desordonat, el jignia pe delicații apreciatori cari vedeau în Shakespeare însuși numai un „barbar de geniu“, — *cel mult* un „barbar de geniu“.

A trebuit ca, la începutul secolului al XIX-lea, să se vadă neputința vechilor organisme monarhice de a apăra popoarele în contra acelui reprezentant al spiritului roman, unificator, al Renașterii care a fost Napoleon I-iu, a trebuit ca rezistența însăși a națiunilor să fie amenințată, toate hotarele Statelor fiind acum învălmășite, amestecate, nimicite, a trebuit ca spiritul popular, naiv, spontan, sincer, ca și acel ev mediu căruia-i dăduse caracterul, să ia asupra-și opera de liberare și să arăte că o poate duce la capăt, pentru ca respectul față de acești simpli luptători devotați să se coboare în trecut până la obârșile acestor națiuni care *prin ele însele* își aruncaseră jugul.

¹ Cf., ca mai nouă prelucrare, M. Michel *La chanson de Roland et la littérature chevaleresque*, Paris [1907].

Ajungându-se astfel în „veacurile întunecate“, acei cari datoriau sufletului din ele mântuirea națională au considerat cu un interes recunoscător tot ce venia de la dănsese. Evul mediu, creator de fapt al libertăților naționale contemporane, a devenit vrednic de venerație în orice semn al său, în orice urmă a sa. Tot mai mulți cercetători s'au aruncat să-i prindă tainele, a căror necesitate actuală fusese astfel strălucitor dovedită.

Și, în același timp, filologia comparată și-a luat avântul. Germanul Diez, superior spirit de inițiativă și organizare științifică, începu un curent care era să aibă foarte mare viitor. Se căută cu patimă orice element al formelor de graiu, care supt raportul fonetic, flexionar, lexical trebuiau să fie alăturate și studiate împreună. Limba nesigură, puțin formată a popoarelor evului mediu fu silită a-și da toate secretele. Și, cum se începuse cu comparația între ele a limbilor romanice, cu încercările de a se reconstitui de-a lungul dezvoltării lor paralele izvorul însuși de unde ele plecaseră, orice se ținea de epoca primelor încercări literare câștigă o importanță și o semnificație până atunci nebănuite.

Să nu uităm și interesul care s'a îndreptat, din multe motive, dintre care unul, puternic, a fost și simțul că literatura cultă trebuie neapărat reînviată și înviată din amorteala clasicismului, asupra cântecului popular. Ceia ce era în adevăr popular și ceea ce *parea* numai să fie astfel s'au așezat astfel în rândul întâiu al lucrurilor care se cercuau a fi știute și pe care gustul public le reclamă cu o pasiune în creștere.

Încă de la 1812 apărea unul din poemele care pentru cuprinsul lor istoric, de „fapte“, de „isprăvi de luptă“ s'au numit, după modelul prelucrărilor latine *anterioare*, intitulate *gesta*, „Chansons de geste“. Un German era acela care-l dădea la lumină, Francesii negândindu-se încă la valoarea estetică a acestor produse nedesăvârșite și la mândria ce ar putea trage din alcătuirea unei astfel de „literaturi populare“ care, cuprinzând un așa de mare număr de lucrări, a cucerit și dominat pentru două veacuri toată Franța — toate provinciile de atunci pe care le reunim astăzi supt acest nume —, apoi toate țerile romanice și, în sfârșit toată Europa apuseană, creștină și catolică. La 1828 apărea un *Ficrabras* în limbă proventală (*langue d'oc*). Pe atunci

un Fauriel, care se oprise cu iubitoare atenție asupra „tragudiilor“ grecești, pline de lupte, de răzbunări, de suferințe, un Raynouard, care ar fi văzut bucuros în Provența originea tuturor manifestațiilor sufletului medieval, luară parte la această mare operă de pioasă desmormântare, și glasul acestor oameni de energie și de talent fu auzit.

Apoi, o viață întreagă, un cercetător neobosit, foarte îndrăzneț, chiar dincolo de marginile unor cunoștințe de autodidact, foarte harnic, cu toată conștiința insuficiențelor sale ca scriitor și, mai ales ca vorbitor, Paulin Paris, s'a consacrat răspândirii neconținute a cunoștinței despre eposul frances medieval. Prin el Franța a avut, între altele, în cinci volume, o prelucrare a „Romanelor Mesei Rotunde“ (a ciclului breton, celtic, al lui Arthur).

Interesul se răspândia tot mai mult. Activitatea neobosită, hrănindu-se din cele mai puternice sentimente naționale — mult criticate pe nedrept — a lui Léon Gautier, „popularisatorul“ vechilor epopei, a făcut foarte mult pentru aceasta. Un om de talent, care s'a îndeletnicit și cu traducerea falsificației rusești „Cântecul lui Igor“ a dat, cu o bună cunoștință a materiei și cu un simț fin al limbii, o formă modernisată a „Cântecului lui Roland“. Și, în sfârșit, cineva căruia, pe lângă o mare inteligență și mari calități de stil, nu-i lipsia nimic din uneltele studiilor moderne. Gaston Paris, fiul precursorului mai sus amintit, a lucrat decenii întregi împreună cu colaboratorul său la revista „Romania“, Paul Meyer, la migăloasa lămurire a tuturor punctelor de amănunte, poem de poem, *laisse* (grup de versuri cu aceeași rimă) de *laisse*, vers de vers, adesea cuvânt de cuvânt, din imponenta masă literară pe care o formează aceste poeme. O școală întreagă, corespunzătoare marelui număr de cercetători din alte țeri, Italiani, Spanioli, Români chiar — ca d. Ovidiu Densusianu —, Germani, Danesi, Ruși, a lucrat cu atâta zel și cu atâta nesfârșită ingeniositate, pentru a da tot materialul și a-l cerne printr'o critică foarte prețioasă prin rezultatele ei une ori, iar adesea împotriva chiar a acestor rezultate.

Cu privire la valoarea acestor cântece, părerile sunt împărțite, fiindcă ele au fost judecate în afară de acea relativitate care, singură, perimite nepărtenirea. Unii au cutezat să vorbească de o Iliadă în care Roland ar fi Ahilele, dar din care, împreună cu

infinita artă a vechiului cântac elenic, lipsesc și atâtea din personajii și toată siguranța unei expuneri care formează și o mare dramă. Gaston Paris găsea și în aceste poeme „măreție naivă”, simplitate, intensitate a sentimentului care o străbate¹. Alții au răspins-o ca incapabilă de a susține o judecată estetică. De fapt mari frumuseți reale se găsesc amestecate, *ca într'o operă care n'a fost fixată definitiv niciodată*, cu zădarnice repetiții, cu lungimi nesuferite ale profesioniștilor răspânditori, cu scene de o crâncenă barbarie, de o cruditate care revoltă și indignează. *În definitiv, această poezie nu e superioară vremii sale, cum nici nu putea să fie.*

Dar care e acea vreme?

În pornirea, firească la niște filologi și chiar la niște istorici literari, de a atribui o dată cât mai îndepărtată obiectului cercetărilor lor, s'a presintat, în atâtea feluri și în nesfârșite argumente ieșite din cea mai strălucitoare analiză, teoria, și mai sus atinsă, că avem a face în *manuscriptele ce ni stau la îndemână*, și care nu sînt anterioare secolului al XIII-lea, sau, cel mult, celei de a doua jumătăți a secolului al XII-lea, cu ultima formă, contaminată, viciată, încurcată a unor cântece mai vechi care, dintr'o fasă de transmisiune în alta, ar merge până la originale *romanice* din secolul al X-lea. Ba chiar că acestea înseși n'ar face decât să continue legendele versificate, mici poeme și „cantilene”, ale Germanilor de pe vremuri, deprinși a-și pomeni astfel faptele de războiu încă de la Merovingieni. Toată literatura istorică a evului mediu începător a fost răscolită pentru a se ajunge, cu pasiune și exclusivism, la indentificări depline, absolute, din care nimic să nu lipsească și care să poată satisface oricare curiozitate. Numărul studiilor consacrate acestor nesfârșite probleme, de fapt insolubile, e enorm.

O reacțiune s'a pronunțat abia de la 1896 încoace. La această dată Camille Jullian strecura o indicație către *alte condiții materiale în care s'ar fi putut forma asemenea cântece: pelerinajii la Locurile Sfinte, din care apoi s'a dezvoltat acel pelerinajul armat care a fost cruciata*. Într'un articol din „Romania”, consacrat unor chestiuni de amănunte, el se exprimă astfel: „De-a lungul dru-

¹ Grandeur naïve, simplicité, intensité du sentiment qui la pénètre (*La Poésie du moyen âge*, p. 18).

mului, în popasurile căii, în verva creatoare a conversațiilor fără sfârșit, poporul reface istoria țării sale și încearcă a regăsi amintirea eroilor și a sfinților săi¹. Ceva mai târziu, în 1912, d. Joseph Bédier, cercetând tot ce putea rezulta pentru povestire, pentru cântec și scris din obiceiul acelor pelerinagii, încheie un articol preliminar — căci aceste idei avea să le desvolte într-o largă operă, din care au apărut patru volume² — prin aceste cuvinte, pe care le vom reproduce textual pentru precisiunea lor: „Trebuie să acceptăm (aceste cântece) așa cum sunt, în textele pe care le avem (căci modelele lor pierdute, dacă au fost, au trebuit să fie vecine); trebuie să le iubim și să încercăm a le înțelege drept ce au fost... Dar, pentru a le explica, pelerinagiile nu ajung: trebuie cruciatele: cruciate din Spania în veacul al XI-lea, cruciate din Locurile Sfinte în al XII-lea, și concursul ideilor și sentimentelor care au format armătura societății feudale și cavalerești...³”. Ceea ce nu înseamnă că — în ciuda interesului pe care l-a trezit expunerea d-lui Bédier, — în cealaltă tabără s'au părăsit vechile păreri în sensul aceluia pe care un critic le exprima astfel, în 1896: „Cântecele noastre istorice nu datoresc nimic cruciatelor, și ciclul cruciatei” (supt care se înțeleg piese epice mai târzii, de un caracter mai corespunzător realității) „din contra, a fost străbătut și contaminat de tradiții mai vechi”⁴.

Aceste ipoteze nouă, așa de verosimile, îmi erau necunoscute când — deci mi-e permis să adaug aceasta pentru a dovedi că și din alt domeniu și pe altă cale se poate ajunge la acest re-

¹ *Romania*, 1896 p. 1 și urm.: „C'est le long du chemin, dans les loisirs du voyage, dans la verve créatrice des conversations sans fin, que le peuple refait l'histoire de son pays, qu'il essaye de retrouver le souvenir de ses héros et de ses saints”. Aceiași părere o exprima și în a sa *Histoire de Bordeaux*.

² *Les légendes épiques*. Paris 1908-13.

³ „Il faut les accepter, telles qu'elles sont, dans les textes que nous avons (car leurs modèles perdus, s'il y en eut, durent en être voisins: il faut les aimer et tâcher de les comprendre pour ce qu'elles sont... Mais pour les expliquer les pèlerinages ne suffisent pas: il y faut les croisades: croisades d'Espagne au XIe siècle, croisades de Terre Sainte au XIIe, et le concours des idées et des sentiments qui formèrent l'armature de la société féodale et chevaleresque”; *Romania*, an. 1912, p. 30 și urm.

⁴ *Romania*, an. 1896: „Nos chansons de geste ne doivent rien aux croisades, et le cycle de la croisade, au contraire, a été pénétré et contaminé par des traditions plus anciennes”.

sultat —, într'un curs de „Istoria poporului frances“ pe care l-am făcut acum câțiva ani și pe care războiul m'a împiedecat de a-l tipări multă vreme¹, afirmam că aceste „chansons de geste“ nu pot veni decât *după* cruciată, *din* cruciată și *pentru scopurile cruciatei*, precum alte cântece, de dimensiuni mai restrânse, de un caracter mai local, de o notă mai puțin războinică, pot să fie unul din rezultatele culturale ale pelerinagiilor făcute în Franța însăși, în Spania de Nord ori și până la Roma.

Ceia ce îndemna la această concluzie pe un istoric se va expune în aceste propoziții.

Nu se poate un produs literar, cât de simplu, într'o limbă până ce limba aceasta nu este formată în așa fel încât să poată exprima, cu oarecare putere și eleganță, măcar sentimentele primare ale sufletului omenesc și ideile fundamentale ale minții noastre.

O limbă romanică specială pentru Galia, pentru Galia de Nord, unde s'a dezvoltat limba cu *oïl* pentru *da* (sau *e*, cum se zice în altă parte a teritoriului românesc), se constată prin jurămintele de la Strassburg. Alcătuirea ei e foarte imperfectă însă în această a doua jumătate a veacului al IX-lea, și ea se întrebuințează acolo, cum am spus, numai pentru elementul de vrajă, de blăstăm, pe care-l adăugia afirmației și făgăduinței. Ceva mai târziu, când Carolingienii ajung a nu mai domni și în ceia ce se va numi totuși și mai departe Franța, când, stăpâni în Germania, ei opun acolo pe *Francia* lor de pe cellalt mal al Rinului, acea țară care e pentru noi azi o Franconie, dar care în limba germană se chiamă *Franken*, Francii (cf. Sachsen, Thüringen, etc, Saxoni, Turingieni, — nume de seminții, nu de provincii), a fost lucru firesc ca în Statul unde clerul superior, Biserica lui Adalberon, arhiepiscopul de Reims, impunea ca rege pe Hugo Capet, să se aște în limba romanică un termen de opoziție, un sprijin pentru o durabilă osebire, fără ca pentru aceasta să admitem încă² o formațiune națională conștientă, basată pe un principiu înțeles bine și deplin. Astfel limba locală, „vulgara“ din Galia, căpăta o valoare politică. Dar aceasta nu însemna și o ca-

¹ *Istoria poporului frances*, Vălenii-de-Munte 1916 (întreruptă); reluată și terminată la București, 1919.

² *Ibid.*

pacitate de expresie, care singură o putea preface în unealta literară.

Și la o astfel de desăvârșire relativă n'a putut ajunge acest graiu, mult timp desprețuit, decât mai târziu, fără vre-un deosebit sprijin al oficialității, căreia-i ajungea o latinească revăzută în „școala palatului“ a lui Carol-cel-Mare și cultivată în mănăstiri, ori al Bisericii, care se străduia a păstra cât mai curată, chiar în separatismul ei provincial, tot mai pronunțat, o mândră tradiție romană.

Momentul când noua limbă a devenit o limbă literară nu poate fi căutat încă decât în veacul al XII-lea.

Dar, pentru ca să putem avea astfel de poeme, care au în ele o atmosferă specială, care represintă o stare a sufletului și care îndreaptă conștient într'o anumite direcție, n'ajunge un stadiu destul de înaintat în dezvoltarea unei limbi naționale. Aceasta singură poate ajunge doar pentru alcătuirea Vieților de sfinți în versuri, dacă nu ca aceia care se ocupă cu minunile Sfântului Alexis — acest mic și frumos poem se consideră a fi cel mai vechiu, și vom vorbi de el mai departe —, măcar ca ale Sfinților și Sfiitelor: Eulalia, — Sequențele ei (foarte vechi), „Acaftistul“ Fericitei —, Leodegariu (Léger), o simplă prefacere în limbă vulgără a vieților latine¹ —, Ecaterina, Eustahie (Plachida), Patriciu — Patrick Irlandesul, cu isprăvile lui extraordinare, — sau ale celor de mai puțină vază: Evroul, Garnier, Josse, Eloï, Quentin, Thais², „Cantilene“ ca a Sf. Wandrille. Într'o asemenea limbă apoi se pot da chinurile Maicei Doamnei, pe care și noi le-am avut în românește la o dată firește mult mai nouă, însă, pentru literatura noastră, destul de veche, apoi pentru versiuni ale Macabeilor sau ale Genezei, dar nu pentru acele încercări de „Biblie vulgără“ versificată ca a lui Herman de Valenciennes, care merită un

¹ Și în Bartsch, *Chrestomathie de l'ancien français* ed. a IX-a, Leipzig 1908. Cf. pentru toate, pe lângă Gaston Paris, *La littérature française au moyen âge*, și Crestomathia lui Constans (Paris 1906), apoi cele ale lui Clédat și Sudre, Gaston Paris și E. Langlois (*Chrestomathie du moyen-âge*, 1897), Bartsch et Hornung, *La langue et la littérature françaises depuis le IXe siècle jusqu' au XIVe*, Ch. Aubertin, *Histoire de la langue et de la littérature françaises au moyen âge*, Paris 1876-8. — Mai vechi sunt *ibid.* ca acelea de Cassel și de Reichenau, și unele Omilii, în care se adaugă cuvinte în „vulgără“ la textul latin.

² După enumerația d-lui de Granges, în *Romania* pe 1856.

studiu deosebit pentru frumuseța sa, ca și pentru a se fixa o altă dată alcătuirii sale.

Pentru cântecele de luptă, care înițășează credința, avântul. lupta, triumful *întregii societăți franceze, fără deosebire de provincii, de drepturi feudale, de situații și amintiri locale, trebuia și unitatea unui suflet comun.*

Când și de ce, prin ce oameni și supt presiunea căror împrejurări însă s'ar fi putut el formă în secolul al XI-lea, către sfârșitul lui ?

Urmașii lui Hugo Capet sunt niște bieți oameni fără însușiri superioare, săraci, aproape desarmați, incapabili de intenții politice și de ofensive militare, cari trăiesc ca simpli judecători de cauze și apărători ai Bisericii, — adevărata organizatoare și adevărata stăpână¹. În sentiment de respect deosebit pentru ei ca oameni ori acela, și mai greu de format, pentru *regalitatea* lor, căreia nu i se păstrasera temeliiile solide, din vremea Carolingienilor, ale ideii creștine catolice, și nu i se substituieră, acelea, durabile, ale osebirilor naționale și avantajilor reale, materiale, nu se putea să se desvolte, și nu s'a desvoltat. În aprige lupte fără alt scop și fără alt sens decât pasiunile de întrecere, de cucerire, de răsbunare, se cheltuia toată energia puternică a timpului, și în zădar am căuta până pe la 1100 ceea ce mai târziu vine să tempereze sălbătăcia primitivă, care nu admiră decât violența loviturilor bine date. Nici credință față de rege, nici crutare între sine, nici mila pentru slăbiciune, simț pentru nedreptate, devotament pentru o cauză nobilă, nu sunt note ale acestui timp. Și atmosfera cea nouă a cavalerismului va fi alcătuită tocmai din ele.

Pentru ca însă aceste elemente să se pronunțe și să se unească, formând sufletul unic, permanent al unei îndelungate epoce, a trebuit un *eveniment din afață*, și un *mare eveniment*. El n'a putut fi decât cruciata, care se îndrepta *la toți* în puterea *unei idei morale* și li cerea *ajutorul tutuora* pentru desrobirea din robia păgână a Mormântului Sfânt și a locurilor unde trăiseră profetii și pătimize Mântuitorul. Și, tot odată, mulțămită acestui impuls care a deslocuit oameni din toate categoriile și din toate lo-

¹ *Istoria poporului francez, capitolele respective.*

curile, de toate neamurile, s'a ajuns, *cunoscându-se toată lumea, la un simț de unitate a creștinătății apusene și, printr'o compoziție mai de aproape, la conștiința unității mai restrânse, dar mai strânse, a fiecărui popor.*

În astfel de împrejurări, cu totul neobișnuite, adânc zguduitoare, se petrece totdeauna un fenomen sufletesc care trezește ori învîc cîntecul. *Societățile umane, când urmăresc scurpuri foarte mari, simt nevoia să fie călăuzite de cineva mai puternic, mai, venerabil decît oricine trăiește în mijlocul lor.* Pentru opera cruciatei, așa de grandioasă, așa de grea, așa de sfîntă, n'ajungeau toate înărririle timpului la un loc. Și, cum noi, în ceasurile cele mai grele, ne gândim, firește, la Ștefan-cel-Mare din legendă, care așteaptă în pămînt — ca Frederic Barbă-Roșie al altora, — străpungând țerna cu vârful săbiei lui minunate pînă ce va putea să se avînte pe calul său de războiu și să dea libertate celor ce sufăr, astfel în fruntea oștilor luptătoare pentru desrobirea Sîntelor Locuri a fost așezată splendida figură de sacră vitejie a unui Carol-cel-Mare, înzestrat cu sufletul timpului și pus pe drumurile bătute de contemporanii altor epoce.

În slărșit, pentru ca, fiind acum graul capabil de o expresie superioară, fiind unitatea morală a unei societăți naționale, îndestul de formate și existînd și impulsul unor evenimente extraordinare, să se desvolte cîntecul care a început, pentru ca el să capete proporții așa de întinse, trecînd dintr'o țară în alta, dintr'un neam în altul, dintr'o limbă în altă limbă, trebuia și o *categorie anume de răspânditori ai cîntecului, de profesioniști ai lui, avînd nevoie — ei înșii sau acei cari-i indeamnă, îi răsplătesc, îi întrețin — de alcătuirea și întinderea acestui cîntec al lor.*

Cine cunoaște Orientul, nou și vechiu, nu va putea admite însă că numai după datine apusene — mai mult celtice, de loc germanice — își exercitău meșteșugul acei *artiști ambulănți, făcînd sărituri și schime, pehlivanii, ca la Turcii unei vremi mai nouă, arătînd animale rare răsăritene și mai adesea, pe cea mai înaltă treaptă a meseriei lor, cîntînd la *hramuri* — cu slujbă bisericească și cu bîlciuri, cu petreceri pentru pelerini — cîntece, care pe urmă erau purtate de la un castel la altul, de la o Curte la altă Curte, — așa-numiții *joculatorcs, jongleurs* (de unde, în ce privește partea mai inferioară a îndemurării lor: jongleriile).*

Numai după cruciată și mulțămită, poate, cruciatei apar acești cântăreți ambulanti, fără cari cântecul istoric s'ar fi oprit la cea d'intăiu fericită ivire a lui.

Venim acum la acea „Chanson de Roland” — numită așa de editorii moderni pentru incontestabila unitate pe care i-o dă, *măcar în episoade*, dacă nu *în total* și în *semnificativ*, eroul jertfit în lupta cu păgânii, căpitanul de margene al lui Carol-cel-Mare, căzut prin trădarea lui Ganelon și prin atacul mișelesc al Sarasinilor Spaniei, peste mormântul căruia, la Roncevaux în Pirenei, se poartă întregul războiu de răsplată, în foarte vaste proporții literare, fără a se uita însă la urmă rechemarea pe scenă a eroului prin duioasa moarte a iubitei sale, *Aude*.

Limba e pentru acel timp — cândva în veacul al XII-lea — deosebit de expresivă, de o scurtă energie concentrată, care nu se poate traduce aproape în limba noastră modernă, slăbită, usată în măsura în care s'a lăcut elastică și variată fără descrieri sobre ale naturii, care aici n'are nimic *nelocal* :

Halt sunt li pin et li val tenebrus,
Les roches bises, les destreiz merveillus,

sau :

Halt sunt li pin et tenebres e grant
Li val parfuns et les ews curant.

În mijlocul ei figura celui mai ales „vassal”, viteaz — căci suntem în acea epocă în care „vassal” face abia loc noului termin, adus din cruciată, „chevalier”:

Rollanz s'en turnet, per le camp vait tut suls,
Cercet les vals et cercet les munz.

O privești de noapte :

Clere est la noit et la lune luisante.

Cornul celui ce-și dă ultima luptă sună :

L'olifan sunet a dulor et a peine.

Când e pe moarte, iată în ce termini se dorește Raiul pentru cei cari l-au meritat :

Seignors barons, de vos ait Deus mercit,
Tutes voz animes o treit il pareis
E ci seintes flurs et les facent gesir :
Meillors vassals de vos unkes ne vi.

Când Carol ajunge, la întrebarea unde i-s ostașii (*Vare, Vare, redde legiones meas*), iată cum i se răspunde:

Veez avant: de dous liwes de nus
 Veeir puez les granz chemins puldrus
 Q'assez i ad de le gent paiennus.

Și e plin câmpul de sângele. stropit de flori, al voinicilor căzuți:
 Quant l'empereres vait querre sun nevoid,
 Te taites herbes il ne truvat les flors, —
 Ki sint vermeilz del sanc de noz barons.

(v. 2870—1.)

Un vast câmp, cam confus, se deschide înaintea cântărețului, care cu un veac înainte ar fi considerat ca o mare și periculoasă încercare drumul de la Paris la Pontoise. Sunt marile drumuri spre Răsărit, pe care un cercetător german al lor¹ le-a recunoscut ca *fiind ale cruciatei din secolul al XII-lea*. Din Europa se cunoaște Franța toată: cu Provența, Aquitania, Gasconia, Lotaringia, Auvergne, Burgundia, Anjou, unde e conte Geoffroi (identificat, cu sau fără folos, la 987), Maine, Poitou, Normandia bătrânului duce Ricard („Richart le veill“, identificat la 1027), Bretania, Flandra, cu *Flamengs* ai ei. La Rin, câteva localități, dar popoarele Germaniei sunt, toate, cu nume vechi și nouă: Allemans și Thedeis (*Thiois, Teleschi, Deutschen*), Loreni, Frisoni, Bavaresi, Saxoni (socotiți apoi ca păgâni, cum vom vedea, după cronicile latine). *Spania* (cu „*duc d'Argone*“, *Aragon*, cu tot), *acum renită supt acest nume* — ceia' ce, cum se va arăta, e un rezultat al califatului arab unitar —, și are un rege:

Li reis ki tute Espagne tint.

În Nord se cunoaște Anglia — ca teritoriu de curând cucerit de Normanzi —

— ..Engleterre passa-t-il, la mere salse —

Scotia, Țara Galilor. Irlanda, confundată cu Islanda.

Italia e o bună și veche cunoștință, cu toate părțile ei:

— Lombardie et trestute Romaine —,

Neapole, Sicilia, Apulia, Calabria, pe unde a cucerit în tineretă însuși Roland, Butrinto, port necesar cruciaților, etc., dar fără

¹ Remppis, *Die Vorstellungen von Deutschland im altfranzösischem Heldenepos*. Halle 1911, pp. 43—4. — Aceste „represințări“ ar fi mult mai bogate și mai precise dacă aceste cântece ar avea o origine germană. Și, dacă acesta ar fi cazul, Țerile-de Jos, vechea patrie a Francilor, n'ar fi avut, de la început, o literatură franceză, fără vre-o urmă a unei literaturi germane care ar fi precedat-o, V. C. Liègeois, în *Musée belge* pe 1903, p. 8 și urm.

porturile din Nord: Venetia, Genova, fără Pisa, — ceia ce arată că regiunile reținute în minte de cântăreț sunt *cele asupra cărora s'a întins, ca și asupra Anglici, cucerirea din veacul al XI-lea a Normanzilor franceși.*

Nu lipsesc, în sfârșit, Hunii, Ungurii, Polonii („Pullains“), Bulgarii („Bugres“), Pecenegii („Pinceneis“) „ducele de Tracia“, Constantinopolul, chiar Argolida („Argoillie“), și — în acest Orient bizantin — noțiunile culturale respective: ca bani, *besants* (*byzantii*), ca vase de transport: *dromunds*, *dromons*. Ba este și Imperiul bulgăresc din Ohrida, aparținând secolului al XII-lea, *la gent Samuel* (v. 3224), Sărbii (*Sorbres*, *Esclavons*).

Orientul cruciatelor apare întreg în acest larg cerc de vedere. Localități: Babilonul-Bagdad („Balbiun“), Tortosa („Turteluse“), cu Sirienii („Sorz, porz de Sorie“), Capadocia, Africa (*Afriqne*, *Africanis*), Etiopia, cu Negrii ei:

Ethiophe, une tere maldite:

La neire gent ed ad en sa bailie:

Ilz n'unt de blanc ne mais que sul les denz,

(v. 1915-7, 1931),

Nubienii (*Nubles*), Alexandria Egiptului:

Suz Alexandre; ad un port jouste Mer.

apoi Ierusalimul, Ierihonul, ținte ale expedițiilor sacre.

Popoarele acestei lumi păgâne apar diferențiate, într'o orânduire oarecare, cerută de forme, de nevoie versului, ale frazei poetice: Turci, Arabi (*Arabis*), Uriași (*Jaians*), lângă Armenii creștini (*Ermins*).

Națiunile orientale nu lipsesc: cu Iupiter și cu Apolon, zei păgâni, se unește Mohammed; lângă „sinagoges“ apar moscheile, „mahumeries“. Intre bani, mangării de aramă (*manguns*). Darurile cuprind șoimii familiari Orientului: *hosture* (*austures*, lat.). Întâlnești emiri, „amirali“ (*amiraffes*), calili (*algolifes*), corsari de Barbaria (*corsalis barbarins*). Sunt postavuri de Alexandria: *palie alexandrins*; jocul de sah e pomenit ca și cel de table: smirna și tămâia — *smirre et timoine* —, fumegă și aici¹.

¹ Maurice Wilmotte, în *Une nouvelle théorie sur l'origine des chansons de geste* (*Revue historique*, 1915, p. 241 și urm.) ar admite — și nu e singurul — ca autor un cleric (se citează și cuvintele din limbajul clericilor care se află aici, și numai aici; p. 270, nota 4), dar acesta ar fi avut, oricum, *altă orientare geografică și istorică*. Cf. Tavernier, *Zur Vorgeschichte des Rolandliedes*.

Sentimentul dominant de la un capăt la altul e lupta cu păgânii. Carol-cel-Mare, localisând-o în Spania, cum spune cronica — și se citează anume „Tuoldus“ și „Gesta Francorum“, reprodusă în abrevierea paleografică: „Francor.“¹ —, o întrupează.

Acest sentiment e unit însă cu altele. Carol apare aici și ca regele, acum iubit, admirat, respectat, al vremii celei nouă. De aceea e „le rich empereur“ pentru Turpin, Împăratul „vassal“: viteaz, împăratul „cu barba înflorită“. Supunere, jertfe, frig, cald, miserii i se datoresc ca „senior“ (*seignur*):

Pur sun seignur deit hum susfrir destreiz
Et endurer et granz chalz et granz freiz.

Pur sun seignur deit hom susfrir granz mals
Et endurir et forz freiz et granz chalz.

(v. 1010—1, 1117—8.)

La strigătul lui de „Montjoie“, noul strigăt de războiu frances, se mișcă escadroanele de „vasali“ și merg la luptă:

Munjoie escriet, co est l'enseigne Carlun (v. 1234)².

Această luptă *trebuie dusă până la capăt*. De două ori ni se spune că Roland n'a fost învins, că nu poate fi învins, că nu *trebuie* să fie. Murind, el o striga dușmanului, care trebuie să știe că „s'a vândut „scump“: *el o constata*:

Semprez murrals, mais *cher me suis vendut*,
E dist un mot: *ne sui mie vœcut*.

(v. 2087.)

„Tare și mândru“ trebuie să fie cavalerul care, altfel, nu valorează „doi bani“

Itel valor doit avoir chevaler
Ki armes portet et on bon cheval set:
En bataille deit estre forz et fiers,
U autrement ne valt III deners.

(v. 1877-80.)

Spada lui e ce-i poate fi mai scump pe lume, spada care lucește și scânteie la soare, *Durendal* faimoasa, a lui Roland:

¹ Cf. Ce dit la geste et cil ki al camp fut (v. 2895)
sau :

Il est escrit en la geste Francor.

Ci falt la geste que Tuoldus declint (v. 4092).

² V. și v. 1181-2.

E Durandal, cum es belle et clere et blanche:
Contre soleill si luisés et rellambes. (v. 2316-7).

Dar ceia ce domină totul e ceva superior, parcă, și glorioasei icoane reprezentative, conducătoare a lui Carol-cel-Mare: e țara însăși, care exista deci atunci — cel mai sigur mijloc de datare, — ca *suprema realitate morală*, Franța.

E Franța cea dulce pe care o binecuvintează, cu Carol însuși, „vitejii” murind:

Et beneist Karlun et France dulce. (v. 2017.)

„Dulce” e Franța în gândurile lor din urmă:

Tere de France, mult estes dulz pais. (v. 1861.)

Pentru „mândria Franciei lăudate” se dă lupta:

Veez l'orgoil de France la loee.

(v. 3315.)

Păgânii știu căucid *Francesi*, că astfel *Franța* va fi pustiiată:
Franceiz murrunt, et France en ert deserte.

(v. 989.)

Carol-cel-Mare se plânge că „floarea Franciei dulci” a căzut:

De France dulce m'unt tolude la flur. (v. 2431.)

În „porturile Franciei” se așteaptă în zădar, de mame, de soții, de prietenii, „tinerimea Franciei”, jertfită:

Tant bon Franceis perdent lor juvente,

Ne reverrunt lor meres, ne lor temes,

Ne cels de France ki as pors les atendent.

(v. 1401-3.)

Ca Francesi, luptă eroii Franciei.

Fiert l'amiraill de l'espee de France. (v. 3615. 1)

Ca Francesi strigă: „Carole, ajută”:

E Franceis crient: Carlemagne, aidez². (v. 2546.)

Și grija lor cea mare, aceia pentru care cad bucuroși, e ca Franța să nu fie jignită, ca Franța să nu fie batjocurită, ca „dulcea Franța” să nu-și piardă onoarea:

Deus peve n'en laiser hunir France

En quoi perdrat France dulce s'onur.

(v. 1223.)

¹ Cf. și v. 3742.

² Cf. v. 566: „A Carille et à Franceis”.

II.

«Chansons de geste» după «Chanson de Roland». Valoarea și semnificația ei.

După epoca, la care se poate fixa alcătuirea „Cântecului lui Roland“ se înșiră atâtea alte „cântări“ de același fel, care, în secolul al XII-lea încă și în al XIII-lea, se întind până în momentul când producția literară iese din anonimatul popular pentru a manifesta o individualitate care nu vrea să fie trecută cu vederea.

Filologii și istoricii literari, cari se preocupă mai puțin de frumuseța acestor produse și de semnificația lor politică, socială și morală, necăutând în dosul formelor, ușoare de studiat și de clasificat, surllețul însuși al unei epoce, propun, pentru a se găsi o orientare, un criteriu în clasările necesare, — motive care nu sunt, din punctul nostru de vedere, acceptabile. E greu de fixat data pe baza unei limbi care e adesea dialectală sau represintă chiar o contaminare de dialecte, — cutare „cântece“ din Nord având, potrivit cu moda, un vernis de stil sudic. Iar a fixa categoriile, a stabili grupele pe baza apariției și menținerii — nu și desvoltării ca tip — a unor anume personaje, pe baza prezenței unor anume elemente de formă ori amestecului unor anume episoade, nu duce, nici din alt punct de vedere decât al istoriei psihologice, la un rezultat vrednic de atenție într'un cerc de preocupări mai largi.

Citându-se cele două versuri, dese ori repetate, ale lui Jean Bodel din Arras, în „Cântecul Saxonilor“ :

Ne sont que trois matères à nul home entendant :

De France, de Bretagne et de Rome la grant,

ni se spune astfel, pentru cea d'întăiu, că s'ar putea distinge o *Geste du Roi*, privitoare la regele prin excelență, la regele Im-

părat, la Carol-cel-Mare și că această *geste*, care se mai poate numi, după tatăl eroului și după cutărea incident din viața lui, și „ciclul lui Pepin sau al Ingerului“, cuprinde: povestea poetică a mamei lui Carol, Berta, a copilăriei lui, *Enfance* sau *Mainet* (de la *Karlemaine*), a pelerinagiului lui la Ierusalim, a luptelor cu Saxonii (*Gormont et Isembard*)¹, a căsătoriei lui: *Reine Sibille* (fata lui „Agalent“), încoronarea lui Ludovic (deși cuprinde pe eroul altui ciclu). Fiind vorba în ele de isprăvile tovarășilor, „pairo“ între ei, ai Cesarului, de același ciclu se țin povestirile cântate despre *Ogier de Danemarck*. Se stabilește apoi un ciclu, o *geste*, de eroi ai Sudului, purtând aceeași luptă ca Roland, dar exclusiv cu Saracini spanioli, — eroul fiind în acest caz un senior meridional, un Acvitan, Gulielm cu nasul scurt (*au cort nos*): copilăria și căsătoria eroului, lupta lui, în *Aliscans*, luptele de la Nîmes (*Charroi de Nîmes*) și de la Orange (*Prise d'Orange*). În al doilea rând, *Aimeri de Narbonne*: lupta, întâiu, și apoi, moartea lui. A treia *geste* ar fi a opoziției „fendale“ față de Împăratul luptător cu păgânii, și din ea ar face parte *Girart de Roussillon*, *Renaud de Montauban*, ori a luptelor dintre deosebitele semintii: *Raoul de Cambrai*, *Doon de Mayence*, *Doon de Nanteuil*, și seria de episoade războinice care alcătuiește *Geste des Loherains*.

Și sunt capitole mai puțin cuprinzătoare. Unul ar da simple biografii, în care locul de căpetenie, acel care fixează unitatea, ar fi *viața eroului*, și nu *conflictul*; *Elie de St Gilles*, *Gui de Nanteuil*. Un altul ar încheia în el subiecte străine: chiar și *Huon de Bordeaux* și *Ami et Amile*, de o inspirație așa de profund franceză (dar considerațiile care se țin în saună sunt, exclusiv, cele de formă), ori *Ansis de Carthage*, *Bovon de Hanstone*, ori chiar „călugăria lui Guillaume“, care după numele protagonistului ar intra în acea divisiune a cruciatelor locale sudice. *Chanson d'Antioche* dă, cu împodobiri, istoria reală a cuceririi de cruciați a orașului Antiohia. Unui ciclu bizantin îi aparțin apoi „Floire et Blanchefleur“, „Aucassin et Nicolette“. Derivarea unor nume: „Ciperis“ din Chilperic, Floavant din Chlodewig — fonetica n'are nimic împotrivă — ar îngădui să se formeze un capitol

¹ Fragmentului găsit (și în Bartsch) i se atribuie o vechime mai mare și decât pentru „Chanson de Roland“. prelinzându-se a se găsi în el amănuntele exacte ale unei lupte cu Saxonii la 881.

special pentru *Floovant*, *Ciperis de Vignevaux*, și chiar pentru povestea *falsicului* Carol-cel-Pleşuv, care toate ar alcătui un grup *merovingian*! Nu s'a crezut oare că din chiar „Chanson de Roland“ se pot găci „cântece“ *carolingiene* mai vechi, — unul pentru Witukind însuși devenit „Guitequin“, „Guitalin“¹².

Să încercăm a înțelege fondul moral și rostul istoric al acestor bucăți și poeme epice pentru a putea urmări prin ele formarea unui suflet românesc, întâiu în această Franță, a regilor contemporani cu cruciatele, șefi morali ai națiunii lor, culmi tot mai respectate ale ordinii feudale, dar nu încă stăpâni ai teritoriului național și nu încă dispunând pentru scopuri superioare de tot ce au lucrurile și de tot ce pot da oamenii.

O cale care mi se pare potrivită e aceea de a se urmări figurile, ideile și sentimentele de căpetenie constatate în „Chanson de Roland“ până la dispariția sau coruperea lor. Pe această scară descendentă — căci este o scară descendentă — fiecare din poemele anonime, impersonale se va așeza astfel de la sine la locul său. De și cercetarea noastră nu cuprinde, din cauza împrejurărilor, materialul întreg, putem avea încrederea că și lucrurile necunoscute s'ar putea prinde de la sine în țesătura pe care vom fi izbutit a o forma.

S'a spus cu dreptate că *in sens, nu in fabulă*, „Chanson de Roland“ e o poveste a lui Carol-cel-Mare. Figura lui este impecabilă, de o puritate și de o energie extraordinară, întrupând o societate întreagă, care urmărește din toate puterile ei, cu un devotament absolut, fără considerații de interes sau de ambiție, un singur ideal: biruința Crucii, distrugerea păgânătății, care nu se poate tolera și cu care fără crimă nu se poate încheia niciun pact.

Nici într'unul din poemele următoare Carol nu se mai păstrează astfel. N'am putea spune firește nimic despre „Gormund et Isembard“, în proporțiile în care s'a păstrat (afară de aceasta, ea citează neconținut o „geste à Saint Richier“ și invocă un „ber Sainz Richiers“, de ne întrebăm dacă nu e o confuzie cu opera lui Richer, cronicarul Capetienilor). Nefiind vorba în ea personal de Carol, *Franța* cu care împăratul se confundă, cum

¹² V. rezultatul din Constans, *l. c.*, p. 6 și urm.

¹³ N. Iorga: *Ist. Lit. Roman.*

ea nu se poate despărți de dînsul, apare ca o țară ce s'ar putea critica:

E pur Franceis s'est, verguigniez.

Iar *Chanson de Guillelme*, din nou descoperită¹, aparține, cu toată dorința de a o pune în veacul al XI-lea, după cuprinsul ei, unei epoce simțitor mai nouă. Să luăm însă „Incoronarea lui Ludovic“, în care s'a crezut că se poate recunoaște un paralelism — nu un împrumut — cu izvoarele latine ale ridicării la tron a lui Ludovic-cel-Smerit, fiul lui Carol, care, oricum, în realitatea lucrurilor, n'a avut abia cinsprezece ani în acel moment și n'a simțit nevoie nici de epitropia trădătoare a lui Arnais d'Orléans, nici de aceia, credincioasă, dar *singura sprijinitoare* — căci *dreptul* înseamnă acum, așa de puțin! — a lui Guillaume „cel cu nasul scurt“.

Carol e stăpînul pe nouăzeci și nouă de regate, fiind însă, „cel mai bun“ — *le mieudre reis* — în Franța lui, în „dulcea Franță“ a formulei, care acum înlocuiește simțirea. „Dumnezeu n'a făcut țară care să nu atârne de el, — și fără nicio grijă de logică și adevăr se înșiră ca ale lui Bavaria, Germania², Normandia, Anjou, Breffania, Lombardia, Navara, Toscana. Dar acest atotputernic nu poate impune voința lui decât până ține sabia. După aceia e necesară puterea feudalității, și unul din cei mai familiari dintre eroii ei, acel Guillaume, va face toate, dominînd cu neastîmpărul lui o poveste îngîmătată: crearea tinărului rege, călătoria la Sf. Petru din Roma, liberarea regelui creștin Gaiſier (Walther), asediat în Sudul Italiei de Saracinul Galafre, „lupta singulară“, duelul cu Corsolt, botezarea silită a prințului păgân, căsătoria lui Guillaume cu fiica lui Gaiſier, atacul contra rebelului duce de Normandia, Ricard, descoperirea lui Ludovic ascuns la Sf. Martin. Apoi uciderea, de același erou, veșnic în scenă și totdeauna norocos, a lui Ascelin trădătorul, călugărimea și noua luptă cu ducele Ricard, o nouă expediție în Italia, unde ucide un Cesar german coborît în peninsula, Guy d'Allemaigne, aruncându-i trupul măcelărit în Tiberu. În sfârșit altă întîlnire cu Ludovic la Laon, unde cinsprezece conți sunt siliți a-i recunoaște

¹ A fost editată de Suchier, care-i atribuie data de c. 1080.

² Cf. Remppis, *l. c.* Pentru nume în genere Ernest Langlois, *Table des noms propres de toute nature compris dans les chansons de geste.*

autoritatea, etc. Și s'ar putea continua până la nesfârșit¹.

Trecem la „Pelerinagiul“ lui Carol². Criticii cred a putea descoperi două părți: una serioasă, drumul; alta glumeată, înșelarea păcăleala (*gaber*, prin glume, *gabs*) împăratului bizantin, oaspetele lui Carol-cel-Mare și al „pairilor“³. Un spion a fost ascuns spre a vedea ce se petrece în cămara unde trebuie să doarmă musalirii. Și ei croiesc la minciuni enorme, pentru a-și bate joc de el și de stăpânul lui, pentru a-i uimi și îngriji, prin neînchipuite isprăvi: atacuri vijelioase, nimicitoare, revărsări de ape, etc. E ca un început din Don Quijote, — pe sama însă a celei mai mărețe figuri, care domină întreg evul mediu. Și adăugim: antagonismul între Occidentali și Orientali, între *basileus* și feudali, cu asemenea regi ai lor, preșidenți de petreceri și jocuri în frunte, între Franci și Bizantini, nu se poate închipui decât după acele întâlniri prin cruciată, în care, cum ni arată cu indignare așa de bine crescuta domnița bizantină Ana Comnena cruciații, pe car⁴ Imperialii căutau a-i trimete cât mai iute contra Turcilor, cutezară, în inconștiența lor bătăioasă, a usurpa Scaunul Suveranului, poftind pe cine are a face cu ei la o luptă în doi, după obiceiul de acasă.

Până aici Carol e umbrat de o figură mai mare ori contopit în societatea cavalerilor săi. În alte cântece el e jignit, sfidat, chemat la luptă atacat. Așa e în *Huon de Bordeaux*, în care acest fiu al lui Séguin e pedepsit pentru întimplătoarea ucidere a fiului anonim al lui Carol, Charlot, prin îndatorirea de a merge în Babilonia — cunoscută bine mai târziu după cruciate, în epoca Sultanilor, ziși în acest vechiu graiu romanic, „Soudans“, ai Siriei și Egiptului —, pentru a trage de barbă pe stăpânitorul mohamedan și a-i ispiti fata. Aici povestirca se depărtează de Carol și se petrece în jurul lui Huon, în locurile unde el își îndeplinește misiunea.

¹ Janroy, în *Romania* pe 1896, crede a fi găsit „identificările“. E vorba de „Gaißer“ din Salerno, de Guillaume tête d'Étoupes, de regele germanic Ludovic al II-lea.

² V. Jules Coulet, *Études sur l'ancien poème français du Voyage de Charlemagne en Orient*, Paris, 1907.

³ Cf. Hugo Theodor, *Die komischen Elemente der alt-französischen Chansons de geste*. Halle a. S., 1913. La el și o încercare de a înșira după date aproximative epopeile populare: pp. 56.

În „Girard de Roussillon“ însă nu mai e jignirea *l'ân voi pe-depsită prin ispășire. Dreptul feudal se ridică împotriva suzeranului care l-a încălcat, și el sare la luptă.* Mai hotărâtă, furioasă e lupta în *Renaud de Montauban*: acestălalt „viteaz“ — acuin se zice „chevalier“, nu „ber“ sau „vassal“ („valvissor“ apărând une ori, cu alt sens), e fiul lui Aimon și ruda „Danesului“ Ogier. „Fiii lui Aimon“, *les fils Aimon*, ajung apoi figuri de predilecție pentru cîntecul epic al evului mediu. Renaud merge la Ierusalim contra regelui Persiei și isprăvește înecat în Rin, la întoarcere, pentru a fi scris în rîndul sfinților. Dar centrul poemei e lupta cu Carol, căruia nu vrea să-i deie pe vărul său, fermecătorul de care se ajută, pentru a li rupt în bucăți de cozile cailor, ars, aruncându-i-se praful în Mare. Și Carol, în nesiguranța rezultatului pe care poate să-l aibă lupta, spune că, dacă va fi învins, nu va merita să mai poarte coroana :

Se par un chevalier i sui pris ne matés,
Dont ne doi-je rois estre, ne corone porter.

În alte cîntece apoi marea figură a dispărut. Ea a căzut dincolo de marginea orizontului. Rămâne în locul ei câte un slab imitator seniorial, care, în loc să meargă la Ierusalim, pentru a-l liberă, se rătăcește în Câmpiile Elisee, *Elysios Campos, Aliscans*, — ca Guillaume, care luptă cu

XX mil Tures a vers el . . . gemmés.

„coifuri verzi cu pietre scumpe“, care le-au văzut cruciații. Pentru așa ceva, pentru atîta lucru, se repetă formulele din „Chanson de Roland“, ca *doulce France*, și se reproduc și scenele, atitudinile de acolo, într'o slabă decalchiare, din care lipsesc proporțiile și nuanțele.

Carol-cel-Mare și Franța lui se presintă altfel. Ideia religioasă, așa de strâns legată de concepția imperială sacră, e și ea în deplină scădere. În „Huon“ se vorbește de Sf. Petru pe care l-ar bate de să cadă aurul dintr'insul, se strigă: „par Saint Crist“, „par icelui qui ens la crois fu mis“, „par Sainte Carité“, ca și pe Mohammed (*par Mahmet*). Lui Isus i se spune „biaux père-Jesus Crist“, *tăluca Isus Hristos*. Ura între cele două religii, ură fecundă în cîntec, de unde a plecat însuși eposul frances medieval, e foarte mult scăzută, pe o vreme când se merge la Locurile Sfinte din datină, din modă am zice, din neastâmpăr ca-

valeresc și lipsă de ocupație. E adevărat că Ilon, care și-a sărutat domnița arabă, refuză din motiv religios să o iea cu dânsul în fugă. Ea zice:

Vo douce alaine m'a si le cuer emble,
Je vous aim tant que ne je puis durer,

ca să i se răspundă:

Sarrasine estes, je ne vous puis amer:
Je vous baisei, ce est la verités.
Mais je le fis por ma foi aquiter.

Ar fi murit de foame în temniță dacă nu l-ar fi scăpat dulcea păgână amoresată. Ea pretextează că „Francul“, „necredinciosul“ a murit acolo, în închisoarea lui, și atunci Sultanul spune, iertător, ca după o lungă cunoaștere a celor două lumi odată ireconciliabil dușmane:

Mahoms ait l'ame par la soie pité.
(Mohammed să-i aibă prin mila sa sufletul.)

E în loc poate *un all principiu* într'o lume nouă? Al feudalității, cum se spune, gata să apere ce i se cuvine și infruntând amintiri de unitate națională pe care ar vroi să le distrugă, prevestind nevoi de viață muncitoare pe care ar căuta să le împiedece?

N'aș crede. E adevărat că „provincia“ francesă joacă un rol mai mare ca odinioară. N'avem a face numai cu numele deosebitelor Ținuturi, ci și cu anume părți din viața epocii, legate de unul sau altul din ele. Întâlnim „jonglers de Poritiers“ (*Ami et Amile*), prinți de Vermandois (*Raoul de Cambrai*) — întâia feudă cu care regele va avea de lucru, — aur de Montpellier, bani de Anjou. *Geste des Loherains* se petrece în jurul Metzului. În *Girart de Roussillon* suntem duși prin „comitatele“ și „ducatele“ acelu Sud de la care se împrumută și nota graiului: Barcelona, Tarascon, Aosta, Suse, Avignon, — cum erau după năvălirea în Spania a Almoravizilor („Amoravis“). Mai târziu, într'un cântec din alt cielu, *Roman de Thibes*, Godefroy de Bouillon, cuceritorul Ierusalimului, care e duce de Lorena, trece înaintea de Turpin:

Onc l'espée al duc Gedefrei
Ne mist les Turs en tal esfrei (eifroi).

Ne tant granz cous (coups) ne list Thurpins
En Espagne sur Sarrazins.

Dar, pe de o parte, lupta, pe care n'au știut-o cei d'întăiu Capețieni, nici Ludovic al VI-lea, întâiul organizator ieșit din umbra Bisericii a toate stăpăuitoare, nici Ludovic al VII-lea, stăpân prin căsătorie al Sudului aquitan, lupta pentru ceia ce numim noi întregire lirească, dar pentru ce se părea adesea contemporanilor lăcomie și usurpare, n'a fost a unui principiu bine recunoscut și metodic executat contra altui principiu tot așa de solid și de bine servit, ci o serie de acte răzlete, din care numai istoricii târzii au făcut o dramă. Și, în acest cas, nefiind vorba de zguduiri adânci ale unei societăți întregi, nu poate zbucni un nou izvor de poezie. Iar, pe de altă parte, dacă feudalitatea și-ar fi cântat o luptă, care n'a izbutit, ea n'ar fi adoptat tonul epopeii pentru a răsturna de picioare pe Carolcel-Mare, ca în „Girard“, și a-l izgoni de pe câmpul de luptă. Și ea n'ar fi îmbrăcat principiul dușman în ceia ce-i putea da mai multă putere și strălucire: stăpânitorul de odinioară al întregii lumi catolice, rivalul fericit al ortodoxiei și mohammedanismului.

Dar, pentru a vedea că nu poate fi un nou izvor în aceste zbuciumări feudale — cum nici în acele „mici cruciate“ ale Sudului, din care tocmai au venit cele mari din Siria, cu cântecul lor cu tot —, să ni dăm samă de faptul, foarte expresiv, că se păstrează în mijlocul povestirilor poetice centrul regal, care nu mai e acum vechiul Aix (Aachen), nici Laon al lui Ludovic al VI-lea, ci acel Paris care-i datorește mai mult dușmanului marilor feudali, lui Filip August, situația de Capitală statoryică și prosperitatea care putea să iasă din acest fapt. Se trimet oameni în Franța, să „curtensească în Paris“:

... en France, à Paris cortoyer (Renaud);

se cântă ocrotirea „regelui de la Saint-Denis“ (Huon); palatul

(le palait), Curtea, cu salele ei boltite

— grans fu la Cors en la sale voltre —,

podurile, locurile vecine, bălciurile —

Desor grant pont que l'eu dist à Paris (Garin) —

sunt familiare tuturorora, cu și banii de Paris, *parisis*, de usagiu general acuma.

Și, în legătură cu acest palat, cu această Curte, cu lumea care

se adună și trăiește obișnuit acolo — ca și *sunt influența poeziei lirice de care ne vom ocupa pe urmă* — o altă viață se oglindește în noul „cântec”. Alături de burgheșii cari apar tot mai des și joacă un rol tot mai mare, răsar tinerii „bine crescuți” ai cavaleriei târzii: „damoisiaux gentis”, „courtois”, cari aduc în luptă anume forme rafinate, dar și altceva, îndoieli sufletești, nelhotări, crise morale, înduioșări cu totul necunoscute celor vechi.

Astfel în *Renaud de Montauban*, cavalerul își aduce aminte, înaintea de a-și ataca seniorul, că acesta „i-a hrănit neamul și toată rușenia”.

„Jâ est cou Karlemaines à cui je ai josté,
Ki norri mon linage et tot mon parenté.”

El „unește mâinile către Carol cel adorat”, îi spune că „el e *emul* lui, pe care l-a gonit din pământul său acum douăzeci de ani”, că vrea „pace și înțelegere”, că oferă castelul, calul, vasalii, că e gata a părăsi Franța, a merge la Sfântul Mormânt, pe ios, a nu se mai întoarce înapoi:

Il a jointes ses mains vers Karlon l'aduré

— Je suis Renaus, vostre hom, k'avez desenté

Et chacié de la terre, bien a vint ans passés.

Sire, drois empereres, aiés de moi pité

Or nos laisiés à vos paier et acorder

An benoit sepulchre, sens chance et sens colers,

M'en irai tot à pié por la vostre amisté,

Ja mais en cest pais ne serai retornés.

Carol îi făgăduiește iertare și restituție, dacă vrea să-și dea ajutorul minumat, tovarășul, prietenul, vărul, pe Mangis, pentru ca să fie legat de coada cailor, etc.

Dar cavalerul refuză. E vremea *onoarei* mai presus de orice *datoric*. El nu-și poate căpăta prin trădare grația. Deci Carol îl chiamă la luptă, și ol, odată ce e slidat astfel, „se va păzi, dacă poate, în numele lui Dumnezeu”:

— Or reprenés vos armes et de moi vos gardés.

— Puisqu'il est issi que vos me desfiés

Et je me garderai, si je puis, en mon Dié.

Atâta discuție pentru a scoate din luptă pe Suveran, care în vechea concepție era inatacabil, atâtea șovăiri și chinuri de conștiință! În *Girard de Roussillon*, căruia i s'a răpit — ciudată po-trivire! — „Burgundia și Avignon“, ermitul amintește rebelului ce înseamnă a-și ucide cineva domnul: „ton droit seignor“. Nu l-ar ierta „nici cleric, nici episcop, nici P'apa, niciun doctor“. P'e-deapsa lui, începând cu legatul de coada cailor, e știută de toți: și praful oaselor lui ar fi blăstămat, stârpind roada câmpului. I se amintește cât a fost de „mândru și de bătăuș“, câți oameni a omorât :

Senier, laise lo dol, si t'en esclaire:

Toz tens fus orgueilleous e engres de ton afaire,

E a plus omeș morz, n'en sez retraire.

Și soția-l roagă să înceteze: să evite castelele, cetățile, gâlcețile,

La asemenea cuvinte, noi viteji, deosebindu-se de cei vechi, plâng. Li „cade apa din ochi, li cade pe barbă“:

L'aige li chiet des nelz et l'en descent,

Sor le barbe Girart li vait chaant,

ori li se oprește, ca lui Guillaume, pe vârful nasului, scurt în acest cas:

De pitié pleure li marchis au cort nes,

L'aige li cort fil à lil sur le nés.

Inspirația faptelor e aceea care lipsește¹, și ea se suplinește după puțință prin astfel de scene sentimentale. Ori de aiurea se caută izvoare pentru a *face noi*.

Căci aceasta e *șinta*. Jongleurii au luat în întreprindere ceea ce fusese odată puternicul produs spontan al unei societăți. Ei se țin din răspândirea, prefacea și îmbogățirea lui, și de la o vreme simt nevoia unei înnoiri totale, ca să-și întreție câștigul.

Pentru aceasta, — asemenea cu lăutarii cei vechi de la noi, odată Sârbi cântând subiecte sârbești, apoi cântăreți de subiecte românești, în românește —, ei, acești jongleuri, în continua lor rătăcire de la un bălcu la altul, de la un hram la altul, iar, de la

¹ Sant poeme cu scene de-a dreptul imprumutate de la altele (*Aliscous* din *Chanson de Rainouart*, d. p.).

un timp, și de la un castel la altul, împrumută și dezvoltă teme locale, fără ca ele să vorbească ceva inimilor lor.

Ca să nu se repete cu lucruri usate, ei recurg și la alte sorginți de adause. Orientul li va da pitici, năzdrăvani, termecători, ca Renaut, în *Huon*, ca Mangis, ca Obéron, ca Galopin. De acolo va veni povestea cailor minunați, pe cari atâția caută să i fure, ș. a.

Povestea, așa cum a cutreierat lumea, așa cum o avem și noi, nu și-a refuzat partea. De unde aiurea vine încercarea isprăvilor, ca în „*Huon*”, — asemenea cu încercarea lui Făt-Frumos care prin înleplinirea unor minuni fără samân caută să-și capete logodnica? Și tema din basme se vede și mai bine în *Ami et Amile*, unde un prieten bolnav poate îndrepta pe cellalt numai scăldându-l în sângele proaspăt al unor copii nevinovați, și acest sânge îl va lua fără șovăire de la propriii săi copii, cari se roagă numai a li tăiați răpede:

Or nos copez les chiés isnelement.

Cei doi prieteni merg la biserică și aici bucuria lor întâmpină durerea mamei. Dar ea nu va ținea mult. Căci Dumnezeu a rechemat la viață pe cei jertfiți cari așteaptă acum, jucându-se, acasă.

Semnalez și răspingerea, în *Miscans*, a eroului Guillaume, fugar de către soția sa, Guiboure, care ni amintește legenda românească lui Ștefan-cel-Mare bătut, pe care înamă-sa îl oprește înaintea Cetății Neamțului¹.

Dar în vechiul ei sens, cu adâncă semnificație națională, politică și socială, cântecul istoric al poporului murise².

¹ V. și pentru o asemănare cu epopeia persană Șah-Namê, Hugo Theodor, „*e.*”, p. 70.

² Ediții: Karl des Grossen *Reise nach Jerusalem und Constantinopel*, hgg. von E. Koschwitz 1900; *Le roman d'Aquin ou la conquête de la Bretagne par le roy Charlemaigne*, ed. de Juon d's Lengra's, Nantes 1880; *Le couronnement de Louis*, ed. E. Langlois, Paris, 1888; *Huon de Bordeaux*, ed. F. Guesard și C. Graulmaison, Paris 1899; *Girard de Roussillon*, in P. Meyer, „Collection de textes”; *Renaut de Montauban*, ed. Michelant, 1862; *Herrie de Metz*, ed. E. Stengel; *Aiol et Mirabel und Elie de St. Gilles*, hgg. von W. Foerster, 1875-82 (*Aiol*, separat, de J. Normand și G. Raymond, Paris, 1877); *Ami et Amile und Jourdain de Blaieis*, hgg. von Konrad, Erlangen 1802; *La mort de Garin le Lohereain*, ed. E. du Méril, Paris, 1862; *Rooul de*

III.

Epopeia populară spaniolă: poemele Cidului.

Căntecele epice franceze au pătruns încă din veacul al XV-lea în toată Europa apuseană, și mai ales la popoarele romanice, al căror suflet era mai potrivit pentru a le primi fără schimbări esențiale.

În Ținuturile italiene ele au format, fără prefacere în vre unul din dialectele capabile totuși de a da stil literar unor opere proprii, literatura poporului doritor de a tot afla noi lupte și cuceriri, isprăvi nouă. Precum odinioară se cântaseră căntecele latine despre distrugerea Aquileii, despre liii lui Ludovic Smeritul și despre alți stăpânitori franci în luptă cu păgânii¹, precum legenda făcea pe Carol-cel-Mare să fie primit la trecerea Alpilor de un „joculator“ lombard, precum, în sfârșit, lupte pentru stăpânirea unor anume orașe italiene sunt pomenite ca făcând parte din cariera de tineretă a lui Roland, în „cântecul“ acestuia, se arătau pe pământul italian stânci tăiate cu sabia, ca aceia de la Roncevaux, în agonia eroului și, la începutul teatrului popular

Cambrai, ed. P. Meyer et Longnon, Paris, 1833; *Aliscans*, ed. Guessard și A. de Montaiglon, Paris, 1870; *Aymeri de Narbonne*, ed. L. Demaison, Paris, 1887; *La chanson du chevalier au cygne*, ed. C. Hippeau; *Les Narbonnais*, ed. H. Suchier, Paris, 1893; *Li charroi de Nîmes*, ed. Jonckbloet, în „Guillaume d'Orange“, Haga 1834; *La chevalerie Ogier de Danemarche*, Paris, 1899; *Doon de Maïence*, ed. A. Pey, Paris 1859; *Doon de Nantueil*, ed. P. Meyer, în „România“ pe 1894; *Floovant*, ed. Guessard și Michelant, Paris 1859; *Garin le Loherain*, Paris 1833-35; *Girart de Roussillon*, trad. de P. Meyer, Paris, 1894; *Girart de Roussillon*, ed. Mignard, Paris-Dijon 1858; *Gui de Nanteuil*, ed. P. Meyer, Paris, 1861; *Gui de Bourgoyne*, ed. Guessard și Michelant, Paris 1859.

¹ Giovanni di, Castro, *La storia nella poesia popolare milanese*, Milan 1879, p. 22.

din aceste părți, Roland, Olivier fură dintre figurile favorite¹. Încă așa de târziu ca anul 1388 se opria solemn în orașul de învățați Bologna, unde se explica erudit dreptul roman, dându-se norme nouă vechii politice a Europei, tolerarea în piețe a jongleurilor din Franța, *cantatores Francigenorum*, cari aduceau eposul lor în limba lor proprie².

Sudul el însuși a cunoscut figurile acestor cavaleri de imaginație (Rinaldo-Renaut și alții). În ce privește regiunile din Nord, Roland-Orlando a căpătat imensa popularitate care a îngăduit apoi poeților din veacul al XVI-lea să-i cânte faptele închipuie ca pe ale unui adevărat erou național. Cu atât mai mult, cu cât ciclul întreg fusese prelucrat mai târziu în compilația pentru popor care se cheamă *Reali di Francia*, pentru că în ea este vorba de regele „frances” care e Marele Carol și de „păirii” nedespărțiți de dânsul.

Această răspândire directă a cântecului epic frances a împiedecat venirea unei epopei proprii la un popor așa de înzestrat. Epopeic, pentru care, de altminteru, nu era nici unitatea de limbă — ori măcar biruința hotărâtă a unui dialect, printr'o faptă politică determinată, săvârșită pe teritoriul său, nici, mai ales, o conștiință unitară și un mare eveniment, o puternică pornire, care să dea sufletelor avântul trebuitor pentru a îndrăgi cele d'întăiu opere de inspirație proprie. Când ne gândim însă la neconținutul amestec frances în această peninsulă, de la vechi șeli franci de mercenari Leutharis și Bucellin, de la opera de cucerire a lui Carol-cel-Mare până la dominația italiană a „regilor” din Burgundia și din Provența, la răspândirea până foarte târziu, ca limbă de Curte, a dialectului provençal în Piemont și părțile vecine, această abdicare a Italiei de la dreptul și puterile de a vorbi de sine nu mai pare așa de inexplicabilă.

Cu totul altfel a fost în Spania, în complexul de țeri care fusese o „Spanie” — „țara iepurilor de mosc”, se afirmă, a vechilor Fenicieni³, care rămăsese o *Hispanie* pentru Romani și care numai după o lungă serie de împrejurări era să redevie o

¹ *Ibid.*, pp. 28 și urm., 30, 31 nota 65.

² *Cantatores Francigenorum in placis communis ad cantatum omnino morari non possunt*; Castro, o. c., p. 31.

³ Lemcke. *Handbuch der spanischen Literatur*, I.

unitate politică. întâiu în conștiința locuitorilor ei creștini și apoi în realitatea lucrurilor, produsă de această conștiință însăși.

Aici, o bucată de vreme, după strecurarea răpede a celui d'întăiu val de năvălitori, Suevi, Alani și Vandali.— dintre cari numai elementul suevic se adăposti, păstrând oarecare originalitate națională, în munții nord-vestici ai Galiției (de unde și dialectul special *gallego*, care a format limba literară a Portugaliei), s'a stabilit o *Goție* politică prin așezarea durabilă a Visigoților și prin izgonirea lor din colțul frances, unde-și aveau întâia Capitala, Tolosa (Toulouse). O Goție deosebită în ce privește gradul de asimilare al elementului barbar cu cel indigen, romanic, din cauza arianismului în care și până în veacul al VI-lea' târziu rămaseră stăpânitorii, cari, un timp, n'au permis nici căsătoriile mixte. Numai regele Reccared, pe la 600, se hotărî a jerfi arianismul oriental, care-l osebăia, pe el și pe ai săi, în mijlocul societății creștine, în mijlocul noii comunități romanice care se formă. Cam târziu pentru a se realiza acea complectă unire de puteri care era de nevoie pentru a se rezista — cum a putut rezista Franța lui Carol Martel — năvălirii furioase a Arabilor în veacul următor, al VIII-lea'.

Cucerirea lui Taric (711-2) cuprinsese cea mai mare parte din peninsula. Goții, slăbiți și de neînțelegeri interioare, de rivalitatea dintre episcopii de amândouă felurile și puterea regală, mult timp tutelată de teocrația lor, se refugiară în munți, *supt neapăratul scut frances*, pentru ca, de a doua zi, să încerce a reface Goția lor de la început, țintă ultimă a tuturor sforțărilor, recompensă supremă a tuturor sacrificiilor.

În Asturii întâiu se alese un „rege“, fabulosul Pelayo, care nu era, bine înțeles, rege al Asturilor, ci succesorul legitim al regilor goți, precum în Asia Mică Impărații de Niceia și Trapezunt erau de fapt Impărați de Constantinopol împiedecați prin împrejurări de a-și ocupa Scaunul firesc. „Regatul Asturiilor“ se coborî apoi la Oviedo și la Leon, vechiul *Legio*. Alături, un conte de Castilia, neapărat un conte *franc*, căci unul de sine stătător nu se poate închipui, Ferdinand de Navara, fiul „marelui“ Sancho, se făcu rege în secolul al XI-lea încă, îndată ce se desfăcu din legăturile familiare și feudale cu Nordul și se substituî, deci, ca

rege got, celui din Leon, pe care-l și cuceri, unindu-l cu Burgos al său (1037)¹.

La Răsărit, ideia gotică nu pare așa de limpede ca principiu al „recuceririi” și „restaurării”. Aici derivația din Statul franc este evidentă. Până ce Aragonul nu pornise încă din umbra mănăstirilor (S. Juan de Pena), cărora li datorește (ca Muntenegrul sârbesc față de Serbia, asemenea în cavalerismul ei cu Castilia), existența sa, toată îndreptarea era spre Franța. Carol-cel-Mare n'a inovat nimic atunci când a continuat, pe teritoriul iberic, în unghiul dintre Ebru și Mare, lupta pe care Carol Martel o începuse prin victoria de la Poitiers. Cel dintâiu senior aragones, venit din Navara, Rumiros, fiul lui Sancho cel-Mare, se întâmpină abia în 1035. Un duce al Goției franceze, Borrel, care e și conte de Urgel, începe un nou șir de conți, de aceeași proveniență și dependență, în Catalonia, care până la 1000, când acum Castilia era unită dinastic cu mai vechiul „regat” al Navarei (de pe la 1000 măcar; la 1076 un fiu de rege din Aragon, Sancho Ramirez, va avea și această țară, și unirea se va menține sub Petru I-ii și Alfons I-ii, până la 1134), atâta încă bisericește — și în evul mediu aceasta era de o decizie importantă — de Scaunul din Narbonne, având sub raportul politic și relații de supunere față de noul regat capetian. „Impărați” pentru trubaduri, — ea și Impărații Castiliei pentru cântăreții Cidului — acești conți ambițioși, cari păstrează nexul cu Toulouse, Montpellier și restul Franciei sudice, iau Taragona. Dar căsătoria lui Raimond Berenguer al III-lea cu moștenitoarea Provenței, adăugarea districtului Cerdagne, dincolo de Pirinei, la posesiunile sale, menține caracterul nordic al acestui Stat, al cărui cavaleri sunt și numiți „Franci” de ceilalți Spanioli². Raimond Berenguer al IV-lea, pe jumătate Frances prin toate legăturile sale, ajunge, prin căsătorie, rege al Aragonului (1137-62), pe care, de fapt, Catalanii și l-au anexat, cum Castilia anexase Leonul și Asturiile. Păstrând legăturile cu Biserica ale regilor din dinastia cea dintâiu, don Pedro al II-lea e unul dintre acei stăpânitori cari cerură de la Sfântul Scaun — la 1200 — coroana regală *special pentru acest Aragon, pe care-l concepe astfel ca desființat din noțiunea primitivă a Goției*³.

¹ Intervenind împărțiri de moștenire, reunirea definitivă are loc abia în 1283.

² V. „Istoria literaturii spaniole” a lui Amador de los Rios, II.

³ V. Gervinus, *Historische Schriften*, Frankfurt-am-Mein, 1844, p. 251 și urm.

Către 1150, Almohazii, nou puloiu african, năvălind în peninsula, se face o mișcare în lumea iberică, așa de împărțită încă. Lupta de la Naves de Tolosa în 1212, câștigată prin silințele comune contra «Maurilor», a fost ca un Culicovo al Spaniolilor. Această bună înțelegere n'a durat mult însă. Fiecare din aceste regate înțelegea să represinte el însuși Goția, să păstreze pentru sine moștenirea regilor Spaniei întregi, să aibă el, și nu ceilalți, demnitatea superioară de „emperador“.

În aceste împrejurări cântecul epic frances a trecut munții, cu Carol-cel-Mare, cunoscut și în peninsula prin legendele ce a trebuit să lase cucerirea lui parțială și netrainică. Alară de jucătorii obișnuiți, pe cari în rătăcirile lor nu-i opriau hotarele, erau atâția oameni din Nord cari, veniau aici, pentru scopurile religiei sau ale luptei.

Erau pelerinii, așa de numeroși, cari pe drumul ce s'a și chemat *chemin de France*¹, mergeau la acel mormânt al Stântului Iacob în Compostella, de unde a plecat și un Ordin de cavalerie spaniol. În legătură cu această cale, de care vorbesc și proverbele amânduror națiilor, se alcătuieste unui din cele mai vechi monumente latine ale evului mediu spaniol, *Libro Iacobi*, și o istorie locală, *Historia Compostellana*, începută de un Frances, a fost poate continuată de altul.

În luptele de recucerire apoi,—la care ieau parte până și Germani, Greci—, Francesii, din Sud și din Nord, n'au luptat. Pe când câte un conte Rodrig Gonzalez mergea (1134) la Locurile Sfinte, clădind castelul Toron pentru Templieri, Gasconi, Bretoni, Provențali², luau parte la cucerirea Toledului. Alții vor li luptat pentru Saragosa, Taragona, Valencia, Insulele Baleare (supt Raimund Berengar, Frances meridional în ce privește sângele). Atâția rămâneau pentru a se adăugi la aceia cari, în noile colonii ale cuceririi, *poblaciones*, înlocuiau vechea populație, distrusă sau înprăștiată.

În sfârșit, când, printr'o operă îndelungată, reclamată de Papi și continuată fără intrerupere de la o întâie adunare provincială în Navara până la Conciliul general din Leon, decisiv în această privință, separatismul local fu biruit și Spania creștină intră în

¹ Morel Fat o, *Études sur l'Espagne*, I, p. 8.

² Bast, în Geibler, *Grundriss*, pp. 386-7.

comunitatea de rit a Apusului, călugării de la Cluny, apoi și cei de la Cîteaux, reformatori mai noi, își luară locul în viața religioasă și culturală a celor trei regate.

O nouă dinastie francesă era să vie în Navara, când Thibaut I-ii de Champagne, a cărui mamă, Blanca, era moștenitoarea acestui regat, veni să se încoroneze la Pampeluna, înlăturând pe Aragonesi, — și, aceasta fără a părăsi legăturile sale cu Bretania, unde i se mărită sora, cu Franța regală însăși, ceia ce-l face să moară în suita de cruciată a Sfântului Ludovic.

Partea vestică a peninsulei iberice, în sfârșit, osebিতă prin sângele suev, prin dialectul *gallego*, deveni un comitat, apoi un regat, numit după Portocale, pomenit și la începutul evului mediu, *Portugalia*, când un prinț de Burgundia, încă în veacul al XI-lea, se așează aici (dinastia regală începe la 1139).

Și să nu uităm nici pe acei studenți din Franța cari veniau, începând cu matematicul Gerbert, devenit apoi Papa frances Silvestru, pentru a învăța la Cordova științele exacte și cele oculte.

În aceste condiții a primi cântecul frances însemna a se face încă un pas către *acea francisare, care era o primejdie tot așa de reală pentru naționalitatea spaniolă ca și arabizarea ei.*

Se încercă deci întâiu o *naționalizare* a eposului de peste munte. Roland fu înlocuit cu „nepotul de soră“ al lui Carol, Bernard, — Bernardo del Carpio. Apei subiectul cântecelor de acolo fu părăsit cu totul, și *Spania își cântă croul său.*

El nu putea li însă un rege, nici măcar regele Castiliei, cea mai puțin francesă, cea mai exclusiv spaniolă din aceste dinastii, deși în *Poema Cidului* (sau „Mio Cid“) acestui rege, pe care-l servește într-o cântă, i se recunoaște un titlu superior:

Rey es de Castiella ot rey es de Leon
E de las Asturias bien a San Salvador
Fasta dentro en Santiago de todo es señor,
E los condes gallicianos a el tiener per señor,

de și Alfons al VIII-lea e „bunul împărat“ pe care-l știu „și Galicia și Castilia și Leon“ — unde e patria Sfântului Isidor —, de și el e „regele cel mai bun al întregii Spanii“ (*rey es el mejor de toda España*) Și vom observa chiar aici că, *dacă Cidul ce fusese dădca un model pentru unitatea viitoare, această „toda*

Espania venia natural și din faptul că prin calitativ, separatist, de la Cordova al Omeiazilor se realizase, în sensul și pentru interesul celorlalți, luând pentru sine și reținând cea mai mare parte din peninsula, această concentrare. E același caz ca și cu cnejii ruși din al XIII-lea și al XIV-lea veac, osebiți, rivali, dușmani între sine, cari, fără a uita cu totul Chiebul, cred în nevoia și putința unei singure organizații a „tuturor Rușilor“, pentru că au văzut-o îndeplinită și păstrată de stăpânii lor, Mongolii.

Trebuie deci un erou, unul adevărat, strict, exclusiv spaniol, care, nefiind rege, să reprezinte, peste separațiile dinastice, poporul întreg și lupta lui, unul care, chiar dacă pleacă din această Castilie, nu întrebuintează mijloacele ei războinice și nu urmărește idealele ei particulare și particulariste, ci rămâne el, ascultând numai de îndemnul lui, care sunt și dorințele unui întreg neam.

În lipsă de altul mai bun, s'a ales Rodrig Diaz de Bivar

Cercetări critice cred că i pot atribui o biografie ca aceasta (și după opera latină, din întâia jumătate a secolului al XIII-lea, *fiesta Roderici Campidocti*¹⁾).

Supus al regelui castilian Alfons, el a luat pe vara sa, Jimena, fiica contelui Diego de Oviedo. Seniorul lui l-a exilat. Trece la emirul de Saragosa, și, luând parte la lupta dintre fiii săi, sprijine pe Mutamin. Apoi se unește cu fratele acestuia pentru a smulge altui șef maur Valencia, vândută de Alfons păgânilor. Noi lupte maure urmează; la 1089 se face împăcarea lui Cid cu Alfons, cu care împreună luptă contra Almoravizilor. Dar e asediat de rege în Valencia. Orașul va fi luat de dânsul în 1094. Peste cinci ani eroul moare și e înmormântat la S. Pedro de Cardena. O fată a lui ia pe infantul don Ramiro, alta pe Ramon Berenguer III de Barcelona.

Cum se vede, eroul e pe jumătate Arab în nume. Faptele lui înseși vădesc adâncă influență arabă: acest zbulciun neconținut, care se îmbată de sine, își are obârșia în rătăcirile după pradă, dar fără țintă hotărâtă, ale Saracinilor pustiului; de aceeași origine este și această schimbare de direcție, această întoarcere

¹⁾ Sau *Campidoctoris*, nu *Campiductoris* --, fiindcă el e un model de luptă, un șef de luptători.

a orientării după potrivirile momentului și fără niciun principiu conducător, această părăsire și reluare a legăturilor, care nu e, în concepția lui și a timpului, nici inconsecvență, nici lipsă de caracter, nici defecțiune, nici trădare.

Avem a face în acest „don“, care e înainte de toate un „sid“, un „stăpân“, un „domn“ după moda musulmană, ca aceia pe cari cruciații îi află în Siria¹, un tip care nu e, fără îndoială, al cruciatului ce nu poate atinge pe necredincios — afară doar de formele extraordinare ale soliilor — decât cu sabia. Don Rodrig. „mio Cid“, e un cavaler, un cavaler creștin, dar și un luptător cum îi place Maurilor, cum doresc ei să fie reprezentanții înarmați ai rasei și credinței lor.

Și nici nu se putea să fie altfel. Cele două societăți care coexistă în peninsulă atâtea veacuri, nu s'au izolat, n'au putut și n'au vrut să se izoleze una de alta. Dacă avântul de cruciată ar fi fost continuu, implacabil, intolerant, poate că unitatea creștină în Spania n'ar fi așteptat pe Ferdinand de Aragon și pe Isabela de Castilia, târziu după deschiderea erei moderne în toate țerile Apusului, — această desăvârșire a „recuceririi“ fiind mai mult un episod al luptei regalităților absolute contra drepturilor medievale, asemenea cu conflictul dintre Coroana de Franța și ducatul de Burgundia.

Cele două lumi s'au recunoscut, s'au admis una pe alta. Mozarabii, „falșii Arabi“, creștinii din „teritoriul ocupat“, cari-și uitaseră și limba și pentru cari, chiar înainte de a se opri latina printr'o poruncă a califului Hașem, Ioan de Sevilla era redus să facă a se traduce Biblia în limba arabă, formau legătura. Regii Castiliei băteau bani cu inscripții arabe pentru a spune adversarilor că „Papa e domnul lumii“, iar pe solizii califilor se cetia „soliti feriti in Hispania“ sau „in Africa“². Sancho al VI-lea a format odată planul unei încuscrii în Africa pentru a moșteni Spania maură. Viața lui Cid însăși arată acest „intercourse“ între cele două tabere.

Poemul va oglindi această dualitate, cu o precumpănire chiar

¹ V. Viața emirului Ousama, în *Revue de l'Orient latin*, I.

² Amador de los Rios, II, p. 581 și urm. Se adaugă: „Non est Deus nisi Deus“.

a elementului maur. E vorba de luptele Cidului cu regaliștii, de împăcarea lui cu Alfons, de darurile ce-i face; ca „domnului său“, de purtarea perfidă a lui Raimund de Barcelona, unit cu Maurii, de pedeapsa lui, care e bătut și prins, de nouă gâlcevi cu păgânii și de luarea Valenciei, de lupta pentru Sevilla, de încăierări cu Iosif, regele Marocului, cu Búcar, urmașul său. Dar o dramă de familie dă unitatea.

Rodrig, care merge une ori să-și vadă nevasta la mănăstirea unde a adăpostit-o, are două fete, doña Elvira și doña Sol. Li s'au oferit căsătorii regale. Dar Alfons însuși intervine pentru ca să se încheie o legătură cu puternicii *infantes de Carrion*. Neam bun, dar sultețe păcătoase, lașe și rele. În zădar li-a dat Cidul săbiile lui minunate, care, scoase din teaca de aur, dau o lumină ca a stelelor, Canada și Tizon; în zădar i-a încărcat cu aurul pe care, în schimb pentru nisipul stratagemelor sale — brigandagiu de Beduini —, îl iea de la câte un „bun Iudeu“. La cel d'întăiu prilej de luptă, voinicii se ascund.

Destulă nemulțămire! Dar ei merg mai departe. Duc în pustietate pe soțiile lor și, lovindu-le sălbatec, le lasă pline de sânge, mai moarte :

A las bestias fieres e a las aves del mont.

Un credincios al lui, Cid le află acolo, le îngrijește și înștiințează pe tată.

Aici apare ceremonialul solemn arab pentru a da un impunător cadru unei acțiuni de o uscăciune africană, de o căldură stearpă de simțu, care nu admite nici reflecție, nici duioșie. Se face proces în toată regula cavalerilor fără onoare. Somație de a veni la Curte. Sosire a Cidului, cel „născut într'un ceas bun“. Regele-l întâmpină. Cavalerul vrea să i se arunce la picioare, să-i sărute mâna. E cruțat de această datorie. Ca în Orientul bizantin și musulman, sunt ceremoniile la orice poartă, la orice prag. Fiecare formulă vine la rândul ei. E o discuție și în ce privește scaunul, o rânduială în ce privește așezarea.

Rodrig cere spădele și le capătă. Apoi averea. Pe urmă, supt conducerea îndatinată a „alcalzilor“ — *maîtres de camp*, — vine lupta. Infanții de Carrion vor fi pedepsiți, și fetele vor găsi soți de sânge regal, din dinastiile de Navara și Castilia, care, apărând unite, s'a crezut că aceasta poate dată aproximativ un poem care e de sigur din al XII-lea veac, și *târziu* din acest veac.

Și în amănunte iarăși nota orientală copleșește, până la jocul de *gerid*, până la apariția lui Cid cu barba în laț, ca a unui om care nu și-a luat satisfacție pentru insultă — doar se pecetluia acte solenne „cum tribus pilis barbae meae”¹ — în *pentameriul*, a cincea parte din pradă datorită șefului, în intervenția arbanghelului Gavriil. Chiar în respectul față de femeie, în rolul pe care-l joacă, de și sărută mâna soțului și nu cutăază a se alinta cu el, doña Jimena.

Odată cântecul fundamental scris, s'a făcut cu și în Franța. Epi-gonii au adaus *ceia ce-l putea întregi și împolobi*, dar *ceia ce putea corupe* o operă de o așa de pronunțată valoare culturală, în continuarea subiectului, în desvoltarea dramei, în siguranța expresiei.

În *Legenda sau Cronica rimada* se va spune astfel cum, în zilele regelui Ferdinand de Castilia, s'au dat lupte între don Gomez și don Diego, cum Jimena a luat pe ucigașul tatălui ei, dator, după datina Orientului, a face astfel. Il vom vedea pe Cid trecând, răsbunător, munții contra Franciei eposului². Și Papa va oferi birnitorului coroana de „Împărat al Spaniei”.

Și au fost apoi o sumă de alte poeme. Unele priviau pe Cid, pe fată lui, doña Urraca, legăturile lui cu alți Mauri și cu un alt „bun rege”, al treilea don Sancho. În altele anăreau „cei șapte infantiles de Lara”, cari, — noi Rolanzi —, mor luptând împotriva Maurilor — și aici, — trădați — și aici — de un camarad creștin, de un frate bastard, Mudara.

Dar aici nu erau castelele ferite de luptă, bălciurile frecventate, Curtea primitoare, bogatele orașe ale Franciei. Aici nu era putința de a exporta această literatură de luptă (*lidiar, campear*). Aici clasa jocularilor n'a putut prospera.

Deci literatura epică a căzut în popor, cu alevărat în popor. Acesta a reținut fragmente-episod, pe care le-a și schimbat cu formă, introducând motive de romantism sentimental, care nu existau la început. Din ele vin aceste romane, cu vechiul vers tăiat în două, păstrate în manuscripte din veacul al XV-lea, tipărite în foi volante odată cu introducerea imprimăriei, adunate

¹ Amador de los Rios, III, p. 140, nota.

² Călugărul *solensis* scrisese în latinește de pe la 1100 contra lui Carol-cel-Mare.

in colecții ca *Romancero general* din 1600, întrebuințate de istorici, ca Mariana — mult înainte de a hrăni romantismul și de a da subiecte lui Herder¹.

¹ Cf. Ramón Menéndez Pidal, *El romancero español* (publicată de „Societatea hispanică din America“), 1910.

IV.

Altă poezie epică franceză.

În același timp când entuziasmul pentru cruciată, credința puternică în datoria de a liberă Sfântul Mormânt, unită cu conștiința nevoii unității regale, dădeau „Cântecul lui Roland” și seria lungă de poeme cu același subiect sau cu subiecte vecine, teritoriul de limbă franceză, care, să nu uităm, se întindea pe acest timp și asupra Britaniei Mari, cucerită de Normanzii francisafi ai lui Galielm Cuceritorul în 1066, dă și o altă literatură epică.

Subiectele ei, foarte des reînnoite — ceea ce arată, de la început, un cerc restrâns de cetitori culti —, aparțin la mai multe civilizații, și poemele se pot grupa în cicluri deosebite, paralele între dănsese, cum sunt paralele, toate, cu dezvoltarea ciclului regal, carolingian.

Înainte de a căuta care e *conținutul comun* de idei și sentimente, de conștiințe și de tendinți, să vedem care sunt aceste cicluri ineseși și ce se cuprinde în fiecare din ele.

De o parte avem teme care aparțin *legendei bretonc celtice*, așa cum ea s'a păstrat în Anglia, și *viații englese* care, peste Anglo-Saxoni, s'a altoit, prin Normanzi, asupra fondului celui mai vechiu, primitiv. De un împrumut pe care regatul romanic din insulă să-l fi făcut de la Celtii din Britania franceză, cum au stărunit unii, nu se poate vorbi: aceștia erau prea puțini, priuși între Francesii vechi de la Sud, din Maine și Anjou, și între Francesii noi din Normandia, cari-și părăsiseră iute limba din vremile pirateriei, până într'atâta de nu erau în stare a-și înțelege vechile urme de localități, de la începutul veacului al X-lea. Acești Bretoni n'aveau, nu numai valoarea numerică, dar nici

măcar conștiința de putere și drept, aspirațiile și avântul trebuitor pentru ca, desfacându-se din comunitatea superioară francesă, să dea rost unui alt suflet național¹.

Încă din veacul al IX-lea Nennius (Marc Scotigena), poet celtic, cântase în latinește isprăvile „ducelui de războiu“, șefului național, opus, nu Normanzilor, ci năvălitorilor mai vechi, Romanii, care a fost Arthur sau Arthus². Povestirea se păstrase în bogatele biblioteci de mănăstire. Lăsată la o parte, cu despreț, în vremile anglo-saxone, care cântau acele cântece germanice din care a rămas povestea lui Henghist și Horsa — amândouă numele înseamnă varietăți din speța cabalină (*Hengst, horse*)—și cetiau literatura germanică a regelui Alfred ori repetau compozițiile poetice ale monahilor din vremea lui Beda Venerabilul, această povestire legendară iese iarăși la iveală odată cu suirea pe tron, prin biruință, a dinastiei normande. La 1135 Geoffroi de Monmouth alcătuiește tot în limba latină *Profeția lui Merlin*, fermecătorul care, dacă nu dă puterea de la început a lui Arthur, va înăuntri apoi toată isprava eroilor din acest ciclu. La 1138 același cântăreț erudit, care crede în adevărul legendelor sale versificate în hexametri de școală, compune o „Istorie a Bretonilor“ (*Historia Britonum*) pentru a se întoarce, în 1150, la Merlin, prin *Vita Merlini*.

Dar, în același timp, un „trouvère“, un poet, și el membru al aceleiași societăți de clerici culti, Robert Wace (1100—75), autor de *Vieți de Sfinți*, preface în limba francesă, a doua limbă oficială în Anglia cucerită, aceleași legende—între altele și a regelui Lear și a fetelor sale, așa cum ea se va preface într-o genială dramă de Shakespeare, alcătuind o povestire poetică despre trecutul celtic, pe care, de oare ce se admitea că Bretonii vin de la Brutus, presupusul fiu al lui Enea Troianul, creatorul Romei, o numi *Roman du Brut* ori *Brut d'Angleterre*.

Și, fiindcă era vorba de a se înfățișa toată istoria Angliei, de

¹ *Romania*, an. 186, p. 1 și urm.—Totuși numele de Arthur e mai răspândit în Brețania (Arthur, fiul prințului englez Geoffroy cu Constanța, fiica ducelui de Brețania, Arthur de Richmond, etc.).

² Ce a putut produce în epopeie spiritul celtic arată cântecul „Tânăr bărbat și calul“, în care se cântă isprăvile unui taur minunat; v. E. Windisch. *Die altirische Heldensage*, Lipsca, 1905. E din secolul al VI-lea, și se atribuie poetului Senclav Torpeist.

la cei mai depărtați eroi celtici până la represintanții cei noi ai dreptului biruinții, dar fără Germanii intermediari, simpli intruși, același Wace scrise și povestea vitejilor și a ducilor normanzi, numind-o, după acela care la 912 se așază în calitate de colonisator pe pământul regelui Franciei, Rollo, în limba vulgară : *Rou. le Roman du Rou*¹. Continuarea a fost incredințată oficial unui mai vestit poet, Benoît de Sainte-Maure.

Și în anume scrieri privitoare la trecutul mănăstirilor străvechi (ca în opera lui William de Malmesbury) se amestecă știri luate din izvoarele celtice. Din ele, cu sau fără intermediare latine pierdute și necunoscute, s'au dezvoltat atâtea vaste „cântări“ epice.

Cele d'întăiu nu au nume de autor : *Meriadoc, Rigomer, Marcanis, Jauré*, etc. Un poet anglo-normand, Thomas², dă întâiu Cântecul lui Tristan (după un mai vechiu original ori mai curând după legenda însăși), care e tratat și de alții, în versuri (*Folie Tristan, Bérol* : în germană : Eilhart) ori în prosă (c. 1230)³. Dar între 1170 și 1188⁴ aceste subiecte își adă un poet fecund, inzebrat, de sigur, cu un deosebit talent pentru transformarea în poezie actuală a vechilor legende : Chrestien de Troyes. De la el avem un șir întreg de asemenea produse : *Erec et Enide, Yvain (Chevalier au lion), Lancelot, Cligès, Perceval le Gallois, Lancelot du lac, Ider, Durmart le Gallois, Giiinglain, Guillaume d'Angleterre*⁵.

Și, în sfârșit, de la 1210 la 1250 urmează seria celor șapte mari romane ale ciclului, *Grand Saint Graal, Mort d'Arthur, Tristan, Palamède*⁶.

¹ *Chronique des ducs de Normandie*, ed. Francisque Michel, Cf. *Maistre Wace's, Roman du Rou*, ed. Hugo Andresen, Heilbronn 1879 — „Roman de Brut“ a fost publicat de Le Roux de Lincy.

² Ed. Bédier. Cf. Goether, *Die Sage von Tristan und Isoble*, München 1887. *Tristan und Isoble in den Dichtungen des Mittelalters und der neuen Zeit*, Lipsca 1907, și Röttiger, *Der heutige Stand der Tristanforschung*, Strassburg 1897.

³ Löseth, *Le roman en prose de Tristan*, Paris 1891 (de curând M. Prou a tratat despre dânsul). — Eilhart a fost editat de Lichtenstein, Strassburg 1877.

⁴ V. acele *Chroniques anglo-normandes* ale lui Francisque Michel, Londra 1836—40. Tot el a publicat, în 1835, poemul *Tristan*. — Edită mai nouă a lui Chrestien de Troyes e datorită lui Wilhelm Foerster.

⁵ Înșirarea după Constans, l. 2.

În ce privește istoria regatului engles, ea n'a fost tratată decât în episoade, după gustul și capriciul fiecărui scriitor. Astfel Garnier de Pont-Sainte-Maxence înfățișează, nu fără demnitate și energie, lupta și martiriul lui Thomas Becket, jertfit de cavalerii trimiși contra lui de către regele Henric al II-lea, în chiar biserica sa, catedrala de la Canterbury. După 1219, un anonim tratează în versuri viața, plină de isprăvi, dar fără o adevărată valoare istorică, a lui Guillaume le Marichal, baron engles, de sânge francez, din aceeași epocă d'întăiu a Plantagenetilor.

Și observăm că în Franța cealaltă, cea veche, continentală, regală, se tratează astfel doar câte o cruciată — *Chanson d'Antioche*¹, — Godefroi de Bouillon fiind lăudat în cadrul de legendă în *Chevalier au Cygne* (și *Naissance du chevalier au cygne*) și în *Événements Godefroi*², din secolul al XII-lea, încă, urmată de *Les chétifs*, de *Chanson de Jérusalem*³ —, sau se prefac în versuri franceze povestirile latine despre aceste expediții (de unde fragmentul pe care l-a publicat L. de Mas Latrie: *Ernouf*). În ce privește pe seniori, doar Flandra, care va trimite un împărat la Constantinopol, înfățișează o *Histoire de Beauclouin*. Iar regalitatea nu provoacă nimic în domeniul politic, așteptând vremea să se găsească poezii pentru a începe, în veacul al XIII-lea chiar, refacerea „Cronicilor de la St. Denis”, ori compilații de „istorie universală” (*Livre des Histories, Faits des Romains*, Philippe Mousket: de la Troia până la 1242), ori chiar ceva privitor la regii francezi (*Branche des royaux lignages*: până la începutul secolului al XIV-lea), aceștia se mulțămesc pentru opera urmărită de dânsii că se învie în folosul ei marea figură a lui Carol-cel-Mare.

Revenind la legendele bretonice, de care ne-a depărtat un moment această comparație, *de nu întăleşcăză eroi*. Arthur e mai potrivit cu o tratare epică, în calitatea lui de străvechiu șef, aproape un rege, și de luptător fără contraziceri și fără pată,

¹ De Richard le pelerin și Grândor de Douai, ed. Paulin Paris, 1848 (editorul o crede în parte de la începutul secolului al XII-lea).

² Ed. Todd, Baltimore 1889. Cf. Maria Einstein, în *Romanische Forschungen*, 1911, p. 722 și urm.: *Bulletin d'histoire linguistique et littéraire française des Pays-Bas*, 1906, p. 48 și urm.

³ Publicată de Hippeau, Paris 1868.

Decât Cidul spaniol, care trebuia descoperit, curățit, unificat, restituit, ca expresie deplină și perfectă, nației sale: dar, fiind așa de depărtat în timp, figura lui e cam vagă. Ii lipsesc tovarăși trăind în amintirea poporului și nu se cunosc localități legate de dânsul prin îndeplinirea unui fapt precis din luptele lui. Dacă, la început, el apare ca voinic, ridicând, ca de pe o masă, la adunarea de Crăciun a luptătorilor celtici, sabia înfiptă adânc în piatră, pe care nimeni n'a putut-o elinti, dacă astfel el se revelează, și acelui care l-a crescut cu numele de tată, ca o personalitate extraordinară, mai departe fapta lui va atârna de meșteșugurile cui domină prin „arta“ sa, prin farmecele sale nebirmite, întreagă această legendă și toată poezia: *Merlin, maître Merlin*. Dacă în „Ilouu de Bordeaux“ și în alte părți din epopeia carolingiană piticul apare la momentul potrivit pentru a ușura o anume misiune, scăzând astfel pe cavalerul unei epoci târzii, care nu lucrează cu propria lui putere, aici toată lumea trăiește într'o atmosferă de *incantație magică*, pornind de la cel care știe, ca preoții de odinioară ai rasei sale, mai mari decât regii, tainele naturii.

Totuși trebuie un element de unitate, un îndemn hotărîtor, o țintă spre care toate să se îndrepte. Nefiind vitejia ca mobil, va fi iubirea, nefiind pornirea către uciderea de trupuri, i se substituie aceia către vrăjirea de suflete: aici ea și dincolo o biruință, și nu totdeauna ușoară, așteaptă la capătul atâtor încercări și cu prețul atâtor sacrificii.

Nu mai e nevoie deci de „pairs de France“, de armate, de cetele dușmanilor. Figurile se împuținează: bărbatul care nu e înșelat, ei înlăturat de o putere căreia nimeni, cu *filtru* de iubire sau fără, nu-i poate rezista, *nu trebuie* să-i reziste, e dator să nu-i reziste. Arthur însuși, de care se depărtează, urmând *porunca*, regina Guinevra: regele Marc, de la care se duce, tot așa de iresistibil, regina Yseult. Nu e nicio batjocură pentru dînșii: nimeni nu zimbește măcar pe socoteala lor, cari-și păstrează toată maiestatea morală ca și toată puterea materială. Înfrângerea lor e o *necesitate*, ca a regilor și voinicilor sarasini în ciclul lui Carol. Și în față acel care biruiește, orice i s'ar pune în cale: Lancelot, de-o parte, Tristan, de alta. Călcând datorita lor de credință războinică față de domn, de șef, une ori și de rudă — căci Tristan e nepotul chiar a regelui Marc, trimis

în pețire, dar care a greșit paharul și a băut din „filtrul“ care-l robește pe toată viața —, ajutând o femeie să-și calce datoria ei de credință față de soț, ei nu scad, căci au îndeplinit numai o chemare, care e pentru ei cu adevărat sacră. Doar dacă, în căutarea aceluși „Saint Graal“, care, „sânge al Domnului“ (*sanguis regalis*), picurat pe Golgota patimilor, trebuie cucerit de departe, o impuritate relativă, numai față de o divinitate care în Britania însăși e mai nouă decât atotputernicia lui Merlin, împiedică izbânda dorită.

Dacă în *Chevalier de la Charette*, grija însăși a onoarei cavaleriști nu valorează nimic, când eroul — care rămâne un erou — se simte legat numai în inima lui, dăruită fără condiții și reveniri (și în legătura, absolută, cu soția sa, Yvain nu va fi altfel : Hercule vrăjit la picioarele Omfaliei), în *Cligès*, Fenice va trece în triumfătoareea ei dragoste peste tot ce ar putea-o opri, și ea n'are decât conștiința, de un caracter particular față de ideile noastre, a *datoricii îndeplinite*.

După femeia robită de iubirea pentru străinul pe care n'ar trebui să-l iubească, este, în *Érec și Enide*, iubirea statornică a femeii pentru soțul însuși care nu se gândește la dînsa, preocupat de isprăvile lui războinice, și care, nemulțămît cu jertfa unei vieți, pe care ea o dă așa de bucuros, îi impune cele mai grele încercări prin care poate trece — și birui — sufletul iubitor fără de margini ¹.

Mînunca e atotstăpînitoare aici. Ea se caută, pretutindeni. Vom vedea în *Richars li Biaus* ² pe cavalerul care găsește la un han un cadavru, cheltuind și ultimul lui ban să-l îngroape, pentru ca, pe urmă, mergînd rău îmbrăcat, pe o gloabă proastă, spre o „juță“ de întrecere, să-i răsără în cale „mortul“, ca un „cavaler alb“, care-l ia, la loc de cinste, pe calul lui și-l trimete la hanul orașului de adunare să facă pregătiri care uimesc pe ospătar prin nepotrivirea celor cerute cu aspectul sărăcăcios al solului. În *Yvain* sau „Cavalerul cu leu“, drumetuțl veșnic, căutînd prilej de a face isprăvi, întâlnește un șerpe în luptă cu un leu. Sabia lui liberează pe acesta de ucigătoarea strănsoare a celui-

¹ Myrrha Borodine, *La femme et l'amour au XIIe siècle d'après les poèmes de Chrétien de Troyes*, Paris 1909, și capitolul nostru următor.

² Publicat de Wendelin Foerster, Viena 1874.

lalt, care-și capătă, îndată, o recompensă prin mănecarea, gustoaasă, de căprioară pe care i-a câștigat-o un salt al fiarei, de acum înaintea credincioasă stăpânului viteaz¹.

Originea orientală, bizantină, arabă ori hispano-arabă, a unor asemenea povestiri o descoperim ușor — ca și pentru „Cei șapte Înțelepți“, — cu poveștile ce se spun pentru a câștiga șapte zile și a permite, la capătul lor, fiului de rege năpăstul, care a promis să nu spuie nimic în acest timp, desvinovățirea lui, și, tot așa, ca și pentru cutare fabliau — „Testamentul cînelui“ (îngropat în cimitir de stăpîn, care destăinuiește judecătorului că animalul defunct a fâsat acestuia jumătate din averea lui), al căruia subiect se povestește și astăzi de Turci. Ba chiar s'a propus a se vedea în anume amănunte din povestea lui Tristan simpla strămutare a altor amănunte din poemul persan „Vis și Ramin“

Se caută deci de poeții franceși ai veacului al XII-lea în te-saurul bizantin-oriental, ori în cel bizantin pur, pentru a se scoate de acolo o nouă categorie de subiecte pentru „public“ — căci vom arăta că, acuma, este unul —, care, în curiozitatea lui ner-voasă, se obosia și se desgusta răpede.

Din acest fond viu, cu fireasca prefacere a noțiunilor sociale, „romane“, „cântări“, ca: „Varlaam și Ioasaf“ (sau „Iosafat“)², ca și „Sindipa filosoful“ (Dolopathos) sau „Cei Șapte“, al lui Gautier d'Arras), Eracles (*Eraclie* al nostru), „Cligès“, „Florimunt“ și atât de cunoscutul roman „Floire et Blancheflor“ (v. la Le-grand, «Collection de poèmes grecs vulgaires»: *Πλόρηος καὶ Μελισσάνθη*; numele însă par apusene)³, de la aceste „cântări“

¹ Pentru origine v. *Romanische Forschungen*, 1914, p. 317 și urm. (Baist).

² E cuprins în *Speculum historiale* al lui Vincent de Beauvais. Rudolf von Ems cântă această poveste în limba germană, care a pătruns și în literatura noastră.

³ R. Zenker propunea să se vadă în asemenea împrumuturi din Bizanț un fenomen anterior cruciatelor, și el releva legături, care sunt bine cunoscute, cu Orientul într-o epocă mai veche (*Romanische Forschungen*, XX, p. 323 și urm.). Numai că nu e dovada că asemenea schimburi de influențe literare să poată fi fixate atunci, ca altele, de o importanță mai mică, în alte domenii, pur materiale. Când eposul carolingian, cu care s'a început, e vădit mai nou decât cruciatele, nu mai e nevoie de alt argument. — Și istoria populară a Animalelor, *Physiologos*, a Grecilor bizantini, a trecut ca „bestiaire“ în franceza medievală: *Le bestiaire de Philippe de Thaan*, ed. Walberg, Paris 1906. Cf. *Popular traditions on science written during the middle ages*, ed. Thomas Wright, Londra 1841.

cu basă «romană» din Răsărit, aduse din „Romania” cruciaților, drumul era deschis către fabulele antichității, dintre care unele vin, vădit, din Orient, pe când altele s'au găsit în chiar izvoarele, păstrate, ale antichității latine.

Un cleric e acela care, lepădând zvonurile despre nașterea lui Alexandru-cel-Mare din Nectanebo, regele Egiptului, cu aierul indignat al cuișva care infierează niște inincinoși și calomniatori, a restituit pe eroul macedonean, de mult transformat de imaginația ca și de ambiția și de imaginația popoarelor Asiei¹, părinților săi legiuitori, împletindu-i apoi povestea după presupuse sorginți autentice, cu neconținută amestecare de cuvinte și chiar de versuri latine. «Romanul lui Alexandru», pe care Orientali, Slavi, Români, l-au avut numai în prosă și pe care poezia epică francesă a evului mediu, transmițându-l și prin vecini, l-a îmbrăcat în versul care după această întrebuințare a căpătat numirea de «alexandrin», a fost tratat, pe rând, de Albéric de Pisançon (sau Besançon) și de un cleric Simon, apoi de Lamhart le Tort, Pierre de St. Cloud și Alexandre de Berny (sec. al XII-lea). Temelia rămâne povestirea fantastică, de lucruri neadevărate și imposibile, a lui Pseudo-Calistene, prefăcută din grecește de două ori, de Iulius Valerius și de Leon, în vremuri mai vechi².

În nume mare și-a făcut Benoit de Sainte-Maure prezentând contemporanilor săi «Romanul Troiei», scris la 1160. Expunerea lui Dares și a lui Dictys, așa de răspândită și de iubită în lumea bizantină, a dat informația. Și se știe că tot de acolo vin povestirile slave și românești privitoare la Priam și la Elena, la Hector și la Ahile.

Ceva mai vechi, din 1150, e „cântarea”, după poetul latin Stațiu, a războiului Tebei.

¹ Gobdelas, *Histoire d'Alexandre-le-Grand d'après les sources orientales*, Varsovie 1824; cf. P. Meyer, *Alexandre-le-Grand dans la littérature française*. — S'a cântat — de Aimon de Varennes — și Viața regelui Filip, tatăl lui Alexandru.

² V. P. Meyer, *Alexandre-le-Grand au moyen âge*; 2 vol. — Bibliografia mai nouă o dă, cu prilejul publicației unei versiuni latine, A. Hilka, în *Romanische Forschungen*, 1911, p. 1 și urm.

Dintr'un original latin a fost dată apoi, în versuri și în prosă istoria lui Iuliu Cezar (c. 1270)¹.

Leandru, Orfeu, Psyche (*Portinopus de Blois*), Enea, cu fundarea Romei², Narcis, Piram și Tisbe, Hero și Leandru, Orfeu au fost figuri familiare evului mediu frances, care, de alminterea, cunoștea măcar pe Priam încă din zilele când se redacta „Cântecul lui Roland“. Ovidiu aștepta vremea când va fi „moralizat“, prefăcut în satiră pentru societatea contemporană. În cântecele istorice am găsit și pomenirea — din partea cuiva care nu-l cetise, de sigur, — a lui Homer. Se vorbea și de Cicerone, — și, cum se va vedea, nu era de mirare ca în cercuri mai largi să pătrundă, nu numai aceste simple nume, dar și ceva din cunoștința operelor de care sunt legate, odată ce Universitățile exercitau o tot mai largă influență. Virgil fiind „poet“ — ceia ce era tot una cu „făcător de minuni“, cu descoperitor al tainelor —, va veni un timp când el, marele taumaturg, rivalul lui Merlin, care apărea acum ca prea puțin „autentic“, va fi și călăuzul celor îngăduiți, printro rară favoare, a străbate fără a trece prin moarte drumurile celorlalte lumi.

Sfânta Scriptură ea însăși a fost prefăcută, în sfârșit, în subiect al unei povestiri modernizate. Astfel un cleric din Valenciennes, un „cleric cu puțină minte și om sărac“, Herman, alcătuiește acea *Bible de Sapience*, Biblie cu explicație morală, a cărei popularitate o arată și faptul că s'a păstrat în nu mai puțin de șapte manuscrise³.

Cu toată marea vechime care i se atribuie, aș atribui aceleiași epoce — căci doar și în introducere se vorbește de stricarea datinelor și obiceiurilor față de alte timpuri⁴ — vestita

¹ *Li hystoire de Iulius Cezar*, ed. F. Settegast, Halle 1881. Cf. *Gesta Romanorum, das älteste Märchen und Legendensbuch des christlichen Mittelalters*, ed. G. Th. Graesse, ed. a 3-a, Lipsca 1905.

² *Enéas, texte critique par Jacques Salverde de Giras*, Halle 1891. Cf. Ad-Pey, *Essai sur le roman d'Enéas*, Paris 1856.

³ Pentru alte părți din Scriptură. *Libri Psalmorum, versio antiqua gallica*, ed. Francisque Michel, Oxford 1860 (proză: secolul al XI-lea); *Les 4 livres des rois traduits en français du XII-e siècle*, ed. Leroux de Linzy, Paris 1821.

⁴ Bons fut le siecles al tems anciennour.
 Quer faiz i eret e justise e amours:
 Si ert credance, dont or n'i at nul front.
 Toz est mudez, perdue at sa colour:
 Jà mais n'est telt com fut as anceiscours.

Viața a Statului Alerie. În adevăr Laodiceia apare aici supt numele, creat și popularizat prin cruciate, de „aLlice“, *la Liche*, precum Edesei celei mici i se zice *Alsis*, după Sis în Armenia Mică, și ea străbătută întâiu cu prilejul acelorași expediții sacre; *Tarson*, Tarsul, apare ca o localitate bine cunoscută. Și, mai ales Sfântul Alexie, — fiu de Roman, care se consacră castității și merge în Asia, părăsindu-și logodnica, pentru a se închina numai operelor de caritate, până ce, socotit ca sfânt, și de cler, se furișează pentru a se ascunde neștiut în casa părintească, unde se stânge, plâns după moarte și recunoaștere, — n'are nimic comun cu Franța și cu Francesii, pe când în Orient numele de Alexie, purtat de Alexie Comnenul și de urmași ai lui împărătești, a trebuit să-i învie amintirea ¹.

În această nouă literatură, pentru puțini, pentru un mediu special și restrâns, apar elemente sulletești necunoscute sau prea puțin cunoscute înaintea de dânsa.

Eroii din vechile poeme războinice n'au o familie, nu trebuie s'o aibă; ea ar fi inutilă pentru scop, pentru singurul scop ce se are în vedere: lupta până la capăt, dar într'o singură direcție, spre o țintă anumită. Ce poate să-l ajute pe Carol-cel-Mare, pornit să pedepsească, să distrugă, dacă se poate, pe Saracini faptul că lângă dânsul s'ar vedea o mamă, o soție, copii nevraștnici? Chiar rude bărbătești în stare să poarte arme n'au rost aice; Împăratul singur e chemat să îndeplinească o faptă pentru care e destul om el însuși, el singur. A-i da un ajutor, oricare altul, afară de al celor cari i-l datoresc, pentru că aceeași misiune i-a strâns în jurul lui, ar fi a-l înjosi, a-l degrada. Și tot așa cu eroii ceilalți: Aude se ivește numai pentru a muri de jalea peirii lui Roland, precum, caii, câinii favoriți ai regelui scitic se jertfiau și se îngropau supt movila lui funerară.

Mai târziu numai, când acel scop unic lipsește, când jongleurul leagă o aventură de alta, unicul element de legătură fiind dorința cavalerului, care a înlocuit pe războinic, de a cheltui o energie veșnic reînnoită, dorința de subiecte nouă face pe cutare „iscoditor“ să aducă înainte pe presupusa maică, pe soția presupusă a lui Carol. Ele nu interesează înseși, prin persoana lor

¹ Se cunoșc exact și numele fiilor Împăratului Teodosie :
Li uns Arcadie, li altre Onorie ont nom.

ori prin locul ce-l ocupă în familie, ci prin povestirea la care dau prilej și în care au un rost oarecare.

Sunt ici și colo scene de familie, dar pierdute între celelalte, ca un mijloc de a varia narațiunea versificată. Astfel când Guillaume de Aquitania învins, nu e primit — ca Ștefan-cel-Mare al nostru după Războieni — în castelul său, de Guibourc, altfel o nevestă destul de insignifiantă, și ea-i spune că în măcelul pornit de Necredincioși el are încă de apărut pe cei mai slabi decât dânsul. Ori când, în cântecele despre «cei patru frați Aimon», tinerii luptători, întorși acasă pe neștiutele, se arată înaintea mamei lor, și aceea, în așteptarea asprului tată, care ar voi să izgonească pe «străini», recunoaște după sîială, după tulburarea la anumite întrebări, pe unul din copiii săi.

În tot ce urmează după «Geste du Roi», viața de familie și *sentimentul de dușie* de care e încunjurată, sunt subiecte favorite: se vede că între ascultători sunt de aceia cari-i cunosc durerile și bucuriile și cărora li place astfel să le audă cântate. În *Roman de Troie* e mișcătoare scena — de sigur străină antichității, chiar celei falsificate la Bizanț, și tot așa unui recent trecut, preocupat numai de datorie și onoare, — a despărțirii lui Hector de Andromaca. Schiller, în cunoseuta-i bucată lirică, e artificial și rece pe lângă această caldă naturaletă.

Soția viteazului Troian e o femeie de neam bun, frumoasă, bine crescută, *cortense*, «loială» față de soțul ei, pe care-l și iubește — de și, cum vom vedea, obiceiurile, «legile» veacului al XII-lea, nu cereau așa de mult:

Gente dame, de haut parage,
Franche et courteise, e proz e sage:
Moult est leians vers son seignor,
E moult l'ame de grant amor.

De aceia nu se poate hotărî a-l lăsa să între'n primejdie. Îl va ruga în numele lui Astyanax, copilul pe care-l ține în brațe, și care e «carnea lui»:

Sire, por cest enfant petit
Que tu engendras, de ta char
Te pri. . . .

Ea va recurge la bătrânul rege, la moș-Priam, strigînd, în desnădejdea ei, să „i-l reție“:

Va tost, sire, retien-le-mei.

„Zei legii noastre“ — *les dieux de nostre loi* — vor fi chemați în ajutor, fără vre-un folos și ei. Căci Hector știe la ce l-ar expune părăsirea castelului cu adversarul:

Trop i porrai grant honte aver,
Se jo-remaining por tel affaire.

Și în povestirea despre Sfântul Alexie același este sentimentul! Un tablou de familie deschide poemul, cu o jălanie asupra vremii rele, fără „dreptate, iubire, credință“, fără „culoare“ :

Toz est mudez, perdude at sa colour
„bătrână și șubreă, mergând tot spre dealuri“:

— Vielz est e frailes: toz s'en vait declinant.

Apoi tragedia fiului ce revine neștiut, și care, în casa părinților și a lui, robotește, împovărat, probozit, poate bătut, pentru ca la urmă să ne despărțim de casa nenorocită în plânsul tuturor aceloră cări nu mai pot reveni asupra celor întâmplate.

Ce frumos se înfățișează același cerc familiar în prefacerea Bibliei de Herman de Valenciennes, el însuși „un biet cleric fără înțelepciune și sărac“ care știe atât, din ce a cetit, că

La Dumnezeu tot una-i sărac, bogat de ești :
Adesea 'ntro căsuță mai bine te găsești,
Și la micuț izvorul tu setea-ți mulțamești:
Și-o spun eu pentru mine, — un biet om înă găsești:
(Clers sui povres de sens et se sui
Nés mi de Valenchienes: Herman m' apele-l'on:
Ne sai se vous savés che que lisant trovon:
De persone Deus cure ne prent, s'est granz ou non:
On a sovent grant aise en petite maison,
A petite fontaine tot son saoul boit-on:
Tot ce dis-je por moi, je sui moult petis hom.

Iacov, Patriarhul, așteaptă pe fiul său Iosif din Eghipt, și iată că vasul sosește, aducându-l:

L'endeman par matin, quant l'aube fu crevée,
Que jours fu expandus par toute le contrée,
A droit port est la nés bonnement arrivée.

Fiul pierdut plânge îndelung la vederea părintelui :

Joseph, quant vit son père, si ploura tenrement.

Dar acesta nu-l recunoaște (ca și în „Cei patru fii Aimon“, ca și în „Viața Sfântului Alexie“):

Li pères quant le vit nel reconnut noient.

„Care-i e fiul cel drag ? Spune, Ruvime. — Acel care așa de lung te-a sărutat, o tată. Și atunci plânse Iosif și ceia din Eghipt“:

— Li quels est mes biaux fils. Car me dites, Ruben.

— Ichil qui vous baisa, pères, tant longuement.

— Adonc plora Joseph et d'Égypte la gens.

Și, ca în versurile de aramă ale modernului Leconte de Lisle, dând liniștita figură măreață a timpurilor arhaice, Iacov apare, „foarte bătrân“, necunoscut, venind din valea Hebronului, unde-i „zac străbunii“:

„Sunt prea bătrân, o Doamne, nu vreau să ți-o ascund.

Și la urmă, îl vedem ridicând dreapta, pe când pe piept i se răsfire „barba lungă, albă“ :

— Seigneur, bien le veïs que je sui mult vius hom;

Vous ne me conuissies, ne ne vous conuissou :

Nés sui du val Ebron, d'une autre region ;

Là vivoit nostre anchestre...

Seignour, je sui mult vius, je nel vos quier celer.

Donc a Jacob li vius se destre main levée :

Avoit la barbe longue, blanche, tout muée¹.

În povestea Cordeliei, pe care o cuprinde, cu atâtea altele, *le Roman du Brut*, fata cea mică și bună, care nu știe minți, linguși, înșela — *losenger, blandir, gaber* —, răspunde la întrebarea tatălui: cât îl iubeste — după ce surorile au găsit așa de frumoase cuvinte — doar atât :

„Tată-mi ești, și te iubesc atât

Cât pe un tată dator sunt a iubi“

(Non père es, et jo aim tant tei,

Cum jo mun père amer dei.)

Pentru aceasta va merge la soțul ei, „regele Franciei“, Agampus pentru a fi „doamnă a Franciei toate și regină de mare putere“ numai cu cărpele ei ca zestre.

— Le fille od ses dras sulement —.

Și, la urmă, iată plânsul, prin care Shakespeare s zguduie atâtea suflete, al bătrânului care „a trăit — vai lui ! — prea mult, de vreme ce atâtea rele le-a văzut“:

¹ În Bartsch, o. c., p. 71 și urm., după patru manuscrise.

Las mei, dist-il, trop ai vescu.
 Quant jo cest mal tems ai veu.

Ce înseamnă însă această familie, oricât de îngrijită după datorie, față de noul sentiment, căruia nimic nu i se împotrivese, iubirea, datoria, *imperativul categoric al unei legături morale fără margini, fără rezerve, fără sfârșit*, căreia toți au a i se supune!

Am încercat a reda în versuri scena cea mare a recunoașterii din Tristan și Yseult pentru a i se recunoaște și aprecia toată delicatetea:

Regina-l ascultă și-aude
 Și 'nseamnă oricare cuvânt.
 Se uită la dânsul, suspină.
 Nu știe ce-i poate vorbi,
 Tristan nu-i apare 'n obraz,
 În clip și 'nfățișare.
 Dar vorba ce-o spune ascultă,
 Căci, drept el vorbește: nu minte.
 De-aceia ea suferă toate.
 Nu știe ce poate să facă:
 Nebună ar fi de-ar minți.
 De-ar zice: Tristan că-i acolo,
 Căci gândul și crezul ei este
 Că n'ar fi Tristan, ci un altul.

Tristan doar prea bine o vede
 Că n'are în el niciun crez,
 Și zice: «O doamnă regină,
 Ce bună mi-ai fost tu atunci
 Când mult m'ai iubit pentru mine. . .
 Căci eu te-am văzut, tu, frumoaso,
 În zi când cu foc m'ai iubit,
 Când regele Marc ne-a allat,
 Ni-a spus să plecăm de la Curte,
 Și noi mână'n mână'm pornit
 Din sala cea mare regală
 Și-am mers în pădure apoi,
 În locul frumos din adâncuri.

Acolo-i o peșteră 'n stânci
 Cu strămtă intrare la dânsa.

Înnuntru, e mândră, cu bolți,
De pare că ar fi zugrăvită,
Și piatra-i tăiată frumos.
Și astfel stăturăm în fund,
Cât fuse sălaşu'n pădure.

Și, doamnă regină, tu știi
Cum ne-au găsit mai pe urmă.
Cum regele chiar ne-a aflat,
Piticul purtându-l pe cale.
Dar Domnul lucră pentru noi,
Căci, când ne-a aflat el acolo,
Și noi odihnam despărțiți,
Și-a luat doar mănuașă din pumn,
De-a pus-o în fața ta, doamnă,
Așa de încet, fără glas,
Căci raza de soare stătea
Pe fruntea ta rumenă, doamnă!

Și el s'a pornit înapoi,
Iar noi tot dormiam în pădure...

Și această mistică iubire a toate stăpânitoare, care biruie fără a lăsa învinși, e analizată cu o străbătătoare răbdare, cu o amănunțită analiză, care se mulțamește, se încântă pe sine, cu o plăcere a migălelii sentimentale, de ordine pur abstractă, care ne face să înțelegem din ce mediu de școală, de scolastică și dialectică, vine la noi.

Astfel, într'unul din romanele cu subiect antic, se definește în tot felul iubirea pentru a face pe fata amorezată să înțeleagă că de fapt e atinsă. «E iubirea deci o boală. — Nu, dar prea puțin îi mai lipsește. Face cât friguri la patru zile: mai rea este iubirea decât friguri tari: nu se întoarce dacă dai în căldurile ei: de dragoste asuzi, ți-i frig, ai fiori, tremuri, suspini și caști, pierzi toată pofta mâncării și băuturii, te tulburi și tresari, îți schimbi fața și leșini, gemi, te plângi, te îngălbenești, dai în sughituri, te pierzi în gânduri, n'ai somn, plângi. — Și totuși e un lucru așa de dulce. — Nici îmi pasă. „Și întrebarea: ce simte, e deslegată astfel: „Când eu nu-l văd, atâta dor. — Că zău, cu dragoste ți-i drag»:

— Est donc amors enfermetez?

— Nenil, mais mout petit en faut:

Une fièvre quartaine vâut,
etc.

Et jâ est-ce tant douce chose...

— Ge n'en ai soing...

— Quant je nel vei, si 'n ai dolor.

— Par fei, tu l'aimes par amor.

Cu dreptate s'a spus că avem încă de acum ceia ce se chiamă „psihologia modernă”¹.

Măi sus chiar decât acest sentiment, care domină și biruie toate nevoile și îndatoririle vieții și în care iubirea omenească s'a topit pentru a se înălța, e altul: *un vag sentiment de supremă datorie ideală, în care s'a topit iarăși, tot pentru a se înălța până la ultima limită a lucrurilor care se pot zări, datoria de cruciată a liberării Sfântului Mormânt, a desrobirii Locurilor Sfinte.*]

Aici nu mai e o țară, țara «de peste Mare», nu mai e un oraș, o biserică venerabilă, un sepulcru sfințit prin acela care trei zile a odihnit într'insul trupul de om în care s'a înveșmântat. Nu se mai merge acolo cu oaste, cu oameni de tot felul, și mai curați, și mai păcătoși, unii chiar striviți de conștiința păcatelor lor și totuși incapabili de a se opri, cu arme care au fost pătate și de alt sânge, cu un steag pe care stau lângă cruce embleme profane, supt care s'au săvârșit nedreptăți, hrăpiri, crime; nu e vuietul mulțimilor pornite pe omor și pradă, înainte de a pleca genunchii în locul unde Domnul și Mântuitorul lor a suferit. Această supremă îndatorire s'a idealizat: undeva, prin Indii, în fundul misterios al fabuloaselor Indii, este un potir împodobit cu toate bogățiile neprețuite ale Orientului. Sunt și acele bogății care acum, supt îngrijirea lui Suger, simplul călugăr care a condus Franța fără rege și care ar vrea să încheie cu cruciata sa, de ordine și disciplină, împodobesc noua clădire de la St. Denis, mănăstirea sfântului patriarh al regatului, din umbra căreia, cu steagul căreia, *orislamna*, ba chiar cu oastea chemată în numele căreia s'a ridicat, la 1123, Ludovic al VI-lea, ca să oprească năvălirea amenințătoare a Impăratului german, și unde puterea Sfân-

¹ V. Myrrha Borodine. loc. cit.

tului Dionisiu, a lui Saint Denis ocrotitorul, care nu simte nevoia vărsărilor de sânge, a răspins de la cea d'întăiu întâlnire oștile care trebuiau să nimicească puterea francesă și să împiedece stabilirea regalității din Paris. În acest potir, Iosif din Arimateia, cel care a înfășurat în giulgiu trupul lui Isus — «Iosif cel cu burchip» de pe aiere sau «epitaf» — a prins picături din sângele celui răstignit, așa cum în biserica Neapolului plin de amintiri bizantine și de superstiții orientale sângele Sfântului Ianuar, San-Gennaio, e la îndemâna preoților cari vreau prin el să binecuvinteze orașul. Și acest potir, spre binecuvântare, trebuie adus, de un viteaz și de un om curat, de unul care n'a știut măcar, ca Tristan, ce este iubirea despre care legile lumii au uitat a vorbi. E Graalul tainic, a cărui origine se poate găsi mai ușor în cuvinte (sanguis regalis, Saint-Graal, — se spune) decât să se definească însuși acest mit creștin, pentru lămurirea căruia ar trebui și o mai bună cunoaștere a tradițiilor celtice și o mai deplină inițiere în simbolele Orientului.

Și, în același timp când mintea căuta ce poate fi mai înalt și mai nelămurit în regiunile abstracției, frumusețile și *sensul moral* al naturii, pe care cei vechi le înțeleseseră așa de puțin și care lipsesc mai cu totul în cântecele de vitejie și aventură ale jonglerilor, încep să încadreze și să împodobească noua poezie. În *Tristanul* prosaic se înfățișează „timpul cel așa de frumos și așa de limpede și puternic lămurit — *durement uit*“, „soarele strălucitor“, „păsărelele ce cântau în grădina lor felurite cântece și făceau zburdăciunea lor înăuntru“ (*et aloicnt lor joic faisant par laicnt*). Pădurea iubirilor lui Tristan cu Isolda e indispensabilă pentru înțelesul întreg al poemei pe care, la un moment dat, o cuprinde și o explică. În *Alexandria* francesă poetul se îmbată de mireasma florilor — arătată în cuvinte de o puternică energie, care dovedesc noutatea: „le flairoi des herbes, les odors des especes, dont sunt plain li vergie“, „qui plus ilaire soif que odors de pyment“. Compararea feței celei iubite cu trandafirii și crinii e de această vreme.

— Ccles ont clers les vis plus que n'est flors.

Dar explicații care n'au trecut la noi, ci au rămas cu energie lor primitivă în acea lume de inspirație tare, crudă, se întâlnesc alături. Poeții cari spuneau că zorile „crapă“ vestind ziua puteau

găsi că ochii verzi glumeți ai „doamnei“ samănă cu ai unui șoim vioiu:

Les ious vairs et rians pliz que faucons mu's.

Acest cântec trebuia să fie gustat numai de o societate care-i sămăna în ralinare mistică, în eleganță zămbitoare, în dorința de frumuseță și în setea unui ideal superior trivalităților vieții curente. Nu publicului de hramuri, bălciuri și alte adunături, având simț numai pentru subiect, nu pentru tratare, pentru poezie din afară, nu pentru cea din lăuntru, erau să i se explice tainele unei iubiri care se jertfește și se bucură pe deplin, hrănindu-se chiar din jertfa ei nemăsurată, fără a se plânge, ori avântul care răpia pe un cavaler dincolo de tot ce știe și crede că poate, pentru ca o cucerire incomparabilă să se capete numai prin dovada purității absolute. Nu acestei gloate erau să i se presinte versuri înzestrate cu cele mai fine mijloace ale retoricii poetice, versuri amestecate — ca în cutare versiune din *Alexandria* — cu latinește ori lăudând eroul și pentru că „știe grecește, latinește, scrie pe pergament în evreiește și armeniește“.

— Et en ebrez et en ermin —

pentru că e meșter în „gramatică, dialectică și argumente“, „știe abacul, aritmetica“ și cântă musical după „diatessara, decapente și diapason“, e inițiat în „cele șapte arte“, în „medicină“ (*me-cine*), adică „despre ierburi și rădăcini“:

Quanque ieut en herbe et en racine,

în „fistică, astronomie și necromancie“, care sunt „surori“.

Pentru a cere și a gusta un asemenea fel de cântări epice de altă modă trebuie *Curtea* — de unde-și iea și numele de poezie „courtoise“ — și Universitatea clericilor, cu tot ce putea să schimbe ori să adauge.

Nu Curtea regelui. Ea nu exista, și nu putea să existe. Nici nu era nevoie de dînsa. După religiosul Robert, călugăr pe tron, după neînsemnatul său fiu și urmaș, Filip I-ii — al cărui nume însă vine de-a dreptul din „Alexandrie“ —, Ludovic al VI-lea — numit așa, pentru că, acum, Capetienii căutau să reiea tradiția Carolingienilor — e un fel de șef încoronat al jandarmeriei drumurilor neconținut tăiate de lăcomia și de neastâmpărul, dăunător

interesului făptașilor chiar, al semenilor din împrejurimi, ce se socot de o samă cu suzeranul în ce privește puterea și-l biruiesc une ori, îl opresc în loc ori își răstorc după câțva timp în contra lui, iar Ludovic al VII-lea, spirit ușuratec și nesocotit, care se încurcă într-o cruciată fără să știe a o duce la capăt și pierde cu inima ușoară teritorii aduse lui de un noroc fără păreche, n'a avut Curtea lui, din voia lui. Cum, de alminterea, Parisul, Capitală întâmplătoare — regele fiind adesea «itinerant» —, fără un adevărat sălaș al suveranilor, fără strade, fără îngrijire, fără elemente de atracție pentru cei din țară ca și pentru cei de peste graniță, nu va avea o Curte nici în al XIII-lea veac, — căci de fapt a trebuit să se aștepte târziu influențe italiene, și noua Curte a regelui s'a făcut prin „rechiziționarea” celor, mult mai vechi, pe care le avea cea ce s'a obișnuit a se numi provincie.

Cum s'au format în acele reședinți princiare din Sud un „esprit courtois”, întreținut, înălțat și rafinat de o lume femeiască, vrednică de a fi cântată în versurile noilor poeți pe cari-i sprijine și-i inspiră? A se vorbi de influențe germanice, de cine știe ce depărtată acțiune a unor sentimente de respect pentru femeie pe care, încă din zilele profetesei Velleda (?), le-ar găsi cineva în paginile de revelație ale lui Tacit, înseamnă a căuta foarte departe, într'un singur loc, origini care, mai risipite, se găsească mult mai aproape. Doar creștinismul însuși, înobilând și pe femeie prin jertfele pe care i le cere supt loviturile persecutorilor și înșirând nume femeiești, cu Precista Maria în frunte, alături de ale sfinților și martirilor în noile calendare, sfărmasă quasi-captivitatea antică. Lăsând la o parte tradițiile galice, celtice în genere, prin lirească dezvoltare a societăților mai fericite, mai bogate, mai culte din Sud, se putea ajunge apoi la această stare de lucruri. Și nu lipsia nici acel curent al vieții hispano-arabe în care solemnitatea maură se luminează pe încetul de o grație care nu era nici în cerințele, nici în obiceiurile sale și pe care mult mai mult decât Castilia, Aragonul și Catalonia îl putea da Provența trubadorilor — despre care se va vorbi îndată — și sora sa, așa de asemenea în graiu, în moravuri, în gusturi, Aquitania sau Guyenna, din Sud-Vestul Galiei.

Se pomenește în veacul al XII-lea o Hermengardă de Narbona (c. 1120—1197), fiica lui Aimeric al II-lea, căzut în lupta cu Maurii, și soția unui conte Alfons, apoi a lui Bernard d'Ar-

duse, care „ținea Curte“. În același timp Aquitania avu în ducii Guilelm al IX-lea și Guilelm al X-lea (— 1137) niște stăpânitori bine înzesrați — cel d'întăiu a făcut însuși cântece —, bine intenționați, iubitori de splendoare și de zgomot, cheltuitori și petrecători, cari între cruciată și eresie, între eresie și pelerinajul la Compostella, au făcut să se vorbească mult de aventurile, de rătăcirile și de păcatele lor ca și de o strălucire pe care Parisul regal n'o știa și nu voia s'o știe.

Dar fata cea mare, singura moștenitoare a lui Guilelm al X-lea¹, se măritase la cinsprezece ani, îndată după subita moarte a tatălui ei, cu Ludovic al VII-lea, în biserica Sfântului Andrei din Bordeaux, la 2 August 1137. Nu era cel d'întăiu cas al unei înrudiri între Nord și Sud: regelui Robert cel evlavios îi venise din aceleași părți de Miazăzi o tovarășă, Constanța, a cărei suită uimi pe oamenii din Miazănoapte prin haina „scandaloasă“, prin atitudinile deșănțate, prin ușurința lor de vorbă ca și prin ușurătatea lor de purtări². Atunci apăruse în Franța regală numai moda Sudului aquitan. Acuma, cu Aliénor, venise însăși floarea, pe deplin dezvoltată, a unei vechi civilizații.

Era lumea trubadurilor princiari, a luptătorilor cu cuvântul, cu arta, lumea iubirii mistice, care-și știa codul și-și avea — de și nu în forma „judiciară“ care s'a crezut — Curțile de iubire, *les Cours d'amor*, care nu dădeau sentințe datate, cum s'a pretins, și nu primiau apeluri. Se credea — și s'a încercat a se face din aceste păferi un „cod“ — că bărbatul are dreptul său asigurat de Biserică, dar nu se calcă în folosul lui alte îndatoriri, că soțul nu poate pretinde la felul particular de sentimente de care iubitul singur se bucură, că nicio „doamnă“ nu-și poate împărți inima, că trebuie doi ani după văduvia sentimentală înaintea ca alt jurământ să creeze altă legătură de același fel, că nimic nu poate cere „stăpâna“, fără ca devotatul său, și cu primejdia vieții, să nu încerce, că în sama lui stă onoarea aceleia căreia i s'a închinat.

¹ V. pentru ea și pentru altele Fritz Bergert, *Die von den Troubadours genannten oder gefeierten Damen* (Halle a. S. 1919; în „Beihefte“ Gröber), Cf. Villepreux, *Eléonore de Guyenne*, Bordeaux-Paris 1862; Rud. Kieswurm, *Untersuchungen über die Bedeutung Eléonores von Poitou für die Litteratur ihrer Zeit*, I, Bernburg 1901.

² Și soția lui Hugo Capet, soră a lui Guilelm Fierabras, venia din Aquitania și era din același sânge cu Aliénor.

Această „viață nouă“ nu se putea aclimata la Paris. Cățiva ani după căsătorie, se porni cruciata și, conform cu aceste constitutii amoroase, regina s'ar fi îndrăgit în Orient, — ca Yseult de nepotul ei — de un unchiu, Raymund de Poitiers, de care nu mai voia să se despartă revenind acasă. Trebură s'o iea cu sila, s'o fure. Inapoi în Franța, se pronunță divorțul, după însăși cererea regelui, care n'avea din această legătură decât două fete, dar care se temea să nu capete băieți, moștenitori, cari să nu fie ai lui. Tot în 1152, la vre-o șase săptămâni după despărțire¹, Aliénor, de mulți pețită pentru vastele teritorii din zestrea ei ca și pentru fărmecele sale trupești și sulletești, luă în căsătorie pe Henric de Anjou, fiul unui vechiu curtenitor al ei, Geoffroy Plantagenetul, și ajunsese astfel, ceva mai târziu, părăsind castelul ei frances din la Reole, regină a Angliei, care fu aproape jumătate de veac teatrul intrigilor și luptelor, al întemnițării și suferințelor ei, — căci regele știa și el, în tolosul frumoasei Rosamunda și a altora, așezămintele iubirii nouă.

Aliénor, regina englesă, a urmat să fie și mai departe ocrotitoare, îndemnătoare poetilor, — unul din fiii ei chiar, Ricard Inimă-de-leu, făcându-și o cinste din a se inscrie în rândurile lor. Fiul lui Geoffroy, nepotul ei de fiu, și al Constanței de Bretania, purtă numele lui Arthus. O quasi-Francesă din Sud, Berengara de Navara, ajunge soția lui Ricard, fiul Aliénorei, și acesta pețise întâiu pe Alix de Franța. Dedicatii ale operelor păstrate ni-o arată încă. *Prin ea literatura de limbă franceză, răsărită pe continent, are o nouă jasă, bogată și originală, dincolo de La Manche.*

Sora reginei, măritată și ea în Franța de Nord, fetele ei îi sămănară. Una din ele, Marie, luă pe contele de Champagne, în a cărui provincie se născuse Chrétien de Troyes. O glorioasă dinastie feudală care, după Thibaut-cel-Mare, adversarul regelui Ludovic, și după Henric cel Darnic, cuprinde pe Henric al II-lea, rege de Cipru și Ierusalim, care va muri, pe pământ de cruciată, la 1197².

Contesei Maria i se atribuia odată o sentință celebră în chestiuni de drept amoros, pe care mai târziu, cu aceiași serioșitate, bătrâna ei mamă ar fi confirmat-o în apel. Din această Casă de

¹ Victor Balaguer, în *Revue du Monde latin*, I, p. 64.

² Thibaut cel Mare voise să iea cu de-a sila pe Aliénor însăși, după divorțul ei.

Blois, domnitoare în Champagne, se va ridica Thibaut al VI-lea, ca un cântăreț ale cărui opere au fost judecate ca fiind cele mai plăcute și mai melodioase ce au fost vre-odată auzite în cântece și în vioară, și a pus să le scrie în sala lui de la Provins și în cea de la Troyes: și li se zice: cântecele regelui de Navarra (o căsătorie dăduse, la 1200, Casei, această coroană): Dante însuși îl pomenește! Acestui Thibaut a fost de ajuns ca regina Blanca de Castilia, mama lui Ludovic al IX-lea și regentă în timpul minorității lui, să-i amintească juruința față de ea, „doamnă“ a iubirii și cântecului acestui poet regal, pentru ca el să se desfacă de toate legăturile sale și să părăsească o coaliție de seniori formată contra Coroanei.

Constanța, altă fată a Aliénorei ajunge, în Sud, soția lui Raymond de Toulouse, și fiica ei, Azalais, va fi vestită în lumea trubadurilor¹.

Și în Flandra, unde domnița o princesă de Anjou, Sibila, și aiurea, aceiași influență ajunsese a domina, venind din literatură și conducând-o mai departe în aceiași direcție.

Aceiași lucru se va întâmpla cu *cealaltă nouă lume: o Universității.*

Abia la jumătatea veacului al XII-lea se constituie acea „tovărășie de dascăli și ucenici“, acea societate spirituală pentru găsierea și răspândirea cunoștințelor — *universitas magistrorum et auditorum* —, care cuprindea în curând, în mii de membri ai săi, din toate provinciile Franciei, din Italia, Anglia și Germania — formând „națiunile“ francesă, picardă și englesă — *una din forțele cele mari ale timpului, una din cele care aveau mai mult siguranța viitorului.* După marea gâlceavă cu burghesii la 1196, această unică vatră a studiilor de teologie și litere (*artes*; la Salerno era școala de medicină; la Bologna cea de drept canonic și roman) își avu așezământul său, aprobat de rege, și în curând un *restor* pe mai mult timp, ales în formele fixate de datină, conducea această mică armată a unei «științi» care nu sămăna, nici în scop, nici în metode, cu cea de azi.

De când Lanfranc de Pavia și Amselm de Aosta — ambii profesând în Anglia — avuseră curajul să afirme că adevărurile teo-

¹ Les plus délitables et les plus mélodieuses qui oncques furent oyés en chançon et en vielle. et les fist escrire en sa sale de Provins et en celle de Troyes. et sont appellees les chansons au roy de Navarre.

² *U. c.*, p. 20.

logice se pot înțelege, că deci se poate argumenta în jurul lor, de când Jean Roscelin, de la această Universitate din Paris, susținuse că există de fapt numai cele generale, iar cele individuale nu, pentru ca acestui *nominalism* să-i răspundă *realismul* individualist al lui Guillaume de Champeaux, Universitatea pentru teologie și arte era o arenă de luptă.

Nu pentru a stabili adevărul, căci *acestu era dat de mai înainte, preștiul*, nimeni neavând voie, chiar dacă-l furase vraja cea nouă a lui Platon din cetatea sigură a categoriilor logice ale lui Aristotele, de a schimba o iotă din cuprinsul sacru al dogmelor imutabile. Ci *pentru plăcerea luptei*, pentru atracția firească a *căvaleriei spiritului*, care corespundea perfect celeilalte, în mobil ca și în metode.

Să observăm pe cel mai vestit represintănt al acestei vieți școlare. Pierre Abeilard, fiu de senior mai modest din Bretania, ar putea imita pe cavalerii din „chansons de geste” în domeniul lor. El schimbă numai domeniul, nu ținta și nu apucăturile. Indiferent de teoria lui, care-și propune a găsi un termen mediu, între nominalism și realism, el e veșnic în căutarea adversarului, și cea mai mare bucurie-i este să răzbească pe cineva, oricine ar fi, oricum l-ar chema, oriunde l-ar găsi. A ieșit înaintea lui Guillaume de Champeaux și, în câteva lovituri, l-a doborât. Prada sunt miile de studenți cari-l întovărășesc la Melun, la Corbeil. Din moment ce învinsul se retrage, la mănăstire, în episcopat, acesta și teoriile lui, — sabia-i ruptă, — nu-l mai interesează. Ii trebuia altul: raționalistul, dialecticul se va face comentator al Profetilor și va începe la Laon un curs despre Ezechiel numai pentru că aici se află un nebiruit, bătrânul Anselm, a cărui glorie ține s'o distrugă. Ca și cavalerii cari nu se sfiesc a spune că nu i-a învins, că nu-i poate învinge nimeni, Abeilard se intitulează, fără stială, dar și fără jactanță, „filosoful prin eselență și omul cel mai înțelept din lume”. Să vie cine-i va disputa acest titlu și să încerce!

Dacă Sfântul Bernard — un aspru și sec spirit roman — îl va târi la concilii supt învinuire de erezie și-l va face să fie condamnat pentru teorii asupra Treimii, el nu se crede învins. În adevăr i s'a interzis să facă us de dialectica sa; Bernard de la Clairvaux nu s'a purtat cum trebuie, interzicând adversarului

de a trage sabia în acest *tournoi*, și opinia publică, rămânând credincioasă lui Abeilard, l-a desaprobat pe acela. Zbuciumul, lupta, care dau gust și scop vieții, continuă până la capăt pentru invincibilul cavaler al celor mai puternice silogisme.

Dar acești oameni, alși căror subtilități, pasionând toată lumea contemporană, pătrund și în cântec, în felul de a înțelege și predică religia iubirii, sunt și ei credincioși ai ei și vor sacrifica și ei aceleiași mode literare pe care și în viața lor țin s'o urmeze, *se simt datori a o face*.

Dacă Bernard a înălțat Precistei înseși, Fecioarei Mariei, pe care singură și-a ales-o ca „doamnă“, imnuri latine înaintea cărora teologii comentatori și istoricii bisericești se opresc nedumeriți, Abeilard a ajuns vestit pentru toate veacurile prin iubirea lui pentru Heloisa (sau Luisa). Când, în casa primitoare a naivului, dar răsbunătorului canonic Fulbert, el, cleric, canonic însuși, se așează la aspra masă de lemn pentru a începe, înșeninându-și din ce în ce mai mult creții frunții savante cursuri despre cele „șapte arti“, el nu crede că face un prea mare păcat dând latineștii de scolastică inlexiunii voluptoase ca pe vremea poezilor, reprobați de Biserică, dar iubiți de societate, ai vremilor păgâne. Legătura lor, care va degenera — se va naște un fiu, botezat cu pedantul nume latin, astronomic, de *Astrolabium* —, e și ea o datorie, ca și lupta cavaloarească a argumentelor scolastice. Și una și alta trebuie omului desăvârșit, întreg, „omului cum trebuie“.

Fulbert va avea răsbunarea lui va fi cunplătită. Mutilat, Abeilard va fugi de lume, în mănăstioara sa a „Mângâietorului“, *Paracletul* — ce aromă platonice se desface din singur acest nume —, — într'o sălbatecă retragere din Bretania, unde nimeni nu-l înțelege. Dar societatea-l urmărește cu simpatie, ea care-i cîntase cântecele de iubire pe vremuri. Cu sete se va ceti povestea durerilor sale, *Historia calamitatum*. Când, după ce dăruise Heloisei „Paracletul“, el va veni aici să vadă pe aceia care pe ascuns fusesse soția lui, soborul de maice va ieși întreg pentru a-l întâmpina, acel sobor care, până la cea mai tânără soră, știe, de sigur, prin scrisorile celor doi iubiți, pretutindeni răspândite, cele ce s'au întâmplat. Copilul nelegiuit e recomandat fătîș de mama

sa lui Petru Venerabilul, una din cele mai severe figuri de prelați ai timpului. Și, după moartea ei, Heloisa, rămasă supt votul ei păstrătoare a celor mai scumpe amintiri, se va odihni lângă dânsul.

Atât de puternic era, *peste toți și prin toți*, spiritul cel nou.

V.

Poesia lirică a secolelor al XII-lea și al XIII-lea.

Același spirit ca în poemele ciclului lui Arthur și ale ciclului antic se va găsi, firește, în poesia lirică a timpului¹.

Această poezie e, pentru Sud, pentru dialectul de *oc*. — romană grefată pe trunchiu acvitano-ligur și vasconic —, a *trubadurilor* (de la *trubador*, din *trobar*, a găsi, a descoperi; cf. grecescul *τροβα*, a crea), iar pentru Nord, pentru regiunile dialectului de *oïl*, a *truverilor* (de la *trouver*, în același sens) corespunzători.

Numărul poezilor sudici e¹ foarte mare: un filolog german² a numărat 412, dintre cari 5 regi, 2 prinți, 10 conți, 5 marchisi, 6 baroni, 9 castelani..., 16 burghesi, 8 meseriași (un Peire Vidal, între dânsii), 16 călugări (între cari și doi episcopi), și, între aceia cari făceau din aceasta o profesie, și 17 *trouvairitz*, temeii inițiate în ce s'a numit „vesela știință“ (*gay saber*).

A încerca o clasificare după timp e lucru greu și nesigur. Avem biografiile unora dintre ei, dar ele pomenesesc mai mult aventurile poetului, legăturile lui cu „dama“, căreia, ca vasal până la moarte, i s'a încheiat. Precisările lipsesc, și cele cronologice înainte de toate, pe care oamenii de o cultură așa de modestă ca a biografilor nu le-ar fi dat, chiar dacă le-ar fi,

¹ Cf. Bartsch, *Grundriss der provenzalischen Litteratur*, Elberfeld 1872; J. Anglade, *Les troubadours*, Paris 1908; Gröber, *Die Liedersammlungen der Troubadours* (în Boehmer. „Romanische Studien“. II); P. Meyer, *Les derniers troubadours*; Leroux de Lincy, *Recueil de chants historiques français*, 1841; *Recueil de mots français des XI-e au XII-e siècle*; *Altfranzösische Lieder besichtigt und erläutert von Ed. Maltzer*; Achille Jubrial, *Jongleurs et trouvères*, Paris 1835; Tarbé, *Chansonnier de Champagne*, Paris 1850.

² Epopeia se resumă acolo în *Girart de Roussillon*, în *Bernatz de Tolosa* ori alte două, trei breăzi epice fără originalitate.

știut, căci li se păreau irelevante, indiferente. Din alte izvoare rare ori se pot căpăta lămurire. În manuscrite ¹, se pun laolaltă, fără nume de autor, bucăți de origine cea mai deosebită. În ce privește valoarea operei unora și altora, care ar putea îngădui caracterisări, prețuiri și gradări, trebuie să observăm întâiu că toți trubadurii — căci de ei vorbim mai ales — se supun aceluiași norme, variind numai, până la *tour de force*, artificiile formei, mai ales ale rimei. Cum nu-i interesează, de loc, fondul ei cred că forma e la îndemâna oricui, că nu e om care să nu și-o poată însuși, cu stilul corect al presei după o gramatică: «nu e om, oricât de dur și rud», spune unul din aceste catehisme, „care s'ar gândi și ar munci puțin să facă acorduri de cuvinte și care să nu le poată face, căci aceleași cuvinte poate cineva să le împreune în multe dați, în rime diverse, adecă în acordanțe diverse”. Și dincolo de această gramatică, poetică treceau numai cu greu scriitorii cari, pe lângă toate, aparținând straturilor de sus ale societății, fiind diletanți în urmărirea unui sport — jongleri îi întovărășiau adesea pentru cântecul din gură sau din alăută (*vielle*) — n'aveau nici adevărata inspirație, nici rutina unui meșteșug îndelung cultivat, pentru el însuși ori fie chiar și pentru câștig. În sfârșit un motiv e limba însăși, cu sonoritățile ei cam monotone, cu bogăția vocalelor rostite din gura plină, «ore rotundo», limba ce n'are armonia pe care i-au dat-o limbii italiene, care a trăit veacuri, — pe când provențala, după vre-un secol și jumătate de înflorire, era să decadă la rîndul unui dialect, ca să învie doar pentru curiozitatea literară a producției romantice moderne, supt condeiul unui Mistral, unui Aubanel și Roumanille — și, pe lângă aceasta, nu oferă, din motive interne poate, o dezvoltare, așa încât nici supt acest raport nu se pot face osebiri, după timp sau după valoare ².

Neștiindu-se cu cine să înceapă — căci nimeni nu mai atribuie în adevăr lui Gulielm de Acoitania calitatea de întâiu trubadur, se pronunță mai de numele unui Rambaud de Vauqueiras unui Bernard de Ventadour, unui Bertrand de Born, unui Peire Vidal și Peire Cardinal, unui Gonseline Faidiz și Guiraud de Borneill.

¹ *Il canzoniere provenzale della Riccardiana* per il prof. Giulio Bertoni. publ. de „Gesellschaft für romanische Litteratur“, VIII.

² P. Meyer, *Textes*, p. 153.

³ Observațiile lui Gröber în acest sens nu se sprijină pe adevărate dovezi.

Dar alături cu aceștia stau Peire d'Auvergne, Guiraud Riquier, Guy de Guissel, Peirols de Roqufort, Cercalment, Rambant d'Orange.

Aventuroșii și «industrialii» genului străbat mai multe țeri. Vom vedea pe cei cari au câștigat Italia de Nord ca și acea de Sud pentru această literatură; Glias Cairel a cucerit o bună parte din lume, ascultat și prețuit oriunde.

Căci ca și limba francesă din Nord, în deplina ei dezvoltare, din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea, această limbă provențială, *instrument unic al poeziei lirice*, aparține tuturor popoarelor romanice; ea e, pentru toți, mijlocul special de exprimare fugitivă a tuturor sentimentelor.

În Spania, înprovențială compun, *găscuse* regii Jaime Liu de Aragon și Alfons al X-lea de Castilia. O fată a lui Alfons al II-lea, din același regat, ajunge pentru trubaduri mult cîntata *regina de Talosa*, prin căsătoria cu un conte de acolo. Fiica lui Alfons al VII-lea, Constanța, — a cărei mamă era o princesă din Provența —, ajunge urmașa Eleonorei pe tronul Franceiei, și fata ei, Margareta, se va mărita cu fiul aceleiași Eleonore, Henric Tânărul, moștenitor al Angliei, apoi cu un rege al Ungariei, Béla. În Italia, Rambaud de Vaqueiras, — care a cântat și în dialectul spaniol *gallego* — Bernard de Ventadour, Peire Vidal, care cântă Milanul („Milas“), Sordel și alții atîta ascultători și după dănsii, cu ajutorul protectorilor și protectoarelor acestei poezii, în Savoia și Vintimiglia, în marchisatele de Saluzzo, Montferrat și Este. Italiani, cari cântaseră subiecte carolingiene în epopei francesce de imitație, ca a lui Niccolò di Verona, se încearcă pentru a spune aceleași lucruri în aceeași limbă: Genovesi ca Doria, Crillo, Piemontesi ca Piero della Caravana și Nicoletto din Turin. Mai târziu numai va răsări o poezie italiană, a lui Cuello di Alcamon, a lui Folcacchieso di Siena. Pentru moment, acei cari stăpînesc sunt Provențalii¹.

Dincolo de Rin chiar, în Ținuturi de altă limbă, — precum epopeia trecuse și prin prezența în Germania a Agnesei de Poitiers, fiica lui Gulilm de Aquitania, ca Impărăteasă a lui Henric al III-lea, apoi a Beatrice, de Burgundia, soția lui Frederic Barbă-

¹ În Sud o fiică, probabil, a Împăratului Manuil din Constantinopol. Eudoxia, „Impărăteasa din Montpellier“, și fiica ei, Maria, se găsesc între sprijinitoarele acestei poezii.

Roșie¹ — o Matilda, fiica Eleonorei cu Henric al II-lea de Anglia, va duce gustul liricei din Sud. Cu atât mai ușor, cu cât prinți de Turingia cresc în Franța — în poeme, și cei din Ungaria vin la Paris —. studenți germani vin la Universitatea din Paris, ca Otto de Freisingen cronicarul². Frederic al II-lea, așezat, — sceptic în materie de credință și trăind pentru petreceri —, în Sudul său italian, cu urme grecești și amintiri saracine, „Roman“, în ce privește apucăturile și gusturile, se va înscrie și el între trubadurii străini, cu toate că în provențala lor cântau despre Germanii lui cântece ca acesta

Le gent d'Alamagna
Non voillas amar,
Ni la sua compagnia
No us plassa usar.

Poate că a trebuit catastrofa, provocată de Papa, care a distrus „seminția de năpărci“ și ridicarea provincialismului german în persoana Șvabului Rudolf de Habsburg pentru ca însăși originalitatea spiritului german să nu ajungă în primejdie, cu toate consecințele ce puteau rezulta din acest fapt:

De unde a venit această poezie lirică, a cărei notă sentimentală, trecând prin imnurile religioase germane din epoca modernă (după imitația de un Walter von der Vogelweide și Hartmann von der Aue) și prin cântecul mistic al romanticilor, își păstrează puterea și asupra literaturii europene actuale?

Acei cari-și dau samă că literaturile nu înaintează de la bucăți mărunte la epepeie, vor înțelege că producerea acestui nou gen literar, cu multiplă înfățișare, trebuie să vie și de la cauze multiple.

Să cântăm a le arăta³.

Vechile innuri religioase, de care am mai vorbit, au trebuit să treacă din limba latină, tot mai viciată, în care au fost redactate, în limbile romanice. Și, odată ce s'a făcut această strămutare de graiu, odată ce vulgarul a fost atins și primit ca

¹ La 1043 se semnalează la Germanii jongleri din Franța.

² *Romanische Forschungen*, an. 1911, p. 304.

³ Cf. Jeanroy, *Les origines de la poésie lyrique en France*. Paris 1888.

limbă, nu era nimic mai natural decât ca laudele ce se îndreptau către Precista, către sînte și sînți, către mucenici să treacă asupra „doamnei“ gîndurilor poetului.

Să ascultăm pe un trubadur care păstrează cu stricteță nota religioasă :

Drept Dumnezeu, în numele tău și-al Fecioarei
Mă voiu trezi eu azi, supt raza strălucitoare,
Cea din Ierusalim, ca îndemnătoare :

Sculați sus și ridicați,
O domni ce vă închinați :
De zi vă apropiați;
Se duce-al nopții drum.

Pe Domnul laudați,
Pe el îl adorați
Și pace căutați
Pentru al vostru drum:
În loc de noapte-i zi,
Lumină 'n ceruri, și
Prind zori a se ivi:
Frumos va fi de-acum.

Doamne, acel ce prin Fecioara Maria, știm cum,
Venși izbăvind și-arătându-ni precum
Că noi putem învinge al diavolilor fum

Și-ai fost pe cruce ridicat,
Pe cap cu spini încununat,
Cu fiere-amară adăpat :
Doamne 'n durere-ți spun:
Aceștia ce s'au adunat
Să ceară să fii îndurat,
Jertfîndu-li orice păcat :
Amin, amin, fii bun :
În loc de noapte-i zi.

Aiurea se înfățișează răsplătirile Raiului aceluia ce n'a pierdut
ceasul care nu se mai poate înturna :

Voi ce iubiți adevărat,
Treziti-vă, nu mai dormiți,

Căci ciocârlia a cântat
Și 'n cântecu-i va spune: Săriți!

Acuma-i ziua să veniți,
Căci Dumnezeu prea-îndurat
Pe-acea ce l-au ajutat,
De dragostea lui stăpâniți.
Și noapte, zi s'au tot luptat,
Li crede-ai lui adevărați.

Pe-acela îl țineți de rău
Ce domnu-și lasă, cum vedeți:
De las' așa pe domnul său,
Va fi găsit între procleți
În ceasul asprului județ,
Când o s'arâte Dumnezeu
Coaste, picioare, palme. Zău,
Acel ce-a înșelat la preț
Se va speria așa de rău
Și-a tremura, să mă credeti.
Cel răstignit spre-a ne scăpa
Nu ne-a iubit înșelător,
Ci ne-a iubit cu inimă
Și pentru noi, îndurător,
Cuprinse 'n brațe crucea sa
Ca un miel blând ce s'ar lăsa
Cuțitului chinuitor:
În cuie trupu-i spânzura
Bătut prin pălmi pe lemnul lor.

Am auzit și eu spunând
Că ban în pungă-i târgul bun.
Halal de oinul cu bun gând
Ce-a priceput ce voi să spun:
Știți toți că Domnul știe cum
V'a răsplăti pe voi luptând?
Puteți fi siguri orișicând
De Raiu, că-l veți găsi în drum,
Căci, de câștigi azi mănecând,
De ce s'aștepti tu fiecum?

A doua zi n'o s'o avem.
 Puteți fi siguri, deci, voi toți:
 Cutare zdravăn îl ținem,
 Și 'n patru zile, iată, poți
 Să spui că zace între morți:
 La moarte dacă îl vedem,
 Și mâni, picioarele se tem
 Să miște cum tu ți le porți,
 Atunci cei mai cuminți suntem!
 Dar prea târziu acum socoți...

O tânguire a Maicei Domnului se poate adăugi la aceste cântece religioase cuprinzând același element:

Plâns peste plâns, dureri peste dureri,
 Cer și pământ pierdură domnul lor de ieri.
 Eu fiul meu și soarele-i în nor:
 Evreii l-au ucis pentru rușinea lor.
 O, fiul meu, ce mai dureri de moarte!

Evrei perlizi, ce multe ați uitat!
 Numai gândiți la vreme de-odinioară,
 La chinuri mari pe care le-ați purtat,
 La Faraon robind atâta doară.
 O, fiul meu, ce rău le-au răsplătit

În noapte voi l-ați prins ca pe un hoț:
 L-ați dus legat în teanniță apoi,
 Și, când era acum poprit la voi,
 L-ați prins de-un stâlp, de dânsul ați răs toți.
 O, fiul meu, ce ai tu să înduri!

Și, după ce acum legatu-l-ați voi greu,
 Ați luat curăli și l-ați bătut așa:
 Din cap în tălpi tot sânge trupul său!
 Și noaptea toată ține cazna sa.
 O, fiul meu, ce neam afurisit!

Afară de acest izvor al poeziei lirice medievale — cărturăresc — este și un altul. Precum epopeia spaniolă s'a slărâmat în române, tot așa s'a întâmplat și cu cea francesă de felurită inspi-

rație. Marie de France, poetă din al XII-lea veac, așezată în Anglia, va desface astfel un singur episod din povestea lui Tristan și, făcând din el un *lai*, un *lied*, îl va numi al Iederei, al Capri-foliului, — ca și poporul, care exploatase mai de mult acest subiect, pentru că în aceste câteva duzini de versuri nedespărțirea celor doi iubiți e asămănată în acea iederă care, smulsă de la trunchiul pe care l-a îmbrățișat, se usucă, dar trunchiul însuși, deprins a fi adăpostit de soare, suferă că i s'a luat fragedul înveliș.

Ceva mai departe apoi s'a luat și un subiect nou, pentru a fi tratat pe scurt. Și avem astfel cântecul, *chançon*, *chanson*, care dă scene și mici drame luate din închipuire. La unele se amestecă *deosebite scene* legate printr'o povestire în prosă, ca în vestita *Aucassin et Nicolette*, de o așa de fragedă inspirație, cu o fabulă luată din basmul cu pădurea unde s'a ascuns, fugind de lume, fata pe care o va găsi un Făt-Frumos. Altele sunt simple, fără asemenea legături, ca povestea, în dialect de Nord, a „frumoasei Doete“¹.

Frumoasa Doetta la fereastă stă:
Ceteste în carte, — vai inima ei!
Și dragu-i e dus pe unde nu vrei:
Doon cel plecat în gândul ei stă, —
Și-acuma — mi-i jale.

Scutarul pe scări privește-a sosit,
Desface în pripă desaga de drum.
Aleargă Doetta, nici nu știe cum:
Nu crede să-i vie cuvânt nedorit,
Și-acuma — mi-i jale!

Doetta frumoasă l-a și întrebat:
— Stăpînul meu unde-i: cât nu l-am văzut!
Și ochii de lacrimi lui i s'au umplut.
Doetta zimbește: a și leșinat.
Și-acuma — mi-i jale!

Doetta frumoasă în clipă sări,
Se 'ntoarse spre dînsul și-i spuse astfel:

¹ Asupra vechimii, v. Maurice Willmotte, *Études critiques sur la tradition littéraire en France*, Paris 1909, p. 49 și urm.

— Îi inima tristă: o doare de el,
Stăpănu-i pe care nu-l va mai zări.
Și-acuma — mi-i jale

Doetta frumoasă zorită 'ntrebă:
— Stăpînul meu unde-i, ce-atât l-am iubit ?
— Pe Domnul din ceruri, — să mint ? la ce treabă ?
E mort într'o luptă, de suliți rănit,
Și-acuma mi-i jale!

Doetta frumoasă începe-a boci.
— Păcat fu de tine, Doon, bun, frumos!
De dragu-ți voiu pune veșmînt uricios,
Pe trupu-mi o haină prețioasă n'o li.
Și-acuma mi-i jale!
La St. Pol voiu plînge iubirile tale!

Voiu face din banii miei singuri lăcaș,
Și cine veni-va acolo la hram,
De n'are iubirea-i așa cum o am,
Din pragul intrării eu depărta-l-aș,
Și-acuma mi-i jale:
La St. Pol voiu plînge iubirile tale.

Doetta frumoasă lăcașu-a sfîrșit:
E mare, și-acuma mai mare o fi,
Și'ntr'însul pe-aceia și-acel' a primi
Ce pentru iubirea întregă s'au jertfit,
Și-acuma mi-i jale:
La St. Pol voiu plînge iubirile tale.

Partea cea mai largă însă o are literatura populară.

O astfel de literatură au avut-o de la început popoarele romanice fără ca, pentru a i se explica începuturile, să se șoptească origini germanice de înnoire și refacere. Ea e legată de anumite ocupații ale păstorului cu turma, izolat de lume, privind noaptea stelele, dorind de iubite care nu-s lîngă dînsul, — cîntecul propriu-zis. Ori același păstor zugrăvește ceva din viața lui simplă, îndrăgind făpturi care nu vorbesc și lucruri nesufletește: *pastourelle*, și luîndu-se la întrecere înaintea aceleia.

care judecă pentru a se dăruî biruitorului: *tenson*, *jeu parti*, cînt asemenea cu acela care a făcut nemuritor, în literatura greacă, pe Teocrit și în cea, imitată, latină a dat îndemn „Bucolicelor“, lui Virgil. O *complainte (complancha)* întovărășește jelea, petrecerea la mormînt a celor cari s'au desfăcut prin moarte de rude și prieteni. Pețirea seara e o *serena*: trezirea, dimineța — după un obicei pe care și pînă azi îl păstrează Italia¹ — o *alba*, un cîntec de zori (fr. de Nord: *aube*). La joc, în sfârșit, strigăturilor noastre și horelor li corespunde o *ballade* (de la *ballar*, a juca), un *rondeau*.

Din toate acestea au cules trubadurii și „trouveri“i. Iubirea, așa cum se presintă la dînsii, cu mai puțină scolastică decît în epele îndelung elaborate pentru Curți, are un evident caracter popular, ca în acel vechiu refren, din al XI-lea veac poate, care înfățișează în jurul iubiților — „cine se iubește unul pe altul, dulce dorm“ — „sufflarea boarei“ și „clătinatul ramurilor“:

Vante l'ore et li raim crollent:
Ki s'antraiment soweif dorment.

Se vorbește de „blont chief“, „vilain front“, „vis comme rose“, „bouche vermeille“: „denz drus petis“, de toate farmecele persoanei iubite, care e numită însă cu metafore sau cu alegorice ralinări: „Tortz n'avez“, „Droit n'avez“, „Bel Papagei“, „Bon-Esper“, „Cler-Esgar“, „Sobre-Pretz“, „Plus-car“, „Bel-Desir“, „Mon-Desir“, „Belle-Cap“, „No-Bonefoi“, „Bel-Verer“, „Joi-Novel“². Simțirea, înțeleasă în lanțul cu neputință de sfărînat al unei datorii, am zice: feudale, rămîne însă spontanee și simplă.

Unul zice:

Și doamna nu e nimic
Prin averi, nici prin putere.
Fără de iubire-un pic.
(*E donna non pot ren valer*
Per riquesa ne per poder
Se jois d'amor no la spira).

¹ Cf., în genere, Jeanroy, *La lirica francese in Italia nel periodo delle origini*, trad. de N. Rossi, Florența 1897; G. A. Cesareo, *Le origini della poesia lirica in Italia*, Catania 1899; D'Ancona, *Poesia popolare italiana*, Livorno 1906.

² Fritz Bergert, *Die von den Troubadours genannten oder gelehrten Dossen* (in „Beihefte Gröber“).

Sau, într-un cântec „nordic“ al lui Rambaud de Vaquieras:

Frumoasă doamnă, draga mea,
 Mă dau tot ție, dacă-i vrea,
 Și fericire nu-i de-un dram,
 De nu mă ai, de nu te am.
*(Bele douse dame chière,
 A vos mi don e m'otroi:
 Je n'aurai mais joi' entière
 Si ne vos ai, e vos moi.)*

Și mai departe:

Și-mi vei fi fost dușmancă rea,
 De mor așa în legea mea;
 Dar, orișice ar fi să fac,
 De legea ta nu mă desfac.
*(Molt estes mal guerrière,
 Si je muer par bone foi,
 Mais je muer par nule manière
 Nom partirai de vostre loi.)*

Cu aceste origini poesia lirică francesă din veacul al XIII-lea mai ales vorbește, indemnând, ațîțînd, biciuind, și de lupta cu care e dator cavalerul. E vorba de lupta în sine, ca în lăudoroasa sfidare ce urmează:

Când coiful meu tare l-am pus,
 Și brăul meu mi l-am incins,
 Pământul tot îl ieau în sus:
 Nu-i nimeni să mă dau învins,
 Ci toți pe cari i-aș vedea
 Se dau fricoși din calea mea,
 Și fier, oțel nu li-i mai bun
 Decât o pană de păun.

Un cântec, un *vers* din Nord înfățișează în scurte versuri melodioase, cu greu turnate, cetatea păzită, cu strigătele ostașilor:

Gente de la tor
 Gardez entor
 Les murs, se Deus vos voie!
 C'or sont à sejour
 Dame et seignor

Et larron vont en proie:
Hu et hu et hu et hu !

Indemnul la cruciată e puternic la un Conon de Bethune², care înustră pe cei ce nu-și fac supremă datorie de luptă pentru credință:

Et cil qui sain et josne et riche sont
Ne pueent pas demourer sans hontage,

pe când „Castelanul de Coucy“ dorește, înainte de a pleca peste Mare, o curioasă pregătire amoroasă:

Que cele oî j'ai mon cuer et mon penser
Tiegne une foiz entre mes braz nûete
Ainz que voise outre mer.

Ba este chiar câte unul care, ca „Templierul“, se ridică furios împotriva fatalității care face ca toate silințele creștinilor să se sfarme de o forță nebiruită:

Mânie și durere în inima-mi s'au pus,
De n'a lipsit atâta doar cât să-mi ieau
viața.

Căci se coboară crucea pe care o am dus
În cinstea celui care pe cruce-i peri fața.
Azi cruce și lege nu pot
Să biruie Turcii de tot,
Ci pare c' atât, pe cât putem vedea,
Chiar Domnului îi place pe dușmani a-i ținea.

La început, au luat ei Cesareia,
Castelul tare-Asur apoi l-au luat.
O, Doamne, cum și câți au fost aceia,
Și cavaleri, ostași și slugi, cari-au picat
Robi între zidurile sparte!
O, vai! în veci n'avu Siria parte
Să piard' atât, că, de aş spune drept,
În veci așa o pierdere n'aștept.

¹ „Ostași din turn, cătați în jur zidurile, de vă vede Dumnezeu! Căci acum se odihnesc doamnă și domn, și hoțul vine să prade, etc.”

² *Chansons de Conon de Bethune*; ed. Axel Wallensköld, Helsingfors 1892.

Ni pare rău că poate-așa să creadă,
 Ba au jurat și-au spus la toți deschis
 Că din creștini un om n'o să se vadă
 În țara asta încă neucis:
 Moscheie de-acum înainte,
 Din mănăstirea Maicei Sfinte!

Și Fiul ce durere va avea:
 Să ne ajute chiar dacă n'ar vrea!
 Deci e nebun acel ce-ar vrea să lupte.
 Isus Hristos nu stă împotriva lor:
 De-aceia veșnic tot oștile rupte,
 Și Franci, Tatars, Armeni, de zor.

Și de aceia ne învinge azi,
 Căci doarme Cel ce trebuie-a fi treaz,
 Și Mohammed cu toată forța sa
 Cu Melicadeser urmează 'a apăsa.

Și iată Papa dă certări destule:
 Cu Arles și cu Franța bate pe Germani,
 Și-astfel avem simțirile sătule,
 Căci crucea noastră scrisă-i doar pe bani.

Și cine azi oare ar schimba
 Lombardia și cu România?
 Legații Papei spun adevărat
 Că duc un Dumnezeu de cumpărat.

Sunteți acum pe calea recriminărilor și criticelor, a transformării ordinii de lucruri existente. Un Bertrand de Born, care ajunge a califica pe bătrâna Aliénor: „baba de la Fontevrault“ (*la viella que Fons Ebraus aten*), lovește numai în dușmanii săi momentani și se îmbată de loviturile ce dă. Alții, ca Peire Cardinal, vor ajunge să atace categoriile sociale. Să ascultăm. E vorba de lipsa de valoare a bogăției, a puterii cavalerului fără credință.

Cai potcoviți poate avea,
 Cai murgi frumoși omul bogat,
 Palate, ziduri câte 'i vrea
 Dar ce folos: un renegat!

*(Assatz pot aver arnè
E' cavals ferrans e bais
E' tors e murs e palais
Rics hom, — sol que Dieu renei !)*

Pentru a se vorbi apoi de judecata sigură ce aşteaptă aiurea pe aceia cari au putut înşela, prin mijloacele lor, judecata acestei lumi:

La toţi în cer s'a socoti,
Înşelător şi înşelat:
Un Cain lui Avel i-a plăti,
La trădători va fi peire,
Iar celor trădaţi, răsplătire.

Căci la un şoim ce s'a născut
De potârnicchi se nasc o mie,
Dar e un lucru cunoscut
Că ucigaş şi hoţ nu poate
Plăcea celui îndurător,
Şi fapta lui nu se socoate
Cât fapta bietului popor.

*(Car ala paga van tuit,
L'enganat e l'enganaire,
Si com Abil a son fraire,
Quel trachor seran destrut
Et li traüt henvengut.*

*E' per j ator que nais
Son mil perdrits, ja quieus dei,
Ad aisso esconogut
Que hom murtriers ni ranbaire
Non plai tant a Diu lo paire,
Ni tam non amo son frut,
Com jei del pobol menut.)*

Vedem alte vremi viind.

VI.

Inceputurile teatrului romanic.

Încă din cele mai depărtate vremuri ale evului mediu slujba bisericească, ea însăși teatrală în anumite din ceremoniile ei, ca la Vinerea Mare mai ales¹, se complectă prin spectacole care erau strâns legate de cult.

Ar fi greșit să se creadă că ele se puteau adăugi oriunde și oricând. Ele au trebuit să fi fost totdeauna reunite cu un hram, cu un pelerinaj, cu un mare concurs de mulțime, cu prezența în același loc a multor mii de oameni cari după isprăvirea „liturghiei“, după prânzul lor de amiazi, se găseau pentru restul zilei fără ocupație și cărora trebuia să li se dea o distracție în legătură cu viața și activitatea, cu puterea și minunile patronului serbătorit.

Se întâmpla că pentru același sfânt mai multe mănăstiri sau biserici chemau lumea la serbătoarea lor. Era o rivalitate firească, o întrecere necesară între una și alta. Se căuta deci între călugări, între clerici și scriitorii timpului cineva care să poată scrie un mai bun „mister“ cu privire la acel sfânt. Mai târziu numai, odată cu creșterea în valoare a vieții orășenești, cu hegemonia burghesiei pe toate terenurile, <trați>, din <frăția> breslei

¹ Asupra originilor liturgice și H. Arz, *Die lateinischen Maeterspiele*, Lipsca 1905; Köppen, *Beiträge zur Geschichte der deutschen Weihnachtspiele*, Paderborn 1893; Milchsack, *Die Oster- und Passionsspiele*, Wolfenbüttel 1880; Lange, *Die lateinischen Osterfeiern*, München 1887; Wilmotte, o. c., p. 1 și urm. Cf. Petit de Juleville, *Histoire du théâtre en France au moyen-âge, Les mystères*, Paris 1880; *Les comédiens en France au moyen-âge*, Paris 1885; *La comédie et les mœurs en France au moyen-âge*, Paris 1886; *Le théâtre en France*, Paris 1889.

erau aceia cari luau asupra lor alcătuirea piesei pentru ziua de hram a bisericii care aparținea corporației lor.

Se ridicau clădiri provisorii de scânduri pe mai multe planuri, ocupate pe rând, fiecare la vremea sa, de actori improvisați, căci nu existau profesioniști nici măcar ca, azi, la Oberamergau, săteni cari să-și tragă profit și glorie din jucarea entusiastă și disciplinată a unor roluri sacre odată în fiecare an. E o vreme când Bizanțul imperial speria pe barbarii avari și slavi veniți în solie cu înfățișarea Cesarului sprijinit pe jetul cu lei cari strigă pentru ca, la un moment dat, el să dispară în nouri, nu e de mirare — cum secretele tehnicii se transmit foarte ușor de la o societate la alta — că inșerii puteau zbura în cercuri de-asupra oamenilor pe cari-i mângâie și-i îndeamnă și că din adâncătura scenei gâlgăiau dracii de deosebite colori și cu aspecte deosebite.

Serviciul divin odată isprăvit, apărea unul dintre actori, care făcea în versuri pomenirea sfântului, a sfintei, a faptei din ziua aceia, pentru ca pe urmă să îndemne la tăcere: căci începe misterul pe care-l vor asculta.

Or nous faites pais, — si l'orrés.

Acțiunea era scurtă și dialogul simplu. Mai târziu numai se introduc piesele în mai multe zile (journées) și cu zeci de mii de versuri, care trebuie să se depărteze de biserică, de cimitirul ei, în piață, pentru a trăi deosebi. Dar, de oare ce viața deosebită e imposibilă pentru un gen care începe așa de strâns legat de anumite acte religioase, aceasta înseamnă și decăderea misterului, pe care biserica nu-l mai încapă și care nu-și poate afla locul lui în lume.

Cum a putut Biserica să ocrotească, să ceară chiar, atâta vreme reprezentării care, oricât de curate, de „drept-credincioase“ — cu toate adaosurile imaginației, în cele d'întăiu timpuri — aceasta nu poate mira pe cine a putut observa, în domeniul religios mai vărtos decât aiurea, demonica dualitate, plină de contradicții, de opoziții, strigătoare și scandaloase, a sufletului omenesc însuși. La priveghiuri se râde, se joacă, se săvârșesc și acte aproape indecente alături de mortul care e totuși sincer regretat ori plâns. Ce mirare deci dacă în cadrele unde pe fațadele sculptate, între sfinți și sfinte, mucenici și mucenițe, se cascadează, se boldesc, se

compartimentate

sucesc în tot felul de schime și incremenesc în bizare porturi provocante dihanii dintre care unele au o jignitoare similitudine cu omul, danțul care s'a zis „macabru“ pleca din corul canonicilor, d'inaintea icoanelor și statuilor sacre pentru a cutreiera în sărituri lascive toată nava și a se opri numai afară, în cimitirul morților, unde adesea se ridicau stâlpii pentru scena representațiilor medievale? Și în afară de Apusul catolic se întâlnesc contrastele de acest fel, caracteristice pentru evul mediu întreg: Constantinopolul ortodox, în chiar esența lui, bisericos peste orice închipuire, având credința că aceia ce-l păstrează în orice primejdie e ocrotirea particulară a Panaghiei, a Fecioarei, Constantinopolul doritor de ierarhie în cler și în societate, aplaudă contrafaceri, parodii ale slintei slujbe pe care le cuprindea biserica însăși ori care se desfășurau, colorat și zgomotos, pe piețe în străzi, și făcea un nespus haz de tărârea în noroiu prin versuri cutezătoare și adesea obscene a tuturor măririlor și autorităților timpului, imperiale și patriarhale de o potrivă.

Când, în vechea și în noua Romă, Biserica izbuti să distrugă obiceiul acelor spectacole de circ, cu gladiatori și fiare, la care mulțimea, după formula bine cunoscută, ținea tot așa de mult ca la pâinea de toate zilele, ea trebui să puie ceva în loc, căci societățile nu sufar locurile rămase goale după o dărâmare, ci pretind, imediat, ceva în loc, fie și, dacă nu se poate altfel, ceva — mai bun. Răsturnătoarea, înnoitoarea era datoare cu noi distracții, în spiritul ei, conform cu doctrina și fabulele ei; și ea le dădu fără întârziere.

Încă din secolul I-iu după Hristos un Evreu cu numele profetic, un Alexandrin scriind în grecește, Ezechiil, zis de aceia „tragicul“, dădea piesa lui „Moise“. În Bizanț chiar marele orator Ioan Hrisostomul, între mijloacele lui de a înrăuri asupra publicului, nu desprețui teatrul și el dădu glas actorului din „Suferințele lui Hristos“. Puțin mai târziu marele scriitor religios spaniol Sf. Isidor înfățișa Vițiile în luptă cu Virtuțile (*Conflictus vitiatorum et virtutum*). La îngroparea Sfintei Radegunda (587), Grigorie de Tours spune că două sute de călugărițe au dat un spectacol teatral. Peste cinci, șase veacuri în Apus se juca mica dramă învățătoare a „Fecioarelor cuminți și a celor nebune“. Mai târziu cronicarul engles Mateiu de Paris vorbește de operele

călugărului Geoffroi de St. Albans, care dădea contemporanilor săi un „Mister al Invierii“ pe lângă o Viață a Sfintei Ecaterine. Cu greu am admite că se făceau aluzii la lupta dintre Papă și Împărat în „Misterul venirii lui Anticrist“.

În acest veac al XII-lea apar însă și „misterele“ în limba francesă — în limba vulgară în genere —, pe care nu le putem despărți de cele latinești, care le preced, pentru că dau rost, în aceleași împrejurări și având în vedere același scop, aceluiași suflet.

Avem puține din aceste bucăți. Lucrul nu e de mirare. Se păstrau în manuscrite epopeile pentru întinderea lor, bucățile lirice pentru numele acelora cari le făcuseră ori pentru arta delicată, migăloasă din ele. Producții așa de simple în graiul poporului care asista, se mișca, se amesteca în reprezentatie, puteau fi relăcute oricând.

Și apoi ele nu erau legate ca versurile trubadurilor și truverilor de-o Curte a cărei ambiție ar fi fost să le păstreze, de o persoană care să se fi simțit măgulită de cântecul lor. Mănăstirea, biserica nici n'aveau interesul de a le ținea pentru o repetare, ci pe acela, tocmai contrar, de a le înlătura, pentru ca la alt hram publicul să fie atras printr'o operă nouă. Cât despre Parisul regelui, în care Ludovic al IX-lea juca, în vremea când au fost scrise piesele păstrate, un rol de călugăr, atunci când nu-l părăsia, cu anii de zile, pentru vre-o cruciată, viața lui istorică nu începuse încă, și, atunci când ea va începe, va da și altfel de piese, cu alte subiecte, în alt spirit¹.

Ca și reprezentările de Crăciun, Paște și Epifanie, din care vin Irozii noștri, ca și încercări, cum sunt Profetii Avram, Moise, David, Daniil, ori *Invierea*, de un poet anglo-normand necunoscut, anonim e cel d'întăiu „mister“ păstrat, *Adam și Eva*, care nu se poate analiza, ca unul care se mulțumește a prezenta „obiectiv“ prevestirea biblică, ci trebuie reprodus după singurul manuscris care, în legătură cu *Thophile* al unui „truver“ mai târziu și cu Minunile Maicii Domnului, ni l-a păstrat².

¹ Magnin, *Origines du Théâtre en Europe*, Paris 1834; Quésime Leroy, *Études sur les mystères: Théâtre français au moyen-âge*, publié par MM. L. J. N. Monmerqué et Francisque Michel, 1870.

² *Adam, drame anglo-normand du XIIe siècle*, ed. V. Luzarche, Tours, 1854; ed. Léon Palustre, Paris 1887. Cf. K. Graes, *Das Adamspiel*, Halle 1891.

Iată-l într-o încercare de traducere:

Diavolul. — Eva, veniiu la tine-acum.

Eva. Ci zi, Satan, de ce și cum.

D. Îți vreau folosul, slava ta.

E. Să deie Domnul. *D.* Va și da.

— De multă vreme-am învățat

Tot ce-i în Raiul înălțat

Și-o parte vin să ți-o spun ție!

E. Incepe numai: spune-mi mie.

D. Cu-adevărat? — *E.* Sigur să iiii.

D. Taina-mi păstrezi? — *E.* Mă crede tu!

D. Ori nu-i pări? — *E.* Firește nu.

D. Acuma, deci, m'am increzut,

Căci firea dreaptă ți-am văzut

E. Nici să nu-ai vre-o cheazășie.

D. Făcuși bună ucenicie:

Adam, săracul, e cam prost.

E. Cam îndărătnic.. — *D.* O fi fost!

Ca ladu-i tare, dar ți-l moi.

E. E un om drept. — *D.* Tare-i greoiu!

Grijă de el n'a dovedit.

Măcar de tine s'a 'ngrijit?

Că ești un lucru gingaș tare:

Ca trandafirul fața-ți pare,

Și ești ca albele cristale

Ca fulgi pe gheață într'o vale.

Și Dumnezeu rău v'a sortit:

Ce dulce tu, el ce mocrnit!

Dar totuși tu ești mai cuminte,

Ai socoteală la cuvinte.

De-aceia vin azi către tine:

Vreau să-ți vorbesc. — *E.* Vorbește; bine!

D. Să fie-ascuns. — *E.* Să-l spun deci cui?

D. Nu lui Adam. — *E.* Că bine nu-i!

D. Acum ascultă ce-ți vorbesc.

E. Decît noi doi nu mai zăresc.

Adam e colo: habar n'are.

Nu va alla: vorbește tare.

D. Eu am să-ți spun ceva ascuns,

Ce stă în gânduri nepătruns.
 Acel rod, care ți s'a dat
 De Domnul, nu-i adevărat,
 Și numai cela ce nu-l știi,
 Acela prea plăcut să-l ții.
 În el e harul vieții, iată,
 Puterea și domnia toată.
 Bine și rău se osebesc.
 E. Și gustul lui? — D. E gust ceresc!
 Cum ești frumoasă 'n trup, în față,
 Așa un lucru te răsfată.
 Stăpână ești pe 'ntreaga lume,
 Pe ce-i în cer și în genune.
 Și vei afla ce e să fie:
 Măiastră fi-vei pe vecie.
 E. Așa e rodul? — D. Așa e!

(Atunci Eva va privi cu scumpătate rodul oprit și, după lungă privire, va zice:)

E. Imi face bine să-l și văd?
 Dar ce știu eu? — D. Te-ai îndoi?
 Iea-l tu întâiu. I-l dă și lui:
 Va fi cununa cerului.
 Veți fi ca Domnul Savaot:
 Vă va lăsa secretu-i tot.
 Odată ce veți li mâncat.
 Vă va fi sufletul schimbat,
 Ce Dumnezeu! —, eu nu vă 'nșel —
 Veți fi puternici, buni ca el.
 Ci gustă rodul... — E. Nu cutez.
 D. Pe-Adam nu-l crede! — E. Pregetez.
 D. Și până când? — E. Lasă-mă 'n tihnă,
 Adam să meargă la odihnă.
 D. Ci mănă-l, frică să nu ai:
 Copilărie-i să mai stai.

(Atunci va pleca diavolul de la Eva și va merge la Iad. Iar Adam va veni la Eva, supărat că diavolul a vorbit cu ea, și-i va spune:)

Adam. Muiere, spune-mi ce-ți cerea

Satan, la tine ce voiă?

E. De cinstea mea doar mi-a vorbit.

A. Nu-l crede pe nelegiuit:

Că e hain îl știu curat.

E. Dar cum de-l știți? — *A.* Am ascultat.

E. Ce mare lucru! Dacă-l vezi,

Indată-s sigură că-l crezi.

A. Ba e 'n zădar: tot nu-l cred eu,

Orîșice-ar spune Duhul rău.

Și să nu-l lași să vie iar!

Așa-i de hoț și de tâlhar:

Doar a vîndut pe Domnul său,

S'a împotrivit lui Dumnezeu,

Și cine poate-așa să fie,

Nu-l las la tine să mai vie.

(Atunci, șarpele ascuns cu șiretenie se va sui pe trunchiul pomului oprit. Căruia Eva-i va apropia mai mult urechea, ca și cum i-ar asculta sfatul. Apoi Eva va lua mărul și-l va întinde lui Adam. Dar Adam nu-l va lua, și Eva-i va zice:)

E. Adam, mănăncă! N'ai gustat:

Să luăm un bine ce ni-i dat.

A. Așa-i de bun? — *E.* Il vei alla.

Cum să ți-l spun, de nu-i mușca?

A. Mă tem. — *E.* Dă-l jos. — *A.* Să-l dau jos? Nu?

E. Ci lasă-l dacă nu vrei tu.

A. Ba îl voi lua. — *E.* Fă-ți gustul tău!

Eu voi mânca la început.

A. Și eu apoi. — *E.* E de crezut?

(Atunci Eva va mânca partea mărului și va zice lui Adam:)

E. O, am gustat. Ce pot să-ți spun!

N'am mai mâncat măr așa bun.

Atâtă mi-a plăcut de tare...

A. Cum e? — *E.* Cum nimeni n'a mâncat!

Și ochiul meu s'a luminat:

Ca Dumnezeu m'aș socoti,

Și tot ce 'n lume-a fost și-a fi
 Eu totul știu, stăpână sunt...
 Adam mănâncă darul sfânt ;
 Nu zăbovi: ți-a face bine.

(Atunci Adam va lua mărul din mâna Evei, zicând.)

A: Te cred, căci ești una cu mine:

E: Mănâncă! n'ai de ce te teme,

Adam s'a supus, a mâncat. El a simțit îndată gustul păcatului. Restul „misterului“ e ocupat cu plângerile lui desperate când își da samă că nimic nu-l poate apropia de mila Domnului și Păcătorului său. Ca un adaus neesențial — decât doar dacă se voiește a se arăta urmările păcatului și felul cum se va răscumpăra — vine uciderea lui Avel și delilarea profetilor, care anunță pe Mântuitorul.

În ce privește Sudul provençal, el are astfel de „mistere“ și de „miracule“ pentru Patimile Domnului, pentru nunta Maicii lui, pentru viața și minunile Sfântului Antoniu din Vienne, pentru Sfinții Petru și Pavel, pentru Sfântul Eustahiu, pentru Sfântul local Ponțiu, pentru Sfântul spaniol Iacob de la Compostella¹.

Iată însă că de la o bucată de vreme asemenea piese sunt străbătute de o tendință, care e aceeași ca în poezia lirică atunci când, după ce face lauda cavalerisimului gata de luptă, arată ca supremă datorie a cavalerului desrobirea de păgâni a Locurilor Sinte.

Așa e „Jocul Sfântului Nicolae“, datorit unui Jean Bodel sau Bodiau, Bodeau, autor și de „cântece“ lirice apoi al unei spovedanii personale, precum și al poemului epic târziu al „Saxo-nilor“. Burghes, din Arras, unde se sfârșește, se pare, de lepră, legat de tovarășii burghese, el nu e însă al epocii literare dominate de burghesie, căci întreaga lui inspirație aparține tot trecutului luptător, și nu prezentului care iea în batjocură și trivializează².

¹ *Le Mystère de Saint Anthoni de Viennès*, ed. Paul Guillaume (care dă și *Istoria Petri et Pauli*, și a Sf. Ponțiu în 1888, a Sf. Eustahiu, iar *C. Arnaud Ludus S. Iacobi*, Mans 1858).

² *Lis Jus de S. Nicholais des Arrasens Jean Bodel*, disertație de Heidelberg

În această piesă, alcătuită în plină criză de cruciată, pe la 1260, sub Sfântul Ludovic, Sf. Nicolae nu apare ca patronul brațului, ca acela pentru care, și pentru care singur, actorii improvisați se suie pe scândurile teatrului primitiv. El e acolo ca păzitor, ca mântuitor din năcazuri și scutitor de chinuri, ca desrobitor al acelor cari-și jertfesc silințele pentru a scăpa de păgărire Sfântul Mormânt. Acestei opere îi e înclinat de fapt interesantul „mister“.

Elemente de realitate se amestecă în el cu anatopisme. În „rege“ păgân chiamă pentru a mătrăși pe creștini din pământurile de cruciată pe „amiralii“, enirii săi. Putem identifica astfel pe stăpânitorii din Konieh („li amiraus del Coine“) și din Erkeneh („Orkenie“), dar nu și pe „cil d'Oliferne“, ori „cil dil Sec-Arbre“. Ei sunt foarte hotărâți a stărpi pe usurpatorii creștini, și aceștia, din partea lor, primesc lupta cu un dușman „de o sută de ori mai numeros“, dar sunt siguri că-l vor face să-și plătească scump victoria. E ceva din „Chanson de Roland“ în aceste aprigi declarații :

Contre chascun des nos sont bien .c. par devise.
 Bien, s'en faut, i,mourrons al Damedieu service,
 Mais mout bien n'i vendrai, se esse ne aep brise.

Din cer îngerii cântau îndemnător :

Porniți, căci bine-ați început :
 Pentru Isus veți fi căzut :
 Dar, sus, cununi o să aveți.
 Eu mă pornesc. Voi rămânerei !

— Să nu scape niciunul, spune cutare din oameni :

Gardés qu'il n'escap nus sens,

iar altul se teme să nu rămâie el însuși fără victime :

Escaper! Li fil à putain,

(1904) a lui G. Manz. — Se mai citează (Petit de Juleville. *Le Théâtre en France*) anecdote dramatizate și simple prologuri, ca. „Băiatul și Orbul“, „Jocul pelerinului“.

— ceia cnetraductibil —, pentru ca să urmăim astfel, în traducere :

Și oare tu de partea ta
Așa de mulți vei despica,
De nu-mi va rămânea niciunul ?

În luptă — ce tare vor fi sunat săbiile atunci și într'un asemenea simulaclu! — se prinde un biet țeran, pe care Saracini îl ridică de jos, unde se închina Sfântului Nicolae, și-l mână înainte:

Litve sus, vilains, si t'en vas.

Raportul biruitoarelor către «rege» e mândru:

Rege, te bucură deplin.
Războiul tău îl isprăvim.
Prin ce putem și-am priceput,
Pe-acești tâlhari i-am petrecut,
Și câmpu-i plin de trupul lor
— La patru leghi — al hoților.

Țeranul care se închina la «cornutul lor Mahumet» trebuie chinuit, ars, tras pe roată, *enrou*.

Și corul îngerilor cântă:

Acesta-i Sfântul Nicolai,
La suferinți tovarăș l-ai.
Minunile îi sunt știute:
Găsește-averile pierdute,
Pe rătăciți îi scoate 'n cale,
De cei ce nu cred îi e jale,
Lumină pe întunecați,
Invie pe cei inecați,
Și ce în samă i s'a pus
Nu poate fi în veci răpus,
Chiar dacă în palat de aur,
Ar fi ascuns un sânt tesaur:
Aceasta e puterea lui.

Dacă deci Sfântul e așa, judecă păgânii, prizonierul va fi aruncat într-o groapă, unde-l așteaptă „Durans“, cel cu cleștele de smuls carnea. Dacă, tesaurul regal scos la iveală neapărat — fără *sergant, ne gaité* —, nu va fi bine păzit de sfânt, țeranul o să plătească. Și crainicul, *crières* «din naștere, la scabinii orașului», strigă hotărârea, în fraze de sigur după datina locală din Arras.

Oiiés, oiiés, segneur trës tout,
Venés avânt, faites m'escout!

Să se știe că în față e numai „Mohammedul cornorat“, și încă «mort de nu mai mișcă»:

Fors sens uns Mahomés cornus,
Tous mors, car il ne se remue....

Și Sfântul va face minunea, ale cărei împrejurări realiste sunt expuse cu o deosebită plăcere de cineva care știe cum operează pungașii la Arras.

S'a vorbit prea mult de o influență a teatrului antic, pentru a o tăgădui apoi prea mult. Manuscriptele vechilor dramaturgi se păstrau, de și reprezentațiile încetaseră de veacuri. Acele producții ale «nerușinaților histrioni», acele „jocuri obscene ale insolentei“ (*histrioncs turpes et obsceni insolentiac ioci*), pe care le oprește un capitulariu al lui Carol-cel-Mare, se par a face parte din această categorie de spectacole ale antichității, care aveau alte concepții despre decadență, dacă nu despre morală.

Nu se poate ca imitațiile să se fi oprit aici, când vedem că în Germania călugărița Hruosvita alcătuieste, în veacul al X-lea, șase tragedii, cu subiecte antice sau abstracte, care se văd bine a fi croite după modelele romane cunoscute.

Dar din acest gen nu s'a păstrat nimic. Teatrul savant e abia din al XVI-lea veac, și el se formează, în alte împrejurări, prin altă influență.

Era imposibil însă ca din literatura populară, din *pastourelles*, din *jeus partis*, din *tensons*, să nu se formeze cu vremea, prin singura dezvoltare firească a geniului, mici piese, de fapt simple scenete, fără figuri individuale și fără acțiune propriu-zisă. De sigur că nu cele d'întăiu au fost piesele lui Adam de la Halle.

care, contemporan și concetățean cu Jean Bodel, dar din altă regiune și cu altfel de viață, se stingea la Neapole, unde întovărășise pe Robert d'Artois, fratele lui Ludovic al IX-lea, la 1286.

Adam de la Halle a compus *le Jeu de la Feuillée* (zis *Jeu d'Adam*, după numele autorului), și *le Jeu de Robin et de Marion* sau „du bergier et de la bergière”. Să vedem ușorul, ușuratecul cuprins al celui din urmă (cea d'întâiu, de o inspirație satirică, având o notă personală, autobiografică, ne va interesa aiurea).

Se aude, la început, păstorita cântând:

Robin mă iubește, a lui Robin sunt,
Robin m'a cerut și a lui eu voiu fi,
Robin mi-a cumpărat rochița
De stambă roșie, bună, frumoasă,
Sucna și cingătorica:
Așa-mi place.
Robin mă iubește, a lui Robin sunt,
Robin m'a cerut, și a lui eu voiu fi.

Cu alt cântec răsare cavalerul, Aubert:

Mă intorceam de la tournoi:
Marota-i singurică, și inima-i e bună.

Dar păstorita, din partea ei, urmează:

Ei, Robin, de mă iubești,
De ce nu vii să mă iei?

Și acum cavalerul cearcă a intra în vorbă, întrebând despre păsări, despre... măgari, pentru ca fata să-l cerceteze dacă șoimul lui de vânat mănâncă pâine.

Dar atât. Ea știe numai lauda lui Robin, care cu cântecul lui din cimpoi trezește orașul vecin:

A no vile esmnet tout le bruit
quant il sona de se musète.

„Ți-ar plăcea de un cavaler”, întreabă ei:

Or dites, douche bregerete,
Amériés-vous un chevalier?

O nu! Ce-i aceia un cavaler? Ce e Robin, știe ea:

El vine sara și în zori
Și zi de zi, de obicei,
Imi dă din cașul lui cât vrei,
Și-acum în sân mai am din el,
Și-un colț de pâne tot mai am
Ce mi-a adus tot el la prânz.

„Vrea să meargă pe calul lui?” — «O nu, Robin are un cărucior
așa de frumos!» «Ciobăniță, fii draga mea»:

Bergère, devenés ma drue!

În zădar:

Vous perdés vos paine,
Sire Aubert:
Je n'amerai autrui
Que Robert....

Și cântecul, însemnat pe note în manuscris, se desface:

Trairi, deluriau, deluriau, deluriete,
Trairi, deluriau, deluriau, deluriet.

Atunci, cavalerul dispărând, se ivește cel așteptat: în sumă-
nașul lui prost, *cote de burel*, păstorul.

El allă ce s'a întâmplat, cum a venit acolo „omul călare, în-
călțat, pe mână cu mânuși și având în cap o scufie”:

... hom à cheval
Qui avoit cauchié une moulle
Et portoit aussi un escoutle.

Și mai că și-ar răsbuna... Dar preferă, după indemnul ei, să-și
petreacă împreună:

Mais or faisons feste de nous!

VII.

Prosa francesă. Villehardouin.

Prosa francesă e simțitor mai nouă decât poezia.

Precum în literatura noastră scrisul obișnuit, fără caracter poetic, s'a desfăcut din veșmântul sacru și oficial slavon prin ciorne de tratat, prin instrucții de ambasadori, prin inscripții de biserică și prin pomeniri pe morminte, la care se adaugă, în alt domeniu, traducerea Scripturii și a literaturii de edificație, tot așa s'a petrecut, natural, și în evul mediu apusean. Acolo însă condițiile proprietății, rosturile vieții de Stat începătoare — cu așa de slabă amestecare a regalității, timp de secole întregi, — fiind altele și, pe de altă parte, la distrugerea vandalismului revoluționar adăugându-se și mai puțină simpatie pentru aceste începuturi inofensive, cu caracter practic, ale unei strălucite literaturi poetice, nu ni stau la îndemână pentru secolele al XII-lea și al XIII-lea acele materiale pe care le avem din bielșug pentru veacul al XVI-lea și al XVII-lea la noi.

Nu putem urmări, deci, în arhive care cuprind numai epavele „vechiului regim“ contracte și învoieli private din care cu miile se găsesc la noi, și culegeri de inscripții la îndemâna cercetătorului nu se află acolo. Chiar textele vechi de Scriptură și literatură sacră n'au fost strânse într'un *corpus*, care să stea la îndemâna cercetătorului.

În al XIII-lea veac însă intervin împrejurări politice, sociale și culturale care impun întrebuințarea în acte publice — deocamdată măcar sporadic — a aceluși graiu *autentic* care e prosa. Regalitatea și constituie organele administrative multiple, tot mai

numeroase, și, pe de altă parte, se alcătuiesc, cu o viață autonomă din ce în ce mai dezvoltată, mai ramificată și mai asigurată în formele și în organele ei, *comunele* burghesiei în creștere. Pentru atâtea acte scrise, care se redactează acuma, după încheierea unei epoce mai mult de datină nescrisă, conform cu normele nouă ale unei oficialități influențate de teoria de Stat romană, așa cum se predă și se explică la Bologna, trebuie scriitori, cunoscători de formule. Și ei nu posedă totdeauna, în decăderea neconținută a limbii latine, chiar și în Franța, unde o Universitate în progres stă izolată fără a se sprijini pe un învățământ generalizat, cunoștința stilului celui bun în vechea limbă îndătinată. Deci trebuie să se recurgă la limba vulgară, iar această limbă, prin toată prelucrarea îndelungată de literatura poetică, stă la îndemâna redactorilor de acte.

În ce privește literatura religioasă, din vechi timpuri încă, pe lângă predici în limba poporului — ca ale Sfântului Bernard, scrise întâiu latineste, totuși — ori ale fiului de țeran care a fost Mauriciu de Sully († 1106), arhiepiscop al Parisului, ca urmaș al lui Petru Lombardul ¹ —, avem versiuni în prosă ale Scripturii ², Psalmii, Proverbele, cartea lui Tobia, Minunile Precistei, Vieți de sfinți, ca a Sfântului Martin, sau culegerea, de la începutul veacului al XIII-lea, pe care o rândui Blanche, contesă de Champagne, fiică a regelui Navarei ³.

După modurile antice se încearcă apoi cărți *autentice*, în prosă privitoare la faptele și la eroii vremilor păgâne. Astfel, lângă poemul în care Jacot de Forest cântă pe Iuliu Cesar, avere, pe la 1270, traducerea în prosă, după poemul latin al lui Lucan, pe care o dădu Jehan de Tuim ⁴.

Povestirea istorică în prosă vine târziu și cu greutate, cele d'întăiu cronici fiind în versuri franceze, când nu erau în obiș-

¹ *Les manuscrits des sermons français de Maurice de Sully*, în *Romania*, V, p. 466 și urm. Cf. Suchier, *Reimpredigt*, Halle 1879.

² *Les quatre livres des rois, traduits en français du XII-e siècle, suivis d'un fragment des „Moralités sur Job“ et d'un choix de Sermons de Saint Bernard* ed. Le Roux de Lincy, Paris 1841. Pentru proventală v. *Le Nouveau Testament traduit au 13-e siècle en langue provençale, suivi d'un rituel cathare*, par Léon Clédat, Paris 1888.

³ Vieți de Sfinți, rimate, dă, înaintea de 1061, un Thibaut de Vernon. V. Leclerc, *Tableau de la litt. franç. au XII-e siècle*, I, p. 437.

⁴ *Li hystore de Julius Cesar*, ed. F. Settegast, Halle 1891.

nuitul stil latin. Și acestea chiar n'au nicio legătură cu vremea nouă care se pregătește, de burghesie și de regalitate. Le întâlnim în Anglia, unde Adis de Louvain dă unui anume David să înfățișeze isprăvile soțului ei, regele Henric I-ii, unde Geoffroy Gaimar cântă, în *Estoire de Angleis*, isprăvile dinastiei normande până la 1087, unde Jourdain Fantosme dă evenimentele unei expediții în Scoția a lui Henric al II-lea și un altul, după un model irlandez, pe acelea ale unei incursiuni în insula vecină. Pentru a nu mai vorbi de acele pagini de istorie versificată, privitoare la Thomas Becket, la Guillaume le Maréchal, pe care le-am pomenit mai înainte.

În Franța cronica oficială, regală, se scrie latinește în mănăstirea Saint-Denis, și nu în Capitala însăși a Capetienilor, întocmai precum la noi în mănăstirea Bistrița se înșiră faptele dinastiei lui Alexandru-cel-Bun și în mănăstirea Putna acelea ale lui Ștefan-cel-Mare, — cu deosebirea numai că aici nu stăpânitorul dă o mănăstire sfântului, ci sfântul dăruiește un regat stăpânitorului. Doar de la sine, fără îndemn și răsplătă, la *altă Curte*, dacă un cântăreț de profesie, un „mănestrel” al contelui de Poitiers, va încerca prefacerea în limbă vulgară a acestei cronice latine.

Și tot aiurea decât în Parisul regal, și anume în Nord-Est, în Flandra, în Champagne se înscilează povestiri istorice care, desorientate, fără tendință, fără scop chiar, pornesc de la războiul Troii și trec prin cuceririle lui Iuliu Cesar pentru ca să ajungă la cine știe ce fapte ale istoriei contemporane. Astfel istoria lui Balduin al VI-lea de Flandra, continuată apoi de Balduin de Avesnes († 1280), ori *Livre de histories, Faits des Romains* sau, în sfârșit, *Branche des royaux lignages* a unui simplu „sergent d'armes” din Orléans, Guillaume Guiart, care, supt acest titlu pretențios, tratează, de fapt, despre războiul lui Filip-cel-Frmos, regele Franciei, în Flandra, la începutul veacului al XIV-lea.

Ar fi fost de mirare dacă, în legătură, pe de o parte, cu iubirea pentru scris pe care o arată altă dinastie feudală din Champagne, iar, pe de alta, cu șeria de prelucrări franceze a istoriei cruciatelor, amintite mai sus, această regiune n'ar fi dat și ea o lucrare de autenticitate istorică, scrisă, deci, în prosă.

E a lui Geoffroy de Villehardouin (născut c. 1167; mort în Tesalia la 1213), mareșal de Champagne și intim, credincios al

iubitului¹ conte Thibaut, prețuitor devotat al contesei, „prea frumoasă, prea bună, fiică a regelui Navarei²“, căreia i se datorește, cum am spus, culegerea Vieților de Sfinți.

Scrisă în acel bun stil dulce al doritorului de a spune, de a tot spune, nu pentru ce a fost, ci pentru plăcerea lui de a înfățișa cele întâmplate, stil care a făcut așa de iubit la noi pe Neculce, cronica lui, care nu pretinde a continua nimic și a pregăti nimic, nu manifestă nicio individualitate în paginile pe care, de alminterea, după „dictarea“ Iuptătorului, le-a scris un secretar oarecare, conform cu datina vremii, care rezervă condeiul unui așa de nobil senior pentru singure bucațile lirice. Aparținând unei epoci care interzice ca o necuviință orice e personal, particular, cronica voiește numai să arăte un adevăr controlat, afirmat, garantat — de să-l apere la nevoie și cu sabia³ — de către „autorul“ însuși, care se și invocă martur în pasagiile mai importante⁴.

În această lipsă de individualitate însă e și marele folos al operei, care ni dă *sufletul frances așa cum îl formase, timp de două veacuri, suprema disciplină morala a noii cavalerii idealiste, venită după brutala, cruda cavalerie a vitejilor, entuziasmași de cauza fanatismului lor sau călători cu orice preț ai aventurilor.*

Căci e un „cavaler bun“ Villehardouin, și atâta vrea să fie. Nu-l interesează locurile pe unde trece, mărgenindu-se a spune că biserica Sfântului Marcu din Venetia e cea mai frumoasă („la plus belle qui soit), că oraș mai bogat decât Constantinopolul nu e pe lume, că e cetatea mai presus de toate⁵, că la palatul împăratului Alexe se întâmpină „toate lucrurile plăcute ce trebuie să fie în casă de prinț⁶“, că veșmintele nobilimii bizantine sunt cele mai mândre ce se pot închipi⁷, că nicăiri nu se află

¹ Fu un des homes del monde qui feut plus belle fin... Onques om de son aage ne fu plus amés de ses homes, ne de l'autre gent.

² Mult belle, mult bonne, qui ere file le roy de Navarre.

³ Tel come vos dirai. -- Cartea lui e „li livre“, ceva care s'ar părea că este în afară de dânsul, un *fapt et însuși*, o dovadă de nerăsturnat.

⁴ Il ne pooient mie cuider que si riche ville peust estre en tot li monde... La ville que de totes les autres ere souveraine (§§.66-71).

⁵ Toz les deliz que'il convient à cors d'home que en maison de princes doit avoir (§ 70).

⁶ Que por noient demandast-on home plus richement vestu. ...Tant que on ni pooit son pié torner. Si richement atornées que cles ne pooient plus (§ 95).

comori ca acelea din oraşul cucerit de cruciaţi la 1204¹. Personajele pe care le întâlneşte feudatarul contelui de Champagne în locuri pe care le cunoştea numai prin povestirea pelerinilor ori prin citirea cântecelor şi „istoriilor“ n'au pentru el o figură: doar de se va minuna înaintea dogelui bătrân, a lui Dandolo cel cu ochii limpezi, care totuşi nu vedea de loc. Atâtea individualităţi pronunţate, atâtea figuri bizare, atâtea clipuri barbare trec înaintea lui fără ca el să lase urmaşilor un singur cuvânt despre impresia pe care l-au putut-o produce².

Tot aşa îi lipsesc ideile politice. Fiecare face, mai la urmă, ce l-a lăsat Dumnezeu să facă, un vag Dumnezeu care îndeplineşte prin braţele omului atâtea fapte felurite, din care unele sunt nedrepte chiar, dar, pentru motive pe care nu le putem lămurii, el le îngăduie. Fără dovezi de evlavie, fără căldură expresă pentru cauza însăşi a cruciatei — o luptă care se poartă undeva, departe în Siria, în „Babiloine“, Babilonul Bagdadului, — el înseamnă aceste hotă-uri dumnezeieşti care sunt une ori aşa de surprinzătoare. „Întâmplările se petrec cum vrea Dumnezeu“, — *les aventures a-cientent cinsi com Diu plâist*³. „Domnul nostru dă întâmplările aşa cum îi place din mila lui şi din voia lui“⁴. El ajută la luptă, trimetând şi îngerii săi pentru a duce, nevăzuţi, steagul cruciatei „contra duşmanului“, dar şi „rabdă nenorocirile“⁵. Nicio acţiune nu va fi judecată după legitimarea ei sau după folosul ei practic; niciuna nu va fi văzută prin laturea ei omenească.

Regele Franciei e pentru dânsul şeful *altei* ţeri decât a lui, şi de aceea spune: „prin Franţa şi prin celelalte ţeri de prin prejur“ (*par France et par les autres terres entor*). „prin Champagne şi prin

¹ Les riches palais et les yglises altes, dont il avoit tant, et les grant richesses, que onques en nulle villes tant n'ot. Des santuaires ne convient mie à parler, que autant en avoit à ceel jor en la ville com il remanant du monde“ (§ 100). Cf. „Puis que li siècle fu estorney, ne fu tant gaaignié en uno ville“ (§ 132).

² „Mult sage et malt prouz.“ „Vreus hom'ere, et si avoit les yeulx en la teste biaus, et si n'en veoit gote, que perdue avoit la venü par une plaic' qu'il ot en le chief“.

³ Cf. şi „Les aventureos sont si com Diex volte“ (§ 195).

⁴ Et nostre sire dono les aventure ensi come lui plâist par sce grace et par la sue volanté (§ 170).

⁵ § 95.

⁶ A le parfim, si com Diex suetire les mesaventures, si farent de-confit (§ 190).

iubitului' conte Thibaut, prețuitor devotat al contesei, «prea frumoasă, prea bună, fiică a regelui Navarei²», căreia i se datorește, cum am spus, culegerea Vieților de Sfinți.

Scrisă în acel bun stil dulce al doritorului de a spune, de a tot spune, nu pentru ce a fost, ci pentru plăcerea lui de a înfățișa cele întâmplate, stil care a făcut așa de iubit la noi pe Neculce, cronica lui, care nu pretinde a continua nimic și a pregăti nimic, nu manifestă nicio individualitate în paginile pe care, de alminterea, după „dictarea“ luptătorului, le-a scris un secretar oarecare, conform cu datina vremii, care rezervă condeiul unui așa de nobil senior pentru singure bucățile lirice. Aparținând unei epoci care interzice ca o necuviință orice e personal, particular, cronica voiește numai să arăte un adevăr controlat, afirmat, garantat — de să-l aperse la nevoie și cu sabia! — de către „autorul“ însuși, care se și invocă martur în pasagiile mai importante³.

În această lipsă de individualitate însă e și marelui folos al operei, care ni dă *sufletul frances așa cum îl formase, timp de două veacuri, suprema disciplină morală a noii cavalerii idealiste, venită după brutala, cruda cavalerie a vitejilor, entuziasmați de cauza jano-tismului lor sau căutători cu orice preț ai aventurilor.*

Căci e un „cavaler bun“ Villehardouin, și atâta vrea să fie. Nu-l interesează locurile pe unde trece, mărgenindu-se a spune că biserica Sfântului Marcu din Veneția e cea mai frumoasă („la plus belle qui soit), că oraș mai bogat decât Constantinopolul nu e pe lume, că e cetatea mai presus de toate⁴, că la palatul împăratului Alexe se întâmpină „toate lucrurile plăcute ce trebuie să fie în casă de prinț⁵“, că veșmintele nobilimii bizantine sunt cele mai măndre ce se pot închipui⁶, că nicăiri nu se află

¹ Fu un des homes del monde qui feut plus belle fin... Onques om de son age ne fu plus amés de ses homes, ne de l'autre gent.

² Mult belle, mult bonne, qui ero fille le roy de Navarre.

³ Tel come vos dirai. — Cartea lui e „li livre“, ceva care s-ar părea că este în afară de dânsul, un *fapt et însuși*, o dovadă de nerăsturnat.

⁴ Il ne pooient mie cuider que si riche ville peust estre en tot li monde... La ville que de totes les autres ere souveraine (§§.66-7).

⁵ Toz les deliz que'il convient à cors d'home que en maison de prinçs doit avoir (§ 70).

⁶ Que por noient demandast-on home plus richement vestu. ...Tant que on ni pooit son pié torner. Si richement atornées que eles ne pooient plus (§ 95).

comori ca acelea din oraşul cucerit de cruciaţi la 1204¹. Personagiile pe care le întâlneşte feudatarul contelui de Champagne în locuri pe care le cunoştea numai prin povestirea pelerinilor ori prin cetele cântecelor şi „istoriilor“ n'au pentru el o figură: doar de se va minuna înaintea dogelui bătrân, a lui Dandolo cel cu ochii lăzuşi, care totuşi nu vedea de loc. Atâtea individualităţi pronunţate, atâtea figuri bizare, atâtea chipuri barbare trec înaintea lui fără ca el să lase urmaşilor un singur cuvânt despre impresia pe care i-au putut-o produce².

Tot aşa îi lipsesc ideile politice. Fiecare face, mai la urmă, ce l-a lăsat Dumnezeu să facă, un vag Dumnezeu care îndeplineşte prin braţele omului atâtea fapte felurite, din care unele sunt nedrepte chiar, dar, pentru motive pe care nu le putem lămurii, el le îngăduie. Fără dovezi de evlavie, fără căldură expresă pentru cauza însăşi a cruciatei — o luptă care se poartă undeva, departe în Siria, în „Babiloine“, Babilonul Bagdadului, — el înseamnă aceste hotăări dumnezeieşti care sunt uneori aşa de surprinzătoare. „Întâmplările se petrec cum vrea Dumnezeu“, — *les aventures accient ensi com Dieu plaist* — „Domnul nostru dă întâmplările aşa cum îi place din mila lui şi din voia lui“³. El ajută la luptă, trimetând şi îngerii săi pentru a duce, nevăzuţi, steagul cruciatei: „contra duşmanului“⁴, dar şi „rabdă nenorocirile“⁵. Nicio acţiune nu va fi judecată după legitimarea ei sau după folosul ei practic; niciuna nu va fi văzută prin laturea ei omenească.

Regele Franciei e pentru dânsul şeful *altrei* ţări decât a lui, şi de aceea spune: „prin Franţa şi prin celelalte ţări de prin prejur“ (*par France et par les autres terres entouri*), „prin Champagne şi prin

¹ Les riches palais et les yglises altes, dont il avoit tant, et les grant richesses, que onques en nulle villes tant n'ot. Des santuaires ne convient mie à parler, que autant en avoit à icel jor en la ville com il remanant du monde“ (§ 100). Cf. „Puis que li sire de fu estorney, ne fu tant gaaignié en une ville“ (§ 132).

² „Mult sage et mult prou.“ „Viels hom'ere, et si avoit les yeulx en la teste biaux, et si n'en veoit gote, que perdue avoit la veu“ par une plaie qu'il ot en le chief“.

³ Cf. şi „Les aventurees sont si com Diex volti“ (§ 135).

⁴ Et nostre sire done les aventure ensi come lui plaist par sce grace et par la sue volenté (§ 170).

⁵ § 95.

⁶ A le parfin, si com Diex suetire les mes-aventurees, si firent de coust (§ 190).

„Franța“ (*par Champagne et par France*), „Franța și Flandra“¹. Va arăta că senjorul său Thibaut și fratele acestuia, Louis de Blois, sunt rude, *pe de o parte*, cu regele Franciei, *pe de alta*, cu al Angliei, puși pe același plan.

Poporul frances nu e în conștiința lui ca o realitate și ca o necesitate, cum pământul frances, pe baza tradiției carolingiene, „la douce France“, se înfățișa ca o neștearsă amintire și ca un neapărat ideal pentru cântărețul lui Roland. Știe, de vreme ce, după moartea lui Thibaut și refuzul lui Odo de Burgundia și al conțelui de Bar, el însuși e acela care propune ca șef ne Boniface de Montferrat, că o comunitate de graiu, *o obște de limbă*, trece, nu numai peste hotarele restrânse ale posesiunilor regelui Franciei, ci și asupra celor mult mai largi, *ale legăturilor de vasalitate față de Coroana francesă*. Dar, pentru ca să-și dea samă de unitatea nației sale, cu toate despărțirile dintre feude, trebuie, nu numai să stea cot la cot cu acei „Lombarzi, Toscani, Germani“², a căror limbă n-o înțelege, dar să întâlnească la Greci ideea că totuși acești Franci, acești *Φράγγοι*, formează unul și același neam. O va spune și el, dar numai prin opoziție față de Greci (*Griens, Griffons*) și Armeni (*Ermins*)³.

Astfel i se va întâmpla să zică armatei, din care, deci, desface pe Venetieni „oastea Francesilor“, *l'ost des François*, de și în fruntea ei nu se află un rege, a cărui conducere se dovedise, de altfel, nenorocită și care avea altceva de făcut acasă la dânsul. *Această „oaste“ este de fapt patria lui, o patrie jentală, fără teritoriu, ridicată de-asupra ori căror contingente teritoriale și pe care o urmează, fără dor de casă, fără întoarcere de gânduri către locul de naștere, fără tendință de a-și revedea castelul, până la capătul datoriei care leagă acum pe toți prin jurământul făcut în-naintea lui Dumnezeu.*

Oricine se desparte de oaste, la Marsilia, în Italia — pentru a merge în Siria —, la Zara — pentru a sluji steagurile dușmanului creat prin angajamentul de bani față de Venetia, pentru transportul pelerinilor: regele Ungariei —, la Corfu, — unde sunt cu greu oprîți —, la Constantinopol — unde unii cedează fricii

¹ § 217.

² Lombard, Toscani, Aleman; § 80.

³ Montmorency e calificat de „uns des meilleurs chevalier del royaume de France“ (§ 104).

și fug de groaza lui Ioniță Valahul, „regele Valahiei și Bulgariei“ și a „Vlahilor, a Cumanilor, a Bulgarilor și Grecilor“ săi e un călcător de cuvânt, un desonorat, un trădător¹.

Oastea are un *senior*, un „sire de Post“. Aceasta e calitatea marchisului de Montferrat. Ea durează atât timp, cât el însuși nu cedează prin jurământ drepturile sale altuia, cum o face în momentul când el, împrumutând de la Venețieni — după părăsirea altui sistem, religios, îndătinat — un procedeu de alegere, cruciații proclamă împărat al prăzii câștigate de această „oaste“ — *Imperium Romanie*, împărțit în atâtea bucăți acuma, nu mai e altceva — pe contele de Flandra, Balduin. Din acel moment cruciații sunt *ai vestra*, de și „oastea“ continuă.

Această „oaste“, împărțită în corpuri, *batailles*, dă lupte neconținute. Dar nu le caută neapărat, ca pe vremea veche, și povestitorul nu le urmărește cu acea iubire absolută care deosebește pe cântăreții epopeilor mai vechi, și el nu insistă asupra acelor amănunte, de cruditate și de cruzime, care făceau delicia acelor. „Nu pot să vă povestesc“, încheie el răpede, în cutare loc, „toate loviturile, răniții și toți morții“². Aiurea se bucură că „Dumnezeu a scos din primejdie“ pe luptători³, cari, după datina cea bătrână, „nu se scot din primejdie“ nici ei singuri, ci, din potrivă, o caută, nu pot trăi fără dânsa.

Toți cavalerii au însă datoria de a se ținea de normele ideale ale așezământului lor, singura lege, singura îndreptare pentru dânsii. S'a încercat să se explice deviarea spre Constantinopol a unei cruciate, care trebuie să caute cât mai degrabă Locurile Sfinte, prin ambiția venețiană — incontestabilă —, prin stăruințele regelui germanic Filip de Suabia, soțul surorii celui Alexie, fiul lui Isaac cel orbit, care trebuia așezat alături de tatăl său în Scaunul bizantin, izgonindu-se Alexie cel bătrân, usurpatorul,

¹ „Ha, cum grand damages fu quant li autre qui allèrent es autres ports, ne vindrent illec...“ Simon de Montfort și cei ce merg la Unguri, § 55: „mult fu grant damages à Post et à cels qui esirent“ (§ 55). Pentru Corfu, § 57: se cade în genunchi înaintea lor spre a-i opri. Pentru Siria, §§ 120, 173. Pentru cei din urmă § 200: „mult en requrent grant blasme, en cel pais où il allèrent, et en celui dont il partirent. Et sur ce dit hom: que mult fait mal qui por païor de mort fait chose qui li est reproché à toz jorz“ (§ 200).

² Tolz les cops et roz, les bleciez et toz les mors ne vos pui mis raconter (§ 88).

³ § 95.

„tiranul“ lui Nichita Choniates. O întreagă polemică s'a desfășurat, de la contele Riant încoace, pe această temă. *Explicația trebuie căutată însă poate mai mult în psihologia cruciaților.*

Pentru dâșii, „cavaleri buni“ înainte de orice, e imposibil să se păstreze neutralitatea, nehotărârea, indiferența, când li se supune un cas de drept și nedrept, de silă și suferință, de tiranie și legitimitate, cum o face tânărul Alexie. Ei sunt datori a sprijini pe împăratul legiuit contra intrusului, pe cel întemnițat contra temnicerului, pe cel chinuit contra chinitorului, pe nepotul nevinovat, pe fratele cel bun contra rudei celei rele.

De aici deviația. De aici și alte fapte. Când Isaac, restabilit, refuză a plăti un rest de datorie din ce a făgăduit liberatorilor săi, el e atacat și capitala lui e de a doua oară cucerită. Într-iași dată era vorba de actul de dreptate, despre care am vorbit. În cea de-a doua se pedepsește o călcare de cuvânt, părăsirea unei îndatoriri de onoare. Nu s'a făcut, din partea celor înșelați, o reclamație, ci o *desfilere* din partea celor *ofensați*. Un grup de cavaleri au luat asupra lor această ceremonie, care poate fi periculoasă, și ei o duc până la capăt. Războiul e un duel îngăduit neapărat. Dumnezeu hotărăște dând biruința celor *loiali*. Și stăpânirea celui necredincios și pedepsit pentru aceasta intră de drept, fără rezervă, în puterea biruitorului. Clerul însuși a spus-o: „bătălia e dreaptă și justă“: dacă Roma nouă se va supune celei vechi, cucerirea va fi ireproșabilă¹.

În cursul asediului, Isaac, care desbrăcase bisericile și jupuisé icoanele pentru a-și plăti aliații, e răsturnat de Ducas „sprincenatul“, Murtzuphlos, și acesta se proclamă împărat, mănjindu-se cu uciderea tânărului Alexie, cu aruncarea la închisoare a bătrânului. Noii stăpâni ai Bizanțului l-au prins pe „sprincenat“, și ei îl prăvălesc din vârful unei coloane. Cumplită pedeapsă, dar ea i se cuvine pentru „groaznică trădare“ (*orrible treason*) fără păreche. „Omorul nu se poate ascunde“ (*murtre ne peut estre celer*; § 117), omorul «făcut contra seniorului său»². Grecii, cari se viclenesc, se mutilează, seucid, n'au drept a stăpâni ceva, din

¹ „Parçoi nos vos disons“, fait li clergiez, „que la bataille est droite et juste. Et se vos avés droite entention de conquorre la terre et metre à la obedience de Rome, vos avez le pardon tel com l'Apostoille le vos a otroïé, tuît cel qui conté i morrens“ (§ 119).

² Home qui tel murtre avoit fait de son seignor; § 164.

causa răutății lor: „Ci ascultați acum dacă acești oameni ar trebui să aibă o stăpânire ori s'o piardă, ei cari săvârșesc așa de mari cruzimi unii asupra altora... Ei n'aveau drept a-și ținea pământ, ca unii cari așa de neioiali se trădează unii pe alții !”

A sta în luptă până la capăt e o ineluctabilă datorie. După înfrângerea de către Ioniță — barbar crud, dar care, nefăcând parte din obștea cavaleriească, nu poate fi supus niciunei mustrări —, „cei cari s'au dus mai drept și mai iute s'au făcut vrednici de mare dojană”². Cât despre Balduin împăratul, cel prins de Ioniță, închis, aruncat, cu mâinile și picioarele tăiate într-o groapă pentru a muri de foame — caci Latinii uneltiseră o trădare între supușii lui —, de el nu e cuvânt să se facă plângeri înjositoare. «Niciodată cavaler nu s'a purtat mai bine ca dânsul...»³

Atâta ajunge.

¹ Or oiez si cest genz devoient terre tenir, ne perdre, qui si grant cruaultez faisoient li un des autres... Il n'avoient droit en terre tenir qui si desloialment traitoit li uns l'autre (§§ 144, 151).

² Il i en ot qui allèrent plus droit, et plus toi, dont il en recevoient grant blasme; § 194.

³ Onques mès cors de chevaliers multz ne se defendi de lui... L'empe-
reres Baudoin, qui onque ni vol fuir (§ 196).

VIII.

Poesia populară spaniolă în veacul al XIII-lea.

De o poezie italiană înaintea lui Dante nu se poate vorbi. Fără a înțelege să spunem că neașteptata figură copleșitoare a unuia dintre cei mai mari poeți ai tuturor timpurilor n'ar fi fost precedată de-o întreagă mișcare a spiritelor sau că, deși urmașii nu se înfățișează imediat, vrednici de a lua moștenirea, „Divina Comedie” rămâne un monument izolat, fapt este că această neasămănată lucrare a unui mare spirit are un caracter individual și accidental.

Pe când în Spania, în ceia ce se numia, cum vom vedea, și atunci Spania, este o dezvoltare continuă și normală, ale cărei linii se pot ține sigur și hotărît: de la cei d'întăiu alcătuitori de cântece cu caracter epic și de bucăți lirice până la Berceo și la Alfons al X-lea, regele „Înțelept”, e un neîntrerupt șir de scriitori, ale căror opere, răsărându-se una pe alta, au o notă comună, din ce în ce mai clară și mai hogată.

Explicația nu stă departe. Italia e o amintire din trecut, o reminiscență literară, un titlu de mândrie din vremea vechii Rome, nici măcar un desiderat pentru viitor; nimic, în Dante însuși, care să corespundă „dul'ii Francii” din *Chanson de Roland*. Aici e teren de activitate industrială și basă de activitate comercială pentru deosebitele Republici neatârinate și care nu simt măcar nevoia unei legături, unei asociații. Aici e arena de luptă între Papă și Împărat, între Ghelii unora și Gibelinii altora, aici e cercul de întrecere al noilor dinastii care organizează națiunile, în Franța, în Aragon. Nici măcar, cu toată unitatea de rasă, relativă, dialectele nu se apropie între ele, așa încât ce se scrie într'unul să poată fi înțeles în părțile deprinse cu alt graiu: aceste dialecte sunt aproape limbi deosebite.

Cu totul altfel în Peninsula Iberică. De sigur că în sensul nostru, care e al anticității, trecut și preschimbat prin Renaștere, nu este nici aici un Stat: o Catalonie abia unită cu Aragonul baronilor și ciobanilor, presidați de un rege suspectat și dușinănit, stă în fața pompoasei Castilii, mai puțin sumbră, pe când către munte vechiul regat al Leonului s'a pierdut în acea margene a lui care a fost „Comitatul“ — *el condado* — „Castelilor“, și Navarra se impuținează teritorial și scade ca prestigiu. Între aceste regate spaniole și Franța, la care, prin aducerea dinastiei de Champagne, ea s'a alipit de fapt, pentru a scăpa de-o anexare din partea țerilor rivale, de aceeași limbă. Iar, în marginea apuseană, Portugalia, „Portugalia de Galiția“ (*Portugal de Gallizas*)¹, cum i se zisese la început, — creațiunea de cruciată a celui cont de burgund Henric, care, conducând o armată de Francesi, Italiani, Germani și Flamanzi, iea Lisabena (1093; cuceriroa definitivă în 1147), Santarem și Cintra și rămâne, ca Godefroy de Bouillon la Ierusalim, șef, cu un titlu oarecare, al fundațiunii sale politice întâmplătoare —, se menține ca Stat independent, cu toată legătura lui Henric cu fiica lui Alfons al VI-lea de Castilia, și la 1250 o biruință va afirma dreptul Portugaliei de a duce o existență deosebită.

Dar hotarele nu trebuie să ne oprească: ele sunt trecătoare fiindcă înaintează neconținut, fiindcă *trebuie* neconținut să înainteze în dauna Maurilor, cari ca păgâni și usurpatori, nu pot fi uitați, în puterea tradiției romane și mai ales visigotice, de creștini drepti-moștenitori. Șefii, adesea uniți prin legături de familie, au datoriat, după oricâte rivalități și lupte, să stea alături în zilele mari, ca aceia de la Naves de Tolosa sau Muradal (1212), când dușmanul comun trebuie să fie răspins mai departe. Când se retea o bucată de pământ spaniol — pe rând Saragosa, Tudela, Tortosa, Toledo, Lerida, Valencia, apoi în vremei mai nouă, Betica (1224), Maiorca (1230), Murcia (1222), Sevilla (1248), alipirea materială se face la unul din regatele care luptă *alături*, dacă nu și *împreună*, dar *întregirea morală* le interesează, le înalță, le îndeamnă spre noi cuceriri, *pe toate*. Sunt multe co-

¹ Amador de los Rios, *o. c.*, III, p. 409. — O însemnare spune că marele Împărat Carol a liberat de păgâni „pământul spaniol și galician“ (*famosissimus Karolus Magnus, qui tellurem hispanicam et galicicam a potestate Saracenum liberavit*: *ibid.*, p. 285, nota 3).

roane, și popoarele — de fapt același popor — se găsesc supt sceptre deosebite, dar e o singură armată, fiindcă are un singur steag; e un singur front, fiindcă are loc o singură înaintare.

Caracterul unic al adversarului întărește, cum am spus și aiurea, această unitate adâncă, fundamentală, cu mult mai presus de aparentele deosebiri. Califul e Împăratul arab, „Papă” în același timp, urmaș supt amândouă raporturile al Profetului; ca „Împărat” se va înfățișa deci regele din Castillia, care a câștigat hegemonia prin partea mai largă avută în luptă¹; într'un anume sens, nu e nevoie ca Alfons al X-lea să fie ales de Electorii germani pentru ca el să simtă asupra-și binecuvântarea lui Carol-cel-Mare.

Din această „Spanie” face parte și Portugalia, încă nu pe deplin deslipită și a cărei dinastie e de atâtea ori încuscrită cu a Castiliei. Locuitorii fostului popas de cruciată se recunoșteau ca Spanioli încă pe la 1650², și cu dreptate s'a reclamat și pentru Portugheși marea personalitate legendară a lui Cid, în fapta lui ca și în cântecul care a glorificat-o³.

Această „Spanie” are o literatură «spaniolă», dar nu în sensul în care astăzi un popor e stăpân pe literatura pe care a creat-o după sufletul său, deplin și statornic osebit, și care primește de aiurea numai influențe secundare și trecătoare. Literatura «spaniolă» nu este încă decât una din manifestările, de graiu deosebit, dar, în general, de același spirit, a sufletului romanic, care va rămânea unic, opus, nu sufletului germanic, mulțămît și mai departe în supusa lui vasalitate târzie, ci sufletului bizantin, așa cum se manifestă în literaturile creștine ale Orientului scrise în grecește, armeneste, în siriană, sau în acea literatură, derivată, pentru altă formă religioasă mai mult decât pentru altă nație, care e literatura arabă.

Anumite împrejurări ca și anumite calități de rasă au făcut ca Franța să fie vatra culturii romanice medievale. Aceasta trece în celelalte țeri romanice, cum am și văzut-o în câteva cazuri, nu

¹ Regele Ferdinand vrea, prin testament, ca fiul „a-vasse coronado por emperador segund lo fuerron otros de su lineaie” (*ibid.*, p. 482 nota 51).

² Carolina de Vasconcellos, în Enciclopedia romanică a lui Gröber, p. 182, nota 4: „Bis 1640 antwortete in Auslande jeder Portugiese (nachweistlich) auf die Frage woher er sei: *Hispanha*”.

³ *Ibid.*

pe calea împrumuturilor față de un capital străin, ci pe calea firească urmată de un curent în destășurarea lui logică.

Spania e cea d'întăiu care primește, cu neapărate *acomodări locale*, despre care se poate vorbi mai mult decât de *noūă formări naționale*. Și întâmplarea face ca peninsula să presinte și în ce privește *dualitatea de limbă* pentru *aceiași literatură* o perfectă asemănare cu Franța.

Acolo fusese o limbă a Nordului pentru literatura epică, pentru simplitatea produselor populare, pentru autenticitatea, sigură de sine, a prosei, și o limbă a Sudului pentru meșteșugita formă a cântecului de iubire muncit, măestru. „La parladura francesa“ spune un Provençal din veacul al XIII-lea, „val mais et es plus avenenz a far romanz e pastorellas, mas alla de Lemosin al mais par far vers et cansons et sirvens!“ În Spania va fi pentru aceleași domenii pe care le stăpânește limba lui *oīl*, mlădioasă și netedă, graiul castilan, care biruie pe celelalte, cu toate că Aragonul s'a mândrit totdeauna cu caracterul mai *roman* — omagiu adus celui mai depărtat trecut — al dialectului său și cu toate că limba catalană, care va îmbrăca și povestea isprăvilor făcute de supușii regelui aragones, servia încă în secolul al XV-lea, în a doua jumătate a secolului acestuia, pentru redactarea actelor, în special a socotelilor, nu numai în Statul dualist aragono-catalan, dar și în regatul napoletan eucerit, peste Mare, de Petru al III-lea și de urmașii lui. Iar pentru lirică se va întrebuița, și în Castilia însăși, limba *gallego*, „galiciană“ a Portughezilor, mai apropiată, prin celtismele dintr'însa (cf. Galia și Galicia) de limbile originalelor provențale și influențată, în vioiciunea ei, de legăturile întinse, cu străinătatea de tot felul, ale unui Stat cu largă coastă oceaniană, mai supus înrăurilor celor mai variate decât chiar Catalonia, care stăpânește numai o parte dintr'o coastă mediteraneană, mult mai puțin cercetată.

Să venim la partea castilană a literaturii spaniole din veacul al XIII-lea.

Am văzut cum, după încretarea epocii de simplitate și sinceritate a vechii epopei franceze, s'au căutat pretutindeni, pentru

producții care se adresau unui cerc mai restrâns și ales, subiecte și cum ele au fost găsite în alte domenii: al închipuirii influențate de istorie, al închipuirii cu totul libere, al antichității, al legendelor religioase.

Intocmai așa va fi în Spania, dar cu deosebiri pe care le arătăm acum.

În chiar literatura provençală, și nu numai din nepotrivirea limbii — căci cineva, și anume doi poeți deosebiți, cu tendințe contrare, au înfățișat războiul, nimicitor pentru Sud, contra așu-zișilor Albigensi¹ —, epopeia n'a putut prinde adânc. Am citat bucăți în legătură cu ciclul regal². Subiectele britanice dau doar *Blandin a Cornoalho*; din cruciate se presintă o cucerire a Damietei³; imaginația creiază romanul versificat *Guilhem de la Barrau sau Flamenca*; o „Alexandrie“ provençală n'are însemnătatea celei nordice. Viețile de sfinți versificate sunt puține; cât despre alegorii, le lăsăm pentru altă parte a expunerii noastre.

Spania va trata mai larg, cu o notă locală mai pronunțată, în mai puține opere, câte ceva din aceste categorii de subiecte.

Cid rămânea pentru popor marele erou. Dar caracterul lui individual întâiu, mai presus de orice autoritate și, de fapt, străin de orice legătură, căci marele luptător poate da lovituri de spadă și pentru principii arabi, — ca unul ce rămâne totdeauna neatârnat de sarcina pe care o îndeplinește —, indiferent și față de noțiunea patriei, nu mai satisfăcea lumea clericilor, cari fac ei acumă literatura, în Franța ca și în această Spanie, nude însă ei împui și spiritul lor, și, anume, nu în calitatea de cărturari, ci în aceea de reprezentanți ai Bisericii, de locuitori ai mănăstirii.

Iată deci că dintr'o astfel de mănăstire, de la San Pedro de Arlanza, vine figura, nouă, a lui Ferran Gonzalez. Acesta e „con-

¹ Fauriel, *Histoire de la croisade contre les hérétiques albigéois*; nouă ediție „Chanson de la croisade contre les Albigeois“, de Paul Meyer, 1875-91. Unul din autori, al părții întâiu, e un Spaniol, (Guilhem de Tudela. Există și o *Histoire de la guerre de Navarre* (c. 1277), pe care o edită, la 1856, Francisque Michel.

² Cf. Schindler, *Kreuzzüge in der altprovenzalischen und mittelhochdeutschen Lyrik*, Dresda 1869.

³ *La prise de Damiette*, ed. Paul Meyer, Paris 1887 (altă versiune, *Fragmentum provinciale de captione Damiatæ*, Geneva 1880).

tele do Castilla", represintantul „Castiliei prețuite“ (Castiella la preciada), care e „mai mare în toată Spania“.

De toda Espanna Castiella es la maior,

al „Castiliei bătrâne“ (*Castiella la veia*). El va porni la luptă cu un singur gând: „ca să scoată Castilia din vechea ei durere“,

Que yo saque a Castilla del antigo dolor.

Eroul va avea încăierări biruitoare cu un rege al Navarei, Sancho, pe care-l va bătă și ucide, el se va întâlni cu conții de Poitou și de Toulouse. El va fi poftit la *cortes*, la adunarea regalului, de suveranul din Leon, Sancho Ordonez, și i se va pregăti, pentru a-l pierde, o legătură cu o princesă de Navara, datoare a-și răsbuna fratele. Va cădea în prinsoare, și va fi liberat de chiar această loială și devotată dona Sancha. Vor fi bucurii și lupte de tauri.

La urmă „contele cel bun“ rămâne liber. Nu această libertate e însă scopul, cum toate aceste isprăvi războinice, prin care se hrănește spiritul de aventuri, nu sunt principala țesătură a poemei. Aceasta vea să înfățișeze lupta cu Maurul Almansor, represintant al rasei sale, și ținta e atinsă când se poate spune că Dumnezeu, prin acest erou castilan, a dat creștinilor biruința contra dușmanilor păgâni:

Quiso Dios al buen conde esta gracia faser:

Que Moros nin christianos non le podyan vencer.

Dar în această victorie clerul trebuie să-și aibă partea. În întâlnirea lui Gonzalez, copil fără tată, ascuns până la ceasul menirii sale, cu trei călugări, îi arată încotro trebuie să plece. San-Pedro e loc de pelerinagin și de deposit. Dacă legendarul rege gotic Pelayo apare în somn îndemnând, trebuie pentru a mișca pe luptător intervenția Sfântului din Castilla, Millan. Sant Yago nu va lipsi nici el dintre patronii operei de recucerire, pe când în poemele Cidului n'avem nicio apariție, și nu e nevoie de nici o îndemnare supranaturală.

Antichitatea clasică dă figura lui Alexandru. Juan Lorenzo, alt călugăr, de la o mănăstire necunoscută, a avut înmăntea lui lucrarea francesă a lui Gautier de Clâtillon, dar a prefăcut-o cu totul, creând un Alexandru spaniol, castilan, întru toate ase-

menea cu acel Gonzales, înălțat mai sus, care, ca în scena onorării rămășițelor unui adversar căzut în luptă ciustită, pare a merge pe urmele, știute, ale cuceritorului. Alexandru e un cruciat, iar Darius un șef de „Sarasini”, un senior-arab, care trebuie distrus, — respectându-l, — în numele lui Hristos. Întovărășesc credincioși după moda Castiliei, *criados* și, murind, el face danii, ca orice viteaz din veacul al XIII-lea, pentru preoți și pentru mănăstiri. Povestea, versificată, a lui „Apolonio” (din Tir), foarte cunoscută, e prosaic tratată și oferă mai puțin interes.

În ce privește subiectele religioase, — după vechile lucrări care sunt Viața Sf. Marii din Egipt, Povestea celor trei Magi și „Disputația trupului și sufletului” —, în ele și-a arătat, totodată, realul talent și simpla, sincera evlavie Gonzalvo de Berceo, unul din călugării de la San Millan-de-Suso, diacon — după însuși mărturisirea sa — la 1220, preot — după aceeași mărturisire. I se datorește o viață a Sfintei Maria și a Sfântului Dominic (Domingo) din Silos sau „Viziunea celor trei coroane”, o descriere a patimilor Sfântului Laurențiu, un „dialog ce făcu Fecioara Maria în ziua patimii fiului ei”, o povestire a vieții Sfântului Millan și, mai ales, o culegere de minuni ale Maicii Domnului, care, obiect al unei donațiuni particulare, fura de lângă mireasă pe tânărul care-și închinase ei ființa întregă și răsplăția pe bietul preot de sat ce nu știa altă liturghie decât a Fecioarei. Încercăm a traduce această bucată, cu toată greutatea sau și banalitatea împătritei rime pe forme mai mult de flexiune verbală:

Era un simplu cleric, sărac în legea sa.
Și zilnic liturghia Fecioarei o cânta:
Alt nu știa nimica, și o tot repeta;
Mai mult deprins fusese decât a învăța.

Și iată la Vlădica sârmanul fu părât
Că n'are vre-o știință de carte, și-i urât
Ca doar «Slavă Fecioarei» să știe cât decât.
Și alt ceva nu poate. Așa a fost părât.

Episcopul s'aprinde atunci de mânie
Și spune: Până astăzi nu mi s'a mai spus mie.

Acel mișel în grabă aici la Curte vie
Și că fără pedeapsă nu va pleca, să știe.

Și iată că sosește sârmanul păcătos,
Și fața și-o schimbase, de mult ce-i ticăios:
Nu poate să privească, — așa-i de rușinos:
În viața lui n'avuse un ceas mai dureros.

Vlădica se răstește: să-mi spui adevărat
De este, cum se zice, de tine apucat.
Iar el, pierdut, răspunde: așa-i, să fiu iertat!
De-aș spune altfel, doamne, cădere-aș în păcat.

— Și, dacă tu atâta ești fără de știință
Și nu știi rugăciunea și n'ai nicio putință,
Eu te opresc din slujbă în orișice privință:
De-acuma înainte trăiește 'n umilință.

Iar preotul rămase adânc mișcat în sine:
De paguba aceasta așa-i era rușine!
Spre Sfânta Născătoare cu lacrimi multe vine,
Și cere să-i arăte ce poate fi mai bine.

Și maica îndurată, ce'n veci n'a înșelat
Pe-oricine la picioare cu lacrimi i-a picat,
A clericului rugă duios a ascultat.
Și fără de zăbavă la el a alergat.

Fecioara cea slăvită și fără de greșală
Episcopului însuși îi iese la iveală,
Cuvinte tari îi spune, de aspră socoteală,
Anume toate cele, Ea care nu înșală.

De-a dreptu-i zice astfel: Episcophe fălos,
De ce ai fost cu mine așa de nemilos?
Răpitu-ți-am vre-odată lețcaie din folos?
Și tu mi-ai luat pe-acela ce mi-i mai credincios.

Acel care cântarea-mi făcea tot zi de zi,
Greșit în fața legii de tine se găsi:

Om prost și fără carte aflându-se a fi,
Biserica-i săracă făcuși a se răpi.

Ci, dacă liturghia nu-l lași să mi-o mai facă,
Și ea voiu face lucru ce ție n'o să-ți placă:
Mai sunt treizeci de zile, episcopi, și, dacă
Nu-l vei lăsa, asupra-ți blăstămul inieu să zacă.

Și se sperie Vlădica acolo foarte tare,
Și porunci să cate pe cel ce vină n'are;
I se rugă să aibă pentru păcat certare,
Căci judecata aspră e fără cugetare.

Ii porunci ca iarăși să cânte, așa dar,
Și să slujească iarăși l'al Precistei altar:
De i-ar lipsi veșminte, să-i spuie fără doar,
Căci îi va face însuși, cu bucurie, dar.

Și omul bun se 'ntoarse la paraclisul lui
Și lăudă în cântec pe Maica Domnului.
Iar, isprăvindu-și viața cum o doresc oricui,
Află în cercuri plată pentru purtarea lui.

Dacă în această expunere smerită a minunilor Precistei nu se poate găsi decât puțin din spiritul timpului, acesta se vâdește pe deplin în viața Sfântului Millan, un sfânt național, local, care nu poate trăi decât în atmosfera spaniolă, pe care Berceo n'o putea ști și înțelege decât ca în zilele lui.

După cum a cetit și el aiurea, în legendă¹, Berceo povesteste luptele lui Fernan Gonzales el însuși contra păgânilor, în legătură cu un rege de Lion, Ramiro, „nobil cavalier, demn de Roland (Roland) și de Oliveriu“, cei vechi, pe cari-i și întrece :

*El rey don Ramiro, un noble cavallero,
Que nol vançrian de esfuerzo Roldan, ni Olivero.*

Dușmanul are în frunte pe Abderraman, „domn al păgânilor, dușman de moarte al tuturor creștinilor“².

¹ *Assi lo lemos, e' dislo la legenda.*

² . . . *Sennor ces los paganos,
Un mortal enemigo de todos los christianos.*

„Contele“, „om cu noroc“ (*senhor venturado*), are sprijinul, pe care-l știm și de aiurea, al Sfântului Millan, care apără Castilia, cum Galicia e apărată de „apostol“, de „cel care zace în Galicia“ și e „primat al Spaniei“:

padron de Espannoles el Apostol sacado.

Căci aici numele Castiliei, considerată ca patria celor ce luptă pentru creștinătate, e înlocuit cu acela, obștesc, al Spaniei. Spania e aceia care zace în robie

Yacie toda España en esta servidumbre :

Dumnezeu vrea să libereze Spania:

. . . quiere dar España a la vuestra natura.

În toate aceste produse din veacul al XIII-lea ale literaturii spaniole, nu lipsește — cu excepția doar a lui *Apollonio* — energia în descrierea luptelor. Astfel în Alexandria:

Mergeau balestrierii, săgețile trăgând,
Și cavalerii mândri din capete plecând
Și cai treceau în goană, urechile-ascuțând,

Și rănile atâta erau de-amestecate,
Că săbiile înseși păreau încovoiate:
Săgețile prin aier zburau ca fermecate:
Nici soarele din ceruri a lumină nu poate.
Ca nouri săgeata și piatra s'arunca,
Păreau un roi ce-și cată pe câmpi odihna sa.

Ori, Berceo, în Viața Sf. Millan:

Prin Estramadura făcu pagubi de moarte,
Arzând prin sate, ruinând până departe:
Stăteau burguri și târguri din cele mai mari departe:
Niciunul din sălașuri n'avu mai bună parte¹.

Nu lipsesc sfaturi și învățături morale, ca în povestea lui Ferran Gonzalez viteazul:

Rămân faptele bune : acelea or trăi:
Din ele-și ieau exemplul acei ce vor veni,

¹ Por la Estramaduro fizo danos mortales,
Encendiendo las villas, ruemando los ravales,
Socarraba los burgos e la villas caldales,
Por yerimos é poblados faciendo gran males.

Aceia toți ce'n viață făcură lucruri mari,
Trecură pentru-aceasta prin munci grele și tari:
Și hrana lor și-o lasă acei la suflet mari
Și, bîruindu-și carnea, în viață-s solitari.

Visuri se întîlnesc neconținut; în șiruri răsar funaintea eroilor.
Cutare se vede „într'un loc frumos, lângă un râu mîndru ca o
Mare“, de s'ar speria oricine,

Că și era sălbatec și strașnic de trecut
(*Ca ora pavoroso e bravo de passar*).

În fața lui, trei chipuri necunoscute, îngeri în alb, cu vergile
înfiorate în mînă —, ca în picturile unui Frâ Angelico :

Salieron tres personas por essas aberturas:
Ceras eran angelicas con blancas vestiduras;
Siendas vergas en manos, de preciosas pinturas:
Vivieron contra ellas en humanas figuras.

Aceasta ca și descrierea, în „Fernan Gonzales“, a Iadului, „cib-
dat mal complida“, cu cele șapte cercuri ale ei, aduce aminte
pe Dante, care, pus în legătură cu această literatură spaniolă
a epocii sale, nu mai apare așa de răzleț. Și acești scriitori ne-
meșteșugiți, cari scriu, ca Berceo, în limba poporului, în „romaz
paladino“, numai pentru că nu știu latinește :

*Quiero fer una prosa en romaz paladino,
En qual suel el pueblo fablar a su vecino,
Ca non so tan etrado por jár ôtro latina,*

cei cari întrebuițează comparații drastice (cutare lucru e, la
același, mai de folos ca „un cald de găină“) și dau lămuriri ne-
așteptate despre strugurii „alfonsini albi“ și „alfonsini negri“,
au une ori descrieri, comparații într'un vers, două, care amintesc
pe ale marelui Florentin.

În Berceo, e vorba de lumini ce scînteie „ca razele soarelui“ :

Como rayos de el sol assi relampagava.

Aiurea, în *Alexandria* lui Juan Lorenzo, se vorbește de arborii
timpurii, pe cari în ceasul înfloririi geru-i arde,

*El árbol que se cayta temprano florecer,
Qué malo la gelada non lo dexa crecer,*

de apele spumegătoare ale Rhônului provental:

Cuemo faz al Rhuedano quando vas despumando.

Patima idropicului care arde bând servește ca termen de comparație în aceeași poemă:

*Si meras al idrónico que muere por beber:
Quanto más va beviendo, Al más puede arder.*

Poesia lirică e de împrumut. O aduc întâiu, cu limba lor cu tot, Provențalii, atunci când Simon de Montfort, după cetele de pedepsitori cruciați ale căruia vin oștile regelui Franciei, doritor de a-și anexa Sudul întloritor, se răpode asupra acestor locuri fericite pentru a le supune celei inai cumpbite prăzi stropite cu sânge, de au rămas urmele și până astăzi. Precum Turcii au dat Italiei pe Grecii pribegi, fugiți din Bizanțul lor amenințat, așa cruciata contra „Catarilor“, a Albigensilor, ale căror învățături (*Noble Leçon, Novel Sermon*) formează o parte din însăși literatura provențală, mână către Curțile din peninsula iberică pe trubadurii izgoniți¹.

Încă supt Alfons al VII-lea de Castilla, pe la jumătatea veacului al XII-lea vine aici Marcabrun; Alfons al VIII-lea e și dânsul o bună gazdă pentru aceste privighetori neodihnite. Sfântul rege Ferran se bucură de prietenie literară a lui Sordel, Sordello, Italianul care a cântat în limba Sudului frances. La marele rege Alfons al X-lea, de largă activitate inovatoare a căruia se va vorbi în deosebi, se întâlnesc nouăsprezece trubaduri, între cari Bertran de Born, Castelnau, Peire Vidal, Guiraut Riquier, Catalan de origine, Carbonel². Dialoguri cu acest tovarăș în ale scrisului născocesc Riquier și At de Mons, din Toulouse. Alfons el însuși va cânta „laudele Fecioarei“, orânduind ca manuscriptele să se depue în biserica unde va fi îngropat, după codurile altor trubaduri, veniți să crească prestigiul normal al regalității sale.

Dar limba pe care o întrebuințează acela care, cum se va arăta, a fost cel mai puternic inițiator, îmbogățitorul cel mai harnic al graiului castilan, e limba Nord-Vestului iberic, dialectul gallego, portughesa de mai târziu. Și regalitatea Portugaliei ea însăși joacă în aceeași epocă un rol de ocrătoare, care nu e inferior acelu jucat de Alfons și de vecinul său aragones, Jacme Cuceritorul.

¹ *Religiose Dichtungen der Waldenser*, ed. Fr. Apfelstedt, in „Archiv für romanische Philologie“, LXII, și „Zeitschrift für romanische Philologie“, IV.

² Carolina de Vasconcellos, *l. c.*, pp. 172-4.

Legăturile cu Franța ale Statului întemeiat de izbânda lui Henric de Burgundia au fost neconținute și de multe feluri. Încă din vremea lui Ludovic al VII-lea, regele Franciei, un prinț portughes se întâmpină la Paris. Un Fernand de Portugalia, luând pe o moștenitoare, Ioana, ajunge conte de Flandra. Regele Alfons petrece un timp lângă mătușa să, Blanca de Castilia, mama lui Ludovic al IX-lea, care el însuși are atâta suflet spaniol într'insul: el ia aici pe Matilda, fiica lui Philippe Hurepel, și, înainte de a fi Suveranul Portugaliei, e conte de Boulogne. Fiul lui și al Beatricei, fata „învățatului“ rege castilian Alfons al X-lea, Beatricea, e vestitul rege Dionisie, Dinis, care a fost „trubadur de iubire“. Și fiul din Hori al acestuia, de și cleric, a urmat această tradiție literară, într'un timp când arhiepiscopul de Lisabona, ca atâția prelați spanioli, era un ucenic al înaltei școli din Paris¹.

Poesie plăcută, măiastră în formă, dar care, trecând în alte țeri romane, n'a adăus, cu tot împrumutul de la cântecul popular *gallezo*, mai nimic la fondul convențional, de mult lipsit de o viață adevărată, al literaturii provențale înseși.

¹ Carolina de Vosconcellos, *l. c.*, p. 170 și urm.

IX.

Literatura didactică și alegorică în Spania: Alfons al X-lea.

Alfons al X-lea nu e numai evlaviosul poet din „Laudele și minunile Maicei Domnului“ (*Loores e milagros de Nostra Señora*), imitatorul corect și adesea fericit, cu o direcție religioasă specială, al poezilor din Peninsula Iberică, al literaturii provențale, trecută în dialectul *gallego*. O mare operă în prosă e legată de numele lui, cea mai vastă care s'a făcut în Spania și una din cele mai vaste ale evului mediu întreg, în fruntea căruia, supt raportul cultural, stau societățile naționale romanice.

Un timp, această operă, mult admirată de contemporani și de urmași, a fost înjosită de acel veac al XVIII-lea care vedea în rege un tiran și în tendințele religioase un pericolos obscurantism. Ceva din această pornire a trecut și asupra scriitorilor străini. Americanul Ticknor, Olandesul Bouterweck, cari, la începutul veacului al XIX-lea, au consacrat literaturii spaniole opere întinse și solide. De la Amador de los Rios, călduros apărător al acestei mari glorii spaniole, s'a revenit la părerile care sunt singure drepte, pentru că țin samă, înainte de orice alta, de ceea ce o epocă impune unui om, oricât de bine inzestrat, care trăiește în mijlocul ei.

S'a discutat și dacă se pot atribui lui Alfons personal operele de care ne vom ocupa aici, dacă acestea nu vin de la cărturarii cari l-au încunjurat, servit și ajutat: *sabidores de derecho*, legiștii savanți, un episcop de Osma, un episcop Orense, un cancelariu Ioan și mai ales acela pe care porecla sa însăși îl arată ca inițiator posibil în compilații de drept, Jacobo de las Leyes. Alfons (n. 1221, rege 1251, † 1284), a fost toată vremea în luptă cu

vecinii, cu propriile sale rude, cu fiul, don Sancho, care, măcar ca să fie „moștenitor legiuit“ în locul fiilor fratei lui său mai mare, „infanții“, ridică steagul contra părintelui său — și se atribuie părintelui jignit melancolice versuri, nepotrivite și cu demnitatea regală și cu mândria castillană, în care se jăluia, amintind vremea când regi și regine se plecau înaintea lui; el a mers până acolo în satisfacerea urilor sale, încât a orânduit zugrumarea fratelui său Fernan, și, în căutarea de aliați contra rebelilor, cuceritorul Murciei, contra Maurilor, nu s'a știut să ceară ajutorul păgân pentru a-și asedia fiul neascultător. Ales împărat în Germania, ar fi cheltuit pentru această zădarnică gloriolă bani cari s'ar fi cerut aiurea și, neputând preface în realitate acest titlu van, el n'a consimțit să-l părăsească nici după trecătoarea instalare a unui rival mai fericit. Fiul Beatricii de Suabia, nepotul de lin al regelui german Filip, descendentul Anghelilor din Bizanț, a stăruit până la capăt în apărarea drepturilor sale, adresându-se pentru aceasta și Papei. Ce răgaz ar fi avut el să alcătuiască opere de o așa de întinsă compilație, întrebându-se într'un chip extraordinar de larg izvoarele, în mai multe limbi, ale tuturor marilor civilizații mondiale?

De fapt, pe atunci nimeni nu se preocupa să puie pecetea sa personală pe o scriere la care ar fi colaborat, și însemnarea chiar a numelui nu se făcea totdeauna în același mediu al uriașelor catedrale anonime. Când Alfons își atribuie meritul acestor lucrări de enciclopedie științifică, nimeni dintre ajutătorii lui nu se putea gândi la alta decât că prin aceasta li se făcea deosebită cinste.

De ce natură generală sunt aceste compilații care ating toate ramurile științei contemporane?

Ele vin de la Arabi, în mai toate elementele lor. Ceia ce nu înseamnă, bine înțeles, că *sufletul* arab, că *originalitatea de rasă* arabă ar fi în ele. Cuceritorii Spaniei și ai altor țări n'au făcut alta decât să adune, să clasifice, une ori să și precizeze și să îmbogățească, în ce privește aplicațiile practice, tehnica moștenire a vechilor civilizații orientale — indiană, mai ales, dar și persană — și aceia a Bizanțului, în noțiunea cărnii se cuprind și aporturile venite de la alte neamuri decât cel grecesc. Prin Arabi îi venia deci acestei Spanii creștine — și prin ea creștină-

tății medievale — ceia ce și altfel, în alte condiții, poate mai târziu, trebuia să-i fie din vechiul fond al anticității, orientale și greco-romane.

Lumea arabă dăduse atâtea cunoștinți și atâtea impulsii Apusului creștin: Spaniei prin legăturile ei directe, ca și din zilele lui Gerbert — Papa frances Silvestru — celorlalte Ținuturi occidentale romanice, prin studenții cari veniau la Sevilla, la Cordova să învețe filosofie și matematici, astrologie și necromancie. În veacul al XII-lea ea colaborase cu neconținuta ei rivală, cu dusmana din cruciata perpetuă, și pentru a crea figura comună, cu caracter dublu, a lui „mio Cid”. În acest timp încă, agitându-se în mijlocul luptei și complectându-se permanent, cele două societăți se găseau una în fața alteia și, cum une ori continuei apăsări înaintea a creștinilor îi răspundea o nouă ofensivă musulmană, sprijinită chiar de câte un rege creștin (în schimb, Alfons al VIII-lea a susținut pe emirul din Sevilla contra Almohazilor), nici nu putea să se prevadă ultimul rezultat al luptei. Cine ar fi zis că pe la 1250, după luarea Balearelor și a Murciei, Maurii, retrași în ultimul adăpost din Grenada, vor fi aproape anulați și ceia ce-i va îngădui să rămăie, în cetatea lor asediată, încă două sute de ani și mai bine, va fi numai incapacitatea dinastiilor creștine, ocupate cu lupte interne, scandaloase și crunte, de a menține și mai departe atmosfera morală pe care efortările de cruciată o formaseră și o păstrasera atâtea vreme?

Odată însă ce primejdia arabă nu mai era în față, odată ce viitorul arab nu mai amenința și fragmentul din urmă al califatului vegeta într-o toleranță trecătoare din partea biruitoarelor, aceștia trebuia să se gândească la ceia ce până atunci nu putuse sta în planurile lor: *anecarea averii morale a celor zdrobiți, între-girca, prin prada unei întregi culturi, a folosului câpătat prin victorie.*

Acest lucru l-a făcut Alfons al X-lea, adecă epoca lui, începând încă din zilele tatălui său, Fernan al III-lea cel Sfânt, un inițiator în atâtea privinți.

Odată, la povestirile în versuri ale Spaniolilor se adăugise prefacerea, pe baza Coranului și altor izvoare orientale, a istoriei lui Iosif, devenit un Iușuf maur, cu o multime de adăugiri, pastorale și lubrice, la legenda biblică de la început. Acuma străvechea *Paniotantra* indiană, trecută la Arabi ca micul roman

*Calila și Dimna*¹, iea loc între cele d'întăiu produse ale prosei castilane.

Mai mult interes trebuia să aibă o societate de mult deprinsă cu felul de gândire al Orientului pentru *filosofia morală*, cu *upo-logurile* ei de origine indiană, cu bogatele ei *figuri* persane, cu luxul de formule și de podoabe, de care sunt darnici Răsăritenii. Astfel *Bocadas de oro*, în care se înfățișează Cetatea Înțelepților. *Libro de los Doce Sabios* (sau *de la nobleza*), învățăturile celor doisprezece înțelepți, *Poridul de Poridades*, *Flores de filosofia*, *Dichos de los filosofos*, *Enseñamentos et castegos de Alexandre*, cu proverbele sale antice, *Engannos et assayamiento de las mujeres*, cartea despre „Inșelăciunile și îndreptările femeilor“ (după Sinbad: șirul de povești ale femeilor care vreau să ție de vorbă pe un tiran), prefăcută din arabă de un membru al familiei domni-toare, don Fadrique, fiul lui Ferrando.

Opere de drept încep a se pregăti încă din vremea lui Fernan cel Sfânt. Arabii cuceritori, ca și Turcii în Balcani, începură a da întâiu privilegii locale pentru un oraș, un district. La o legislație generală pentru creștini nu s'a trecut așa cum la Constantinopol, după asemenea privilegii ale lui Mohammed al II-lea, care lăsase, de altfel, lumii grecești, cu Patriarhul și episcopii ei, toată moștenirea dreptului bizantin, Soliman-cel-Mareș a decretat, pe baza codicelor găsite în cucerirea sa, „Cartea Canoanelor“, *Canon-Namé*. „Recucerirea“ creștină a adus restabilirea dreptului visigotic prin *Fuero juzgo* (1241), venit după legile locale, acordate pe la jumătatea veacului al XII-lea (1145, 1155), orașelor Oviedo și Avilés (*fuero de Oviedo*, *fuero de Avilés*).

Supt Fernan venise acum ceasul unei legislații mai largi. El pregătește *Septenario*, adoptând cifra de șapte, cu un sens mistic, sacru în Răsărit.

Această lege va fi dusă la capăt de Alfons, care va mai da „Oglinda tuturor drepturilor“ (*Espejo de todos los derechos*), „legile nouă“ (*Nuevas leyes*); se deosebesc alte „legi și orânduiele“ (*Leges de les Adelantados*, *Ordinamento de les tafureros*)², pe lângă *Fuero real* („Codul regal“) din 1255. În «Septenario» se laudă Se-

¹ Gayangos, *Escritos en prosa anteriores al siglo XI*.

² În *Opusculos legales del rey don Alfonso X*, 1826; 2 vol. — „Tafurerii“ sunt casele de joc.

villa, personalitatea sfințitului rege mort, se explică cele șapte națiuni, cele șapte feluri de învățături, cele șapte *orie liberale* din *trivium* și *quadrivium*, se vorbește despre religie, despre cântă, etc.

Cum se vede, — avem a face mai mult cu o introducere științifică la o lucrare juridică rămasă nealcatuită. În „*fuero*“ sau „*libro de las leyes*“ sau al „celor șapte capitole“ (*Siete Partidos*), cartea capitală în acest domeniu relectată între 1256 și 1263, se întrebuințează tot ce transmisese dreptul roman (Iustinian și Grațian), dreptul canonic (decretele Papilor Grigorie al IX-lea și Bonifaciu al VIII-lea), tot ce hotărâseră sinoadele, mult respectate în peninsula, tot ce adăuseseră ordonanțele regale, până la ale lui Afons Inuși. Nu vor li lipsit poate, în țara unde totuși Universitatea din Salamanca era asimilată de Biserica română cu cele din Oxford, Paris și Bologna, statuti de-ale ucenicilor italieni ai lui Azzo și Irnerio, Leoluif de Novara, Bernard de Pisa, alături atunci în Spania. E înăuntru, într'un amestec tot așa de inform și de neutilizabil ca masivele „*Pravili*“ cu care, în veacul al XVII-lea, la noi, rivalisau Domnul Moldovei cu al Terii-Românești, Vasile Lupu cu Matei Basarab, teologie, înțelepciune în sens antic, politic, filosofie morală, etc. Scrierile în acest domeniu care se traduseseră în ultimul timp sunt și ele întrebuințate.

Teoria care domină materialul disparat e a regelui bun și drept „cap la toți“ — *cabeca de todos* — „în fața căruiu stă un, popor“, cu mult mai mare și mai însemnat decât „măruntșul“ omeneșc, *la gente m nuda*, a meseriașilor și plugarilor. Căci „popor se chiamă unirea în de obște a tuturor oamenilor, a celor m-i mari și a celor de m jloc și a celor mai mici!“. Regele trebuie să-i iubească, mult, să li arăte mila, de orice fel — *merced, piedad, misericordia* — și dreptate. Va da fiecăruia dreptul său, și nu va apăra și stoarce de nimeni. „Trebuie să-i ție în dreptate și în drept și să nu consimtă ca acei mari să fie trufași, nici să iea, nici să fure, nici să simiască, nici să facă pagubă, în averea lor, celor mici“¹.

¹ Pueblo llaman el ayuntamiento de todos los omes comunamente, de los mayores é de los medianos é de los menores.

² Hanenester que los tenga en justicia é en derecho, é non consienta á los mayores que sean soberbios, ni tomen, ni roben, ni fuerzen, ni hagan daño en lo suyo á los menores.

În anume condiții el ar putea să silească la piecare pe cei nobili, *ricos hombres*, cari, de fapt, nu odată, de și în măsură mai mică decât frații lor din Aragon, au plecat grumazul regilor. Iar față de cei de altă lege să li îngăduie a-și păstra credința, fără să atace însă pe cea creștină¹. Numai „bune cuvinte și cuviințioase predicări“, și nu silă, nici ispită de corupție“, să adauge prin convertiri numărul creștinilor².

Să nu uităm a spune că lui Alfons i se datorește, într'o vreme când, încă de la începutul veacului al XIII-lea, era o Biblie castiliană, traducerea în aceeași limbă a Coranului și a cărților de casuistică religioasă ale Evreilor.

Atunci când, în Franța ca și în Provența, Bestiarele de zoologie, Lapidariile mineralogice se prefăceau în versuri, după forma latină a unor originale formate de mult la Bizanț și întrebuințate în toate școlile înalte, nu puteau lipsi lucrări analoage speciale după versiuni arabice. Alfons a mai făcut să se alcătuiască o carte despre călărie, una despre «vânătoare» (chiar și despre pescuit), o a patra despre jocurile favorite ale Maurilor, șahul (*ajedrez*), *dados* și *tablas*.

Dar cele mai importante prelucrări științifice sunt acelea care privesc marea știință a timpului, astrologia. Se dau astfel opusculile despre „sfera a opta și cele patruzeci și opt de figuri“, despre „astrolabiu“ despre „azafeha“, etc., și mai ales vestitele *Table astronomice* „alfonsine“, care lixează, în țara unde se observă până în veacul al XII-lea încă o eră particulară, aceia de la Iuliu Cesar, „era alfonsi“.

Unii i-au zis de aceia regelui învățat (*el sabio*) și regele „astrolog“. De fapt, el nu înțelege — și o spune expres — să se amestece influențe supranaturale acolo unde lucrurile se petrec „naturalmente“, după neschimbatele legi ale naturii, și în *Siete Partidas* îl vedem condamnând aspru pe vrăjitorii (*agoreros, sorteros, fechizeros*); permițându-li a-și face tainele numai în anume cazuri de cataclism al naturii, de izgonire a dracilor, etc.

Mai însemnată e opera istorică a lui Alfons.

În Spania fuseseră la început, asemenea cu vechile noastre

¹ Guardando su ley, e non denostando la nostra.

² Buenas palabras e convenables predicaciones..., e non per fuerza, nin por premio.

anale de mănăstiri, anale de oraș, *Anales Toledanos*, sau și de provincii, „ale regilor goți“, ale Aragonului, ale Navarei, etc., care numai de la un timp capătă pe alocurea oarecare amploare. Când se întâmpla ceva mai important, în special o cucerire de cetate, se scria un opuscul în prosă, care înlocuia vechiul cântec (astfel, între altele, *Conquesta de Almeria*). După modelul francez s'a încercat și un „Linares (pr. *lignages*) de los reyes“.

Numai pe vremea Sfântului Fernan istoriografia, deocamdată în latinește sau cu o traducere spaniolă contemporană, capătă o mai mare însemnătate. Izvoare vechi (Ptolomeu, Trog Pompeiu, Dion, Idațiu, etc.) se întrebuințează. Navaresul Luca *Tulensis* (de Tuy), care, episcop de Toledo, a scris și despre Albigensi și despre Viața Sfântului Isidor, compune astfel o Cronică pentru Berenguela, mătușa lui Alfons. Dar îl întrece Rodrigo Ximenez de Rada († 1247), care ridică în același Toledo splendida catedrală. De și urmă după porunca regelui însuși, el nu făcea de fapt istoria Spaniei, fie și numai a celei regale, ci scria, în serii deosebite, despre Biserica ei catolică, despre Romani, Goți, Huni, Vandali și Suevi.

Pe o vreme însă când, cum s'a văzut din literatura poetică, ideia patriei spaniole unitare, resumată în regalitatea castilană, se impusese, Alfons dă cele două lucrări pe care le recunoaște formal ca ale lui.

O istorie *națională* — putem întrebuința acest termen — și o istorie universală *creștină*: *Cronica General* și *Grande e general Estoria*.

Într-una ca și în cealaltă, informația e extraordinar de bogată, cuprinzând tot ce a lăsat mai important antichitatea clasică, de și se poate afirma că pentru unele din nenumăratele izvoare¹ ea e numai indirectă. Într-una, ca și în cealaltă, limba e limpede și sobră, de o lectură ușoară și plăcută. Într-una ca și în cealaltă, regalitatea Castiliei stă, unde se poate numai, în planul întâiu. Într-una și în alta, ținta este, nu numai politică, ci și morală: învățătura celor buni, musturarea celor răi.

¹ Manethon, Ptolomeu, Cesar, Caton, Virgiliu, Suetoniu, Irenaeu, Seneca, Iustin, Casiodor, Donat, Boețiu, Eusebiu, Procopiu, Dion, Mela, Iosephus, Partianu, Ablaviu, Pompeiu, Trog, Orosiu, Idațiu, Sulpiciu episcop de Gasconia, Valeriu Strabon, Raban Maur și Arabi.

Răspingând în Istoria Spaniei (până la 1252) fabulele jongleurilor, «lucrurile ce le spun oamenii în cântările lor»¹, Alfons e silit a recurge adesea la acest *singur* izvor. El va tăgădui însă, cu mândrie patriotică afirmația unora din aceste cântece că marele rege franc, Împăratul Carol, ar fi cucerit Spania, unde doar să fi luat ceva în Cantabria.

Se va începe cu împărțirea pământului între înțelepți, se va trece la Tubalcain biblicul, la Gerionii legendei clasice, la Didona, întemeietoare pe pământ spaniol a unei nouă Cartagini, la Romani și la Visigoți, la catastrofa acestora, plânsă și de Rodrig, pentru că „atunci începu a domni în Spania graiu străin”².

Și figura lui Cid e schimbată atâta cât trebuie pentru ca ea să nu acopere pe a regalității contemporane. Îl vom vedea făcând omugiul regelui învinuit că s'a suit pe tron prin vinderea fratelui său, dar reprezentantul vitejiei loiale care nu se teme de nimeni îl va pune la jurământ de trei ori, că i-s mâinile curate: «Doamne, câți oameni vezi aici, toți sunt bănuți că de hatârul tău au ucis pe don Sancho, seniorul meu. Și deci îți spun că, dacă nu te vei mântui de ei, cum e drept, eu n'o să-ți sărut mâna». Povestirea se încheie cu «înmormântarea trupului preasfânt al prea-nobilului rege don Ferrando».

Istoria lumii urmează după acele cronografe bizantine care de mult, prin fineța unei interp etări care știe să înlătore în aparență orice nepotrivire și contrazicere, puseseră de acord narațiunea cărților sfinte cu aceia a cronicelor profane. Lucrarea a rămas neisprăvită³.

Influența lui Alfons al X-lea s'a întins mult timp după moartea sa în nenorocire și umilință

Fiul său, mult timp îndușmănit și iertat la slârșit, don Sancho, se străduiește a urmă tradiția părintească. I se datoresc — în același sens în care se poate înțelege paternitatea scrierilor lui Alfons,—două opere: un *Lucidario*, care-și propune a împăca pe „magistrii de teologie și pe cei de științi naturale” (*de las na-*

¹ Non son de creer todas las cosas que lu omes dizen en sus cantares... Lors joglaros cantan en sns cantares et dizem en sus fablas.

² La Alfons: „Olvidados son los sus cantares, et el suo lenguaie ia tomado es en ajeno et en palabra ostrana”.

³ Și traducere latină și *gallegă* (Amador de los Rios, o. c., III, p. 605, nota I).

turas)¹ și *Libro de los Castigos e documentos* (c. 1292?), cartea „pedepsirii“ în vechiul sens pedagogic al cuvântului, deci al creșterii, în special a fiilor de regi, curios amestec de împrumuturi de la clasici — și din Tit Liviu — și de simple proverbe populare, de solemne regule și de atacuri contra preoțimii, care se ține pompoasă, mândră, trufașă, cu cai de paradă și șoimi, cu veșminte și frâie scumpe, pe când „săracul moare de foame și de frig“². Tot așa se va critica vremea — aceiași notă nouă, pe care în Franța, cum vom vedea, o aduce triumful burghesiei — în *Proverbele rimate* ale lui Pero Gomez, pe când spiritul religios al epocii lui Alfons se păstrează în Minunile Fecioarei, compuse în prosă de Pero Marin, și chiar în acea *Biblia pequetna* „Biblia mică“, resumat al Scripturii pentru săracii prizonieri la păgâni, scris de unul care și el s'a împărtășit de suferințele lor și a cheltuit o viață întreagă pentru a le ușura: călugărul, episcopul Pedro Pasqual (n. 1227)³. Iar literatura didactică se continuă prin „Cartea Sfaturilor și Sfetnicilor“ (*Libro de los consacios et consejeros*) a cardinalului Pero Gomez Barroso. Tot odată în *Gran Conquista do Ultramar*, după Gulielm de Tir și Graindor de Douai — cu „cavalorul lebedei“, care e Godefroy de Bouillon, cu tot⁴ — și în *Cronica Ierusalimului*⁵ urmează tradiția istorică.

Alături cu aceste scrieri în limba castilă, *Catalunii* vor avea și ei o literatură, care, în ce privește *cântecul*, purcede, ca și lirica *gallega*, din scrisul măiestrit al Provençalilor, — în legătură și cu „sobregaya companhia dels VII trobadors de Tholosa“ (1323) —, pe când prosa imită compilațiile didactice din Castilia lui Alfons al X-lea. Dar viciul spirit, asemenea cu cel genoves, al rasei maritime, capabilă de a câștiga în câteva decenii o situație comercială în Orient ce se poate asemăna cu a republicilor italiene și de a da Bizanțului, în „Compania catalană“, în «Almogavari» cei mai îndrăzneți mercenari și cei mai primejdioși

¹ Traducere italiană în 1482. Ca model a servit *Elucidarius* al lui Honoriu de Autun (Gröber, *Grundriss*, II², p. 415).

² „El pobre moriendo de hambre et de frio.“ Ca basă, o discuție despre lucruri între un teolog și un apărător al noii teorii a „naturii“.

³ Există și o traducere italiană.

⁴ Gröber, *l. c.*, p. 415. — Apare și „Maynet“, Carol-cel-Mare tânăr.

⁵ Pe la 1250 se redactează o *Estoria de Gerasulim*.

dușmani, va produce o literatură nouă, a cărei notă principală e inițiativa, spontaneitatea, cutezanța.

Un *libro de la Saviesa*, „Cartea înțelepciunii”, e de pe la jumătatea veacului al XIII-lea, și el nu e singurul în genul său. O Biblie vulgară e oprită de puterea laică la 1233, dar nu se interzice și Biblia versificată. Cartea cea mare de drept a lui Alfons al X-lea, trece îndată și în catalană. Iuda, fiul lui Astant din Barcelona face din ordin regal o traducere a Parabolilor orientale. *Disciplina clericalis*, vestita carte a lui Per Alfonso, capătă o formă catalană. Un „libro dels bons ensenyaments”, altă pedagogie, e datorită unui Mossen Arnau. În sfârșit o altă enciclopedie de educație o dă fratele Francisc Eximenic, episcop de Elna. Arnau de Villanova († 1312) face prelucrări de medicină.

Dar, când e vorba de a scrie istorie, Jaime I-ii, regele cuceritor al Minorcei, nu caută niciun model ca să povestească, fără artă și fără tendință, împrejurările și faptele vieții sale, în „*Libro dels feyts advenguts en la vida del molt alt senyor rey En Jacme lo Conqueridor*”. Opera lui va fi oarecum continuată de un cronicar fără talent, Bernard Desclot (*Libro del rey En Pere*).

În același sens, dar cu o admirabilă vioiciune, care amintește plăcerea lui Froissart, marele cronicar frances al războiului de o Sută de ani, în a zugrăvi, act de act, scenă de scenă, isprăvile cavaleresti ale timpului, în care nu e capabil să vadă una din marile tragedii ale istoriei¹, scrie Ramon Muntaner (1208-327) istoria vremii sale și mai ales a expedițiilor catalane de-a lungul provinciilor fără apărare ale Imperiului bizantin. E mândru, el, plătitorul cinstit al trupelor strănse la Galipoli, că a văzut și poate înfățișa vremurile când ai lui „stăpânieu tot pământul și călărieu după plac prin Imperiul bizantin”². Va spune tot ce a văzut, dar numai atâta, fără laude, fără muștrări, scurt și simplu: „nu vreau”. spune el, „să pun în această carte decât ce e adevărul adevărat”³. Și o va face într'un spirit cavaleresc, vrednic

¹ Se pomeneste Arthur, Geoffroy, Brunehilda, Genèvre, Lancelot du Lac; Amador de los Rios, *o. c.*, V, p. 30.

² Seuyorejam tota la terra é cavalcavam l'Imperi a nostra guiso.

³ E' yò no vull en aquest libre metre mas çib que es vera veritat.

de Villehardouin, povestitorul, tot așa de simplu și tot așa de cinstit, al celeilalte cruciate, cu un veac în urmă, — înfierând tot ce e *saptă rea* și *trădare* („malas obras”, „trayció”).

Dar cu temperamentul catalan, căruia nu-i lipsește nota mistică, alcaidele de Gerba, stând izolat, cu soția și copiii, departe de lumea pe care a ajuns a o desprețui, nu se va pune la lucru fără a crede că o intervenție divină l-a adus la aceasta. Cronică începe cu o viziune. Îi apare un „om bătrân, îmbrăcat în aib”, care-i vorbește așa: „Ridică-te și pune-te să faci o carte a marilor minuni pe care le-ai văzut și pe care Dumnezeu te-a săvârșit în războaiele în care te-ai aflat”¹.

Cu același misticism, cu aceiași cutezanță de „almogavar”, care nu cunoaște piedeci, dar și cu stăpânirea întregii învățături a timpului, scrie un contemporan al lui Muntaner, cellalt Ramon, Lull, din Majorca (n. 1235).

Pe lângă versuri mediocre — mai ales *Descors*, scris la bătrânețe², — neobositul călugăr, care, de pe urma unei convertiri subite, în circumstanțe romantice — dacă e să-l credem —, a părăsit o viață profană plină de cele mai îndrăznețe siidări la legi și obiceiuri pentru a lua veșmântul monahal, a scris o întreagă serie de lucrări, în limbile latină și catalană: *Ars magna*, *Arbor Scientiæ*, *Ars amatoria*, *Logica nova*, și o sumă de opusculă despre geometrie, himie, nautică, ritmică, retorică, teologie, despre cruciată, care trebuie reluată, după el, în alte condiții, cu un Ordin special. E sigur că a găsit o cale nouă, contra metodei lui Aristotel și dincolo de lumea de „idei” a lui Platon, prin care, în orice domeniu, cu siguranță se poate găsi adevărul, și, într-un limbaj greu de descursat, plin de subtilități scolastice, de interpretări verbale, de nesfârșite împărțiri și de similitudini căutate, la care se adaugă apologuri orientale bine povestite, el caută să răspândească pretutindeni *descoperirea sa*. Sistemul *lullian* a și răsbătut până departe, în Italia, și, dacă el a fost răpede părăsit în fierberea de teorii de la începutul vremii moderne, pornirea îndrăzneată a acestui spirit universal, care-și simte puterea de a ridica imensele materiale îngrămădite de o

¹ Levantate ses, y comienza á tracer un libro de las grandes maravillas que has visto y que Dios obró en las guerras en que te has hallado.

² *Obras rimadas*. Sevilla 1859.

epocă de savant pedantism merită să fie respectată și ea ca dovadă de vitalitate pentru națiunea care a produs pe Ramon Lull.

Această literatură spaniolă, în trei limbi, cu trei direcții, se găsea în cele mai bune condiții pentru ca să poată exercita influență. În atlevar, dacă vitejii catalani, Alinogavarii și Adalizii, făcuseră isprăvile lor în Orient din propria lor inițiativă, regalitatea aragonesă, de caracter mai curând catalan, sprijinită pe averea Catalanilor cu întinse colonii în Africa-de-Nord și în Siria, și pe puterea unei flote, de potriua celei venețiene sau genovese, care avea conducători de marea pricepere și reputație a unui Roger de Lauria, își întinse în curând — cum n'o putea face Castilia, strânsă în interior, continentală, peninsulară, nici Portugalia, în legătură cu un Ocean încă pustiu și sterp, care părea că nu duce nicăiri — stăpânirea până departe.

Balearele fuseseră cucerite de Iacob I-ii. Fiul său purtând același nume, crease aici un regat deosebit, care cam uita să arăte prin acte de vasalitate legătura sa cu coroana Aragonului, un regat cu scopuri proprii, care, înainte de a cădea prin lovitura pe care Iacob al II-lea o dădu unchiului său; arăta că voiește să urmărească scopuri proprii, înviind ideia cruciatei.

O civilizație arabă fu înlocuită aici, ca și la Valencia, ca și la Murcia, de acești întreprinzători „Franci“ ai Cataloniei. Urme de stăpânire a Arabilor fură găsite, mai târziu, și în Sardinia, de unde marinarii formați de Roger de Lauria izgoniră trecătoarea stăpânire a Pisanilor. Dar cea mai frumoasă cucerire a Casei de Aragon a fost în Sicilia.

Insula fusese ocupată, în veacul al VII-lea, de acei îndrăzneți negustori arabi, urmași ai Bizantinilor și ai vechilor pirați din Cilicia, cari, ca Englesii de astăzi — stăpâni la Gibraltar, la Malta, în Cipru și la Suez —, aveau în puterea lor, prin Creta, prin această Sicilie și prin Spania, toată Marea Mediterană, ba dispuneau și, în Siria ca și în Africa, de coastele ei chiar. După democrația Bizanțului venise aici aceia a Çoranului, care datorită acestui spirit de egalitate în sărăcie și de patriarhalism răpuzile succese pe care, altfel, ar trebui o superioritate de rasă ca să le explice. Angevinii, venind pe acest teren unde în-

naintașii lor, Normanzii, nu aduseseră decât un număr de baroni ai cuceririi, iar nu o adevărată feudalitate organizată deplin în complicata ei ierarhie, încercară să aplice un sistem francez, pur feudal, care era cu totul inacceptabil. De aici, și nu din acțiunea, pregătită, a unei coaliții europene, a ieșit năprasnica lovitură a „Vesperelor Siciliene” și distrugerea, timp de câteva săptămâni, a Francesilor, până la femei și la copii, cari se aflau în insulă. Iar, pentru că regele Manfred, penultimul din Hohenstaufeni, din urmașii lui Frederic al II-lea, iubit de populație și pentru complecta *naționalizare morală* a acestuia din urmă chiar, adevărat rege italian, dar mai ales pentru amintirea „Italienei” care era mama lui, «Împărăteasa» Constanța, pentru că acest Manfred, zic, lăsase o fiică măritată cu Petru al III-lea, fiul lui Iacob I-ii, și, ca și acesta, rege al Aragonului, se oferă coroana moștenitorului legitim și fiilor lui. Dintre aceștia, Alfons și Iacob domniră în regatul de-acasă, iar Fadrique, numit după tatăl lui Manfred, Frederic al II-lea însuși, rămase, cu toate silințele de recuperare ale Angevinilor, cu toată expediția regelui Franciei în Catalonia, expediție zădărnicită de flota lui Roger de Lauria, cu toate uneltirile confederației atârțate și patronate de Papa și, în sfârșit, cu toate tristele rivalități dintre Aragonesii din Peninsula și Aragonesii din Sicilia, — frate contra fratelui —, stăpânitori ai frumoasei insule, în care moșteniau alte rosturi arabe, pe care Împăratul Frederic, nu numai că nu le înlăturase, dar le iubea mai mult decât cele normande și germanice.

Și să nu se uite, că după ce vremea Catalanilor se isprăvi în Grecia bizantină, moștenirea acelor cari avuseră Corintul, Atena, Teba, domeniul „Companiei Catalane”, și al „Navaresilor” trecu asupra regalității din Aragon.

Și cu toate acestea influența culturală ce s'ar fi putut aștepta nu s'a exercitat. Ar fi trebuit pentru aceasta mijloace care lipsiau Aragonesilor: anume acelea pe care le poate da o mare Universitate frecventată de străini, cari pot lua de la dânsa idei și direcții, ba chiar și familiarisarea cu limba vorbită în locul unde și-au făcut învățătura. Dar, poate și din cauza pecetii arabe pe care a păstrat-o și care putea fi neliniștitoare pentru sutlete, școlile înalte din Salamanca, Palencia și Pampeluna n'aură decât cercetători din Peninsula Iberică însăși.

Astfel această bogată cultură enciclopedică, plină de elemente

imprumutate anticității grecești prin mijlocirea arabă, rămase, în cea mai mare parte, acasă pentru a încremeni în formele, pedante chiar de la început, ale secolului al XIII-lea. — cel puțin până în momentul când de aiurea-i vor veni înfruriri capabile s'o transforme, mai târziu însă decât alte literaturi.

În Franța influența va veni doar prin legături de familie, prin împrumuturi de la altă Curte regală, numai în veacurile al XVI-lea și al XVII-lea. Credem că în Italia veacului al XIII-lea se pot găsi destule urme — cum și era de așteptat, odată ce Aragoneseii se afluau în Sicilia și Sardinia — ale culturii castilane și catalane din epoca lui Alfons al X-lea.

Întâlnim astfel „povestiri morale“ — pe lângă „povestiri despre vechii cavaleri“ —, „flori (fiori) de virtute“, „ale filosofilor“, „Florile de filosofie și ale multor înțelepți“ (*Fiori di filosofia e di molti savi*), aceasta din urmă datorită unei inteligențe distinse, acel Brunetto Latini, de care vom mai vorbi pe urmă. În Lombardia, un Giraldo Pateg va pune în versuri „Proverbele“; Ugucione de Lodi va lămuri „calea cerului“. Mai ales atragem atenția asupra formei italiene a „Cărții celor șapte înțelepți“ (*Libro dei sette savi*).

Fără a ne gândi la literatura spaniolă am înțelege cu greu și aceea d'întăiu carte populară de prosă florentină, în stil îngrijit, ales (*parlar gentile*), care e *Il Novellino*. Acel care a scris-o, un burghes toscan, auzise de multe lucruri pe care le cam incurcă între ele fără a-și da samă că se atinge acea „autenticitate“ la care râvnia ca toți contemporanii săi, ci rămâind, din potrivă, asigurat că dă cetitorilor săi dovadă de multă învățătură. Va fi vorba în aceste narațiuni, sobre, dar vioaie, de: fabulosul „preot Ioan“, din Abisinia, de Filip al Macedoniei, de Alexandru-cel-Mare — neapărat, — de Socrate, „filosof din Roma“, de „mareșalul regelui David“, de Diogene, Aristotel și Seneca, de Romani de-ai lui Valeriu Maxim, de Caton, de Traian și Papa Grigorie, de Carol-cel-Mare și testamentul lui, de Narcis, de Lancelot și de Méliadus, de „chevalier de la Charette“, de „tânărul rege“ Henric al Angliei, de burghesi din Franța și nobili din Provența, — sunt și versuri provențale —, de „școala din Paris“, de regele Ierusalimului Jean de Brienne, de Carol de Anjou. Ba va fi vorba și de Italieni: Frederic al II-lea în primul rând, cel cu „mă-

sicianți, trubaduri, retori, artiști, cavaleri de jută și de scrimă¹, în jurul lui, apoi Ezzelino di Romano, regele Conrad, Genovesi, Lombarzi, Sarzi, Bolognesi de la școala de drept, negustori de postav din Florența. Spania nu lipsește: de acolo e calul lui Filip Macedoneanul; cutare fel de luptă se chiamă *la Spagniala*², cutare Provençal trăiește „a guisa spagnuola”, ba chiar Pitagora nu e decât un filosof spaniol³. Dintre Arabi, apare Saladin de la Ierusalim, și alt Saladin, din Sicilia⁴; se fac călătorii în *Romania* — din care face parte și Alexandria Egiptului —, și odată⁵ ea se chiamă, cu un termen popular de bună samă vechiu, *Romeaggio*, termen care corespunde lui „Rum” al Arabilor și Turcilor. Acel „grande moaddo” care merge la Alexandria pare să vie și el dintr'un izvor hispano-arab⁶. „Besanții”, aurul bizantin, apar și aici, și numele Sultanului de Siria și Egipt, *il Soldano*, se vede a fi familiar adunătorului.

¹ Sonatori, trovatori e: belli favellatori, huomini d'arti, g'estratori, schermitori, d ogni maniera gente.

² Nuvela 32.

³ Nuvela 33.

⁴ Nuvelele 25, 40.

⁵ Nuvela 9.

⁶ Nuvela 27.

X.

O nouă formă literară și o nouă influență francesă: romanul zis „alegoric”.

În timpul când Spania lui Alfons al X-lea și a lui En Jaime clădea compilații savante, alcătuirii de drept, apologuri, memorii catalane și versuri „galiciene”, Franța crea o nouă formă literară, care se întinse până departe peste hotarele sale, stăpânind mai ales, multă vreme, Italia.

E vorba de romanul „alegoric”, — nume care se potrivește numai foarte imperfect, căci *alegorie* înseamnă ascunderea, din cutare sau cutare motive, a unui lucru supt altul, pe când această nouă poezie nu face altceva decât să dea, — păstrând numele sau înlocuindu-l cu al unei abstracții corespunzătoare, — o figură, calități fizice osebitoare și un loc oarecare într-o acțiune, *calităților și defectelor sufletului omnesc*. Astfel avem a face în această *epopee* — căci, de fapt, este una, cea din urmă, în născocirea neconținută de noi acțiuni și de personaje nouă — numai cu personificări, cu o simplă operă de prosopopee, pe lângă care numai secundar și într-o măsură neînsemnată se poate adăugi adevărata alegorie, cu temele ei desvăluite de autor, destăinuite de comentatori sau supuse încă la controversele cercețătorilor de astăzi.

Se știe că se consideră ca o capodoperă, mult admirată, une ori — pentru partea a doua, combativă, publicată în original sau tradusă în stil modern¹ —, *Le roman de la Rose*.

Să căutăm a vedea cum s'a ajuns la acest nou tip literar,

¹ *Le roman de la Rose par Guillaume de Lorris et Jean de Meung*, ediție cu traducere (după cea veche și după a lui Francisque Michel) de Pierre Marteau. Paris. 1878 și urm., 5 volume.

prin ce înrâuriri sociale, amestecate cu care din tradițiile literare ale trecutului.

Astfel de lucrări nu pot pleca decât de la «clerici», de la cărturari, cum plecase, de astfel, și forma precedentă a epicei franceze, cântecul de iubire cu amănunțită și rafinată psihologie, care înlocuiește aventurile, discreditate acum sau cu neputință de înoit. Blăstămând o vreme neînțelegătoare și zgârcită, au dispărut jongleurii; trubadurii au perit în focul cel mare, care, nimicitor, a cuprins Sudul. Clericii cântăreți, cari pot fi, ca Guillaume de Lorris, autorul celei d'întăiu părți — singura ce ne interesează aici — a ace stui *Roman de la Rose*, și de obârșie nobilă, sunt aceia pe cari societatea, tot mai restrânsă, cu gusturi tot mai alese, și-i reclamă pentru distracțiile ei.

Acești cântăreți și-au făcut studiile — întru cât se poate vorbi de un curs de studii, cu toate diplomele, la o Universitate adesea supt cer liber sau chiar ambulată —, la școala cea mare din Paris, care adună toate neamurile și servește învățaturii franceze, spiritului frances, limbii franceze să se răspândească pretutindeni.

Am văzut ce era această școală pe vremea lui Roscelin și a lui Abelard și în ce fel a influențat ea atunci noua literatură a lui Chrétien de Troye și a contemporanilor lui. De atunci, din acel veac al XII-lea, ea a mers spre tot mai mare glorie, prin Englesi ca Ioan de Salisbury și Alexandru de Hales († 1245: serie *Summa divinitatis*), prin Francesi, ca Gautier de Châtillon, prin Italieni ca Pietro Damiano din Ravena († 1092).

Dintre acei cari o frecventează apoi sunt unii, ca Roger Bacon, Englesul, *doctor mirabilis* (n. 1214), care se aruncă, tot așa de cutezători ca Ramon Lull, aproape contemporanul călugărului insular, asupra tainelor naturii, și *Opus maius* al lui Bacon, care cuprinde opusculă asupra „utilității științelor“ (*de utilitate scientiarum*), despre a limbilor (*de utilitate linguarum*), despre greutatea (*de ponderibus*), despre musică (*de valore musicis*), despre „pie-decile științei“ (*de impedimentis sapientiae*) și despre „cauzele ignoranței omenești“ (*de causis ignorantiae humanae*); și alte tratate ale lui dau atâtea indicații în ce privește fizica viitorului, chimia modernă, descoperirile tehnice ale veacurilor noastre, de la oglinzile care concentrează căldura la cea d'întăiu încercare de telescop și la amestecul misterios de substanțe care poate da o

putere mai strașnică decât a trăsnetului (v. *De secretis operibus artis naturalis et de nullitate magiae, De retardandis senectutis accidentibus, De radiis solaribus, de specierum multiplicatione, de coloribus per artem fiendis*). Ceia ce nu va împiedeca pe acest revoluționar, care a cutezat să vadă în cutare pontifice roman pe Anticristul însuși și a stat treisprezece ani încheiați la temniță, să prescurteze, puțin înaintea de moartea sa, la 1292, Scriptura și să se ocupe, ca și Ramon Lull, care, acesta, inferior Englesului, se gândește la o singură și mare descoperire, a metodei său, de chestia. încă în discuție, a cruciatelor (*De locis sacris*).

Asemenea preocupății nu le are Italianul, Meridionalul, de la Rocca Secca, de lângă vestita mănăstire Monte-Cassino, care, cu o nebiruită energie și cu o răbdare de fier, cu o tendință spre compilațiile sistematice, care nu suferă în spiritul său nicio concurență, a lăsat, nu numai contemporanilor, dar catolicismului din toate vremurile, până la ale noastre, codul său de doctrină, *Summa totius theologiae*. Sfântul Toma de Aquino (n. 1227), călugăr dominican, legat de noul Ordin de aspră disciplină al Spaniolului San Domingo, a cunoscut acasă la el vremea lui Frederic al II-lea, a cercetat la Colonia pe auxiliarul german al Universității din Paris, Albert cel Mare, pentru ca împreună cu acesta să vie întâiași dată la Paris, unde vorbește în mănăstirea Benedictinilor de la Sfântul Iacob. Va reapărea în orașul celei mai vestite învățături filosofice la 1253, va fi promovat doctor la 1255, va mai petrece în Paris peste zece ani, va întovărăși în regatul de Neapole pe principele Frances Carol de Anjou și va muri pe cale, spre Lyon, unde era să se ție acel Conciliu pentru unirea Bisericii Răsăritului cu Biserica Apusului la care așa de mult a ajutat spiritul dezvoltat în școala parisiiană.

Câtă povară de învățatură nu trebuia să lase asupra Universității Inseși ca și asupra societății încunjurătoare un doctor ca acesta! Literatura în limba vulgară, care nu era de sigur produsul cel mai prețuit al epocii, a trebuit să se resimtă și ea.

Această literatură, vădind mentalitatea timpului, va putea să se sustragă încă puternicei influențe ce se desfăcea din acea mișcare franciscană ale cărui origini le vom vedea vorbind de începuturile literaturii italiene. Călugării din acest Ordin, Mino-riții, aveau un rost tot mai mare. Eacon s'a înscris, cu atâția

alții dintre învățați, între dânsii. Un Franciscan italian, Sf. Bonaventura, Giovanni di Fidanza (n. 1221), profesor la Paris, apoi episcop de Albano, cardinal în sfârșit, era să dea clericilor catehismele misticismului năvălitor, în „Itinerariul celui ce plutește spre Dumnezeu“ (*Itinerarium nantis in Deum*) și acea *Biblia pauperum*, care a precedat cu câteva decenii «Biblia mică» din Catalonia. Așa de mare era puterea Minorităților, așa de răpede câștigau terenul, încât se putuseră gândi a pune mâna pe Universitatea din Paris ea însăși, ceia ce trezi rezistența îndârjită a studenților de diferite națiuni, strânși în jurul profesorului Guillaume de Saint-Amour, care, într'un pamflet latin celebru, denunțase pericolul.

Astfel, supt evlaviosul rege Ludovic al IX-lea, vechiul raționalism învinse noul misticism, care nu dispăru, totuși, din concurență fără să lase urme adânci în sulette. Cărturarul cel mare al Universității din Paris în a doua jumătate a veacului al XIII-lea va fi deci «doctorul subtil» (*doctor subtilis*), Duns Scot, Iohannes Scotus Erigena (n. 1275), Franciscan și el, care profesa la Paris în 1275, făcându-se vestit mai ales prin apărarea, și contra lui Toma de Aquino, a spontaneității liberului arbitru uman.

Mai importante decât teoriile tuturor acestora era însă gimnastica spirituală pe care lecțiile, controversale, luptele lor o impuneau, deprinderea spiritului de a umbla cu abstracțiile, de a reduce totul la aceste abstracții, devenite, în noul cavalerism luptător pe care de mult l-am semnalat, *forte*, pentru ca, un pas mai departe, să fie *persoane*, așa cum se pot infățișa în câmpul de realități concrete al literaturii, al poeziei.

Această tendință, pornită din școala de filosofie, din scolastica filosofică trebuia să găsească un sprijin în mai vechi elemente, pe care le dădea Biserica însăși.

De la început, ea încercase a da realităților crude, crunte, sălbatece din Scriptura Vechiului Testament «interpretația mistică», alegorică, prin care ele se prefăceau în abstracțiile de un ordin înalt; câte nu s'au descoperit în Psalmi care n'ar fi putut trece măcar prin mintea vechiului poet ebraic! Apoi în predică nu odată, căutând să puie la îndemâna tuturor lecțiile despre virtuți și vicii, ea, Biserica, le-a tratat ca pe niște entități vii, pe care ascultătorii le puteau îmbrăca în haina amintirii și experienței lor. Și pe scândurile unui teatru religios, căruia nu-i erau

îngăduite decât anume acțiuni și puține personaje, vicii și virtuți își duc, cu înfățișarea omenească a clericilor cari le reprezintă, luptele lor.

În cea mai apropiată literatură clasică, din timpul când societatea romană avea o psihologie asemenea cu aceea a societății medievale în veacul al XIII-lea, se dăduse modelul unei literaturi morale cu personificarea puterilor sufletești, a celui mai înalt dintre produsele sufletului omenesc preocupat de originea și de misiunea sa, filosofia. Ea apare lui Boetiu, condamnat la moarte de Teodoric, pentru a face să treacă înaintea minții ce se va stinge în curând toată senina vastitate a științelor timpului. Și de aceea acest păgân cu forma adesea superioară aceleia din scrierile Părinților Bisericii și având în operele sale un cuprins idealist care nu putea scandaliza pe un creștin, a păstrat mai ales pentru această cântăceală *De consolacione philosophiae*, foarte adesea citată și une ori și tradusă în limbile vulgare, o foarte mare popularitate. El este astfel începătorul aparițiilor de personificări ale abstracțiilor, precum alt vechiu scriitor, pe care Guillaume de Lorris, nu numai că-l cunoaște, dar îl și citează, Macrobiu, prin foarte înaltul său *Somnium Scipionis*, „Visul lui Scipione“, provoacă, pe lângă partea corespunzătoare din *Roman de la Rose*, și altă literatură medievală, — aceasta în secolul al XIV-lea mai ales, în care cadrul este un vis.

Pe urmele lui Boetiu mergea, la sfârșitul veacului al XII-lea, un cleric din Paris, autorul «Parabolelor» și al lui «Anti-Claudianus», Alain de l'Isle (*Alanus de Insulis*; † 1203), care va înfățișa¹, într-o Viziune ca a cugetătorului roman, Castitatea, Temperanța, Geniul, în noul sens de putere creatoare, etc., pe lângă eroii culeși din scrierile antichității clasice. În sfârșit în «Sinonimele» Sfântului Isidor se vede Rațiunea luminată de Filosofie smulgând pe om din stăpânirea Vițiilor².

Poeții provențali, cum apare din numele date iubitelor lor, nu așteptaseră momentul pentru a da astfel de nume simbolice acestora.

În acest mediu și supt aceste influențe filosofice a scris Ciuil-

¹ V. E. Baumgartner, în „Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters“, II, Münster 1894. — Cf. și *Songe Vert*, publicat de Constans, în *Romania*, XXXIII, p. 490 și urm.

² Amador de los Rios, o. c., V, p. 106.

laume de Lorris micul său poem. Dar el mai-avea înaintea sa și o influență literară.

Dacă Ovidiu, fusese tradus, „moralizat“, popularizat, dacă în lumea cărturarilor se cunoștea în de obște a sa «Artă a iubirii», din care se inspira poetul frances când făgăduia să deie o completă „art d'Amors“:

Ci est li Romanz de la Rose,
Où l'art d'Amors est tot enclose,

dacă, mai de curând, André le Chapelain îl imitase în opera sa latină *De arte honeste amandi*, prefăcută în limba francesă de maître Elie, dacă în *Clef d'amour* și în poemul lui Iacob de Amiens epoca dă alte «cărți de iubire»¹, Guillaume nu se putea despărți de moda pe care o crease Chrétien de Troyes, cu savantele lui analize ale iubirii, — așa de gustate măcar un veac după alcătuirea ciclului său de cântări cu subiecte bretone —, acel Chrétien de Troyes care, de altfel, are, dintre figurile «Romanului», pe Raison și Male-Bouche, ba chiar și pe Dangier.

Avem deci a face cu inspirațiile din Ovidiu, «moralizat» firește, când Dieu d'Amors va învăța pe acela care i s'a făcut vasal, după ce l-au străpuns cele cinci săgeți² din tolba șugubățului zeu, și a primit, la cuvenita ingenunchere, îmbrățișarea suzeranului, când îl va învăța, zic, cum să se poarte, să vorbească frumos cu toată lumea, să salute în cale, să nu întrebuinteze cuvinte urâte „să-și spele mânilor, să-și frece dinții și, dacă supt unghii are ceva negru, să nu-l lase a rămânea; să-și coase mânecile, să-și pieptene părul, dar să nu se fardeze, căci așa fac numai femeile și cei de rea reputație»:

Garde que tu ne dies
Ces ors moz, ne ces ribaudies,
Jâ por nomer vilaine chose
Ne doit la bouche estre desclose³.

¹ Constans, o. c., p. 20.

² Se citează Macrobiu, vorbește de Narcis, dar poetul e inițiat și în vechile cântece cavalierești, când spune că anume lucru nu s'a întâmplat „depuis Karles le fils Pepin“. *Parie* îi dă rimă pentru Paris.

³ Și totuși găsim la el însuși un vers ca acesta:

Je ne tiens pas à cortois homme:
Tout le megre du cul lor tremble.

Qui orde chose et lède' nonme

Lave tes mains et tes dens cure;
S'en tes ongles a point de noir,
Ne l'i lesse pas remainoir;
Cous tes manches, tes cheveux pigne,
Mais ne te farde, ne te guigne:
Ce n'apartient s'as dames non
Ou à ceus de mayes renom.

Și, se adauge, nu strică să fie vesel, să călărească, să se bată în duel și, dacă poate, să cânte, din vioară, din flaut, și să joace:

Si avient bien à bacheler
Que il saché de vielier,
De fléute et de dancier:
Par ce se puect moult avancier¹.

În schimb, înrăurirea lui Chrétien de Troye², cu analizele lui de iubire, se recunoaște ușor când, după învățătura Zeului, cel rănit prin ochi cu săgețile ce nu se mai pot scoate își enumeră chinurile la care va fi supus: frig și cald, roșeață și paloare, dor nestâns, nopți nedormite, pași pierduți în frig și în noapte, până ce, în faptul zilei, va trebui să plece fără altă mângâiere decât a săruta ușa ce nu i s'a deschis:

Lors te voudront souspir et plaintes,
Friçons et autres douleurs maintes;
En pluseurs sens sera destroyz:
Une eure chاوز et autre froiz,
Vermauz nne eure, une autre pales.

Et gasteras en vain tes pas,
Ce que tu quiers, ne verras pas.
Quant tu devras dire trois choses
Tu n'en diras mie les dus.

¹ Asemenea învățături, pentru femei, în *Le chastiment des dames*, al lui Robert de Blois. Cf. și *Livre des manieres* al lui Étienne de Fougères, episcop de Rennes (c. 1170).

² André le Chapelain scrie pe la 1200 o *Ars amandi*, tradusă în franceză, și în proză, în veacul al XIII-lea. În același secol și o *Clef d'Amour*.

Desir est envieuse chose,
Quant l'eu n'i dort, ne ne repose.

Touz senz à la pluie et au vent.

Au departir la porte baise.

Cum, de altfel, aceeași delicată notă sentimentală se întâmpină, și supt influența romanului celui nou al lui Guillaume, în *Roman de la Poire*, povestea unei pere mușcate de iubită și care e dată iubitului :

La doce aleine et l'odor
De sa hoche i estoit remese,
Là où avoit l'escorce rese ¹.

Scopul poemului nostru — trebuie s'o spunem împotriva comentatorilor, medievști sau romaniști, cari-i aplică legile celei mai stricte, logice, literare ca și cum am avea a face cu un reflexiv spirit modern, iar nu cu un produs confus și contradictoriu al evului mediu — e înainte de toate acela de-a arăta cum se poate câștiga iubirea.

O spune, la început, în versurile citate; o arată ceva mai târziu, când asigură că „acel care va asculta până la capăt va învăța destul din jocurile de iubire, *jeus d'amors*“, căpătând astfel «sensul» poemei, care e *adevărat*, „fără un singur cuvânt de minciună“:

Qui du songe la fin orra,
Ce vous di bien qu'il y porra
De jeus d'amors assés aprendre,
Par quoi il voille tant atendre
Que j'espoigne et que j'enromance
Du songe la senéfiance;—
La vérités qui est coverte
Vous sera lors toute aperte,
Quant espondre m'orrez le songe
Où il n'a nul mot de mensonge.

Povestea personificării scolastice e un cadru pentru această

¹ *Li romanx de la Poire*, ed. Friedrich Stoblich, Halle, 1881. Autorul e un oarecare Thibaut.

învățătură, cum aiurea, la Spanioli, cadrul, forma exterioară, era apologul indian-arab. Autorul, *l'Amant*, ale cărui date asupra vrîstei sale, când a avut visul, douăzeci de ani, ori, cu cinci ani în urmă chiar, cînsprezece — în general personagiile sunt precoce aici —, iese la primblare cu acul ca să-și coase mâfecile. În cale găsește minunata grădină a lui *Déduit*, mare senior foarte bogat, care a strâns aici copaci de la Saracini și păsări rare, între care, lângă privighetori, papagali (*li papegaus et la kalandre*). Sunt versuri fragede, nouă, de și nu e imposibil ca une 'ori să avem reproducerea după vre-un model-sau un împrumut din vre-o „carte de știință“, în epoca „Bestiariilor“ și „Lapidariilor“ de fabricație bizantină. Poetul ni arată cutare «cărărușă plină de mintă» :

Petitete sente

Plaine de fenoil et de mente,

un colț cu «iarba frăgezioară și deasă», — *l'erbe freschete et drue* — ; cu «pământul dulce și moale» — *la terre douce et molle* — , „prundul ca argintul mărunț“ — *la gravele... plus clere qu' argens fins*. El ne asigură că nu e om cine n'ar fi mișcat de cântecul atâtor păsări :

Moult a dur cuer qui en mai n'aimes,

Quant il ot chanter sus la raimie

As oisiaus les dous chans piteust.

Înainte grădinii, unde nu se poate intra, sunt chipuri menite să înspăimânte, — și iată, cu descripțiile cuvenite, «alegoria», personificarea. Ni se spune, după acele zugrăveli amenințătoare, ce sunt Haine, Felonnie, Vilennie, Convoitise, Avarice, Envie, la care se vor adăugi ca ființe vii, active, a'le însușiri reale în veșmânt concret: Tristesse, Veillesse, Papelardie, Pauvreté, Danger, Honte — fică a lui Raison —, Peur, Papelardie, cu fața «palidă și moartă», Malebouche, denunțătoarea. În fața lor vor sta: Liesse, Doux Regard, — care iubește pe un cavaler de-ai lui Arthur, Beauté, Largesse — o rudă a lui Aléxandru-cel-Mare —, Richesse, Franchise, Courtoisie, Franchise — al cărui viers nu e ca al fetelor din Orléanais, patria autorului, Pitie, Casteté. De altfel personificarea atinge și săgețile Zeului Iubirii, acelea care fac și feri-

¹ Ele-și cântă și în Chrétien de Troyes „latineasca“ lor. V. Wilmotte, o. c., p. 142.

cirea și nenorocirea autorului: unele din ele, cele care l ating pe dănsul, sunt bune: Beauté, Simplesse, Courtoisie, Franchise, Compaignie, Beau-Semblant, cum altele sunt, rele: Orgueil, Vilenie, Honte, Desespoir, Novel Penser.

Din *calitățile și atitudinile sufletești* astfel intrupate se găsește una, dama Oiseuse, meșteră în a se găti :

Quant sui pignée et atornée,
Adonc est fete ma jornée.

Cum acolo se joacă neconținut fel de fel de danțuri, *karoles*, cu lăutari cari știu toate instrumentele și cunosc arii și din Lorena:

Flautois, menesterez et jongleors,
Li autres notes loherenges,
Por ce qu'en set en Loheregne
Plus cointes notes qu'en nul regne,

cu danțuitori și danțuitoare — la sunetul tamburinelor lovite de „*tymberesses*” și „*tableteresses*” —, cu meșteri la *desbrisier*, la *torir du pic*, la *renvoisier*, joacă și el cât îi e sațul. Apoi, trecând pe la fântâna nenorocirii lui Narcis și prin rănirea de săgețile zeului care-l pândește, «Amantul» ajunge, mulțămîtă zinei Bon-Accueil, la vederea celui mai frumos tufiș de roze, între care una, împodobită, îl robește pentru totdeauna.

Printr'o substituție mistică de modă franciscană — Papa va împărți în veacul al XIV-lea roze de aur principeselor care se vor deosebi prin virtuți sau cărora va avea el interes să li atribue o asemenea calitate —, această roză e de acum înainte iubita, care nu poate vorbi, care nu poate fi descrisă, care nu-și are un nume. Dar poetul ni spune că dincolo de *unica alegorie adevărată* a poemului e cineva care trebuie ascuns așa de discret cum trubadurii proventali își ascundeau supt nume înclîpuite pe amantele lor ideale :

Cela por qui se l'ai enpris,
C'est cele qui tant a de pris
Et tant est digne d'estre unée
Qu'elle doit estre rose clamée¹.

¹ S'au relevat în „*Roman de la Rose*” e la *littérature italienne*, de Luigi Foscolo Benedetto, în colecția Gröber 1910, p. 80 notați asemănări cu poemul ori-

Ar vrea s'o sărute, dar e dat afară din grădină de un mare mojic, cum nu-i lubește un poet, desprețitor pentru asemenea „vilains” și porcari, „porchers”, *Dangier*, care doarme, cu o jerbie lângă dânsul, pe un mănunchiu de fân, și e gata să stâlcească pe cine s'ar risca în această grădină.

Totuși, cu mângăierile Venusei înseși, cu sprijinul lui Amis, prietenul ce i s'a dat, cu concursul Zinelor care știu cum se împacă mojicii, se ajunge la sărutarea mult dorită.

Dar Male-Bouche a și aflat, și părăște invazia criminală a cuiva care nu iartă, „Gelosiei”. Și Jalousie va strânge meșteri zidari de pretutendeni și va ridica o cetate așa de strasnică de să nu poată pătrunde într'nsa nicio iubire și nicio îndrăzneală.

Guillaume de Lorris făgăduise să arăte cum totuși a putut răsbate la floarea lui :

Comment li murs fu levés
Et li chastiaus riches et fors
Qu' amors prist puis par ses offere, —

dar, din motive pe care nu le cunoaștem — probabil o moarte înainte de vreme —, el s'a oprit aici :

Așa cum era, romanul pe care era să-l „continue” peste câteva decenii, cu totul în alt spirit, al burghesiei revoluționare și al cinicului „proletariat” din școli, Jean de Meung, avu o mare popularitate. El plăcea prin dulceața versului său, prin marea puritate a figurilor și a acțiunii și prin amestecul, ici și colo — nu prea des —, de comparații originale și de filosofice reflexii melancolice asupra vieții.

Astfel odată se zugrăvește moartea stejarului care nu cade dintr'odată :

. . . au premier cop
Ne cope l'en mie le chesne,
Ne l'en-n'a pas le vin de l'esne
Tant que li pressoirs soit estrois.

entai, persan, al rosei de la Bacevali. — În literatura medievală este și un *Dit de la Rose*, *Carmen de Rosa*. — Cf. Joret, *La rose dans l'antiquité et au moyen âge*, Paris 1892 și E. Langlois, *Origines et sources du Roman de la Rose*, Paris 1891. Fălării detrandafiri se întâmpină și în *Roman de Lancelot*.

¹ Grosolanele versuri de *isprăvire* cu care se termină romanul în unele manuscrise nu pot fi, hotărît, ale lui Guillaume.

Și iubirea vieții se înseamnă și la cel care stă „în temnița întunecată, în vermină și murdărie, care, doar pâine de orz și de ovăs să aibă, dar tot nu pierde de suferință“:

Chascuns fuit la mort volentiers,
 Cil que l'en met en chartre obscure
 Et en vermine et en ordure,
 Qui n'a fors pain d'orge ou d'avoine,
 Ne se muert mie par la poine.

Dar omul sărac aruncă aici, pregătindu-se astfel rechisitoriile viitorului, acest blăstăm asupra soartei nedrepte :

L'eure soit ore la maudite
 Que povres homs fu concéus¹.

¹ În literatura franceză însăși urmează *Le Songe* („Revue de philologie française et de littérature“, 1904, fasc. 4) și acel „Besant de Dieu“, în care întâlnim și „cetatea fefelor“, *Chastel à puceles*, cu Forteresse d'Orgueil.— Bel Accueil va trece și la poetul Rustebeuf, de care vom vorbi pe urmă.

pp. 140-141: proză; pp. 144-145: tomismul.

XI.

Literatura italiană înainte de Dante.

Înainte de veacul al XIII-lea nu se poate vorbi de o literatură italiană.

Din cauza asămănării ce exista între limba latină și cea italiană, s'a spus, din mijlocul chiar al științei italiene, că o literatură vulgară trebuia să zăbovească. În biserică imnurile latine, mai ales cum erau accentuate și cu eventuala adăugire de elemente luate din „volgare“, puteau fi înțelese de mulțime, care nu pierduse încă simțul vechiului stil al oricărui literaturi.

Dar această explicație, plausibilă la întâia înfățișare, nu poate rezista la o cercetare mai serioasă. Nu erau doar numai imnurile de proslăvire a Maicii Domnului și a sfinților. Și, totuși, în alte genuri chiar limba poporului nu apare până după 1200.

Ba, cum vom vedea, chiar când se părăsește limba îndătinată, nobilă, venerată, a Bisericii care există, a Statului care se continuă undeva, într'o anume formă, se recurge la alt graiu vulgar, străin la limba francesă.

Și, apoi, de ce limbă asămănătoare cu cea latină poate fi vorba? Toscana ar fi fost aleasă ca nouă formă a scrisului din cauza caracterului mai vădit al acestei asămănări. Dar acest caracter îl pot deosebi numai filologii, și nu mulțimile neștiutoare. Și Aragonessii, al căror rost samănă doar așa de puțin cu cel toscan, au reclamat și ei acest privilegiu, al unei mai bune păstrări a graiului strămoșilor glorioși, și totuși ce profan ar putea recunoaște prin ce se apropie aceste două dialecte de o romanitate așa de „evidentă“? Chiar dacă s'ar admite tocmai acest aristocratic privilegiu¹, dialectul sudic, străbătut de atâtea in-

¹ L. Morandi, *Origine della lingua italiana*, Città-di-Castello 1894.

fluente neitaliene, o aproape o limbă deosebită; insulele, în izolarea lor, au elaborat și ele forme cu totul particulare de expresie; pe un vechiu fond galic și în neconținute legături cu o anume vecinătate, Nordul, de la Venetia, care păstrează totuși, supt orice raport, o fisionomie specială, și mai ales de la Milan lombardul, prin Piemont și marchisatele carolingiene înglobate în el, până la Genova ligustică, produsele evoluției lingvistice nu mai îngăduie celor cari se exprimă prin mijlocul ei directă comunicație, fără mijlocire și preparație, cu vorba romană îndătinată. Roma ea însăși întrebuintează unul din dialectele cele mai divergente. Și firea tuturor e așa de mult evoluată, încât literaturi dialectale, care să se poată ceti de la un Ținut la altul, nu există la Italiani, ca la Germani, de pildă, — cu singura excepție mai cunoscută a lui Giovanni Meli, Sicilianul din veacul al XVIII-lea, care, însă, om de un talent deosebit, face, credem, concesii însemnate stilului obișnuit al literaturii italiene, acum de multă vreme fixat și utilizat de atât de mari spirite creatoare.

În altă parte trebuie să se caute deci explicația ivirii așa de târziu în Italia a unei literaturi de limbă vulgară.

De fapt, pe când Franța, unificată în atâtea privinți, se strânge tot mai mult în jurul Parisului, devenit o Capitală politică tot așa de mult, din cauza regelui, cum e, din cauza Universității, o Capitală morală, pe când Spania, cu toate hotarele ce taie peninsula iberică, reprezintă, mai presus de existența Statelor și de vorbirea dialectelor destul de diferențiate, dar nu ca acelea din Italia, o singură luptă pentru același scop și se împărtășește deci de o atmosferă morală aceeași pretutindeni, Italia nu există decât numai în amintirea, culeasă din cărți, a unui depărtat trecut, în conștiința confusă a nevoii de unitate, în șovăitoarea speranță că ea s'ar putea realiza, fie și prin acel sprijin al străinului care, de fapt, în adevăr, era singurul în stare — cum s'a dovedit chiar prin dinastia savoiardă, francesă, a Piemontului — să îndrumeze lucrurile într'acolo.

Altfel, Italia se împarte în *deosebite teritorii*, — și ele sfâșiate de discordii până la cel mai mic grup uman, și ireconciliabile —, care trăiesc fiecare, pornind de la alte origini, cu alte obiceiuri politice și hrănind alte tendințe. Fără a mai vorbi de faptul că asupra tuturor acestor mari grupe, până în cel mai

răzleț colțișor, se întinde influența luptei dintre Papă și Împărat — acela residând în Capitala pe care acesta o reclamă pentru sine —, apoi de conflictul perpetuu dintre vechiul spirit feudal și noul spirit orășenesc, dintre libertate și «tiranie», ambele după modele din antichitate, — toate aceste influențe conlucrând pentru ca o parte dintr'un oraș să fie contra celeilalte, suburbiile contra centrului, o suburbie contra celeilalte, o stradă contra altei strade, un grup de case contra celui vecin, o seminție, din generație în generație, contra celeilalte.

Unde putea fi deci acel *spirit comun*, acea *unitate în simțul solidarității și în adoptarea unui singur scop*, care singure îngăduie — atunci când progresele materiale permit, cu meșteri aduși de aiurea, cu ucenicii pe cari izbutesc a și-i forma, progresul celorlalte arte —, apariția și dezvoltarea artei suflatești, a suflului devenit artă, care e literatura? Și, în lipsa acelui spirit, ce poate acoperi titlul de „literatură” decât sarbede imitații ale unei literaturi adevărate, aflătoare aiurea și lucrând de acolo?

În Nord, pe care și Dante, calificându-l de lombard, îl desparte de restul, „latin”, mai în adevăr *roman*, al peninsulei, stăpânirea regilor germanici din Pavia, cari au putut crea o feudă a lor, contra Bizantinilor, în Sud, ducatul de Benevent, dar n'au putut lua Roma, reunind astfel — ca regii franci în Galia — o țară întreagă supt ordinele lor pentru a o transforma, această stăpânire a lăsat adânci urme, dacă nu în sânge, cu toată insula celor Șapte Comune, și în graiu, măcar în *tradiție* și în *orientare*. Francii, conduși de Merovingieni și duși la biruință de Carolingieni, contribuie la acea îndreptare a cruciatei care va face ca Italienii din Miazănoapte să se uite spre Apus, afară de acea Veneție, de amintiri netede bizantine, care, clădită pe insulele ei, aparține mai mult Mării care o scaldă decât uscatului cu care se învecinează.

Această lume osebită a Lombarzilor, a Lombardiei — Bizanțul, la un anume moment, ținând cu un exclusivism zelos la titlul roman, va voi să cuprindă supt acest nume, înjosind-o prin barbarizare, Italia întreagă — n'are măcar ea un caracter unitar, și aceasta în afară de forțele răzlețitoare pe care le-am notat mai sus. Ce poate fi comun între seniorii mari și mici, *signori*, *signorotti*, — ei înșii lucrând independent unul de altul și participând osebit la marea mișcare, și „lombardă”, a cruciatei —, cari

din castelele lui, de depărtată origine carolingiană, ar vrea să domine toate văile, între acești conți și marchisi ai muntelui și între orașele din șesuri? Ce poate să reunească, afară de ceasurile când Împăratul, chemat în ajun de unii, e răspins, după probele stăpânirii sale, mai de toată lumea, cu podestații și vicarii lui cu tot, aceste orașe chiar, fiecare pornit de la altă nevoie locală—iar nu de la un principiu comun —, fiecare dezvoltat după alte nevoi, care-i sunt proprii, și care, având cam aceiași muncă, dând cam aceleași produse ale ei, n'au nevoie de a se sprijini, pentru completarea economică, unele pe altele? Și ce poate fi comun între tendințele cetăților maritime, tot mai înfloritoare, și ale cetăților din lăuntru, care n'au știut ce să facă din biruința lor definitivă contra Cesarului teutonic năvălitor?

Nu'e altfel nici în Italia centrală, unde între Florența, Siena, Lucca se urmează continue lupte, întru toate asemenea cu acelea care indușmănesc din generație în generație Milanul, Cremona, Lodi, Alessandria. Numai odată Toscana, țara vorbirii toscane, *il parlar toscano*, e o realitate: atunci când o femeie, contesa Matilda, sprijină pe Grigorie al VII-lea în lupta lui contra Împăratului, prevăzând că biruința acestuia din urmă va trebui fatal să ajute orașele în străduința lor de a zdrobi sau înlătura pe încetul o feudalitate, contrară în principiu și tendințele ei și autorității imperiale și tendințelor democratice ale cetățenilor.

Roma însăși, prin faptul că era reședința Papilor, în chip firesc râvnitori de dominația universală, fiindcă universal era în-suși caracterul lor, nu putea fi un element de concentrare, nu putea oferi ea însăși în cetatea vechilor Împărați centrul așa de mult dorit, ci, prin acela pe care-l găzduia, prin oaspeții pe cari-i primia necontentit acesta, în pelerinagii și la zile de jubileu, prin hotărârile ce emanau de aici, prin năvălitorii chemați de Sfântul Scaun contra rivalilor împărătești, ea contribuia la această fărâmițare italiană, incapabilă de a rosti, într'o singură limbă, o singură concepție.

Străinii organisaseră Sudul: Bizantinii recuceririi lui Iustinian, Arabii expansiunii Islamului, Normanzii, cari, cete de câteva sute de cavaleri, păstrară tradiția de unitate a trecutului, pierzându-și și limba, pe când din Anglia, cucerită cam în aceiași vreme, ei făcuseră un Stat feudal, de limbă francesă. Hohenstaufenii se arătaseră mai mult urmașii „Împărătesei Constanța”, și astfel

Frederic al II-lea, întemeind, pe o largă și frumoasă parte a solului italian, o putere impunătoare, de un caracter care nu era nici german, de și nu putea fi în adevăr italian, creă cel d'întăiu centru de adunare culturală italiană, căci Bologna latină a învățaților de drept ținea la caracterul de universalitate al doctrinei sale. De aceea la el se adună cântăreții din toate părțile Italiei, un Iacob da Lentino, un Guido delle Colonne, un Ruggerone da Palermo, un Rinaldo di Aquino ¹, un Mostacci, și aici, în mediu, cum vom vedea, totuși răsplat provențial, se elaborează forma „canzonei“, de care se va servi Dante, și a sonetului, — care acesta, cu sau fără legături cu un cântec popular, așa de viu însă în acest Sud, e o inovație italiană.

Acestea fiind împrejurările, cea ce se numia, în puterea reminiscentelor și în vederea speranțelor, Italia, oferia terenul cel mai potrivit pentru pătrunderea influențelor culturale legate de cele politice, și aceasta chiar, o bucată de vreme, cu adoptarea limbii înseși a poporului care înrăuria.

Nordul Italiei era, am spus, orientat către Vest, către Franța. Odată în limba francesă compusese un Niccolò di Padova *Entrée en Espagne*, un alt Italian *Prise de Pampelune*; în legătură cu ciclul religios Niccolò di Verona compilează „Patimile Domnului“ (*Passion de Jésus*), un al treilea, Niccolò de Casola, cântă soarta Aquileii, — pe lângă refăcătorii epopeii ², — pentru ca pe urmă, pentru Frederic al II-lea, un Ricard să pregătească o cârticică de «proorocii ale lui Martin». Pe când Caffaro, în veacul al XII-lea, scrie cea d'întăiu cronică genovesă și Salimbene din Parma, Anale pentru epoca sa (1167-1228), pe când un Donizo povestește, în limbă latină, viața contesei Matilda și anonimi descriu expediția lui Frederic Barbă-Roșie în Italia, ori aceea de la începutul veacului al II-lea, a Pisanilor în Baleare ³, Sudul normand dă, alături de

¹ V. A. Gaspari, *La scuola poetica siciliana*, trad. S. Friedmann, Livorno 1882; G. A. Cesareo, *La poesia siciliana sotto gli Svevi*, Catania 1894, și *Le origini della poesia lirica in Italia*, Catania, 1899. Pentru curentul de poezie populară Alessandro d'Ancona, *La poesia popolare italiana*, Livorno 1906; Carducci, *Cantilene e ballate, strambotti e madrigali ne' sec. XIII e XIV*, Pisa 1871.

² V. Leclerc. o. c., p. 80.

³ Cronica lui Malaspini (Muratori, *Scriptores*, XVIII) e pusă acum la îndoială ca autenticitate. Un Albertino Mussato scrie o cronică privitoare la aceleași regiuni.

izvoare latine¹, narațiuni cu caracter de cronică: *l'Ystoire de li Normant* (după Malaterra, de Atto) și *Chronique de Robert Viscart* a lui Aimé (Muratori, *Scriptores*, XVIII²). În această limbă³ alcătuiește Brunetto Latini, personalitate foarte cunoscută, în țara sa și aiurea, „Tesaurul“ său enciclopedic, în care, supt o formă „alegorică“ de care vom vorbi mai jos, el, întrebuintând și Etica lui Aristotel — și cu privire la Monarhie, la Imperiu, — împarte învățături de tot felul, despre stil, care trebuie să nu fie „slab și sec“, ci să aibă culoare, dar nici prea multă, despre normele de urmat la judecăți. După cronică latină a isprăvilor, și în Orient, ale bătrânului doge orb, Enrico Dandolo, un Venețian, Martino da Canale, scrie despre faptele venețiene până la 1275 în dialectul „literar“ de la Paris, de și, mai pe urmă, Marino Sanudo cel Bătrân va recurge tot la mijlocul obișnuit al limbii latine pentru ca să arăte cruciaților prin ce „taine“ se pot recăpăta Locurile Sfinte pierdute. Când Marco Polo, alt Venețian, se întoarce din rătăcirile sale în Orient, care i-au îngăduit, lui și celor doi frați, să cunoască viața și activitatea de la Curtea, încunjurată de legende, a depărtatului Han tătarec, el dictează lucrarea sa lui Rustician de Pisa, tovarăș de închisoare la Genova, care a scris în franțuzește, — Thibaut de Chépoys va da o nouă versiune pentru Charles de Valois. Până și o cârtică de igienă, *Le régime du corps*, a lui Aldobrando de Siena, un Toscan, o alta, asămănătoare, a lui Lanfranco de Milan, se presintă în această formă lingvistică.

Și nu era o întâmplare. Acești Italieni, cari nu simțiau nevoie de a întrebuinta limba de-acasă, a poporului de jos, pentru că se adresau lumii culte de pretutindenii, „cercurilor universitare“, am zice, se grăbesc a da și lămuriri cu privire la alegerea lor. «Limba francesă», spune Brunetto Latini, care invocă și prezența sa în Paris, „e cea mai plăcută și de obște tuturor“ (*la parleure est plus delitable et plus commune à toute gens*); ea „cutureieră lumea“ (*la langue française cort parmi le monde*), asigură altul. Iar Brunetto arată cetitorilor săi, oricari ar fi și ori de unde, că «pă-

¹ Cronică lui Leon de Ostia, a lui Godefrid Malaterra, a lui Gulielm de Apulia și *Historia Sicula*. Cf. și Leclerc, *o. c.*, I, p. 56 și urm. (unde și despre fragmente de prelucrări după *chansons de geste*).

² Și o traducere a operei medicului Constantin.

³ Traducere italiană de Buono Giamboni.

mântul e al oamenilor pricepuți, ca și Marea a peștilor», că nicăiri nu s'ar simți străin, că patria o duce cu destoinicia lui personală, că toate sunt ale omului de ispravă, nu ale locului¹. Chiar când se va scrie în italienește, contribuțiile franceze nu vor lipsi².

Și limba provençală străbate în regiunile nordice, vecine cu vatra literaturii trubadurilor. Italienii chiar o întrebuintează, și, de oare ce Frederic al II-lea e mai mult omul clasei sale, al categoriei căreia-i aparține prin situația și educația sa, lirica Provençalilor a găsit, cum spuneam și mai înainte, în el un călduros protector.

Când se recurge, în sfârșit, la graiul tutuora pentru ca literatura să se poată îndrepta și la un cerc mai larg, al acelor care și-au uitat de latinește ori posedă numai imperfect limba care rămâne totuși cea d'întăiu, *formele literaturii franceze, ale celei de Nord, ca și ale celei de Sud, se mențin*.

În ce privește pe cea d'întăiu, am văzut cum se ajunge la un resumat al epopeii carolingiene în povestirea în prosă a „regalilor Franciei“. Un Della Casa cântă lunile anului, introducând cu personificarea lor — April purtând stălpări înflorite, Maiu călărind ca un tânăr și frumos cavaler — spiritul de idilă din „Roman de la Rose“. În Trésor chiar, Brunetto Latini (c. 1210—94) aduce două figuri după chipul și asemănarea acelor din opera lui Guillaume de Lorris, *Frica* și *Siguranța* (Paor și Seurtez)³. În Tesoretto, care nu e numai un resumat al celui d'întăiu, ca o operă pregătitoare, de prin anii 1260⁴, călătorul, spiritul ome-

¹ Toutes terres sont pais au preudome, aussi comme la Mer as poissons Oii que je aille, serai-je en la moie terre, que nule terre ne m'est... estrange pais, car bien-estre appartient à l'omes, non pas au leu. Cf. P. Meyer, *De l'expansion de la langue française en Italie pendant le moyen-âge*, în „Atti del congresso internazionale di scienze storiche“. Roma 1904, cu *Il tesoretto e il favoletto di ser Brunetto Latini*, ed. G. B. Zamboni, Florența 1824 ori în *Zeitschrift für romanische Philologie* din 1883 (ed. B. Wiese). Biografia lui Brunetto Latini s'a scris de Sundley, *Della vita e delle opere di B. Latini*, Florența 1884.

² Leclerc, o. c., II, pp. 63-4.

³ Izvoare sunt „Etica“ lui Aristotel și Cicbrone, apoi Giovanni da Viterbo. *Liber de Regimine Principum*.

⁴ V. ed. Wise, în *Biblioteca Românica*, p. 54: „Ma chi' vorà trovare, Cerchi nel Gran Tesoro, Ch'anno loco più alto. Ià farà grande salto, Per dirle più distese Nela lingua francese.“

Folgora da
San Brignano

mesec doritor de a ști, merge la zina Natura, și în drumul lui întâlnește fețe abstracte ca *Virtù, Piacere, Amore, Disianza, Paura, Speranza, Leanza, Prodezza, Larghezza, Cortesia*. Vom întâlni și o „pădure a durerii“, *Selva del dolore*, ca acela în care se vor rătăci pașii lui Dante și, pentru a se descurca, niște călăuzi ca Ovidiu ori ca Ptolomeu, cu astronomia, cu «storlomia» lui, și explicațiile despre elemente, „aulimenti“¹. Lecțiile de purtare, care ocupă cea mai mare parte, amintesc, ca și entuziasmul pentru explicația „naturală“ a lumii, romanul nostru.

Într-o poemă din același timp, *Intelligenza*, atribuită cronicarului Dino Compagni, palatul lui Paris și al Elenei primește pe acela care umblă după cunoașterea prin rațiune a tainelor celor mari ale lumii, și în societatea de nouă personificări și de eroi cunoscuți se întâmpină și Didona și Cesar, și Alexandru-cel-Mare și regele breton Arthur. Dând o «introducere la Virtuți», Bono Giamboni ne face să intrăm de-a dreptul în cadrul visului lui Boetiu și să ascultăm sentințele învățătoare ale filosofiei. „Grădina mângâierii“ (*Giardino della Consolazione*) stă deschis curioșilor de a se iniția. În *Commedia dell'Anima*, remaniată târziu în veacul al XV-lea, — operă alcătuită foarte probabil după a lui Dante — se poartă înaintea drumețului, a pelerinului: *Memoria, Voluntă, Fede, Speranza, Carità, Eresia, Odio* și chiar — Dracul (*Drago*). Cutare va preface în persoane și *actele* deosebite ale unei povestiri, punând alături, fiindcă e vorba de spiritul omenesc care „se trezește“ și „se reînnoiește“, pe *Umano, Sveglia* și *Rinnova*.

Cadrul, natura încunjurătoare sunt tot acelea din *Roman de la Rose*: râulețul, livada, fântâna din mijloc, între flori de iasmin, păsările cântând în «legea lor», care aici se zice *il latino*, cu un fulger de înhire trecând prin toată această veche podoabă literară:

Ed io, stando presso ad una fiumana,
In un verziere, al'ombre d'un bel pino,
Aveasi d'acque viva una fontana,
Intorneata di fiori gelsomino.

Sentio l'aria soave a tramontana,
Ulta cantar gli augelli in lor latino:

¹ Bibliografia, în Wiese, *l. c.*, pp. 11-2. — În opuscul se pomenește și cântecul epice, de la Roncevaux al lui Roland la Lancelot.

Allor sentlo venir dal fino amore
 Un raggio che passò dentro del core
 Come la luce appare sul mattino¹.

Seminția ucenicilor poemei provențale e îmbielșugată, și în Nord și în Sud. Am văzut cari au fost Italienii, și din Genova. cari au dat un nou graiu unei poesii de tehnică obosită, de formule stoarse, fără a o putea împropăta. Să adăugim pe un Buvatelli din Bologna, pe un Alberto Malaspina.

Ca mai vechiu monument de poezie lirică italiană se pomeneste așa-zisul *Contrasto* al lui Cuelo da Camo (1231-50), plângerea iubitei aceluia care a plecat la cruciată, a fetei care, închisă de mamă-sa, nu poate ieși, după dorul ei, în lume, al «logodnicei padovane», și cutare *sirventese* de luptă din Bologna².

Un lung șir de imitatori, unii pe cari Dante-i arată ca demodați, ca rămași fără o reputație răpede trecătoare, se întinde asupra întregului veac al XIII-lea. Francesco de Barberino petrece chiar în Franța patru ani (până la 1313), și el scrie în Provența *Documenti d'amore* și o carte despre femei, *Del reggimento e costumi di donne*. Guittone d'Arezzo, ca și Chiaro Davanzati, ca și Bolognesul Guinicelli, aceștia ca și cel mai apropiat și mai recunoscut, mai iubit de Dante, Guido Cavalcanti († c. 1300) — care petrece și la Toulouse —, și contemporanii săi Lapo Gianni, Dino Frescobaldi, care scrie *Il detto d'amore*, Cino da Pistoia și poeții școlii din Lucca³, au aceeași origine și aparțin deci — cu toate elementele populare ce s'au semnalat la aceia din ei cari sunt Florentini⁴ — aceleiași familii.

Cu toată armonia graiului în care scriu și care nu se poate desvolta totuși, din lipsa acelei elaborații adânci, acelei zguduiri puternice pe care le dă numai credința și sinceritatea, acești scriitori nu rețin atenția, când ni înfățișează, cu același vocabulariu, aceeași râvnire idealistă către persoane care se ascund, ca și eroinele Provențalilor, supt măști de ocazie: Vanna, Selvaggia,

¹ Cf. Jeanroy, *La lirica francese in Italia nel periodo delle origini*, trad. G. Rossi, Florența 1892.

² Alessandro d'Ancona, *Poesia popolare italiana*, p. 21 și urm.

³ Alessandro d'Ancona, *l. c.*, p. 87 și urm.

⁴ *I. rimatori lucchesi del secolo XIII*, Bergamo 1905.

Mandetta. O inspirație mai nouă ar părea să se găsească doar în sonetul șoimului care represintă pe iubit (dar bucata tocmai de aceea pare să fie târzie): *aurina, ves. 13. Numel dinale mai vechi*

Vai mie că un șoim eu l-am iubit. *Tapina omne, ch'amaia unospantico.*
 Atât de parcă stam să pier de dor:
 Când îl chemam, știam că s'a urnit,
 Și nu cerea prea mult să-i dau de zor.

Acum zbură și-ajunse-așa de sus,
 Așa de sus cum nu-l văzui vre-odată:
 Pe-un pom dintr'o livadă el s'a pus,
 Și *alta* azi e binecuvântată.

O șoimul mieu, ce te-am hrănit atât
 Și, ca să fii mai mândru la vânat,
 Ți-am pus de aur clopoțel la gât,

Acum fugiși cum nu m'am așteptat:
 De lațul mieu parcă ți-ar fi urât
 Atunci când lângă mine ai zburat.

Dar fără un ferment de originalitate n'am fi ajuns la poesia lui Dante.

El nu poate veni din literatura clasică, Ea nu e încă destul de cunoscută, direct și profund. Pe când în Spania Arabii au păstrat-o și au transmis-o, ceia ce face din Castilia patria învățaturii, aici castelele n'au doar biblioteci, orașele de comerț strâng mai mult opere de artă decât cărți, — Biblioteca Marciana din Veneția e o mulțămită a lui Petrarca, pentru larga ospitalitate ce i-a dat-o Signoria —, Universitățile, cea din Bologna, din Padova (1222), din Neapole (1224), n'au grija „artelor liberale“.

Traducerile sunt puține și neînsemnate. Brunetto Latini, în „Retorica“ lui, culege din *De inventione* a lui Cicerone: lui Giamboni i se datoresc traduceri din Orosiu și Vegetiu: în *Fiori di retorica* a lui Guidotto de Bologna ne întâlnim iarăși cu oratorul cel mare al Romei: sentințe morale se presintă supt numele eroului de rezistență sulletească din Utica în *Libro di Cato*. Nu mai mult. Să nu uităm o traducere din Aristotele de Taden.

Inspirația adevărată, dulce sau aspră, sonină sau pătimașă, va veni însă de aiurea, în ajunul chiar al apariției lui Dante.

Sfântul Francisc din Assisi (mort la 4 Octombrie 1226) începe la sfârșitul veacului al XII-lea predicăția lui, fără minuni, fără profetii, fără doctrină, fără statute în adevăratul înțeles al cuvântului pentru un Ordin nou. „Sărăcuțul“, „sărmănelul“, *il poverello*, e un fiu de oameni săraci născut la țară. Deci nu un om de oraș, înăcrit, amărât, înviersunat de miseria cetăților nordice cu ziduri înalte și străzi înguste, în care se poate muri de foame și de frig, nu un pungaș ca Rustebeuf, ca Villon, blăstămând, batjocurind și „râzând mânzește“ în umbra spânzurătorii pe care știe bine că o merită, ci un fiu al luminii care înseninează sufletele și al pământului bun care-și înfățișează darurile oricui. Aici sărăcia e o libertate, aproape o binecuvântare; când n'ai nimic al tău, aceasta înseamnă numai că natura întregă e a ta, căci însuși ești întreg al ei.

Și așa a fost stântul. Animale, păsări, rătăcitoare ca și dânsul, flori și ierburi, stele din cer și pietre din stâncă, toate sunt din sufletul lui, cum el însuși se simte trup din trupul cel vast al naturii care nu poate muri. E o înrudire sacră în tot universul, și astfel și în cea din urmă din ființele însuflețite, în cel mai de nimic fragment al naturii neînsuflețite este ceva din Dumnezeu, care cere deci respect și iubire. Și Francisc cel sărman, cu picioarele goale, cu capul descoperit, cu haina aspră prinsă de trupul pe care sîngeră stigmatate, cu funia legată de mijloc, e frate bun cu Soarele însuși, căruia-i zice, fericitul idiot al lui Dumnezeu, *Messer lo frate Sole*. E oare de mirare că va încheia tratate formale cu lupii turbați, cari de hatărul lui vor veni să se pocăiască în mijlocul chiar al cetății pe care o neliniștiseră și o umpluseră de groază¹?

Ordinul minorit al călugărilor cari cerșesc se formează pe încetul, adăugându-se necenicii unul câte unul, până ce, la un moment dat, el e gata de luptă și în stare să capete chiar — pentru care și atâția dușmani se ridică împotriva lui — rolul conducător în Biserică. Și spiritul cel nou, care aiurea înseamnă adesea ori numai dominație, rămâne încă multă vreme în Italia însăși, ale cării drumuri sunt străbătute de pocăiți, mai târziu

¹ Dacă nu predicăția lui, cântarea în care se cântă uneori, era la început în limba franceză, așa cum o știa; Alessandro d'Ancona, *Poesia popolare italiana*, p. 14, nota 7.

de «flagelanți» cu bice, cari-și îngână drumul cu cântece, *laudi*, același ca în zilele sfântului sărăciei și al vieții îngerești. El poate insufla deci o literatură nouă.

O represintă așa-numiții „jongleri ai lui Dumnezeu“, *giullari di Dio*, autorii de *fioretti*. Iacopone da Todi († 1306), jurist de profesie, intră în rangurile Franciscanilor și pornește luptă contra Bisericii, tiranice și vițioase, pentru care va face și închisoare timp de șase luni de zile. Înainte, și pe urmele lui vine un Pietro Bersegapò (Bersegapò), un Giacomino, un Bonvesino de Riva, care scrie povești simple (*de le cinquanta cortezie da tavola*, întâiu în latinește¹) și slăvește pe Iov, pe Sf. Alexie; un Giacomino da Verona, cu icănele lui din altă lume², un Domenico Cavalca, un Iacopo Passavanti, cercetați de visiuni, cu „Oglinda pocăinței“ (*Specchio di penitenza*), și chiar un Albertano de Brescia, a cărui scriere „despre iubirea lui Dumnezeu“ a fost tradusă și în limbile francesă, englesă și italiană. Subiecte de cântece, în locul rafinărilor, din ce în ce mai puțin cuprinzătoare, ale liricei provențale, sunt salutările către Maica Domnului, legendele despre Viorică și Rosă, despre Furnică și Muscă, etc. În scrisori inflăcărâte, stăpânite de setea și bucuria sângelui care răscumpără, o visionară, Sfânta Ecaterina din Siena, va da o expresie exaltată aceluiași sentimente.

Această iubire pretutindeni răspândită putea să ajungă însă dulceagă, nelind adesea cine să răspundă sentimentului care străbătea entusiast natura întreagă. Mai fecund pentru creațiunea literară e cellalt sentiment, având, tocmai în fund, aceleași izvoare: *ura*.

Și ura insuflăția societățile italiene. O vedem în „Cronica lucrurilor petrecute în vremea sa“³ a lui Dino Compagni, Ghelf alb din Florența în luptă cu Ghelfii negri, care crede că poate ajunge la o înțelegere cu dușmanii prin alte măsuri decât a osândelor și exilurilor, pentru ca, la urmă, el însuși să fie izgonit

¹ *De quinquaginta curialitatibus ad mensam.* — V. L. Biadena. *Cortezie da tavola in latino e in provençale*, Pisa 1893.

² Mussafia. *Monumenti antichi di dialetti italiani*, Viena 1864.

³ *Cronica delle cose occorrenti ai tempi suoi*. Ea cuprinde o prefată care începe din 1288 și un resumat al lucrurilor ulterioare, de la 1302 la 1312 — Statute municipale, ca acel din Chieri, apar în veacul al XIII-lea.

prin puterea lor. Pasiunea voitorului de bine înșelat în speranțele lui gălgăie din fiecare pagină, și coloarea e așa de puternică, încât s'au putut ridica îndoieli în ceia ce privește autenticitatea acestei scrieri.

Din tot ce adunase și ținea gata, în lecțiile sale de Universitate și în Enciclopediile sale, evul mediu, se putea face deci, supt înrăurirea noilor puteri care închiagă, opere vrednice de-a se păstra de-a lungul timpurilor.

XII.

D A N T E.

1. Omul și pregătirea lui.

Dante înfățișează cel dintâiu cas al unei individualități manifestate în literatura evului mediu, căreia, cu toate însușirile care sunt numai ale lui, el îi aparține. După atâția cari se mulțămesc, *se cred datori* a se mulțami cu ceia ce dă tradiția, el îndrăznește, nu din convingere teoretică, ci din prisosul individualității sale, să fie el însuși. Trecând peste ce a apucat, peste ce i s'a dat prin creștere și învățatură, peste ce a cules din vasele lui cetiri, el dă unei literaturi până atunci de imitație o notă așa de puternică și de clară, încât, dacă s'ar fi găsit cine s'o știe repeta, încă de atunci scrisul italian ar fi luat locul întâiu în manifestarea literară a popoarelor romanice.

De aceia biografia lui, pe care o cunoaștem din spusele fiului Petru, autorul unui comentariu asupra *Divinei Commedii*, din câteva mențiuni în arhive, din târziile însemnări ale lui Boccaccio și Arrivabene, foarte dispuși la exagerare și invenție, dar mai ales din amănuntele strecurate în opera lui chiar, are un interes pe care nu-l poate reclama povestea vieții nimăruia dintre scriitorii medievali.

Dante Alighieri sau Aldighieri, care datorită acest nume înna-ntașilor de spre partea străbunei, de loc din Ferrara, se cobora după strămoși dintr'un neam pe care a vrut să-l aducă, într'o vreme când se căutau așa de mult amintirile romane, din Roma Cesarilor. Tatăl său a fost jurist; despre el nu vorbește Dante nicăiri, cum nici, direct — de și unele comparații luate din curatul domeniu al iubirii mamei pentru pruncul ei ar putea fi culese din chiar amintirea lui —, de mamă-sa, Bella. Când e vorba

de a fixa resturile lui de familie, el va aduce înaintea pe acel străbun, Cacciaguida, care, cum vom vedea, îi va prezice nenorocirile ce-l așteaptă, din invidia și ura fraților săi florentini.

Fără să aibă cunoștinți în materie, Dante s'a înscris, într'un oraș unde fiecare trebuia să facă parte dintr'o breaslă, în aceia a medicilor și spițerilor. E sigur că n'a cercetat școala de medicină din Salerno; învățătura lui a fost de caracter curat literar. În lumile ladului el va vedea fața arsă a celui Brunetto Latini care i-a fost ca un învățător, «scumpa și buna părintească icoană a celui care i-a arătat cum prin suflet se poate veșnici omul»:

La cara e buona imagine paterna
Di voi, quando nel mondo ad ora ad ora
M'insegnavate come l'om s'eterna;

și acesta-i va recomanda acel *Tesoro* „în care trăiește încă”:

Sieti raccomandato il mio Tesoro,
Nel quale io vivo ancora¹...

Aceasta și prietenia cu Guido Cavalcante, cu care discută și privitor la limba în care-și va îmbrăca marea viziune poetică, sunt relațiile lui de tineretă².

În același timp viața lui interioară e scormonită printr'o iubire, aceia pentru Beatrice. Cu toate încercările lui mai târziu de a face să se topească toate contururile unei neîndoielnice realități în ceața nelămurită a personificării metafizice. — Beatricea fiind Credința, care primește, mângâie și împacă pe obositul pelerin al tuturor științelor și tuturor ipoteselor, Credința luminoasă și intangibilă, apărând în nouri de flori, supt vâl alb, cu tâmpilele încujurate de ramura măslinului, cu veșmântul roșu ca focul viu³ —, e sigur că Bica, fata lui Fulco Portinari, soția de mai târziu a lui Simone de' Bardi, i-a vrăjit tinerețele, așa de să n'o mai poată uita. Ce se spune în *Vita Nuova* pentru ca un comentariu subtil, încunjurând cântecele celor d'întăiu ani de activitate literară, să șteargă orice caracter de adevăr pământean din ele, despre cea d'întăiu întâlnire cu fetița de „nouă” ani, despre revederea fecioarei la cei „optsprezece” ani ai ei, despre

¹ Infernul. XV. — Cf.: „dato t'avei all'opera conforto”, „te-aș fi ajutat în opera ta”, spune Brunetto.

² V. Infernul, IX.

³ Purgatoriul, XXX.

moartea înainte de vreme a iubitei, pentru a cărei plângere el chiamă cetatea întreagă, se razină pe ceva care s'a petrecut în adevăr.

De altfel Beatricea joacă față de viața reală a poetului rolul pe care în poezia provençală îl joacă fanceile cu numele adevărat așa de discret ascuns, cărora poetul li închină o viață întreagă. Și, dacă, în aceste izvoare de inspirație din Sudul Franței, idealisarea nu e dusă așa de departe ca în Dante și în toată poezia italiană, aceasta se datorește numai faptului că aici a lucrat, pentru a se ajunge la misticism, curentul franciscan¹.

Despre aceste *canzoni* ale tinereții sale — unele, iscălite Durante, care se par a li ale lui, nu se deosebesc întru nimic de literatura curentă a lui «dolce stil nuovo» — el spune că nu face decât să „noteze” ce-i „sull'Amor” și că, astfel, el „înseamnă” doar „ceia ce dictează înlauntru”:

Io mi son un che, quando
Amore spr'a, nota, ed a quel modo
Che detto dentro, v'è significando².

Pe acel timp toată lumea în Florența «facea politică». Era o epocă de schimbări mari, tulburând și cucerind toate sufletele. Contra Hohenstaufenilor, Papalitatea chemase pe Francesi: cu Carol de Anjou, fratele lui Ludovic-cel-Sfânt, ei pătrund, dorabil, în Neapole și Sicilia (pană la „Vespelele” cunoscut): cu Carol de Va'ois, fratele lui Filip-cel-Frumos, ei vor intra, peste treizeci de ani, în Florența, trecător. — reînviindu-se astfel pentru un moment situația pe care o avea pontificatul cu două veacuri în urmă, când Grigorie al VII-lea se sprijinia pe Normanzii din Sicilia și pe principatul toscan al contesei Matilda.

Ghibelinii nu mai aveau putere, într-o vreme când Imperiul, în plină decadență, caută, pentru a se ascunde și pregăti, adăpostul german. Ghibelii Papei nu se înțelegeau însă între dânsii pentru păstrarea liniștită a biruinței, și în curând ei erau să se despartă în două grupe urându-se de moarte, *Albii* și *Negrii*.

¹ V., pentru părerea contrară, Rémy de Gourmont, *Dante, Beatrice et la poésie amoureuse*, Paris 1908. — În Paradis, XVIII, pentru ștință apare Virgil, pentru „opere 'di fede”, Beatricea.

² Purgatoriul. XXIV.

Deocamdată. în vremurile când această neînțelegere nu se pronunțase prea mult, Dante luptă supt steagul ghelf contra cetăților vecine ale Florenței, la Campaldino, unde în față stau oamenii din Arezzo, la Caprona, unde dușmanii sunt Pisanii¹. N'are niciun sentiment de durere când vede un Italian ucigând pe altul; noțiunea Italiei se allă pentru dânsul în cărțile despre trecut, iar, când o proiectează în viitor, o leagă de o stăpânire străină, garantând pace și ordine. E deprins, ca toți contemporanii săi, cu viața de cetate asediată pe care o duce fiecare oraș și se imbată de libertatea pe care o dă trecător biruința asupra unor vecini, cari, și tocmai de aceia, sunt adversari neîmpăcați.

Carierea lui politică a fost scurtă. Ea l-a dus însă ca sol în atâtea colțuri italiene. Numai de la 1292 la 1297 el îndeplinește șapte misiuni; de toate ar fi avut paisprezece. și vom vedea cât au contribuit și ele să-i facă familiar orice punct, aproape, al peninsulei.

La 1300 Dante ajunge în fruntea Florenței, ca unul din „priorii artelor“ aleși pentru a o conduce. Cu spirit de împăciuire a funcționat și el atâtea luni de zile. Pierderea independenței florentine era să-l facă în curând a-și părăsi pentru totdeauna o patrie pe care va ajunge s'o urască.

Chemat de Papa Bonifaciu al VIII-lea, Carol de Valois intră în Florența la 2 Novembre 1301, pentru a se proclama, trei zile mai târziu, dictator. Albii lui Vieri de Cerchi sunt de acum dați fără apărare în mâinile Negrilor lui Corso Donato. De și a luat în căsătorie, la 1292-6, pe Gemma, ruda de aproape a acestui din urmă. — cu care a și avut poate pe fiii Petru și Iacob, pe fiica Beatrice —, Dante va fi unul din prigoniiți și izgoniiți. La Roma, unde îndeplinia o ultimă misiune, îi vine știrea că a fost osândit, pentru mai multe păcate, între care și malversația, *barateria*, la un exil de doi ani. În „Divina Commedia“ el va face să se prevadă această lovitură, de către mâncăul Ciacco, cufundat în iad: „sălbatecii vor goni pe ceilalți. cu jignire mare“:

La parte selvaggia

Caccerà l'altra con molta ofensione¹,

¹ Cf. Infernul, XXI.

² Infernul, VI.

ca și de către strămoșul însuși, care știe că Dante va fi izgonit cu voia celui ce stă în locul unde „Hristos zilnic se preocupă-tește“ (*lì dove Cristo tutto dì si merca*), așa încât va trebui să „lase orice i-a fost drag mai cu osebire“ și

Vei încerca atuncea cât este de gustos
Dărâbul de la altul și asprul drum ce este
Pe scările străine să sui și să cobori

(Tu lascerai qui cosa diletta
Più caramente

Tu proverai sicome sà di sale
Lo pane altrui, e com' è duro calle
Lo scendere e il salir per l'altrui scale¹.

El nu se va mai întoarce niciodată acolo unde-l chiamă sentimentul pe care numai odată-l lasă a se întrevedea în fulgerul unui vers, „dragostea locului de naștere“ — *la carità del natio loco*². Va încerca să se lupte întâin pentru a înlătura pe usurpatori. Emigrații, scoși din Arezzo, merg în Romagna și încearcă o serie de lovituri, Ghelfi și Ghibelini laolaltă, cu ajutorul cardinalului de Prato, trimis de Papa Benedict al XI-lea, apoi cu al cardinalului Orsini. Se strânge de două ori o mică armată, de aproape 10.000 de oameni, se dau lupte și la porțile Florenței. Corso Donato cade strivit în picioare de caii Catalanilor³; dar e în zădar. „Cei răi“ vor rămânea. Ei întăresc sentința contra lui Dante, prefăcând-o în surgun pe viață, amenințându-l cu arderea pe rug pentru propoziții eretice, la 1311, 1315, 1316. Iar, cât despre aceia pe cari Dante i-a crezut buni, ei au izbutit să-l desguste prin „tovărășia lor cea rea“:

E quel che più li graverà le spalle
Sarà la compagnia malvagia e scempia⁴.

La 1306 fugarul, a cărui glorie începe a crește, de și spune că „numele lui nu e știut încă“,

Il nome mio ancor molto non suona⁵,

¹ Paradisul, XVII.

² Infernul. XIV. — V. și „mio bel San-Giovanni“, Infernul. XIX.

³ Purgatoriul. XXIV.

⁴ Paradisul. XVI.

⁵ Purgatoriul, XXVIII.

se află la Padova, apoi, în 1307, la Sarzana, în sfârșit în Lunigiana, la familia Malaspina, la Verona, la Ravena, unde va asculta multă vreme cum «Eol», mănând Sirocul, va face să se bată ramurile pinetului înaintea vechiului port părăsit al flotei romano-bizantine de pe vremuri (Classis, Chiasse).

Speranțele lui se îndreaptă apoi către Împăratul Henric de Luxemburg, când acesta se coboară în Italia. Dar fără folos el apare în Toscana, unde Cesarul mult așteptat își va sfârși zilele.

Se va întoarce la Ravena, va trece o clipă, la Lucca. După ce Florența-i oferise pentru a-l admite în zidurile ei condiții pe care mândria lui nu le putea primi, el se așază pentru totdeauna în vechea cetate bizantină a lui Iustinian, cu priveliștea neliniștită a Mării supt ochii crunți.

Va muri acolo, la Ravena, căpătând cu greutate, și după moartea soției, hrana copiilor săi — *urget rei familiaris angustia*, scrie el lui Guido Novello, seniorul orașului, trimetându-i o parte din opera sa capitală — în ziua de 6 Novembre 1315, și, așteptând vremea, când „un partid și altul foame va avea de dânsul“:

La tua fortuna tanto onor ti serba,
Che l'una parte e l'altra aranno fame
Di te...¹,

el lăsa ca mormântul lui să nu fie clintit din acel loc.

În cursul acestei vieți zbuciumate, mulțămirile familiei și altele chiar, pe care le pomenesc „cântecele“ sale — o Pietra, care se anunță în *Divina Commedia*², „Gentucca, femeia din Lucca —, ori de care e vorba în scrisul comentatorilor, n'au lipsit când și când aceleia care însă și în fața lui cu bărbie voluntară, cu ochii lungi și adânci, cu obrazul aspru săpat ajunsese a purta ca stigmatele nenorocirii la care-l osândise soarta.

Dar nota fundamentală a sufletului său a rămas neîncrezătoare, desgustată, de o adâncă tristeță.

Iubirea pământescă-i pare că nu durează mai mult decât ațâțarea simțurilor sau măcar înfățișarea ființei iubite³, știința

¹ Infernul, XV.

² Acea „femina“ care „ti fară piacere“; Purgatoriul, XXIV.

³ Quanto in femmina fuoco d'amor dura,

Se l'occhio o il tatto spesso nol raccende; Purgatoriul, VIII.

e adese ori vorba vană a celor cari poartă în neştire gândul altuia (*cenni altrui*)¹; „rare ori prin ramuri se ridică probitatea umană“². „O, biată omenire“, strigă el, „născută ca să zbori sus, pentru ce cazii la așa de puțin vânt“?

O gente umana, per volar sii nata,
Perche a pocho vento così cadi“?

Ce e lumea toată, „Marea cea mare a ființei“ — *lo gran Mar dell'essere*³ — decât „o alergare spre moarte“ (*del viver ch'è un correre alla morte*)⁴?

Va trebui să caute la sfârşitul vieţii sale alte tărâni pentru o poezie care despreţnieşte viaţa. O singură credinţă i-a rămas în cuprinsul ei: a dreptăţii.

El a văzut astfel că trandalirul, „aspru şi sălbatec“ iarna, poartă, prinăvara, floare în vârf şi n'a asistat niciodată la înecarea în gura chiar a portului a vasului acelaia care şi purtase răpede catargul drept de-a lungul Mărilor, așa încât cumetri şi cumetre să nu creadă că în sfatul lui Dumnezeu e „tot ce se fură şi se oferă“:

Ch'io hò veduto tutto il verno primo,
Il prun mostrarsi rigido e feroce,
Pocia portar la rosa in sulla cima.
E legno vidi già dritto e veloce
Correr lo Mar per tutto suo cammino,
Perire al fine all'entrar della foce.
Non creda donna Berta e ser Martino,
Per vedere un furare, altro offerere,
Vedergli dentro al consiglio divino.
Chè quel può surgere, e quel può cadere“.

Şi acestea se aplică şi cetăţilor, care-şi au sorocul lor de moarte ca şi însăşi fiinţa omenească:

¹ Purgatoriul, XII.

² Rade volte insurge per li rami.
L'umana probitate (Purgatoriul, VIII).

³ Purgatoriul, XII.

⁴ Paradisul, I.

⁵ Purgatoriul, XXXIII.

⁶ Paradisul, XIII.

Poscia che le cittadi termine hanno.
Le vostre cose tutte hanno lor morte
Sicome a voi.

2. Cunoștințele lui Dante.

Prin călătoriile și misiunile lui, Dante ajunsese a fi unul din cei mai buni cunoșcători ai Italiei sale în toate ungherele. Dacă, odată, spune că nu cunoaște locurile pe la Mulazzo¹ (Purg., X), el face adesea comparații cu aspectul deosebitelor regiuni ale peninsulei: arsenalul Venetienilor, Lucca, cu „Santo Volto“, râul Serchio (Infernul, XXI), spitalele de la Valdichiana (Inf. XXIX), drumul de la Sanleo la Noli prin Bisinantova (Purg. IV), turnul Carisenda din Bologna, calea între Lerici și Turbia (Purg. III), Verona, cu alergările ei după „postavul verde“ (Inf. XV), Pola și Quarnero, „care închide Italia și-i scaldă hotarele“², ruina de lângă Trento, pe Adige, drumul spre Corneto³, Roma, cu San-Pietro, Roma jubileului, la care aleargă și „barbarii“, sălbatecii Croați, ca să se închine Sfintei Veronica, și ingenunche în Lateran (Inf. XVIII, XXXI; Paradisul, XXXI).

Dar, de și s'a pus la îndoială călătoria lui în Franța, el pomeneste cum e Rhonul la Arles⁴. Vorbește de opera artistică a autorilor de *enlumineurs*, cum li se zice la Paris:

Quello arte che alluminare è chiamato in Parisi.

Și nu-i e necunoscut — ca din propria experiență — acel „vico degli Strami“, acea Rue de Fouarre, în care unul din marii sofisti ai timpului își desvolta „adevărurile capricioase“ (*insidiosi veri*)⁵. Va pomeni și de Frisonii cei nalți, de zăgazurile de la Flamanzi, între Bruges și Whitsand (*Guizzante*)⁶. Cunoștințele lui — căruia i s'a atribuit și o imposibilă călătorie în Anglia — merg până la Dunărea austriacă („la Danoia, în Austerricch“)

¹ Paradisul, XVI.

² Sicom' a Pola, pressó del Quarnero,

Che Italia chiude e i suoi termini bagna (Infernul, IX).

³ Infernul, XII, XIII.

⁴ *Ibid.* — Unii au vrut să vadă o amintire din *Aliscans*

⁵ Purgatoriul, XI.

⁶ Infernul, XV.

și la Don, la „Tanai, supt cerul cel rece”¹, la Ungaria, la Serbia, ai cărui regi falsifică moneda Venetiei², și, în Vestul Europei, până la Compostella și la „baronul pentru care tocmai departe se vizitează Gallicia”³. Dincolo de hotarele continentului apoi, el e lămurit asupra posturilor orientale pe care le fac Tatarii și Turcii⁴, asupra Libiei și Etiopiei, a Mării Roșii și a Marocului⁵.

Afară de lumea biblică, acest om din veacul al XIII-lea, din epoca în care Spania lui Alfons al X-lea scotocește bibliotecile, arabe ori creștine, e pe deplin inițiat în acea lume clasică, dela care va cere înarii săi conducători în lumea umbrelor chinuite, a umbrelor neliniștite, a umbrelor senine: Virgil fermecătorul, bunul creștin Stațiu, asprul și dreptul Caton din Utica.

Din lumea zeilor și legendei elenico-latine, el invocă pe „bunul Apollon” (Par., I), el numește pe Isus „supremul Iupiter pus pe cruce” (Purg., VI), el amintește pe Icar, pe Phaeton, pe Iason și Medea, pe Minos și Amfiaran, pe Calchas și pe Tiresia, pe Orfeu (Infernul, XVII, XVIII). Dintre scriitorii elenici, se închină lui Homer, fără a-l cunoaște de-a dreptul, venerează, după spusele altora, pe filosofi și enciclopediști: Democrit, Diogene, Anaxagora, Thales, Empedoclu, Zenon, Dioscoride, Euclid, Ptolomeu, Hipocrat, și așează în fruntea filosofilor, ca „maestro di color che sanno seder trà filosofea famiglia”, mai presus de Socrat și de Platon, firește pe Aristotel⁶. Dintre scriitori, pomenește pe Esop, pe Simonide, pe Euripid chiar⁷.

În lumea clasică romană e și mai bine orientat, și mai *direct*. Traian, cu minunea lui în favoarea văduvei, apare înăntuit sufleteste, ca păgân, după o tradiție medievală, prin rugăciunile Sfântului Grigorie⁸. A răsfoit, ca și în Virgil, în Horațiu, în Ovidiu, în Stațiu și în Lucan (Infernul, IV, XXV), în Tit-Liviu (Inf.,

¹ Infernul, XXXII.

² Paradisul XIX.

³ Il barone.

Per cui laggii si visita Galizia (Paradisul, XXV)

⁴ Infernul, XVII.

⁵ Infernul, XXIV.

⁶ Infernul, IV.

⁷ Într-o scrisoare el vorbește de un tânăr care învață „grecește și franțuzește” (Tiraboschi, *Storia della letteratura italiana*, V, p. 394).

⁸ Purgatoriul, X; Paradisul, XX.

XXVIII); Terențiu și Plaut, Varro, Persiu, Iuvenal (Purgatoriul, XXII) sunt împrumutați ca simple nuine, de aiurea.

Dacă s'a putut spune că desemnul cercurilor Infernului a fost luat din «Eticele» lui Aristotel (cf. Infernul, XI; ale Purgatoriului după Toma de Aquino), arta antică începea să fie vizibilă pentru acest om din veacul al XIII-lea. El va vorbi de Policleet (Purgatoriul, X) și va consacra o frumoasă terzină Niobei sculpturale „cu ochi dureroși, însemnată în drum, între șapte și șapte copii ai săi stânși“:

O Niobe, con che occhi dolenti
 Vedeva io te signata in sulla strada
 Trà sette e sette tuoi figliuoli spenti¹.

Trecând peste Părinții Bisericii, neglijați afară de Sf. Ioan Gură-de-Aur, evul mediu al învățaților de limbă latină e înșirat întreg, cu Anselm și Donat, cu Grațian, cu Orosiu, cu Isidor și Beda, cu Raban Maur, cu Ioachim de Calabria, cu Parisienii Petru Lombardul, Ricard și Hugo de S. Victor, cu Sigier din Brabant, cel din *Vico degli strami*, Rue du Fouarre (Paradisul, X, XI). Arabii, al căror Mohammed e numai «sămănător de scandal și de shisnă», sunt reprezentați prin Avicen și Averoe, și lui Nernrod i se pun în gură cuvinte arabe (Inf., XXXI).

Sfinții au și ei locul lor: în Raiu se întâlnesc Sf. Bernard (Parad., XXXI) Petru Damiano (Parad., XXI), Sf. Dominic și ucenicul său Sf. Toma de Aquino, Sf. Francisc de Assisi, «Seraficul», *il poverel di Dio*, cu «frații» săi purtând „umilul căpăstru“, „seminție a sărăcuților“ (*gente poverella*), cu viața „vrednică de a li cântată în cer» ei cari predică și înaintea păgânilor o lege pentru care sunt gata a se jertfi (Parad., XI, XIII)².

Din literatura populară a epocii nu putea lipsi o amintire a Alexandriei (Inf., XIV). Dar poetul florentin, care așează pe Carolcel-Mare și pe Roland în partea cea mai bună a cerurilor, cunoaște, de sigur, cântecele de războiu ale epopeii carolingiene și celtice, pe care le amintește și în scrierile lui latine, și el vorbește și de tipurile care domină în continuarea ei, Guillaume și Rainaud; Godefroy de Bouillon nu e, poate, pentru dânsul,

¹ Purgatoriul, XII.

² Ele servesc ca basă pentru „Panteonul“ lui Goffredo di Viterbo; ciclul celtic se pomeneste de un Henric de Settimello; v. Leclerc, *o. c.*, II, pp. 69-70.

cuceritorul Ierusalimului asupra necredincioșilor, ci eroul din *Geste des Loherdins*, din *Chevalier au cygne*¹. Dintre trubaduri, Bertrand de Born, înțețitor al luptelor dintre tată și fii, apare pedepsit, ținându-și în mână capul cu strașnică privire (Inf., XXVIII), și Dante hotărăște care e mai vrednic de laudă dintre Arnaud de Daniel și Gérard de Bourneih (Purg., XXVI²).

Vestitul *Roman de la Rose*, mai ales în partea primitivă redactată de Guillaume de Lorris, nu putea să rămâie fără influență. „Divina Commedia“ se oprește cu plăcere asupra icoanelor și comparațiilor, cu o rosă crescută la lumina soarelui (Parad., XXII), cu „aurul veșnicei rose“ (*il giallo della rosa sempiterna*; Parad., XXX), cu „rosa candidă“ a „sfintei miliții“ (Parad., XXXI). Maica Domnului e „rosa în care Cuvântul lui Dumnezeu se făcu carne“ (Parad., XXIII). și el înseamnă pe Beatricea lui ca „frumoasa floare pe care o chiamă în rugăciunile sale totdeauna, și dimineața și seara“ :

Il nome del bel fior ch'io sempre invoco
E mane e sera³.

În icoana unui imens trandafir toate-și află, la capăt, lămurirea lor mistică. Și comparația ce s'a făcut între o bucată a lui și una a lui Rustebeuf⁴ arată că a cunoscut și pe acest liric frances sau, mai degrabă, pe Chrétien de Troyes, modelul acestuia, ca și pe Thibaut de Champagne.

Din literatura nouă italiană, afară de informul și monotonul Brunetto, de la care a luat cadrul visiunii și ideia celor ce se

¹ Infernul, XXXI; Paradisul, XVIII.

² Va pomeni, în aceleași opere latine, și de Pierre d'Auvergne, întâiu cântăreț în limba lui oc. Cf. A. Farinelli, *Dante e la Francia dall'età media al secolo di Voltaire*, Milano 1908, 2 vol.

³ *Ibid.* Cf. *Amore* și *Justiția*, Purgatoriul, II.

⁴ O voi che la via d'amor passate

Attendete e guardate

S'egli è dolore alcun quanto'l mio grave.

Comparația o face Leclerc, *o. c.*, II, p. 72. În „Tristan“ e așa:

Vous tous qui passez par la voie,

Venez çà, chascuns d+ vous voie

S'il est dolor fors que la moie.

Vous qui alez parmi la voie,

Arestez-vous, et chascuns voie

S'il est dolors tel cem la moie.

întâmpină în cale și de Guido Cavalcante, el amintește pe „Nota-riul“ care e Iacopo da Lentino, pe Guitone d'Arezzo — anteriori lui *dolce stil nuovo*¹ —, apoi gloria pe care a câștigat-o în stil Guido Guinicelli, de și i-a smuls-o urmașul și „talăl“, — cu „dulcile versuri care, cât va ținea însuși usul de acum al graiului, vor rămânea scumpe“ :

Li dolci detti vostri,
Che, quanto durerà l'nso moderno,
Faranno cari ancora i loro inchiostri²,

și «spre cuib poate unul și altul s'a născut care să se suie» :

. . . e forse è nato
Chi l'uno e l'altro cacerà di nido³.

Și arta are în această lume nouă prețuirea ei, cu Cimabue, care e înlocuit de Giotto⁴, și cu Casella muzicantul⁵.

Din atâta cetire nu i-a rămas, celui care așa de mult ține să apară învățat, enciclopedic, decât jargonul scolasticei și o curiozitate naivă, care ne face să zimbim. Îl vor interesa petele lunii — obiect al unei întinse disertații episodice —, relațiile pământului cu soarele (Purg., IV), «virtuțile», care, «informative», alcătuiesc corpul nostru omenesc, supt impulsul «primului motor»⁶, deosebitele ipostase ale «spiritului»⁷, *chestiuni* ca aceia dacă sufletele se întorc la stele, dacă poate fi o vinovăție de pe urma silei, dacă o făgăduință făcută lui Dumnezeu se poate înlocui prin alta⁸, dacă merită osândă cine n'are alt păcat decât că s'a născut în legea veche⁹, — și răspunsul e că sunt creștini mai departe de Hristos decât «Etiopianul»¹⁰. El vrea să știe ce

¹ Purgatoriul, XXIV. Cf. și *ibid.*, XXVI.

² Purgatoriul, XXVI.

³ Purgatoriul, XI. Cf. pentru rugăciunile lui Pier Pettinagno, *ibid.*, XIII.

⁴ Purgatoriul, XI.

⁵ Purgatoriul, II.

⁶ Purgatoriul, XXV.

⁷ *Vita Nuova*.

⁸ *Divina Commedia*, Paradisul, IV, V.

⁹ Paradisul, XIX.

¹⁰ Ma, vedi, molti gridan: Cristo, Cristo,
Che saranno in giudicio assai mèn prope
A lui, che tal che non conobbe Cristo,
E tai cristiani dannerà l'Etiopie (Paradisul, XIX).

este Incarnația¹. I se pare une ori chiar că liberul arbitriu are un preț și că pe pământ se pot lămuri lucrurile pământului pentru ca, totuși, să ceară, în ultima instanță, în folosul omenirii asigurarea unei legi și garanția unui rege².

Dar, la urmă, sufletul se smerește pentru a înțelege, căci ce pot prin ele însele dobitoacele pământului, mințile grosolane³; ce nebunie este să se creadă că rațunea noastră poate străbate «Calea infinită»⁴! El condamnă pe alhimiști, pe doritorii de a zbura, pe născocitorii de tot felul⁵. «Probe lisice și metafisice» nu se cer, iar silogismul e doar o cărjă pe care ni-a dat-o Providența⁶. Lumea nu se poate înțelege prin sine; văzută de sus, trebuie să zimbești de «josnicia ei», *il suo vil sembianze*⁷. Destul să știi că iubirea e marea lămuritoare, cum e și creatoarea cea mare; soarele însuși nu face decât să «îndemne la iubire»:

Lo bel pianeta che ad amor conforta⁸.

La Dumnezeu, „înaltul domn” — *il alto sire*⁹ —, e taina tuturor lucrurilor, și de pe buzele celui cu multe îndoieli și îndelungate rătăcirii se desface o poetică versiune a rugăciunii dominicale:

O padre nostro che n' cieli stai,
Non circoscritto, mà per più amore
Che ai primi effetti di lassù tu hai¹⁰...

Credința în ei e „substanța lucrurilor sperate și dovada, explicația celor ce nu apar”¹¹.

¹ Paradisul, VII.

² Purgatoriul, XVI.

³ O terreni animali, o menti grosse (Paradisul, XIX).

⁴ Matto è chi spera che la nostra ragione
Possa trascorrer la infinita via
Che tiene una sustanzia in tre persone.
(Purgatoriul, III.)

⁵ Infernul, XXIX.

⁶ Paradisul, XXIV.

⁷ Paradisul, XXII.

⁸ Purgatoriul, l. V. și *ibid.*, XVII-VIII.

⁹ Infernul, XXIX.

¹⁰ Purgatoriul, XI.

¹¹ Fede è sustanzia di cose sperate
Ed argomento delle non parventi,
E questo pare a me sua quiditate.

(Paradisul, XXIV.)

Pentru a o găsi el va fi dus spre cercuri tot mai înalte și mai curate, de o Lucie care-l introduce în Purgatoriu¹, de o Matilda, asemenea Proserpinei², care-l va scălda în apele Letei, până ce virtuțile morale, care au precedat aici pe Beatricea, ca «slugile» ei, îl ieau în primire:

Beatriceo 'ntoarce ochii sfinți
Spre credinciosul tău.
— Volgi, Beatrice, volgi gli occhi santi
Al tuo fedele³.

Visiuni ciudate apar lângă pomul cunoștinței binelui și al răului până ce în suprema strălucire ea, dorita, apare, înseninând și luminând totul.

Și tot această iubire, care „circumscrie“ pe Dumnezeu însuși, îi dă putere de a-i cânta lui, care, cu toată știința, câștigată, a „artistului“, în „arta“ sa, simția cum îi „tremură mâna“ când vrea să se apuce de lucru :

Similmente operando all' artista
Ch' hâ l'abito dell' arte e man che trema :
Però, se il caldo amor la chiara vista
Della prima virtù dispone e segna,
Tutta la perfezion quasi s'acquista⁴.

Cu aceasta ajungem însă la operele lui Dante.

2. Opera : partea împrumutată.

Cunoaștem pe Dante, fisicește și sulletește, așa cum se înfățișează într'o anume fasă a vieții lui: „tetragono“ în hotărârea lui de a sta împotriva oricăror oameni și oricăror lucruri, învierșunat, dacă nu și înveninat, de prigoniri, cu privirile lui străbătătoare căutând ascuțit în altă lume decât lumea aceasta.

Așa fiind, pare greu de admis că el a început altfel, că a avut, atunci când nu se gândia ce o să cadă asupra-i, supt ce povară grea o să-și ducă zilele și în ce izolare străină o să le mântuie, o altă gândire și o simțire alta, că în tinereța lui a putut fi

¹ Purgatoriul, IX.

² Purgatoriul, XXXI-II. Cf. și XVIII (pentru „opera di fede“) și Paradisul, XI, la început.

³ Purgatoriul, XXVIII.

⁴ Paradisul, XII.

același senin și aceeași lumină ca în cei d'întăiu ani din viața fiecăruia. De aici atâtea șovăieli și nesiguranțe în ce privește interpretarea sau chiar atribuirea unora din «operele minore» sau a cutării scrieri pe care cercetători mai noi au încercat s'o adauge la acestea.

Nu e mult de când un profesor frances, d. Ferdinand Castes, a găsit într'o bibliotecă din Montnellier, fără să se știe pe ce cale manuscriptul a putut pătrunde acolo, un poem al cărui scris era evident din veacul al XIII-lea și, care, supt titlul de *Fiorc*¹ (cf. *fioret!*), obișnuit pe acest timp ca să însemne culegeri într'ales, cuprinde nu mai puțin de două sute treizeci și două de sonete. S'a putut vedea lesne că ele nu fac decât să resume părțile cele mai însemnate, după judecata istețului prelucrător, din *Roman de la Rose* însuși, și editorul o spune în chiar titlul publicației sale. Același titlu dă, după manuscriptul unic, și numele poetului: Durante.

De aici s'a ivit fireasca idee că Dante însuși ar putea fi remaniatorul în italienește al unui poem care se vede bine, și din *Divina Commedia* chiar, a fi fost întrebuintat de dânsul. În adevăr Dante și Durante e același nume. Perfecțiunea formei, care se menține, într'un cadru așa de greu, cât durează o așa de întinsă operă, bunul stil eclectic, asemenea cu acela în care e scrisă «Comedia», e un alt argument, destul de puternic, căci se poate pune întrebarea cine, în lipsa lui Dante însuși, ar fi fost în stare să dea o lucrare de atâta merit. Se mai poate adăugi că, pe lângă mult bun simț în alegere, se întâlnesc și elemente originale, iar un sonet întreg, al treizeci și treilea, e datorit numai scriitorului italian. O samă de comparații și alusii se potrivesc cu ce se întâlnește, cum vom vedea, în marea operă a lui Dante: astfel deosebirea între Toscani și Lombarzi, pomenirea luptei de la Benevento, care preocupa așa de mult pe poetul ghelf, tendințele aristocratice care se relevă de la un capăt al sonetelor la cellalt².

Ce e greu însă — pe lângă faptul că în evul mediu dininu-

¹ *Il fiorc*, poème italien du XIII-e siècle, en CCXXXII sonnets imités du Roman de la Rose, par Durante, Paris 1881.

² Luigi Foscolo Benedetto, *o. c.* p. 103 și urm. Cf. în *Vita Nuova*, opoziția între „uomo cortese” (și „chului che è sire de la cortesia”) și „gente villana”.

tivele erau socotite ca deosebite de numele din care derivau, așa încât în aceiași familie un frate putea să poarte numele întreg, iar un altul forma diminutivală — e că mentalitatea și sentimentalitatea aceuia care, luând în mâni *Roman de la Rose*, a neglijat partea lui Guillaume de Lorris pentru a lucra mai mult asupra celei datorite lui Jean de Meung, se deosebește hotărît de acelea care disting pe Dante. Un spirit de negație — și față de Evanghelie —, un spirit de revoltă față de orice autoritate, unul de ironie și de agresiune chiar, nu se pot atribui ușor cântărețului adânc religios, respectuos de tradiție și fanatic de ordine al cercurilor lumii celelalte. Că s'a citat tonul războinic al *tenzonei* sale — netăgăduite — cu Forese Donati¹ nu e încă o dovadă deplină: una e să se încerce câte odată o notă și alta să se caute într'o literatură străină ce represintă mai energic — până la cinism — o direcție pentru a-i da, printr'o prelucrare personală, pecetea unei aprobări a conștiinței întregi.

Dacă se admite totuși că Dante e Durante și că *Il Fiore* a putut fi o pregătire pentru *Divina Commedia*, va trebui, cu toate manifestările originale, să se așeze întreagă lucrarea între elementele de împrumut ale operei lui Dante.

Nimeni nu i-a tăgăduit însă *bucățile lirice*, care sunt multe, și în toate formele pe care le elaborase până atunci, pe baza modelelor provențale și a cântecului popular, literatura italiană. O mare parte dintre dănsule nu apar însă deosebit ci amestecate cu un comentariu în prosă, care încearcă a li da alt sens, a le pune în legătură cu un mers de idei care era străin scriitorului în vremea când, potrivit — cum spune însuși — cu sentimentul său d'innăuntru, punea în scris aceste *mărturisiri*.

Cea mai mare parte din ele se găsește în *Vita Nuova*.

Nicio însemnare din partea lui Dante nu ne ajută să fixăm la ce dată a fost scris acest opuscul. Singur faptul însă că el încearcă a răpi orice sens adevărat, orice sinceritate sentimentală aplicată unei ființe vii, orice aplicare concretă acestor sonete arată că avem a face cu omul, acum înaintat în vîrstă, cărui-a-i face rău ca numele său, după ce va fi isprăvit un așa de mare lucru simbolic ca *Divina Commedia*, să fie legat de simple dovezi de dragoste.

¹ Zingarelli, *Le opere minori di Dante Alighieri*.

Pentru a-și „denatura“ întâia inspirație, el întrebuițează toate mijloacele științei și ale interpretației contemporane în unele cazuri ar reuși, bucățile fiind de împrumut, cu intervenția lui Amor, cu atmosfera de visune, cu subtilitățile și rafinările unei literaturi poetice care se născuse bătrână: în altele însă, ca în penultimul sonet, unde întreabă, pasionat, pe *pellegrini*, pe străinii cari străbat cetatea unde se plânge moartea Beatricei, de ce nu se lasă pătruși și ei de durerea tuturor, pe care ar împărtași-o de sigur, dacă ar ști cine a fost cea dispărută, realitatea e prea evidentă pentru ca să poată fi acoperită. Și aici însă ne găsim într'un domeniu în care ceia ce stăpânește este tradiția fondului și măiestria de tehnică îndătinată a formei.

Străin este, de altfel, — și în măsură cu mult mai mare — și tot ce adaugă comentatorul. Filosofia timpului, alambicată și zădarnică, vorbește când se fac deosebiriile scolastice între „spiritul vieții, care locuiește în cea mai sacră cameră a inimii mele“, între „spiritul animal, care locuiește în înalta cameră în care toate spiritele sensitive poartă percepțiile lor“, între «spiritele feței» și între «spiritul natural, care se sălășluiește în acea parte unde se duce hrana noastră¹». Tot acea filosofie contemporană e chemată să explice dacă Amore e „substanță inteligentă sau corporală“, și el răspunde astfel: „nu e prin sine, ca o substanță, ci e un accident în substanță“². Nu lipsesc greoaiele circumscrieri savante: «se întorsese cerul luminii»; cetim chiar la început, «aproape la același punct, ca la propria sa învârtire³»; iar, aiurea, tot pentru a precisa: «în acea vreme cerul înstelat se întorsese către partea Răsăritului, și cele douăsprezece părți, de un grad»⁴. Visiuni ca a lui Amore în nou de foc, purtând pe brațele lui o femeie desbrăcată, pe când inima lui arde, visuri, nu lipsesc,

¹ Lo spirito della vita, lo qual dimora ne la sacratissima camera del mio cuore... Lo spirito animale, lo qual dimora ne l'occulta camera ne le quale tutti li spiriti sensitivi portano le loro percezioni... Li spiriti del viso... Lo spirito naturale, lo quale dimora in quella parte ove si ministra 'l nutrimento nostro.

² Sustanția inteligentă, s. corporală? Non è per sè, sicome sustanția, ma è uno accidente di sustanția.

³ Era tornato lo cielo de la luce quasi a uno medesimo punto, quanto ala sua propria girazione.

⁴ Nel suo tempo lo cielo stellato era mosso verso la parte d'Oriente e le dodici parti l'uno d'un grado.

precum nici sfaturi cu privire la întrebuințarea limbii vulgare, ș. a.

Beatricea apare ca un simbol. I se zice așa, de mulți, «sfâpânei glorioase a minții poetului», pentru că «nu știu cum să-i zică altfel¹», dar oricine cește balada nunții, aceia în care se cântă «doamna ce are înțeles de iubire».

— Donna ch'avete intellecto d'amore —,

bucata de versuri despre moartea tatălui ei, aceia pentru vederea ei în moarte, pentru femeia de la f-reastă ce samănă cu dânsa, va înțelege ce fond real încearcă a subtilisa aceste abstracții. La urmă, poetul făgăduiește să nu mai atingă subiectul decât într'un chip — evident alegoric — vrednic de dânsul.

Asemenea în ce privește materialul întrebuințat — trei *canzoni* și paisprezece sonete — și în ce privește tendința de a-i da un sens filosofic — în *Vita Nuova* se spune că personificările se admit atunci când poți «lămuri prin prosă»² —, e *Convito*. Concluzia acestei lucrări s' deosebește de a celeilalte, decât care e deci mai veche, prin aceia că orice explicație se dă, fără vre-o încercare de misticism, înțelepciunii umane.

Două scrieri latine se pot considera ca prefata «Divinei Comedii» ineseși.

În «De vulgari eloquio», Dante arată în ce domeniu se poate întrebuința această „limbă vulgară“ și ce caracter trebuie să i se dea ca să înlocuiască măcar acolo limba latină, căreia-i poartă atâta firească admirație. Pentru a fi capabilă de a îmbrăca, nu ușoara inspirație lirică, ci o vastă operă, care pretinde a fi și o enciclopedie a cunoștințelor vremii și o desvăluire a simbolelor, ea se cade să poată, pe de o parte, vorbi tuturora, având cuvinte împrumutate și dintr'o parte și din alta, iar, pe de alta, i se cere o *înălțare* ca aceia care o poate face *illustis, aulica, curialis*³. Aici e o datorie a poetului, căci „țara toscă“ n'are, ca Franța, ca regatele spaniole măcar, un centru, acea „aula“, acea „curia“ a principelui, care să poată impune un stil prin autoritatea puterii politice.

¹ La gloriosa donna de la mia mente, la qual iu da molti chiamata Beatrice, li quali non sapeano che si chiamare.

² Con ragione la quale poi sia possibile adempire per prosa.

³ Dante era învinut, totuși, că scria pentru brutari și cizmari; (l'Ancona, *Poesia popolare italiana*, p. 39 nota 1.

Această putere politică e pentru Italieni a Imperiului, care, de fapt, își are sălașul în Germania, — ceea ce, cum vom vedea, lui Dante îi este indiferent, căci naționalitatea n'are pentru el același sens ca pentru noi și, în orice caz, el nu crede că se poate da un caracter național dominantelor noțiuni universale. Vom vedea că pentru a propaga această idee, care omului politic ce întrebuințează pe poetul din el i se pare mântuitoare, a fost scrisă „Divina Commedia“. Am crede că scrierea „de Monarchie“ a precedat marea operă poetică¹.

În aceasta chiar atâtea sunt de împrumut: cadrul însuși, viașnea, asemenea cu aceea a lui Brunetto Latini în „*si va diversa*“, unde se infundă, după ce «a pierdut drumul mare (*perdi il gran camino*), buna cărare îngustă (*sentire stretto*), pădurea întunecoasă — a rătăcirilor minții și faptei sale —, la «mijlocul vieții», adică al vieții *umane*, nu al vieții *propriei*. Apariția fiarelor, «lonza» (pantera?), leul, lupoica, împotriva căreia apare un *voltro*, un câne de vânat, care se spune a fi Can della Scala, oaspetele lui Dante și dușmanul Bisericii, al lupoicei, intervenția miraculoasă a celei care nu se vede, Beatricea mistică. Buna călăuzire a lui Virgil, aici urmașul lui Merlin celticul, în calitate de făcător de minuni², și concursul, pentru îndreptarea prin alte locuri, al lui Stașin, al lui Caton din Utica; străbaterea încoadă a tuturor cercurilor lumii de jos și lumii de sus.

Așa ceva se obișnuia de mult. Literatura Islandei are de atâtea ori asemenea subiecte: Viașnea Sf. Pavel, navigația Sfântului Brandan, Purgatoriul Sfântului Patrick, Viașnea din Tundal și a Sfântului Alberic³, iar în literatura franceză ar fi putut să adune ceva din „căile“ Iadului și Raiului, din «curtea» celui de-al doilea și «chinurile» celui d'întăiu, după scrierile lui Raoul de Houdenc, Adam de Ros, Baudouin de Condé și alții⁴. Teatrul

¹ Cf. Pietro Preda, *L'idea religiosa e civile di Dante*, Milan 1889.

² V. și în *Roman des Sept Sages de Rome* (ed. Gaston Paris Paris 1896), caracterizarea poetului latin: „Jadis à Rome eust un des plus sages hommes du monde, nommé Virgile, qui fist de merveilluses besongnes, comme clers racontent. E special în „art d'ingromance“. — O lucrare specială i-a fost consacrată lui „Virgil în evul mediu“, de Comparetti.

³ Hauvette, *Histoire de la littérature italienne*, p. 94.

⁴ Leclerc, *o. c.*, I, pp. 68-9.

alipit la biserici înfățișa pe scândurile sale, în planuri deosebite, pentru răsplătirea celor buni și pedeapsa celor răi, Paradisul și Infernul, care puteau fi deci puse de o parte, fără nicio legătură cu acțiuni desfășurându-se pe pământ. La Florența — ca în 1305, când se rupse podul Carrega de mulțimea îmbulzită a spectatorilor, — se dădeau chiar privesți populare cu spectacole de lăd.

Pictura, care, de la dibuirile lui Cimabue, trecuse la siguranța armonioasă a lui Giotto, ca în acea Capella degli Scrovegni, a familiei padovane în care Dante și-ar fi găsit una din târziile sale iubiri, înfățișa, după moda străveche bizantină, pe pereții lăcașurilor de închinare scene de chinuri și de «fericiri» cu care noi ne-am deprins în bisericile noastre. Schimele groaznice, torturile neînchipuite pe care poezia «Divinei Comedii» ne face să le vedem în opera lui își aveau elementele fundamentale în aceste reprezentații naive.

Alegoriile, interpretările veniau de pretutindeni, din toată atmosfera morală și intelectuală a timpului. Face să se cante neconținut, cu toate rafinările minții, sensul lor? Credem că nu. Căci ceia ce interesează într'o operă literară nu sunt astfel de «taine» care nu se explică de la sine și n'au deci nicio valoare alta decât una personală, oarecum pierdută odată cu scriitorul, ei tot ceia ce trăiește în ea și numai prin ea, ceia ce vorbește real despre realitate.

Această parte, prin care trăiește *Divina Commedia* până astăzi, să încercăm a o descărca și desluși.

3. Partea originală a „Divinei Comedii”.

„Divina Commedia” — sau „Commedia” cum a intitulat-o autorul ei¹ —, adausul fiind datorit admirației urmașilor mai mult decât caracterului «divin» al lucrurilor înfățișate în ea — spune, pare că, în titlul ei chiar că va trata despre lucruri obișnuite, cunoscute oricui, la îndemâna poporului. E astfel, în limba ei vulgară, în cuvintele ei culese pretutindeni din gura chiar a poporului, în amestecul tuturor lucrurilor care puteau interesa pe orice om din mulțime, o „comedie”, care nu poate pretinde la titlul de «tragedie», dat operei latine, de un stil „înalt”, de o semnificație superioară, a lui Virgil. Aceasta fără a mai spune

¹ V. Infernul, XXI: La mia commedia cantar non cura; Cf. și *ibid.*, XVI.

că privescile din cealaltă lume erau legate cu drama, așa cum ieșise din biserici pentru a trăi, o bucată de vreme, în stricta lor vecinătate, și nu cu narațiunea. De oare ce, cu toată desfacerea dialogurilor, pentru a le face independente, poemul enciclopedic și satiric al Franciei secolului al XIII-lea, *Roman de la Rose*, în partea cea întinsă datorită lui Jean de Meung, e o povestire, fie ea și redusă la liniile cele mai simple, autorul o poate intitula *roman*, și publicul o poate recunoaște ca atare, pe când dincoace, în marea enciclopedie definitivă a evului mediu italian, de și dialogurile fac corp cu expunerea, de fapt e o *înfrățire*, o *presintare* a lucrurilor, fiecare din cânturi, intitulate, bisericeste, *cantica*¹, fiind, de fapt, o *scenă*.

Pentru a da viață formelor nouă, dar care nu puteau să se menție prin ele înseși, am văzut că poetul avea la dispoziție perfectă cunoaștere a unei întinse *realități geografice*, cunoscând toată Italia și trecând chiar dincolo de marginile ei. O tot așa de bogată *realitate istorică* se adauge la acest element înviator.

De fapt, Dante, *ca om politic*, nu ca simplu cetitor de cronici și „istorii“, cunoștea tot ce s'a petrecut în Italia contemporană, având adesea legături cu oamenii chiar prin cari lucrurile s'au săvârșit și putând da astfel o *impresie personală*, care, pentru un spirit așa de puternic, trebuia să fie deosebit de adâncă. Dar omul politic, care a devenit poet și din pasiune politică, vede și până departe în *trecut*. Pe când caută acolo originea relelor din vremea sa și izvorul îndreptărilor, el își arată și stăpânirea desăvârșită a *întregului capital de amintiri al poporului său*.

Va fi vorba, deci, de bătrânii Împărați, de la August, Constantin și Iustinian, de întemeietorii Bisericii, de începătorii puterii regale franceze, pentru ca, în vremuri mai apropiate sau în zilele lui chiar, poetul să înfrățeze baroni din castele, „tirani“ din orase, burghesi din rândurile întâiu ale negoțului și industriei, clerici de toate treptele. Alături vor sta împărații cei noi regii aceluia timp, Papii contemporani, și personalități, cu sau fără valoare actuală pentru noi : Caccianimico lângă Alessio Interminiei, Giacomo di Sant' Andrea lângă Guido Bonatti, Gomito din Sardinia lângă Buiamonte și Scroveguiti din Padova, în le-

¹ V. Purgatoriul, XXXIII: «cantica seconda».

gătură cu cari se pomeneste o târzie idilă a lui Dante, Farinata degli Uberti lângă cancelariul lui Frederic al II-lea, Pier delle Vigne¹, Rimer da Corneto lângă Obizzo de Este, Guido Guerra, „nepotul bunei Gualdrade“, și Iacopo Rusticucci². Apoi Ugolino della Gherardesca, acela care și-a mâncat — după singura legendă — odraslele în „Turnul Foamei“ — zguduitor și celebru episod! — lângă cumplitul „tiran“ Ezzelino da Romano³ și sora lui, Cunizza, poetul provençal Folchetto din Marsilia, Genovez de origine, lângă contemporanul Frà Dolcino, Franciscanul care, pentru tainice scopuri de cine știe ce „frățescă“ obște creștină, va strânge, contra oricării autorități, o oaste de 4.000 de „săraci“⁴.

Prin ce vor fi legate sau împărțite, clasificate, grupate, prinse în aceiași acțiune toate aceste personaje, disparate supt toate raporturile?

În zădar s'a încercat de romanticii italieni ai veacului al XIX-lea, doritori în silințele lor de a realiza unitatea națională, să se găsească într'insul un strămoș, entusiast pentru Italia ce trebuia să fie precum a fost. Pentru el, e adevărat, *amintirea rămâne, se menține tradiția*. Italia inseamnă la dânsul, în Toscana lui și părțile vecine, Umbria, Romagna, Exarhatul, dar în deosebire de Lombardia străină, un pământ latin, cu drepturi și privilegii de nobleță de la vechea Romă. Se va afirma o *Italia geografică* („*lo dosso d'Italia*“⁵), o *Italia de suferință prezentă, de păcate ale momentului*, care, acestea, se răsbună — *terra prava italiana*⁶. Va înfățișa „pământurile Italiei pline de tirani“, în care „un Marcel devine orice bătăran, care, în fruntea partidului său, ajunge“;

Che le terre d'Italia tutte piene
 Son di tiranni, ed un Marcel diventa
 Ogni villan che parteggiando viene⁷.

Va plânge „Italia servă, sălaș de durere, corabie fără cârmaciu, pe vijelia cea mare, nu stăpână de țeri, ci bordel“, în care „nu

¹ Infernul, XIII.

² Infernul, XVI.

³ Infernul, XII; Paradisul, IX.

⁴ Infernul, XXV.I.

⁵ Purgatoriul, XXX.

⁶ Paradisul, IX.

⁷ Purgatoriul, VI.

stau ai tăi cei vii fără războiu și unul pe altul roade, din cei pe cari-un zid și-un șanț îi strânge“:

Ahi, serva Italia, di dolore ostello,
Nave senza nocchiere in gran tempesta,
Non donna di provincie, ma bordello,
Ed ora in te non stanno senza guerra
Li vivi tuoi, e l'un l'altro rode
Di quei che un muro ed una fossa serra¹.

Dar atât.

Încolo, el pune de-o parte pe Lombarzi — așa cum îi numise Francesii: *francescamente*² —, „suflete lombarde (*anime lombarde*), ca a lui Sordello trubadurul³, graiul lombard (*parlar lombardo*). În ce-l privește e Toscan, adecă „Latin“; el vorbește „graiul toscan“ (*parola toska*), ceia ce e tot una ca un „preciso latin“⁴; pământul lui e „pământ latin“, „dulce pământ latin (*dolce terra latina*)“⁵; „acesta e Lombard, vorbește-i tu“, va spune Virgiliu⁶; cutare e „Latin și născut dintr'un mare Toscan“⁷. În chip general, „Latin“ e cine trăiește în această „Italia peregrina“ a zilelor sale⁸.

Această Italic e sfâșiată de luptele dintre Ghelfi și Ghibelini. Dar sufletul „Ghelfului Alb“ de odinioară, unit apoi cu politica „imperială“ a Ghibelinilor pentru a pedepsi pe „Ghelfii Negri“, biruitori acasă, s'a despărțit de solidaritatea partidului, în care el, izolatul, nu mai vede decât oameni vrednici de despreț⁹.

„Toscane latină“ îi va apărea deci, nu în liniile largi ale unei acțiuni de partid cuprinzând toată viața italiană, ci numai în acele cetăți în care, cu luptele lor d'inlăuntru, dintre „cittadini“ in-

¹ *Ibid.*

² Purgatoriul, VI.

³ Infernul, XXVII; v. și XXII.

⁴ Paradisul, XVII.

⁵ Infernul, XXI, XXIII, XXVII, XXVIII, XXIX, XXXII-III. „Terra di Toscana“, Purgatoriul XIII.

⁶ *Ibid.* Sordello-i spune lui Virgiliu „glorie a Latinilor, prin care s'a arătat ce poate limba noastră“ („gloria de' Latin, disse, per cui: „mostrò ciò che pote la lingua nostra“); v. Purgatoriul, VII.

⁷ Latino e nato d'un gran Tosco; Purgatoriul, XI.

⁸ Purgatoriul, XIII. încă Cino de Pistoia, la 1306, regreta „superba Romă“, cu legile și înțelepții ei, a cărui „glorie bătrână a murit“.

⁹ Paradisul, XVII.

siși, ea se împarte. Și, obișnuit, osânda nu se îndreaptă contra tuturor, dintr'un punct de vedere general, ci ea atinge pe rând o cetate după altă cetate.

Niciun alt fel de oameni, nici chiar Francesii, nu i se par lui Dante mai plini de zădărnicie decât locuitorii Sienei vecine¹. Pistoia ar trebui să se prefacă însăși în cenușă. Să se „incinereze“, de „să nu-i mai rămâie ființa“²! Pisa, mândra, bogata Pisă, aceia de la care în vremea cruciatelor a pornit prosperitatea Toscanei întregi, e „batjocura neamurilor din țara mândră în care și răsună, și, de oare ce vecinii sunt zăbavnici în a o pedepsi, miște-se Capraia și Gorgonă“ — înălțimile din preajmă —, „și facă zăgaz Arnului la gură“³. Mai departe, Genova e un sălaș de „oameni schimbători“ în moravuri și plini de tot cusurul, vrednici să piară din lume⁴.

Și iată-ne la Florența lui, de care toate blăstămurile aruncate împotriva ei nu-l vor putea despărți.

Odată — știe el bine, — „popor drept și sănătos“ (*di Firenze un popol giusto e sano*⁵), într'o „nobilă patrie“ ca Toscana⁶ Cacciaguida, strămoșul, i-o înfățișează așa precum a fost pe vremuri „țarul oilor Sfântului Ioan“ (*ovil di San Giovanni*) ocrotitorul, „curată până la ultimul meșter“ (*pura nell'ultimo artista*), înainte de a se fi coborât în ea „putoarea țeranilor din Agu-

¹ Or lù giammai

Gente sì vana come la sanese?

Certo non la francese sì d'assai.

(Infernul, XXIX. Cf. și Purgatoriul XIX.)

² Ah Pistoia Pistoia, chè non stanzi

D'incinerarti, sì che più non duri!

(Infernul, XXV.)

³ Ah Pisa, vituperio delle genti

Dil bel paese là dove il sì suona.

Poichè i vicini a te punir son lenti,

Muovasi la Capraia e la Gorgona

Et faccian siepe ad Arno in su la foce.

(Infernul, XXXIII.)

⁴ Ahi Genovesi, nomini diversi,

D'ogni-costumo e pien' d'ogni menzogna,

Perche non siete voi del mondo sparsi?

(Infernul XXXIII.)

⁵ Paradisul, XXXI.

⁶ Infernul, X.

gliano și din Signa"¹, — adaugă spiritul conservator care crede că „totdeauna amestecul persoanelor a fost început de rău orașelor“². Sobrietatea și pudoarea deosebiau pe vechii burghesi: nu se vedeau în portul femeilor „lanțușele“ (*catenella*), „cununite“ (*corona*) cingători deșănțate, temeii cu închinători după ele, — *donne cortigiate* —, cu „fața văpsită“ (*il viso dipinto*) și „pielea descoperită“ (*pelle scoperta*), goale mai rău ca „barbarele“ și Saracinele, ci femeile de pe acea vreme stăteau acasă, la fus și la furcă³:

È le sue donne al fuso ed al pannocchia,
vorbind doar de Troia și Roma, de Miesole și ducând viață așezată, — *riposata*. Zestri mari nu se căutau, dar „nu erau case lipsite de familie“:

Non avea case di famiglia vote.

Nu stăteau Sardanapolii închiși în casă; palatele nu se luau la întrecere cu ale Romei. Dacă erau și atunci de acela cari mergeau „după pungă“, crinul din stemă nu fusese încă pătat de sânge⁴.

Acuma? „Din zi în zi mai mult se dejghioacă de bine și spre tristă risipă pare aplecată cetatea“⁵. Dreptatea e numai pe vârful buzelor, invidia n'o mai cuprinde sacul; treimea: trufia, invidia și avariția, nesăturată cu „cât aur e supt lună“,

— Tutto l'oro che è sotto la luna⁶,

„stăpânește toate. Legile țin „din Ottobre în Novembre“, de azi până mâine:

...Che faci tanto sottili

Provvedimenti, che a mezzo novembre

Non giunge quel che d'ottobre fili⁷ —.

¹ Ma puzzo del villan d'Aguglion. di quel da Signa.

² Sempre la confusione delle persone

Principio fu del mal della cittade.

(Paradisul, XVI.)

³ Purgatoriul, XXIII.

⁴ Paradisul, XV, XVI.

⁵ Di giorno in giorno più di ben si spolpa

Ed a trista ruina par disposto (il lugo).

(Purgatoriul XXIV.)

⁶ Infernul, V. Cf., pentru „turbare“ și stricăciune, Purgatoriul. XI.

⁷ Purgatoriul, VI.

„Legă, han, dregătorie“ sunt vesnic pe o schimbare, și orașul e ca „un bolnav ce nu-și poate afla odihnă pe saltea, ci strămtându-se își înșeală durerea“¹.

„Cei noi“ și „câștigurile răpezi“ sunt pricina „mândriei“ și a „lipsei de măsură“:

La gente nuova e i subiti guadagni.

Orgoglio e dismisura han generato².

Odată orasul vestia Evangelia și pe „Părinții cei mari ai Bisericii“, adauge Dante, venind la politica pe care a preferat-o Florența și a cărei biruință l-a izgonit pe dânsul de acasă; acumă el studiază *decretalele*, sprijinul de drept al Bisericii romane³.

„Bucură-te, Florență“, strigă el, „pentru că așa de mare ești, că pe uscat și pe Mare-ți bați aripile, și în ladul însuși ți se întinde faima“⁴.

Căutând vinovățiile, Dante se ridică mai sus decât zidurile de cetate care au ajuns să închidă atâta lux și atâta decadență — după socotința lui — și — de sigur — atâta patimă setoasă de încăierare și de răsbunări.

Biserica, aceia care poate moralisa și idealisa, dar care mai ales poate ajuta silințele către acea unitate religioasă și politică prin care singură totul se poate salva, dar abdicând ea însăși de la un rol pe care nu-l poate juca decât alături cu străinul cuceritor și domnitor ca străin, formează obiectul celor d'întăiu și mai vehemente atacuri ale patriotului, care și prin această mare ură învie opera sa.

Atacul atinge călugăria *cea veche* fără deosebire, ea care se umflă în glugă și predică altceva decât în vremurile bune și curate. Cu minciunile pe care le spune, <Ingrasă porcul Sfântului Antoniu> și, spune poetul, insistând asupra uneia din rarile

¹ Vedrai te simigliante a quello inferno
Che non può trovar posa in sulla piuma;
Ma con dar volta suo dolore scherma.

(Purgatoriul, VI.)

² Infernul, XVI.

³ Paradisiul, IX.

⁴ Godi, Firenze, poichè se'si grande
Che per mare e per terra batti l'ali
E per l'Inferno il tuo nome si spaude.

(Infernul, XXVI.)

icoane triviale din opera lui, «încă pe alții, cari sunt mai rău și decât porcii»:

Ed altri ancor che son peggio che porci¹.

Urmașii Sfântului Benedict și-au lăsat grija cărturăriei: «zidurile ce erau odată mănăstire s'au făcut spelunci și glugile sunt saci plini de făină rea»:

Le mura che soleano esser badia
Fatte sono spelonche, e le cocolle
Sacco son pieno di farina ria².

Vom vedea însă că din acuzație sunt scoși călugării cei noi, ai Sfântului Dominic și ai Sfântului Francisc³, și vom lămuri de ce se întâmplă aceasta.

Papa, ca adversar al Împăratului, ca piedecă la restabilirea ordinii supt scutul Împărăției, și nu ca șef al unui așezământ corupt prin opera timpurilor și de a cărui decadentă, să vrea ori să nu vrea, se împărtășeste și el, e lovit fără cruțare, la fiecare moment, în cuvinte ca nentru acel timp, în care se părea că se pregătește o strășnică mișcare de răsturnare a tuturor autorităților -- și evul mediu se răzima numai pe autorități --, mișcare în calea căreia a răsărit, pentru a-i îngusta biruința, monarhia absolută.

Sfântul Părinte al sufletelor nevinovate e un usurpator care a făcut din „cimitirul“ sacru al lui Petru «cloaca sângelui și a putorii». Nu pentru „câștig de aur“ (*acquisto d'oro*), s'a întemeiat însă Biserica, și nu pentru aceia atâția dintre cei d'întăiu păstori ai ei au suferit mucenicia! Nu se poate împărți lumea în două, și cheile Apostolului n'au rost să steie pe steag, ca semn de luptă contra creștinilor: chipul turnat în plumb al ucenicului întemeietor nu se potrivește pe „privilegiile vândute și mincinoase“: Lupii au luat locul ciobanului acestei turme⁴.

Acesta e „marele poet ‘pe care să-l iea răul“ — *a cui mal prenda*⁵ —, „principele noilor Farisei, care nu se luptă cu Saracinii

¹ Paradisul, XXIX.

² Paradisul, XXII.

³ V. și Infernul, XXVII, pentru iubirea arătată lui Francisc.

⁴ Paradisul, XXVI.

⁵ Infernul, XXVII.

sau Evreii și căruia puțin îi pasă de Locurile Sfinte :¹ „Nu merg gândurile lor (ale Papei și cardinalilor) la Nazaret, acolo unde Gavriil își întinse aripile, ci Vaticanul și celelalte părți alese din Roma ce au fost cimitir oștirii pe care Petru a urmat-o, loc slobod au fost adulterului“:

- Non vanno i lor pensieri a Nazzaretto,
Là dove Gabriello aperse l'ali,
Ma Vaticano e l'altre parti elette
Di Roma, che son state cimitero
Alla milizia che Pietro seguitte,
Posto libero fien dell' adultero ².

Și acuma vine seria întreagă a Papilor contemporani, fiecare cu osânda viciului său: Adrian al V-lea († 1276) între avari ³, Martin al IV-lea († 1285) între mîncăi ⁴, Bonifaciu al VIII-lea, care a suferit marea, suprema insultă, cu oțet și fiere, de la Anagni, pentru că a făcut, față de Imperiu, „marea abdicare“, *il gran rifiuto* ⁵.

Dar mai ales dușmanul cel mare, pentru că a înșelat pe ultimul Împărat care ar fi putut mîntui Italia, e șeful năvălitorilor străini ai Bisericii, cari acum nu stau măcar — pentru papalitate însă, în sensul ei medieval, aceasta nu era o nevoie — pe pămîntul Italiei, ci lângă vechile Scaune franceze, pe petecul de țară francesă dat de regele Franciei, — *Caorsini e Guaschi*, cei din Cahors și Gasconii. Clement al VI-lea, *il Guasco*, e și mai rău ca Bonifaciu, «și, dacă n'ar fi că mă oprește încă reverența cheilor supreme, aș fosti cuvinte încă mai grele» ⁶.

„Odată se obișnuia războiu cu spada, ci acum se face luând, când ici, când colo, pânea pe care bunul tată nimănui n'o oprește;

¹ *Ibid.*, apoi Paradisul, IX: „La Terra Santa che poco tocca al Papa la memoria“.

² Paradisul, IX.

³ Paradisul, XIX.

⁴ Purgatoriul, XXIV.

⁵ Purgatoriul, XX. Cf. și Infernul, XIX:
Sei tu già costì ritto Bonifazio?

⁶ E, se non fosse che ancor lo mi vieta
La riverenza delle somme chiavi,
L'userei parole ancor più grave.

(Infernul, XIX.)

ci tu care numai ca să ștergi, scrii, crezi că Petru și Pavel cei numiți pentru via ce-o strici tu, încă sunt vii? „Idolatri cari, «făcându-și zei de aur și argint, se osebesc de ceilalți numai pentru că, în loc de un zeu, și-au făcut sute».

Sprijinitori ai acestei Biserici în lupta contra idealului politic pe care Dante-l predică în *Divina Commedia* și-l sprijină pe argumente în *De Monarchia* sunt regii Franței, „buruiana cea rea care năpădește creștinătatea întreagă“ — „la mala pianta che la terra christiana tutta aduggia“, cum s'a văzut, într'o expansiune a cărei manie istorică n'o vede poetul florentin și ale cărei urmări, folositoare omenirii îi sunt ascunse, la Douai, la Gand, la Lille, la Bruges, în «marea zestre proventală», în Poitou, Normandia, Gasconia, câștigate „cu sila și cu minciună“, în Italia năpădită de Carol de Anjou și de Carol de Valois și unde veninul frances ar fi răpit și viața lui Toma de Aquino, într'un cuvânt pe unde au străbătut vre-un Filip ori vre-un Ludovic, *i Filippi e i Luigi*, toți urmași — după romanul frances mai nou *Hue Capet*³ — ai măcelarului din Paris (*figliuoli d'un beccaio di Parigi*), care, după o legendă mai răspândită, ar fi Hugo Capet, începătorul lacomei dinastii⁴.

Luaiți unul câte unul membrii Casei de Franța: iată Filip-cel-Frumos falsificator de monedă⁵; iată acel Carol de Anjou, înaintea căruia, la Tagliacozzo, a fost fricos orice Apulian, — *dove fu bugiardo ciascun Pugliese* —⁶; iată al doilea Carol, Șchiopul (*il*

¹ Già si solea con la spada far guerra,
Ma or si fa togliendo or qui or quivi
Lo pan che il pio padre a nessun serra:
Ma tu che sol per cancellare scrivi
Pensi che Pietro e Paolo, che moriro
Per la vigna che guasti, ancor son vivi.

² Fatto n'avete Dio d'oro, d'argento,
E che altro è da noi all' idolatre
Senon ch' egli uno e voi n'avete cento?

(Infernul, XIX.)

³ V. în această privință Leclerc. *o. c.*, II, pp. 25-6.

⁴ Purgatoriul, XX. În Galii lui Brennus atacând Capitolul el vede „Francechi“ (*Convito*). Ar fi și o ironie față de «casele științe», *sacrate ossa* (Purgatoriul, XX) ale Sfântului Ludovic. V. și Victor Leclerc, *Hist. littéraire de la France au quatorzième siècle*, II, Paris 1865, pp. 67-8.

⁵ Paradisul, XIX.

⁶ Infernul, XXVIII. Cf. Purgatoriul, V.

Ciotto), cu o singură însușire, dărnicia, acela care, prins, și-a vândut fata pentru a se răscumpăra și contra căruia — cu câtă bucurie o spune Dante! — s'a ridicat mulțimea din Sicilia, în strigătele de „Piară, piară“ (*Mora, mora*), ucigând pre toți Francesii lui ¹, — din nenorocire însă pentru ca să vie numai, în moștenirea bunului Normand Gulielm și a Hohenstaufenilor, fii bunului Aragonese Petru și ai fiicei lui Manfred ², „lacomul“ Fadrique. Frederic cel nou, și toată „avara sărăcie a Cataloniei“ (*avara povertà di Catalogna*) ³. Iertare capătă doar desțeratul Carol Martel, care domnește departe, „în țara udată de Dunăre, după ce părăsește malurile nemțești“, în Ungaria ⁴.

Ce se poate opune acestei papalități care și-a părăsit chemarea, acestor străini cari vin în Italia pentru singure scopurile lor?

La o ridicare a Italiei prin ea însăși nici nu se gândește Dante: tirania ca și „regimul liber“ (*stato franco*) nu-i par mijloace de a organiza și duce la luptă neamul ⁵. Niște usurpatori toți acești regi, despre cari spune, într'un limbagiu ca al lui Jean de Meung — persoana cui vorbește e indiferentă, căci la dânsul ideile nu se luptă, și ce se rosteste e totdeauna ideia lui proprie —, că vor cădea cândva ca porcii ⁶.

Autoritate „regală“ legitimă e una singură: a moștenitorilor Împărăției romane.

Doar Hristos însuși a fost, în petrecerea lui pe pământ, un „cetățean al Romei“, un Roman :

...quella Roma onde Cristo è Romano ⁷.

Păcat că marele Constantin, ca să facă loc Papei, pe care l-a

¹ Paradisul, XIX.

² Purgatoriul, VII.

³ Purgatoriul, XIX :

Vedrassi l'avarizia e la viltate

Di quel che guarda l'isola del foco.

Paradisul, VIII, pentru Catalani. Pentru Gulielm, Paradisul, XX, și pentru „la gran Gostanza“, Paradisul, III.

⁴ Paradisul, VIII.

⁵ Infernul, XXVII.

⁶ Infernul, VIII : Quanti si tengon or lassù gran regi

Che quì staranno come porci in brago,

Di sè lasciando orribili dispregi.

⁷ Purgatoriul, XXXII.

înzestrat printr'o donațiune fatală, a părăsit Scaunul cel vechiu, italian, al stăpânirii pentru a „se face Grec”¹.

Cesarul s'a întors numai prin „munca grea” — *l'alto lavoro* — a lui Iustinian și a lui Belisariu, generalul său recuceritor al Italiei, — dar pentru cât de scurtă vreme²! Apoi, contra „mușcătorului dinte longobard”, Carol-cel-Mare „luă Biserica supt aripile sale și o ajută biruind”:

E, quando il dente longobardo morse
La santa Chiesa, sotto alle sue ali
Carolo Magno, vincendo, la soccorse³.

Abia Barbă-Roșie „cel bun”, *il buon Barbarossa*, va fi pomenit — peste Ottoni —, dintre aceia cari s'au înfățișat *nu pentru ambiție*, ci *din datorია lor*, pentru a-și reclama cuvenita moștenire. I se cuvine Milanului, care s'a opus, să-l pomenească acum cu durere⁴! Cu simpatie se oprește poetul asupra figurii celui de-al doilea Frederic, așa de Italian, care, înaintea „certei” (*briga*) cu Biserica, făcea să stăpânească „în țara pe care Adigele și Padul o udă, vitejie și cultură morală” (*cortesia*)⁵. Cu o a-dâncă iubire și cu o compătimire duioasă e înfățișat, gândindu-se la „frumoasa lui fată” din Aragon, moștenitoare de drept a celor Două Sicilii. Manfred: „blond era și frumos și de plăcută înfățișare, de și una din pleoape sabia i-o tălase”; „acum îi scaldă oasele ploaia și vântul le mișcă”:

Biondo era e bello e di gentile aspetto,
Ma l'un de' cigli un colpo avea diviso:
Or le bagna (la ossa) le pioggia e move il vento⁶.

¹ Sotto buona intenzione che fè mal frutto,
Per cedere al pastor si fece Greco.

(Paradisul, XX.)

Cf. și Infernul, XIX.

² Paradisul, VI.

³ *Ibid.*

⁴ Di cui dolente amor Melan ragiona (Purgatoriul, XVIII).

⁵ In sul paese ch' Adige e Pò riga

Solea valore e cortesìa trovarsi

Prima che Federico avcesse briga (Purgatoriul, XVI).

Cf. Infernul, XXIII.

⁶ Purgatoriul III. — Brunetto Latini acuză pe Manfred că a fost un simplu usurpator în regatul său.

„Zădarnic s'a așteptat, după așezarea altei dinastii în Germania, ca Rudolf sau fiul său, „Neamțul Albert“, să vie în Italia, spre „a-i lecui rănille din care a murit“¹. Au preferat să prade Boemia regelui Ottocar și a fulnii său Venceslav², din „lăcomie“ blăstămată-părăsind „grădina Imperiului“ (*il giardin dell' Imperio sta deserto*). De ce n'au venit să vadă pustiul, lupta între cetăți și între familii: „Italia văduvă, care plânge singură și, zi și noapte, strigă: „Cesare al meu, de ce nu-mi stai alături“?

Vieni a veder la tua Roma che piagne

Vedova sola, e di e notte chiama:

Cesare mio, perché non m'accompagni³?

O speranță a rămas, a lui Henric al VII-lea de Luxemburg, Franconul de la Rin, „l'alto Arrigo“, care e chemat să „ridice în picioare Italia“, a *drizzare Italia*⁴. Am spus cum s'a isprăvit în ridicul aventura lui de la Florența, căreia prea puțin numai el i-a supraviețuit.

Împreună cu elementul vital pe care-l dă frământarea în poemul care trebuia să fie mai mult o erudită și simbolică enciclopedie a întregii vieți contemporane și a tuturor amintirilor istorice, cu puterea unei convingeri absolute și unei pasiuni care nu cruță nimic, un altul se adaugă dătător de energie. Anume *acela care coboară aici toată natura, însullându-i suflet din sulletul poezului, unind-o cu tot ce este omenește prin magia unei făcătoare de minuni iubiri*.

Aici franciscanismul, înviator a toate, e acela căruia trebuia să i se atribuie meritul.

Pe alocurea s'ar părea că vechiul spirit al subtilităților perifrastice va împiedeca această necurmată atingere vivificatoare cu tot ce poate da realitatea. Îl vedem, ca pe oricare din contemporanii lui, ca pe el însuși în operele prosaice ori în cântecele de tinerețe, circumscriind noțiunea lacrimilor cu căutata expresie: „acele ape pe care jos pe obraji le face a curge durerea“⁵; anume însemnări cronologice sunt, ca în *Vita Nuova*,

¹ Purgatoriul VII: Sanar le piaghe ch' hanno Italia morta.

² Paradisul, XIX; Purgatoriul, VII.

³ Di cui dolente amor Melan ragiona (Purgatoriul XVIII)

⁴ Paradisul, XXX, Cf. Paradisul, VII.

⁵ Quelle acque.

Giù per le gotte che il dolor distilla (Purgatoriul, XV).

definite prin mișcările corpurilor cerești¹. Voite sau ba, întâlnim repetiții displăcute, ca faimoasa

Io credo ch'ei credette ch'io credesse².

Cu un esces de naivitate ca în *Fioretti* auzim sunând *tin, tin*, «dulcea notă» a clopotului³. În cutare loc se vorbește de linia pe care o formează în figura omului ochii și nasul. Mântuitorul apare ca „egumenul“ „mănăstirii“ cerești, Raiul însuși:

Il chiostro

Nel quale è Cristo abbate del collegio⁴.

Descripțiile, în decosebire de cele pe care le iubiau contemporanii, sunt scurte. Odată numai, la o scenă de luptă, vedem pe cavalerii cari se desfac pentru asalt, în sunet de trâmbițe, clopote, tobe:

Vidi già cavalier muover campo
E cominciare stormo e far lor mostra
E talvolta partir per loro scampo;
Corridor vidi per la terra vostra,
O Aretini, e vidi gir gualdane,
Fornir torneamenti e correr giostra,
Quando con trombe e quando con campane,
Con taraburi e con cenni di castella
E con cose vestrali e con istrane⁵.

În fiecare clipă însă apare intuiția fulgerătoare a realității sau interpretarea ei morală, acelea care fac ca versuri din Dante să fie expresia firească a sufletului omenesc, după mai bine de șase veacuri.

Că rostire mai potrivită se poate găsi pentru liniștea sigură de sine care asteaptă decât a «leului care se așează»:

A guisà di leon quando si posa⁶ ?

Ce *modern* sună această asămănare a „sunetului de departe al trâmbiței“ cu „plânsetul zilei care moare“:

¹ Infernul, X.

² Infernul, XII.

³ T n, tin sonando con sì dolce nota : Paradisul X.

⁴ Purgatoriul, XXVI.

⁵ Infernul, XXII.

⁶ Purgatoriul, VI.

Se ode squilla di lontano
Che paia il giorno pianger che si mora¹?

Și «supt luna nouă» apar tot așa de tăcuți cei cari n'au nevoie a-și vorbi, fiind unul lângă altul:

Come sol' da sera
Guardar l'un l'altro sotto nuova luna².

Acea lună nouă care e *Trivia*, Diana, «răzând între nimfele eterne, care samănă cerul în toate unghiurile»:

Quale ne'plenilunii sereni
Trivia ride trà le ninfe eterne
Che dipingono il ciel per tutti i seni³,

pe când aiurea luna e ca o „doniță mare ce arde“, — „come un secchiu che tutto arda“⁴.

Tăcerea ce se impune în anume momente al căror sens e superior oricărei expresii își află formula cu neputință de înlocuit în versul

Parlando cose che'l tacere è bello⁵.

Durerile amintirilor oricui, din orice vreme, răsună, când poetul florentin vorbește de locurile unde

...molte volte se ne piagne
Per la puntura della rimembranza⁶.

Când apar uriașii, „ca turnuri“ se înalță creștetele lor,

Torregiavan di mezzo la persona
Gli orribili giganti⁷.

«Cade orice stea care s'a ridicat», spune el oamenilor cari cred prea mult în trăinicia lucrurilor pe care le-au făcut:

Ogni stella cade che saliva⁸.

¹ Purgatoriul, VIII.

² Infernul, XV.

³ Paradisul, XXIII.

⁴ Purgatoriul, XVIII.

⁵ Infernul, V.

⁶ Purgatoriul, XII.

⁷ Infernul, XXXI.

⁸ Infernul, VII.

Când umbrele Iadului, care se chinuiesc în cercurile lui, văd pe omul pământean, ce delicatetea de accent în observațiile lor că el vine de pe alte meleaguri, unde ei nu vor mai călca, de vreme ce pașii lui lasă urme, nu ca picioarele, ce alunecă, ale morților:

Chi è costui che senza morte
Và per lo regno della morta gente ?
Così non soglion fare i piè dei morti ¹.

Când Francesca din Rimini, pe al cărui iubit, Paolo, Dante l-a cunoscut în Florența ², săvârșește greșeala de unde, lui și ei, li va veni moartea, ei apar numai, plecați asupra cărții de iubire a vechilor cavaleri și, după ce și lor li s'au atins buzele, oprindu-se pe ziua aceea:

Quel giorno più non legemmo avanti.

Iar, când Ugolino uită de toate și supt chinurile foamei își împântă dinții în carnea care e și a lui, versul unic spune numai că „mai presus de durere fu acea foame“, fatală:

Poscia più che il dolor potè il digiuno ³.

Spiritul popular face pe burghesul Florenței libere în a-și face binele și răul să culeagă expresiile și comparațiile lui din ce are viața mai obișnuit și mai uril.

„Mai degrabă“, spune el, „se vor întrista“ cutare femei «decât să prindă păr obrazul ceii care acum se mângăie în brațele doicei»:

Prima fien triste che le guance impeli
Colui che mò si consola con nanna ⁴.

„Limba ce chiamă: mamă și tată“—«lingua che chiami mamma e babbo» — nu poate lămuri tainele cele mari ale lumii ⁵.

Pentru a lămuri lucruri mai înalte apare „croitorul cel bun, care, cum îi dai postavul, așa face haina“:

¹ Infernul, VIII, XII.

² Torraca, în *Nuova Antologia*, 1902, p. 305 și urm. Cf. pentru alte posibilități de inspirație Leclerc, o. c., II, 69.

³ Infernul, XXXIII.

⁴ Purgatoriul, XXIII.

⁵ Infernul, XXXII.

Come bon sartore
Che, com' egli hà del panno, fà la gonna¹.

„bătrânul croitor“ care-și ascute privirile la lucru:

Come vecchio sartor fà nella cruna².

Vedem la o imbulzeală „orbii ce se întind la hram“³.

Cutare mușcă alergând ca «porcul când i se deschide cotețul»:

Mordendo correvan di quel modo
Che il porco quando del porcil si schiude⁴.

Ori se arată „câinii cari, vara, când fi pișcă purecii, muștile sau strechia, dau din ceafă și din picioare“:

Non altrimenti fan di' state i cani
Or col ceffo, or col piè quando son morsi
O da pulci o da mosche o da tafani⁵.

Ba chiar „boul care-și linge nasul“ — „bue che, il naso lecchi“⁶,
boul ce trage în jug — *come buoi che vanno a giogo*⁷.

Fumegarea din lumea pedepselor se face ca „a mâinii scăldate vara“:

Che fuman come mân bagnata il verno.

Anume nuanțe sunt redată printr'o hârtie aprinsă care e năvălită de «o coloare brună, ce nu e încă neagră și albul moare»:

Come procede innanzi dall'ardore
Per lo papiro suso un color bruno,
Che non è nero ancora e il bianco muore⁸.

Ceva trece așa de răpede „de-ai fi putut *amin* să spui“:

Un amen non saria portuto dirsi
Tosto così com' ei furo spariti⁹.

¹ Paradisul, XXXII.

² Infernul, XV.

³ Purgatoriul, XIII.

⁴ Infernul, XXX.

⁵ Infernul, XVI.

⁶ Infernul XVII. Cf. și „Ed' egli avea del cul fatto trombetta“ (Infernul, XXI).

⁷ Purgatoriul, XII.

⁸ Infernul, XXV.

⁹ Infernul, XVI.

Proverbele-i vor veni pe buze, — acelea primite de la alții și câte unul pe care, atunci, însuși îl făurește. „În biserică“, spune el, „cu sfinții și cu mâncări la cărciumă“:

... Ma nella chiesa

Co' santi, ed in taverna co' ghiottoni ¹.

„Săgeata pe care ai prevăzut-o, mai încet vine“ (*saetta provisiva vien più lenta*) ². „Mai cinstit să taci decât să stai de sfaturi“: *più è tacere che ragionare onesto* ³.

Observații sufletești de o neuitată valoare permanentă sunt sămănate în mijlocul scenelor de chinuri sau de încercări.

„Și deci, când auzi lucru ori vezi care ține tare la sine sufletu 'ntors, duce-se vremea, și omul nu simte“:

E, però, quando s'ode cosa o vede,

Che tiene forte a se l'anima volta,

Vassne il tempo, e l'uom men se n'avvede ⁴.

„Cu cât e mai desăvârșit lucrul, cu atât se cere să simtă binele mai mult și mai mult durerea“:

Che vuol, quanto la cosa è più perfetta,

Più senta il bene, e così la doglianza ⁵.

Și acele așa de cunoscute versuri, de inspirație virgiliană, în care se arată ce durere fără samăn e „să-ți aduci aminte de vremea fericită, în miserie“:

Nessun maggior dolore

Che ricordarsi del tempo felice

Nella miseria ⁶.

O admirabilă, adâncă, intimă și mai ales duioasă cunoștință a vieții întregi ajută pe quasi-contemporanul Sfântului Francisc

¹ Infernul, XXII.

² Paradisul, XVI.

³ Paradisul, XVI.

⁴ Purgatoriul, IV.

⁵ Infernul, VI.

⁶ Infernul, V. — V. și Eug. Camerini. *La vita spirituale in Italia nel secolo XIV*, în *Profili*, Florența 1870.

să introducă pretutindeni o străbătătoare viață, capabilă să învie totu], într'o lumină de Induișată sfințenie.

Toate rosturile trailului din zilele sale apar în comparații căroră în zădar li se caută totdeauna un izvor, un adevărat și sigur izvor.

Vânătorul apare cu șoimul care, „ieșind din glugă, mișcă capul și din aripi bate“:

Quasi falcon ch' uscendo di cappello,
Muova la testa e coll' ali si applaude ¹,

pe când stăpănuul îl urmărește cu ochiul :

Com' occhio segue suo falcon volando ²;

și iată mistrețul care se apropie de locul de pândă:

Similmente a colui che venire ³
Sente il porro e la caccia a sua posta ⁴.

Iată jucătorul care știe că la zaruri cel ce a pierdut pleacă trist, pe când toți cei de față întovărășesc pe câștigător :

Quando si parte il giuoco della zara,
Colui che perde si riman dolente.

Con l'altro se ne va tutta la gente ⁵.

Studentul stă înaintea dascălului, gătindu-se, *armându-se*, „și nu vorbește până ce nu i se pune întrebarea, ca să o aprobe, nu ca să o hotărască“:

Sicome il baccellier s'arma e non parla,
Finchè il maestro la quistion propone,
Per approvarla, non per terminarla ⁶.

„Cântărețul cel bun și bunul chitarist“ fac să audă în armonie unul glasul, cellalt struna:

Come a buon cantor, buon citarista.
Fà seguitar lo guizzo alla corda ⁶.

¹ Paradisul, XIX. Cf. și Infernul, XVII: coborîrea șoimului.

² Paradisul, XVIII.

³ Infernul, XIII.

⁴ Purgatoriul, V.

⁵ Paradisul, XXIV.

⁶ Paradisul, XX.

Se vede vierul care, „în vremea când se întunecă strugurul negru“, închide spărturile gardului „cu spinii câți îi iea în furcă“:

Maggiore aperta molte volte impruna
Con una forcatella di sue spine
L'uom della villa, quando l'uva imbruna ¹.

Și iată Marea, Marea de la Ravenna, cea cu brădetul zgâlțâit de *sirocco*. Delfini se ridică pe dansa, „făcând semn marinarilor cu arcul spinării lor, ca să caute a-și opri luntrea“.

— Come i delfini, quando fanno segno
Ai marinar con l'arco della schiena,
Che s'argumentin di campar lor legno ²—.

Un vânt de „furtună care mugeste“ străbate versurile când presintă acel

...loco d'ogni luce muto,
Che muggia come fà Mar per tempesta,
Se da contrari venti è combattuto ³.

Și inspirația lui i se pare poetului o „luntrișoară care, pentru a străbate mai bine apa, înalță pânzele, lăsând în urmă o Mare așa de crudă“:

Per correr miglior acqua alza le vele
Omai la navicella del mio ingegno,
Che lascia dietro a se mar sì crudele ⁴.

Ca și Sfântului, lui Dante i-s dragi toate felurile de păsări: „mierle la vreme bună“ zburdând —

Come fà il mare per poca bonaccia ⁵—,
cocoare „în șir, făcându-și cântecul lor de jale“

— E come i grù van cantando i loro lai,
Facendo in aer di sè lunga riga ⁶,

porumbeii cari-și lasă hrana la fiecare zgomot ce-i sperie :

¹ Purgatoriul IV.

² Infernul, XXII.

³ Infernul, V.

⁴ Purgatoriul, I.

⁵ Purgatoriul, XIII.

⁶ Infernul, V.

Come quando, cogliendo il loglio,
Li columbi adunati alla pastura,
Se cosa apare ond' elli abbian paura,
Subitamente lasciano star l'esca ¹.

rândunelele care în zori, în amintirea poate a vechii lor dureri
din basmul elenic, fac să se audă «tristele lor cântece»:

Nell' ora che comincia i tristi lai
La rondinella presso alla mattina,
Forse a memoria de' suoi primi guai ²;

ciocârliile mărunte care „se saltă în văzduh, întâiu cântând, și
apoi tac, multămite, și de ultima dulceață se satură”:

Qual Iodoletta che in aere si spazia,
Prima cantando, e poi tace, contenta
Dell' ultima dolcezza che la sazia ³.

Și sunt sturzii cari „își duc aripile pe vreme rece, în șir larg
și plin”:

E come gli stornei ne portan l'ali
Nel freddo tempo, a schiera larga e piena ⁴,

porumbițe, «chemate de dor, cu aripile deschise și sigure, la
dulcele cuib zboară prin văzduh, de puterea lor purtate”:

Quasi colombi, dal disio chiamate,
Con l'ali aperte e ferme, al dolce nido
Volan per l'aer, dal voler portate ⁵.

„Păsări care ierneză de-a lungul Nilului fac une ori un șir din
ele și apoi zboară mai iute și merg în rând”:

Come gli augei che vernan lungo il Nilo
, Alcuna volta di lor fanno schiera,
Poi volan più in fretta e vanno in fila ⁶;

în cuiburi, între «frunzele iubite», păsări de prin aceste locuri,

¹ Purgatoriul, II.

² Purgatoriul, IX.

³ Purgatoriul, XXII.

⁴ Infernul, V.

⁵ Infernul, V.

⁶ Purgatoriul, XXIV.

stau nerăbdătoare, lacome de ivirea zorilor, pentru a putea strânge hrană puilor¹. Altele-și „scaldă penele reci, la începutul zilei“.

Si muovono a scaldar le fredde piume².

Berzele clempănesc din ciocuri:

Battendo i denti in nota di cicogna³,

de se învârt în jurul cuibului, unde și-au hrănit puii:

Qual sov'esso il nido si rigira

Poi che hâ pasciuto, la cicogna, i figli⁴;

puil de barză, *il cicognin*, «își ridică aripa de voia zburatului, dar abia cearcă să părăsească cuibul și iată-l că jos cade»:

Quale il cicognin che leva l'ala

Per voglia di volar, e non s'attenta

D'abbandonar lo nido, e giù cala⁵.

Și alte făpturi ale lui Dumnezeu își au rostul: caprele care, „iuți și cutezătoare, au mers pe culmi până să și aile nutrețul și acum stau liniștit rumegând⁶; oile «ce iese din țarc câte una două, trei, și celelalte stau, sfoase-sfoase, cu ochiul și botul la pământ; și, ce face întâia, fac și celelalte, strângându-și spinările de dânsa, dacă se oprește: simple și blânde, căci nu știu de ce“:

Como le pecorelle escon del chiuso

Al una, a due, a tre, e l'altre stanno

Timidette, atterrando l'occhjo e il muso,

E ciò che fa la prima e l'altre fanno,

Addossandosi a lei, s'ella s'arresta,

Semplici e quete, — lo'imperchè non sanno⁷.

Natura, însuflețită de entuziasmul umililor «frați», are și ea bucuriile și suferințele ei în scrisul aceluși mare trebuia să se îngroape în asprul veșmânt al sărăcuților. Ca și dânsul ne induioșăm

¹ Paradisul, XXIII.

² Paradisul, XXI.

³ Infernul, XXXII.

⁴ Paradisul, XIX.

⁵ Puraatoriul, XXV.

⁶ Purgatoriul, XXVII.

⁷ Purgatoriul, XXX.

de „floricelile plecate și închise de gerul nopții“, care, «îndată ce soarele li dă lumina albă, drepte se înalță, deschise pe trunchiul lor»:

Quale i fioretti dal notturno gelo
Chinati e chiusi, poich'il sol gl'imbianca,
Si drizzan tutti aperti in loro stelo ¹,

el împarte seninătatea „zăpezii ce cade în munte, fără vânt“:

Come di neve in alpe senza vento ²,

și prin el ni amintim că și «rostul oamenilor e ca al frunzii din ram, care se duce, și alta vine»:

L'uso de'mortali è come fronde
In ramo, che sen vâ, ed altra viene ³.

Dar închinătorul Maicii Domnului, acela care pune numele ei pe buzele femeii în chinurile prin care se iversează viața ⁴, el care în iad se sfiește „să calce cu tălpile capetele fraților bieți nenorociți“ — *ie teste de' fratei miseri lassi* ⁵ —, și se mișcă de spaima cerșetorului pe care câinii, în furtuna lor, îl năvălesc, și „cade unde s'a oprit“ ⁶, Dante va găsi în viața *secioarci*, în a *mamei lângă pruncul ei* cele mai frumoase icoane.

Iată fetița ce intră în danț «numai pentru a face cinste miresei, nu pentru vre-un păcat»:

E come surge, e vâ, ed entra in ballo
Vergine lieta, sol par fare onore
Alla novizia, non per alcun fallo ⁷.

Iată prunculețul care a supt și — ca în picturile de Madone ale timpului — întinde brațele către mama ce râde:

¹ Infernul, II.

² Infernul, XIV.

³ Paradisul, XXVI.

⁴ Purgatoriul, V și XX.

⁵ Infernul, XXXII.

⁶ Con quel furor e con quella tempesta
Ch' escon i cani addosso al poverello,
Che di subito cade ove s'arresta.

(Infernul, XXI).

⁷ Paradisul, XXV.

E come fantoliu che ver la mamma
Tende le braccia poi che il latte prese¹,

și iată, la o întâmplare de foc, mama care-și iea pruncul în brațe «și fuge, și nu se oprește, având mai mult grijă de el decât de sine, atât cât o cămașă doar zvârle»:

Come la madre ch' al romor è desta
E vede presso a se la fiamma accesa,
Che prendo il figlio e fugge e non s'arresta,
Avendo più di lui che di se cura,
Tanto che solo una camicia vesta².

În vremea cea nouă a suletelor care îndrăznesc a fi ele înseși, nu se putea intra pe o cale mai înflorită și cu călăuzirea unuia mai bun și mai fluos.

¹ Paradisul, XXIII.

² Infernul, XXIII.

XIII.

Spiritul franciscan în Franța.

Dacă s'ar căuta în Franța ceva care să corespundă operei lui Dante în ce privește curiozitatea față de toate științele și de toate explicațiile, adâncă religiozitate smerită, umilă iubire de oameni, individualizarea sufletului medieval, ar trebui să se îndrepte la opera lui Joinville, care ea însăși nu e decât înfățișarea literară, de un suflet prieten, a unei vieți trăite așa cum o cerea curentul cel nou franciscan.

O cronică nu e. În acest timp se scriu cronici care au acest caracter. Cronici care continuă opera lui Villehardouin, simlă expune e a incidentelor din care se compune o *saptă* militară și politică: astfel Henri de Valenciennes¹, Robert de Clari², cari se ocupă de vicisitudinile Imperiului latin creat de cruciați ca și de Venețieni. Altele pornesc de pe la războiul Troii pentru a se opri la cutare punct din istoria francesă a secolul al XIII-lea³, sau presintă fapte locale fără legătură și scop⁴. Cronici de la Saint-Denis, traduse și în limba francesă, se continuă; Guillaume de Nangis dă o expunere liniștită a celor ce se petrec în a doua jumătate a secolului al XIII-lea⁵. Pentru un prinț frances contemporan cutare pune în versuri povestea lui Carol cel-Mare, precum legendara expunere a lui Turpin își află și ea, prin Michel de Harnes (supt Filip-August, a cărui viață o va descrie însă

¹ *Histoire de l'empereur Henri.*

² *Histoire de ceux qui conquièrent Constantinople.*

³ *Livre des Histoires*, supl. auspiciile lui Roger, castelan de Lille (1225).

⁴ Cronica lui Baudouin d'Avesnes († 1289).

⁵ Despre *Faits des Romains* (de la luarea Troii la 1242), despre *Branche des royaux lignages* (— 1306), despre opera lui Guillaume Guiart din Orléans a fost vorba mai sus.

În latinește Guillaume le Breton, prin a sa *Philippis*) în același secol traducătorul în năvălitoarea limbă vulgară¹. În Flandra, care dă cel mai mare număr de asemenea scrieri — pe când la Paris chiar, pe lângă ce s'a arătat mai sus, abia se încearcă vre-o altă lucrare cu caracter istoric, Ludovic al IX-lea prețuind mai mult povestea minunilor Maicii Domnului din *Speculum historiale* al lui Vincent de Beauvais², — Philippe Mousket din Tournay dă cea d'întăiu povestire versificată despre viața contemporană a provinciilor franceze.

Nimic din aceste produse ale unor oameni simpli, trăind în situații modeste și neavând despre afacerile timpului decât o știință cu totul superficială, nu se poate apropia de ce ni-a lăsat Joinville despre viața Sfântului Ludovic. Și această viață a unui om care a fost canonizat, care a trecut între sfinți, căruia scriitorul, martur el însuși la proces, i-a înălțat o capelă în castelul său și pe care, de sigur, și înainte de aceasta l-a considerat ca pe „li saint roy“, n'are nimic din lucrările hagiografice pe care le cunoaștem, scrise adesea după altă biografie sau mai ales după legende orale. Căci nici biograful, nici, în rîndul întăiu, personajul înfățișat nu intră în datina de până atunci. În zădar s'ar căuta aici inspirații, visiuni, miracule, — de aceste lucruri nici Sfântul Ludovic nu era capabil, și ele n'ar fi avut decât o însemnătate cu totul secundară pentru Joinville însuși.

Nu e, cu toate că opera a fost cerută de Ioana de Navara, soția lui Filip-cel-Frumos, regele Franciei și nepotul de fiu al lui Ludovic al IX-lea, o lucrare cu caracter oficial, servind cine știe ce scopuri ale regalității franceze, care acuma, la începutul veacului al XIII-lea, luase pentru a se impune cu totul alte crumuri decât ale marelui smerit care fusese Sfântul. Nu e măcar prinosul adus de un credincios suzeranului, domnului său, de un dregător regelui de la care și-a ținut oficialul. „Nu vream să-ți fac jurământ“, a spus el regelui, „pentru că nu eram om al tău“³.

Căci Joinville face parte din altă lume decât a regalității franceze, pe cale de a strânge țara întreagă supt sceptrul ei, dar

¹ Guiart d'Amiens scrie pentru Charles de Valois.

² Un exemplar îl dă el lui Alfons de Castilia (Amador de los Rios, o. c., IV, p. 27).

³ Je ne voz faire point de sacrement, car je n'estoe pas son hom.

incă departe de a-și fi îndeplinit această mare și grea misiune. Însuși a spus că nu era „omul“ Suveranului altora. În adevăr, el vine din altă ordine de lucruri medievală: a comitatului de Champagne, unde-i sunt toate originile. Căci tatăl său, Simon, a lucrat la redactarea «datinilor» (coutumes) pentru Champagne și Brie, care precedă „așezămintele“ regelui. El însuși s'a născut, la 1223 sau 1224, pe pământul supus conților. Și, înainte de a se ralia la cruciată cu titlu personal, ca unitate autonomă cu alți nouă cavaleri și doi *bannerets* având același steag ca și dânsul, el fusese în Champagne general și „mare-maestru“, „tâind cu cuțitul“ la mesele acestor mari feudali. Amândouă căsătoriile le-a făcut în acest Ținut de obârșie, și aici i-au rămas copiii. La întoarcere, e adevărat că regele-i încredințează unele, mai ușoare, dintre procesele, pe care, cu noua ordine de judecată din «*établissements*», a afacerilor de pretutindeni, pe care le atrage la dânsul, el le judecă, după altă îndreptare decât a adevăratului ev mediu. Lângă un sire de Nesle și un conte de Soissons cronicarul apare ca membru al tribunalului regal. De fapt, acest „străin“ face lui Ludovic numai o îndatorire personală, la care-l recomandă dreptatea, dovedită, a spiritului său. Rostul politic definitiv, acela-l va avea acasă, lângă Thibaut, lângă urmașii săi, lângă regina Ioana; va negocia pentru al doilea rege francos al Navarei o căsătorie cu Isabela de Franța și, în lipsa domnului său, pornit cu Francesii în expediție contra Aragonului, va fi, o clipă, guvernatorul în acea Champagne. Supt unul din fiii lui Fillp-cel-Frumos și al Ioanei, Louis-le-Hutin, el e contra regalității, apoi pentru ea, luând parte la expediția din Flandra, foarte bătrân, puțin înainte morții sale, la 1317.

Această Champagne, care dăduse Franciei pe Villehardouin însuși, se mândria cu talentele politice ale principelui în serviciul căruia a fost, la început, Joinville. Versurile lui Thibaut al IV-lea se cetiau pretutindeni, și ele sunt însemnate pe zidurile palatelor, de acasă și din Navara, ale „cântărețului“ (le *chansonnier*). Era acolo, — pe un timp când Parisul putea să arăte numai o Universitate care de fapt nu-i aparținea, cum nu aparținea regalității înseși, iar Flandra dădea doar povestiri istorice fără originalitate și relief și scene de teatru în care începea să vorbească burghezia —, o viață morală deosebită.

Și era și prestigiul politic superior al unei dinastii care, prin

Hugo I-iu, luase parte la începutul chiar al cruciatelor, prin Henric I-iu continuase tradiția expedițiilor de eliberare a Sfântului Mormânt, și, după modelul, răsăritean, al ospiciilor pentru pelerini, crease o largă operă de ajutorare a bolnavilor și a săracilor, iar, prin cel de-al doilea Henric, căpătase coroana de Cipru și Ierusalim, cum prin Thibaut al III-lea, ales șef al expediției sale de Foulques de Neuilly, era să aibă sceptrul Împăraților latini de Constantinopol. Thibaut al IV-lea ajunge în 1234, prin dreptul mamei sale, Blanca de Navara, rege în această mică țară din Pirenei, unde Francesii prin el vor da tonul în toate. Regalitate de scurtă durată, căci o fatalitate apasă asupra familiei întregi: Hugo a murit în Asia, Henric al II-lea a căzut, în regatul său de Ierusalim, de pe un balcon și a rămas mort acolo, Thibaut al III-lea se stânge înainte de plecarea expediției sale și, după „Cântăreț”, care domnește mai mult timp, la o vârstă tot așa de tânără trec pe rând dintre cei vii regele Thibaut al II-lea (san al V-lea în Champagne), Henric, fratele său, copilul nevrâsnic al acestuia, căzut din bratele doicei, și acea regină a Franciei, Ioana, care n’avea la moarte mai mult ca treizeci și trei de ani.

Cu Thibaut al IV-lea însă Joinville nu putea să aibă mai strânse legături, și nu sentimentul față de dânsul ar fi putut să îndemne a «dicta» sau a scrie de-a dreptul pe acela care nu făcuse vre-o școală mai înaltă care nu trecuse prin populara și veșnic tulburata Universitate parisiană, care nu vorbia pe latinește și care nu arată prin nimic în opera sa că l-ar fi inspirat elementele din antichitate, care erau totuși în aier¹. Thibault „știe a vorbi cu femeile ca nimeni pe vremea lui” — *oncques ne fut qui connût micux que lui l'art de bien dire aux dames* —, dar sufletul lui Joinville avea cu totul altă direcție încă de la început.

Se vede din chiar condițiile în care întreprinde, în ce l privește — căci e un act de convinsă devoțiune particulară, și nu de executare a vre-unui ordin —, expediția de la 1248. Merge „pe jos,

¹ Un singur pasagiu ar putea fi readus la un model latin, la o cunoscută bucată din Horațiu, acela care vorbește de curajul cum și-a încredințat viața valorilor: „Et ces choses vous monstre je que cil est bien fol hardis qui se ose mettre en tel perlin atout autrui chatel, ou en pechié mortel, car l'en se dort le soir là où on ne set se l'on se trouvera ou font de la Mer au matin”.

descălțat și în zdrențe" (*à pié, deschaus et en langes*), să vadă locurile sfinte din provincia sa, moaștele maienerate („cors saints“). Iea sfat de la acel abate de Cheminon, care e așa de mult în grija Maicei Domnului, încât, odată, adormind în curent, „Maica lui Dumnezeu merse la patul starețului și-i trase rochia pe piept ca să nu-i facă rău vântul“. Ajuns la Marsilia, cu un senior de Aspremont, în condiții foarte modeste, furtuna-l va prinde pe corabie, și el va organiza în jurul catargului procesiuni pentru căpătarea de cale sigură. Așa va ajunge în Cipru, și îndată va cunoaște de-a dreptul, mai bine, pe acel rege Ludovic, de care-l apropiase doar curtenitoarea iubire statornică a trubadurului, suveranul său, pentru mama Sfântului, pentru regenta Franciei, Spaniola —, el fiind însuși pe jumătate Spaniol, după mamă, Blanca de Castilia.

Ludovic, prietenul Franciscanilor, cărora li lasă cărți din biblioteca sa¹ și în a căror aspră haină va dori să se sfârșească, avea în acest timp toate defectele care se cereau unui rege bun după normele noi franciscane pentru a învinge, fără luptă, sau în ciuda oricăror înfrângeri, nenorociri și miserii, regi cari posedau acele vechi calități de vitejie, de șiretenie, de perfidie care făcuseră puterea unui Filip-August, dar de care, cu felul său deosebit de a judeca, vremea nouă nu simția nevoie. O întreagă operă de organizație a domeniului regal, de încălcare înceată asupra fendelor vecine, de anexare „voluntară“, de supurere la același scaun de judecată, conform cu același drept, s'a făcut în epoca lui, fără ca el să pară a interveni personal sau, în orice cas, fără ca vre odată ambiția lui să samene a fi hotărât această intervenție. I s'a atribuit și o luptă contra Papei pentru privilegiile galicane ale Bisericii sale, luptă care nu pare potrivită nici cu ce știm despre împrejurări, nici cu temperamentul lui Ludovic, nici cu atitudinea Bisericii romane față de dânsul și de regatul său².

Dar, înainte de toate, el urmărește idealul său de dreptate, de

¹ La mère Dieu, qui ala au lit l'abbei, et li retira sa robe sur son piz pour ce que li vanz ne li feît mal.

² E vorba de Evanghelia dăruită lui de Mihail Paleologul. V. V. Leclercq, *o. c.*, I, Paris 1865, p. 102. — Cam pe vremea lui, Franciscanul armean Haiton (f 1307) scrie în fel de Istorie a Orientului, îndemnând la cruciată.

³ De Carné, *Les fondateurs de l'unité française*.

blândetă de pace, de sfințenie. Nu provoacă pe nimeni, și iartă pe cel ce l-a provocat. Biruință și înfrângere n'au niciun sens pentru dânsul: de cea d'întăiu nu ține samă când, după Taillebourg și Saintes, restituie regelui Angliei o parte din provinciile, odinioară «engleze», pe care le deține; de cealaltă, se preocupă tot așa de puțin, — simțind că el are a face doar cu Dumnezeu singur, potrivit cu faptele și cu conștiința lui —, atunci când, învins în Egipt, prins, scos de la moarte, cu greu răscumpărat, el rămâne încă ani întregi în Orient pentru că socoteala lui cu Cerul nu s'a îndeplinit încă. Fiu supus al mamei sale, soț credincios al reginei Margareta, el nu vede într'una și în alta din aceste legături decât datorii, căci sentimentul lui se întinde mult mai departe și cuprinde oameni foarte deosebiti de aceia sau de acelea pe cari soarta i a făcut să poarte o coroană. E rege — și adevărat rege — fiindcă acesta e locul ce i s'a hotărît; pentru nimic în lume el n'ar fi căutat însă în viață alt rol decât acela în care s'ar fi trezit.

Și tocmai de aceea Sfântul e ascultat, respectat, urmat. Cel care cedează provincii capătă altele de de la aceia cari nu cred că s'ar putea împotrivi dreptății sale, mai tare decât orice. Cel care nu cere nimănui nimic e chemat ca arbitru în cele mai grele procese ale timpului, și de la sine i se presintă o răsplată pe care adese ori o refuză. Niciodată n'a fost mai puternică regalitatea francesă decât în această vreme, când, desprățind mijloacele materiale, nesigure chiar când par a fi cele mai puternice, ea nu se sprijină pe altceva decât pe această nestramutată voie a lui Dumnezeu care e dreptatea¹. Dar o tovărășie ca aceasta îi trebuia lui Joinville.

În călătoria sa de pelerin, care ține șase ani și pe care n'o va repeta — căci în expediția, fatală sfântului rege, de la Tunis, va refuza formal să meargă și va declara chiar, în operă, că păcat mare au făcut cei ce l-au sfătuit să plece din nou² —, Joinville aduce — ca notă nouă a timpului — o curiozitate de a ști pe care n'o avuse Villehardouin, pentru care un Grec e un Grec, un Bulgar un Bulgar, un Vlah un Vlah și care nu s'ar

¹ Pentru legăturile lui cu Franciscanii, v. Leclerc, o. c. I. p. 127.

² Et je entendis que tous ceulz firent peché mortel qui loèrent au roi l'alée.

opri niciodată pentru a schița un colț de natură, pentru a constata anume aspecte ale vieții omenești, cutare datini ale ei, pentru a încerca unele portrete. Din contra, istoricul Sfântului Ludovic va cerceta viața Beduinilor din deșert, supt toate aspectele ei, va urmări tainele sectei „Asasinilor” din Liban, supt șeful lor, bine cunoscut în Apusul frances, *Le vieux de la montagne*; el se va opri cu interes asupra oricărei particularități și va căuta s'o transmită așa cum a fost. Parc'ar dori să știe mai mult, să vadă mai mult, pentru ca și mai mult să poată spune. Se simte la el omul vremii care prin Marco Polo, prin Franciscanul Rubruquis, plecat între Tataari de la Curtea însăși a lui Ludovic al IX-lea, caută să afle tot ce privește, fie și numai ca să profite cruciata viitoare, traiul depărtatelor populații păgâne din Asia centrală și extrem-orientală. Va semnala fosile, va discuta sinonime, se va pleca pentru a culege și cel mai mărunț din lucrurile ce iese în calea lui.

Dar această curiositate, această sete de a ști adaugă totdeauna preocupățiilor cruciatului pe care, din ce în ce mai mult o strânsă prietenie îl leagă, ca de la om la om, de regele care mai mult decât un om, un om drept, cinstit, blând iubitor, n'a vrut să fie niciodată în viața lui. Va lupta, în rând cu alți cavaleri, la Damietta, la Mansurah, când regele nu va avea cu ce să-și plătească prețul de răscumpărare; el, cu securea în mână, va lua asupra-și păcatul de a sparge lada, plină și bine păzită, a bogățiilor Templieri. Când se va pune chestia dacă trebuie să se oprească ori să se continue cruciata, în Sfatul lui Ludovic, el va fi singur, cu contele de Jaffa, din patrusprezece membri, care să se declare pentru continuarea unei așa de desperate sfortări fără nicio șansă de izbândă în sensul material al cuvântului. Acela pe care dușmanii, văzându-l totdeauna alături de căpitanul cruciatei, îl numesc „vărul regelui”, are bucuria, după lungă discuție, să vadă sprijinindu-se pe umărul lui o mână împodobită cu smaraldul pe care-l cunoaște, și el știe astfel că Ludovic a primit părerea lui. Va conduce personal oastea de la Sidon la Tir.

În toți acești lungi ani de încercare pentru toți, de martiriu pentru unii, adesea cei doi oameni ai duhului milei se întâlnesc și, ca între frați de credință, își schimbă părerile. Joinville ajunge astfel ucenicul-unui mai vechiu adept al acestei devoțiuni care e ca o nouă religie, și de aceea el nu va privi redactarea operei

sale decât ca plata mării datorii pe care a contractat-o față de învățătorul său.

El știe că Ludovic n'are nicio preferință, când e vorba de dreptate, față de aceia cari-i sunt mai aproape, cari se află în solda și în slujba lui. „Vreau“, spunea el odată, „ca oamenii miei să vadă că eu nu-i voi sprijini în nimic din răutățile lor“¹. Pelerinul văzuse în cale castelele distruse din ordinul regelui pentru că feulalul din cutare cuib „avea faimă că pradă pe pelerini și pe negustori“².

Acuma-l vede în adâncul conștiinței celei așa de delicate încât nu-i scapă nicio greșeală față de adevăr, nicio falsificare față de drept, nicio lipsă față de cea mai milostivă iubire a lui sau a celorlalți, adăugind la spusese și la hotărârile sale o notă de încântătoare nevinovăție, de naivitate care înduioșează. Să-i ascultăm vorbind: „Generale, ce este Dumnezeu? Doamne, e un lucru așa de bun, de nu se poate mai bun altul“ (*Sénéchal, quelle chose est Dieu? Sire, ce est si bonne chose, que meilleure ne peut estre*)³. — Ce e mai bine, întreabă regele, lepra ori un păcat de moarte. Și treizeci de păcate, spune, meritând o mustrare, acel care niciodată n'a mințit stăpânului său sufletesc (*qui onque ne li menti*); mai bine și treizeci decât să fiu lepros, strigă, într'o mișcare de sinceritate, acela care totuși le evita, păcatele de moarte, așa de mult, încât lăsa ușa cortului său deschisă pentru a se vedea oricând, de oricine, ce se petrecea înăuntru, de frica „vorbilor rele femeiești“⁴. — Ai spăla, întreabă Ludovic, picioarele săracului în Joia Mare? Ferească Dumnezeu, doamne, n'aș spăla picioarele moșicilor acelora⁵, răspunde omul care, într'o discuție despre lux, observa prelatului care-l critică la regi și baroni, că părinții acelora tot așa au umblat îmbrăcați, pe când el, episcopul, nu e decât un fecior de țeran. — Cu adevărat

¹ Je vueil bien que ma gent voient que je ne les soustenrai en nulles de lour mauvestiés.

² Pour ce que Rogiers, li sires dou chastel, estoit criez de desrober les pelerins et les marchans.

³ Cf. aceste cuvinte din urmă ale lui Ludovic către fiica sa: „Chière fille, la mesure par laquelle nous devons Dieu amer est aimer-le sans mesure“.

⁴ Mon lit estoit fait en mon paveillon ou tel manière que nul ne pooit entrer ens, que il ne me veist gésir en mon lit, et ce fesoie-je pour oster toutes mescréances de femmes.

⁵ Sire, en malheur, les piez de ces vilains ne laverai-je.

rău ai zis; căci nu trebuie să desprețuiești ce a făcut Dumnezeu pentru învățătura ta¹.”

Par cuvinte culese dintr'o nouă Evanghelie, pe o vreme, de alminterea, în care anume Franciscani, punând pe învățătorul lor lângă Isus, pretindeau a fi găsit o Evanghelie a Sfântului Duh, în legătură cu acel „părinte Ioachim“, de care pomenește și Dante. Dar această Evanghelie știe mai bine ce cuprinde pă-mântul, și ca iubire, nu numai ca durere. Pe urmele ei ajunge cipeva la casa cea mică și la casa cea mare a Patriei.

Și de aceia, față de vechii cavaleri plecând cu ochii la steag, Joinville „nu îndrăznește a-și întoarce privirile înapoi, pentru ca să nu mi se înduioșeze inima de frumosul castel ce lăsam și de cei doi copii ai miei“². Și, când vasul înaintează pe Marea necunoscută, el se gândește, mișcat, cum în fiecare zi ne depărtează vântul acesta de țările unde ne-am născut³.

Spunând toate aceste lucruri, în curăție de cuget și cu adânc respect de adevăr ca o spovedanie și ca o învățătură, Joinville nu ignora ce sedatorescete acelu nou stil frances, „biau langage“, care corespunde lui „dolce stil nuovo“ din Toscana dar el nu-și închipuia că scrie una din cele mai mari cărți ale literaturii francese și, între cele romanice, una din cele mai caracteristice.

¹ Vraiment ce fu mal dit, car vous ne devez avoir en desdaing ce que Dieu fist pour nostre enseignement.

² N'a-ant oncques retourner mes yex vers lui, pour ce que le cuer ne me attendrisist du biau chasteil que je lassois et de mes deux enfans.

³ Et chascun jour nous estoingna li ventz des pais où nous aviõns estei nei.

XIV.

Literatura revoluționară francesă.

O literatură nouă revoluționară nu se putea ivi în Italia, unde, dacă lupte sunt, ele nu fac decât să continue vechiul antagonism de partide al veacurilor anterioare, Ghellii și Ghibelinii fiind alcătuiți din elemente aparținând aceleiași clase sociale. Mai târziu, când „tiranii“ vor sta în fața prietenilor „libertății“, cei d'întăiu vor apărea, nu ca represintanții unui nou curent adânc în viața națională, ci ori ca urmașii vechilor «potestați» (*podestà*) ai Ghibelinilor, ori ca imitatori ai acelor oameni fără situație legală, fără îndreptățire în tradiția politică prin a căror stăpânire s'a isprăvit existența liberă a cetăților grecești. Dacă Roma a susținut, pe la jumătatea veacului al XIV-lea, mișcarea lui Cola di Rienzo, „tribun al poporului“, nu trebuie să uităm că același fenomen de revoluție romană, hrănit din aceleași amintiri antice, se întâlnește cu două veacuri înainte, când ideile ce începeau a se răspândi la Paris a luc revolta, isprăvită prin rugul ereticilor, a lui Arnaldo di Brescia; de alminterea lipsa paralizității din Roma părăsită ajunge și singură pentru a explica fapte al căror caracter rămâne strict local, căci nici Romanii aceștia de nouă direcție n'au căutat să intereseze pe locuitorii altor cetăți italiene, nici din aceste cetăți nu li a venit lui Cola și tovarășilor săi vre-un ajutor. Și să nu se piardă din vedere acele mari orașe de comerț și de industrie, de navigație pe Mări îndepărtate, de colonii în țerile Orientului, care, ca Veneția, Genova, etc., nu cunoșteau așa de mult disensiunile interne, și din cauza unui regim de aspră disciplină, dar și de pe urma simțului de solidaritate pe care-l produce o muncă încordată și vederea marilor foloase ce rezultă dintr'însa.

În peninsula iberică nu erau ca în Italia orașe de veche origine antică, având în propria lor dezvoltare normală o garanție contra exagerării noilor idei și a pornirilor violente de prefacere. Dar aceste orașe spaniole nu sunt decât niște posturi de soldați în fața dușmanului, niște popasuri de cruciată adăpostind ostași, gata în fiecare moment să meargă mai departe. Nu este aici, ca la Italiani, o viață municipală care a exclus, ca un corp străin răufăcător și periculos, pe nobil și care nu cunoaște ca „suveran“ decât pe străinul care, când e Împăratul de la Germani, nu vine în puterea unui drept de rasă, nici pentru urmărirea unor scopuri naționale; și, iarăși, aici clerul nu e miliția Papei, care el însuși are, pentru interesele lui, de natură politică, legături speciale cu o anumită străinătate. Aici regele e căpitanul luptei sfinte; el e întemeietorul și sprijinitorul; către el merge toată recunoștința și spre el se îndreaptă toate speranțele de menținere a celor cucerite și de completă recuperare. Iar clerul e acela care ține steagul unei lupte ce interesează neamul întreg, creat el însuși, în cursul actelor sângeroase din care ea se alcătuiește.

În Franța e cu totul altfel¹.

Aici, după lungi veacuri de apărare, de miserie și ignoranță, a „omului mic“, fără deosebire de locul unde se află, de condițiile în care trăiește — căci, afară de Sud și de anume puncte, mai favorizate în această privință, ale Nordului, cetățile cu basă antică au dispărut —, comunele, obștile de oameni liberi, de răscumpărați de la străini, de revoltați cari și-au impus condițiile, de țerani cari și-au părăsit brazda, de elemente flotante și vagabonde, se întemeiază pe o basă de clasă. Nimic nu le leagă de trecut. Feudalul, dispărut în războiul sfânt ori întors în stare de completă ruină, când nu l stăpâneste o mare căință, o adâncă și sinceră dorință de a-și ispăși păcatele, e o amintire urâtă a trecutului: între el și acești „liberți“ de pe un teritoriu care a fost odinioară al lui și pe care l-a lichidat, din nevoie sau din lăcomie, nu este nicio legătură de solidaritate. Regele, când comuna nu s'a fundat pe domeniul lui, e prea departe; îi trebuie deocamdată să treacă prin pământul care aparține adversarilor naturali ai puterii sale înainte de-a ajunge în mijlocul acelora

¹ Cf. cartea noastră *Istoria poporului francez*, București, 1919.

oari-l voiesc doar pentru că, revoluționari ei însii, văd într'insul un factor de revoluție, unul care numai prin radicala înlăturare a vechii ordini de lucruri poate ajunge acolo unde dorește. Iar în Parisul său chiar sunt puteri care lucrează contra puterii lui.

O cultură politică ar fi fost necesară pentru a împiedeca trecerea peste anumite limite și confuzia între îndreptarea, cerută, a abuzurilor și între răsturnarea tuturor așezămintelor, tăgăduirea tuturor drepturilor, părăsirea indignată a tuturor datoriilor. Dar singurele școli mai înalte, Universitățile, și cu deosebire cea din Paris, nu făceau altceva decât să crească nemulțămirea, să li dea un caracter mai învâpăiat, să atâțe neconținut, în mijlocul obișnuitelor tumulturi studentești, pentru cea mai radicală din răsturnări.

Toate acestea, ivirea și întărirea comunelor, organizații nouă, fără tradiție și fără îndreptare, agitația negativă și corosivă a oștirii, a marii și puternicii oștirii universitare trebuiau să aducă o nouă literatură, una cu totul deosebită de aceia care izbucnise la un anume moment din veacul al XIII-lea.

Ca și în acel moment este acum, și noua viață sufletească în căutarea unei expresii și mijlocul material, clasa, tagma care, împărtășind tendințele unor cercuri largi, având interesul de a se impune societății un anume crez, găsesc, în același timp, un avantaj în presintarea literară a acestor tendinți.

Această clasă e a clericilor. Atâția dintre ei erau clerici săraci, cerșitori, dormind pe paie, mâncând din rămășițele mesei altora, și aceasta mulți ani de zile, poate o viață întreagă, căci pe atunci Universitatea, satisfăcând setea de știință, dorința de a afla și de a lămuri, nu pregătea o carieră, și atâția rămăneau până la bătrâneță în umbra ei. Adânc nemulțămiiți, râvnind la bogăția și la plăcerile burghesiei înstărite și prospere, ei erau gata să ia torța agitațiilor sociale și politice pentru a o face, cu un gest îndrăzneț, să fluture în vânt, aprinzându-i și mai puternic flacăra.

În veacul al XIV-lea, după ce dinastia, mai energică, a lui Filip-cel-Frumos se va stinge și noua dinastie de Valois se va găsi incurcată într'un lung războiu nenorocit cu dinastia engleză, reclamându-și drepturile de succesiune la tronul Franciei, aceste porniri, cu îngrijire întreținute și biciuite pentru scopurile

ei de pasiunea politică, vor da *jacqueria* cumplită a țeranilor distrugători de castele, tulburările din Paris în vremea propositului negustorilor Étienne Marcel, planul de prefacere constituțională a regatului prin tutelarea unui Suveran, acuma desprețuit și amenințat, de adunare periodică a Statelor generale și de comitet lăsat de acestea pentru administrația țerii, strașnica luptă dintre *Bourguignons*, oameni ai ducelui de Burgundia, unit cu Eng'esii, și dintre *Armagnacs*, cari se numesc după cutare senior din Sud, ajuns sprijinitor devotat al cauzei regelui național, până ce marele oraș va ajunge câțva timp în puterea sălbatecului măcelar Caboche și a bandei lui de *cabochiens*. Nu se putea mai multă ură între fiii aceluiași pământ, mai multă uitare a datoriilor către neam și mai mult haos decât în acești vre-o șezeci de ani în cari soarta însăși a Franciei a fost în joc.

Până să se ajungă la fapte, curentul dă însă o nouă direcție literaturii, în toate ramurile ei.

Epopeia trecuse de la eroii carolingieni, de tradiție mai mult, la aceia, culeși și din monumente literare, ai ciclului lui Arthur, apoi la figurile clasice fixate în vechile cărți latinești și, în ultima instanță, în sfârșit, la figurile „alegorice“ ale prosopopeii de școală, „filosofice“ și „morale“. Chipuri din ce în ce mai palide, în jurul cărora, mai mult decât prin ei, se învârtă o acțiune care nu interesează prin ea însăși sau prin episoadele și digresiunile care o împodobesc până o înăbușă:

Tendențele nouă însuflă o viață puternică acestui gen literar. De sigur fără vre-un împrumut de la nescrise legende populare, și cu atât mai puțin de la pretinsul «mit animalic» german, — căci cea d'întăiu formă latină apare la 1120 60, în acele Ținuturi flamande care, până azi, stau supt decisiva influență francesă și unde pornirea spre combaterea autorității, spre negarea superiorităților e tradițională, fiind în legătură cu înseși caracterele rasei și cu condițiile unei violente, *truulente*, vieți orășenești —, apare — isprăvit la 1330 — *le Roman du Renard*.

Nu e o glumă, o caricatură hazlie, și nici opera unei imaginații dorite de noutate. Scopul social e evident. Sunt oameni în aceste animale, și aceasta le susține. Fabulele orientale, trecute pe la Greci și Romani și venind din nou prin Spania Arabilor, au dat numai forme, o formă cunoscută populară. *Noble*, leul, e

însuși regele, solemn maiestos plin de pretenții, dar încă deșert de cutere; *Brun* ursul, face parte tot din s-minția stăpânitorilor, greoi de drepturi și de titluri, dar încurcați prea adese ori în lațurile lor și expuși, după anumite învățături viclene a-și pierde coada în baltă: *Ysengrin*, lupul, e mare meșter în a vorbi cu graiu demagogic către oile populare, care atâna doar așteaptă. Printre cei ce pătimeasc sunt toți ceilalți, cucușul *Chantecler* și gămile lui, ieourea *Couard*, capra *Barbue*. Iar *R-nard* el însuși, ajutat de *Tibert*, pisica, ar aduce cu omul spiritului nou, care, pe alte căi decât ale dreptului, biruie, în folosul lui de sigur, dar, în același timp, batându-și joc de violenta pe care o mușă pe la spate și de impunerea pe care o cludează, în folosul întregii gloate care nu se poate răsbuna singură și în ajutorul căreia nu se mai poate veni pe vechile căi ale unei cavalerii oboșite și corupte¹.

Și, acest nou cântec epic prinde îndată. Imitând formele derivate ale c-lui vechiu², cu „înnoirile“ și „coronările“ sale, această inspirație va da pe rând, în secolul al XII-lea și al XIII-lea încă le *Couronnement de Renart*, *Pèlerinage Renart* (de *Pierre de Saint-Cloud*, poete), *Jugement de Renart*, *Renart le Novel* al lui *Jacquemard Gélér* (1288) *Renart le contrefait*, compus pe la 1300 de un burghes un băcan din Troyes. Întreagă literatura timpului va fi influențată de aceste noi figuri, în jurul cărora abia dacă se mai păstrează ceva din negurile vechii alegorii³.

Același spirit pătrunde în narațiunile populare care sunt așa-numitele „fabliaux“⁴, despre a căror origine răsăriteană, cu transmisiune prin Bizanț sau prin Spania, s'a vorbit și mai sus. Une ori ele se mulțămesc a înfățișa o povestire moralizatoare, ca în apologul arabo-spaniol; astfel *La housse partie*, a lui *Bernier*, cu tafăl pe care fiul îl izgonește, de hatărul nevestei din casă, și căruia nepotul îi acordă numai jumătate din valtrapul dăruit, de silă, pentru a se acoperi, căci cealaltă jumătate i-o păs-

¹ *Le roman de Renart*, publié par Ernest Martin.

² La 1112 *Ysengrin* e pomenit acum (*Leclerc. o. c.*, I, p. 437). În 1120-50 forme latine, o formă flamandă la 1180.

³ Vezi, în *Renart le Novel*, corabia lui Noble, cu „bonne pensée“, „fine amour“, „courtoisie“ și diferite virtuți.

⁴ A. Atole de Monta glon et Gaston Reynaud, *Recueil général et complet des fabliaux du XIII-e et XIV-e siècles*.

trează tatălui său propriu, când, la rândul lui, îl va scoate din casă, ori povestirea biruinței minunate a cavalerului care, în rugăciune, uită de *tournoi*, de întrecerea cu armele la care mergea, pentru ca, la capăt, să vadă că Maica Domnului însăși a luptat fericit pentru dânsul. Altele au numai o notă comică inofensivă. Atâtea însă caută înainte de toate să lovească, să distrugă, atacând clerul, înjosind femeia. etc. dând, în toate privințele, caracteristica notă amară a timpului ¹.

Prin Rustebeuf, din Champagne († c. 1286), biet *trouvère* trăit în umbra spânzurătorii, între două furturi sau și vinovății mai grele, curentul pătrunde în lirică ². În cântecele lui, *dits*, în alte bucăți, ca *la Voie de Paradis*, este multă erudiție superficială, de care e foarte mândru, este alegorie, cu Pitié, Avarice, Envie, Orgueil, Désespérance, Meschéance, Haine; jucând, în felul îndătinat, rolurile care se cunosc; este sfortărea de a smulge, prin forme de vers nouă, o nouă notație musicală limbii, este amestecul cuvintelor celor mai dure și mai triviale chiar, dintr'un jargon de *argot*, care acum nu se mai înțelege decât de filologi. Ici și colo, câte o notă de realitate bine observată :

.. la rivière qui bruit

Dou flux des pierres jor et nuit.

Mai presus de toate însă, în această formă pretentioasă, confusă și obscură, este spiritul revoluționar al timpului ³.

Rustebeuf, el care râde Roma cea lacomă de danii, a scris și un *miracle*, o piesă de teatru cu inspirația pură, *Théophile*, în care, după datina franciscană — s'a zis că el însuși a luat la moarte haina fraților —, el cântă altfel pe Fecioara Maria:

Flors d'argentier et lis et rose,

En qui li fils Dieu se repose.

¹ Cf. și *Li romans de Carité et Misère du venclus de Moiliens*, ed. van Hamel, Paris 1885, cu critica femeilor care „sor l'oeuvre Dieu met tainture”.

² Rustebeuf a scris însuși, de altfel, cinci *fabliaux*, ca „Testament de l'âne-
Frère Deniso”. — Între autori de asemenea piese e și Jean Bodel; s'au mai păstrat și alte nume.

³ V. *Oeuvres complètes de Rustebeuf*, par Achille Jubinal (2 vol.). Cf. opera analogă a lui Hug. Archevesque, ed. Héron, la Societatea bibliofililor din Rouen. 1885.

Ale lui Baudouin și Jean de Condé n'au cuprins satiric. — Cf. și așa-numitele *Jatrusies, resseries*, care se spuneau după Tatăl Nostru și Crez.

Acest gen de *dits* (*cris débats*), ca ale lui Rustebeuf, ca ale lui Hugues Archevêque¹, sunt foarte potrivite, de altfel, prin chiar țesătura lor, ca să exprime nemulțămirea și setea de îndreptare a epocii: astfel în *dit du pape, du roy, des monnaies, in dit des cornettes*, etc.

Dar un alt autor de piese morale și religioase, Adam de la Halle, despre care s'a vorbit și mai înainte, va da, în *le Jeu d'Adam*, una din cele mai cinice opere de desvăluire a vieții proprii, batjocurându-și femeia, așa de tânără, de frumoasă și de fină oîinioară, când a iubit-o, și care acum a ajuns „grasă, tăiată din topor, rău dispusă, hărăgoasă“: *crasse, mantallie, triste et tanchant*².

Nici cronica nu rămâne nestrăbătută de noua atmosferă a timpului. Găfroi de Paris își râde de umilința lui Bonifaciu al VIII-lea la Anagni și-l face a stâlci limba lui italiană pentru a răspunde lui Nogaret³. La câțiva ani după Joinville, un anonim musicant din Reims, un *ménestrel*, va arăta „ce pot clericii când nu-și ieau sama la ce fac“⁴. Episcopul Milon din Beauvais se ridică împotriva autorității regale, reprezentată prin regele. „Pe Sfântul Petru“, spune el, „vreau ca toți aceia din launtru să știe că n'am domn pe lume altul decât pe Papa, în a cărui ocrotire stau, și înaintea niciunui alt domn nu voi răspunde“⁵.

Regina strânge Sfatul, și acesta, întrebând ce e de făcut cu episcopul de Beauvais, care a lucrat contra Coroanei Franciei⁶, recomandă a i se lua feuda, dându-l pe mâna *bailli*-ului de acolo, ofițer regal. Episcopul nu-și cere iertare, ci pleacă la Roma, ca

¹ Héron, *Les dits de Hug. Archevesque*, l. c.

² *Oeuvres complètes du trouvère Adam de la Halle*, ed. Coussemaker, Paris 1872; *Contes et Parures* von Adam de la Halle ed. R. Berger, Halle 1900. — Tot așa Rustebeuf își râde de soția lui, care „n'est pas gente, ne bele“, ci, „quinquegenère, migrie et sèche“.

³ Leclerc, *o. c.*, II, p. 5.

⁴ Et ainsi vont les choses aus clers qui ne prenent garde à leur affaire. *Récit d'un ménestrel de Reims au XIII-e siècle*, ed. Natalis de Wailly, Paris 1876.

⁵ Par S. Pierre, dist li évesques, je vuel que tuit cil de çaienz sachent que je n'ai seigneur ou monde fors l'Apostolle, en cui protection je sui, ne devant autre seigneur ne responderoic.

⁶ Que il estoit à faire de l' évesque de Beauvais, qui ainsi avoit ouvre: contre la couronne de France.

un trufaș atins de „viciul de pe lume care mai mult distruge în om rațiune și dreptate”¹, încunjurat de soldați, de oameni și târând după sine bagaje pline. Lângă Turin află un moșneag lucrând în vie cu inelul de aur în deget și cu «coroană» pe cap. E episcopul. Din aceasta se hrănește. Unul se recomandă rugăciunilor celuilalt, dar, când Italianul vede ce duce după dânsul fratele său frances, se grăbește să alerge după el ca să-l deslege, căci „are prea mult de lucru cu ale lui ca să se gândească la altul”. Și iată — sancțiune dorită — că o boală grozavă face sfârșit lui Milon, după ce a trecut fără a fi atins de grație pe lângă mormântul Sfântului Francisc, — «à Assise, où Sains François fu neiz et où li cors de lui gist». Și cei din alaiul lui îi răpesc tot ce are: „et sa mesnie firent havoc de quanqu' il avoit».

Toate aceste note se găsesc reunite în marea operă enciclopedică și satirică datorită lui Jean de Meung.

¹ Et c'est li vices ou monde qui plus destruit en homme raison et droiture.

Opera lui Jean de Meung

Autorul părții a doua din «Roman de la Rose» a dat, de fapt, o operă cu totul deosebită, păstrând cadrul numai pentru că idila lui Guillaume de Lorris plăcuse, devenise populară în cei patruzeci de ani de la alcătuirea ei¹, dar întrebuintându-l mai mult de formă pentru a introduce tot felul de exponenți, de discuții, de atacuri, de imprecășii cu caracter foarte individual, având ambiția de a da o enciclopedie, un nou „Trésor“, ba chiar o operă străbătută de tendințe nouă și căutând a pregăti o nouă stare de lucruri.

El nu pleacă însă ca Rustebeuf de la slăbiciunea și apăsarea lui, de la sărăcia și prigonirea bieteii sale ființe. Ci acela prin care vorbește spiritul întregii clase a clericilor formați la Universitatea din Paris — și ei nu erau numai Francesi, ci formau un adevărat mediu internațional —, e un „om cu situație“, având rostul său, bine hrănit și foarte respectat în societatea contemporană, căreia caută a-i înfățișa numai amărăciunea și patima de oarbă răsturnare fără perspective de refacere.

Cine e „continuatorul“ din care trebuie să facem un autor cu totul original și independent, ni-o spune el însuși atunci când, după ce pune pe una din figurile sale „alegorice“ să pome-nească în groapa lui pe «Guillaume, al cărui mormânt să fie plin

¹ Car, quant Guillaume cessera,
 Johans la continuaera
 Après sa mort, que je ne mente,
 Ans trespasés plus de quarante.
 (III, p. 42.)

de balsam, de tămăie, de smirnă și de aloë¹, el se presintă ca „Jehan Clopinel, cu inima voioasă, cu trupul sprinten, care se va naște pe Loire, la Meun», gata a servi pe zeul iubirii, „sătul și flămând, toată viața, fără lăcomie și fără invidie“, făcând să răsune cântecul său — *fléuter* — «prin răscruci și în școli, după graiul Franciei, cât ține țara să asculte»².

Traducător al lui Vegețiu și Boețiu, precum și al scrisorilor dintr- Abelard și Heloisa și al „Minunilor Irlandei“³, Jean de Meung poetul pare a fi acela care-și redactează, ca arhidiacon în Biserica din Orléans⁴, testamentul — de altfel fără însemnătate — în limba latină și care-și isprăvește zilele pe la 1303.

De alminterea aceste legături locale n'au nicio însemnătate pentru dânsul. Nimic nu amintește, în scrisul său îmbielșugat, locul său de naștere, sălașul activității sale⁵, și, dacă pentru expunerea cunoștințelor sale și a vederilor sale „filosofice“, aceasta poate fi un avantajiu, pierdem, în schimb, acele note intime de îngustă viață între anume ziduri, acele amintiri particulare, acea savoare «de terroir» care contribuie așa de mult

¹ Ci se reposera Guillaume,
Le cui tombel soit plain de baume,
D'encens, de mirre et d'aloé,
Tant m'a servi, tant m'a loé.

(Ed. în 12, III, p. 40) Guillaume mai e pomenit în III, pp. 38, 46.

² Puis vendra Jehan Clopinel.
Au cuer jolif, au cors isnel.
Qui, n'estra sor Loire, à Meun,
Qui, à saous et à géon,
Me servira toute sa vie
Sans avarice et sans envie.
Cis aura le roman si chier
Qu'il le vodra tout parfenir.
Se tens et leu l'en puet venir.
Il fléutera nos paroles
Par quarrefours et par escolles.
Selonc le langage de France,
Partout le règne en audience.

„Selonc le langage de France“ și aiurea, IV, p. 198.

³ Leclerc, *o. c.*, I, p. 527. — Un altul, alhimist supt Carol al V-lea, *ibid.*, p. 533.

⁴ Iohannes de Magduno, archidiaconus Belsie in Ecclesia aurelianensi, *ibid.*, IV, p. 306.

⁵ «Par Saint Liefert de Meun», scrie el undeva (III, p. 224).

pentru a face din „Divina Commedia“ una din cele mai mari cărți ale literaturii universale.

În lucrarea lui de adunare a tuturor cunoștințelor timpului, el va vorbi de cântec și de danț (IV, p. 324 n.), de vânat (III, p. 390 n.) — ca scriitorii spanioli din veacurile al XIII-lea-XV-lea, — de îmbrăcăminte, de împodobire, de bune purtări în societate — ca Guillaume de Lorris în partea întâiu — și va sfătui pe femei să râdă cu gura închisă¹. Înainte de toate însă îl vor interesa toate discuțiile curente în vremea lui, și se va mândri că în fiecare problemă are punctul său de vedere, hotărât, care e cel mai nou.

Întrebuințând cuvinte căutate, pe care le ia din gura profesorilor: *espéciaument, généraument, généralité, especiaité, équipolance, sophisme, revolucion, transmutacion, complexion, ammixion, téorique, pratique*², admirând „logica“ și pe „logiciens“ ai ei, meșteri în aceasta „science autentique“ (II, p. 168), cu «silogismele“ și „definițiile“ (*definissement*) ei, mai alunecând și prin cine știe ce neinteligibilă „policratique“ (II, p. 172), definind pe Dumnezeu, «Creatorul», ca o

Triple temporalité
Souz un moment d'éternité³,

el va prezenta cu adânc respect între figurile sale pe Raison, „fica lui Dumnezeu suveranul părinte“ (*fille Dieu le souverain père*⁴) și va discuta, cu armele ei sigure, probleme așa de grele ca motivul rebeliunii omului contra puterilor de care toate celelalte ființi ascultă⁵, și ca liberul arbitru.

Mai presus de însuși rolul pe care Dumnezeu îl are în lume, — care ascultă totuși de poruncile lui —, și poetul se apără de orice

¹ Fame doit rire à bouche close,
Car ce n'est une bele chose,
Quant el rit à geule estendue:
Trop semble estre large et fendue
École

(III, p. 238.)

² Oū l'en léust la téorique,
Mès ge sai tout par la pratique.

(III, p. 202.)

³ IV, p. 198.

⁴ II, p. 116.

⁵ IV, p. 196 și urm.

intenție de a trece dincolo de dogmele Bisericii¹: el declară că nimic nu poate fi prea mult din partea nimicniciei omului față de nesfârșirea lui Dumnezeu² și că nu aici ni e patria³, — *el vede Natura*.

Ea păstrează, ea inoiește, ea înmulțește, ea face să progreseze, ea întreține și duce mai departe ceea ce în origine a venit de la Creator, de la Făcătorul a toate. Pasagii de toată frumuseța sunt smulse sufletului entusiasmă de o convingere adevărată și adâncă — și aceasta a făcut pe unii judecători prea indulgenți să creadă că pot recunoaște în această vorbire fără critică și măsură ceva din sacra inspirație a marelui Latin Lucrețiu. «Regina Lumii», ea, Natura, „conduce toate lucrurile“⁴. «Blandă și milostivă», se luptă neconținut cu pizmătăreața Moarte, care „duce toate spre nimicire“, și, în fărâșia ei, ea «zilnic ciocănește, făurește zilnic» și «neconținut își inoiește piesele prin generație nouă»⁵.

¹ Onc riens n'en dis, m'ien esciant.
Combien qu'il n'aut contrariant,
Qui ne soit en escrit trové
Et per experiment prové.

(III, p. 362.)

Si ne voil-ge mie blasmer
Religion, ne diffamer,
En quelque abit que ge la truisse, etc.

(III, p. 71.)

² Car nus ne puet Diex trop loer,
Ne trop forseignor avoer,
Trop criendre, ne trop obéir,
Trop amer, ne trop beneir,
Crier merc, ne gracias rendre (II, p. 194).

Cf. și icoana lui Isus, „pendus tout enchainés“ (IV, p. 204), și aceste două versuri:

Ce qu'onques riens ne pot comprendre
Fors li ventre d'une pucelle.

³ Moult est chétis et fox naïs
Qui croit que ci soit son païs:
N'est pas notre païs en terre (II, p. 64).

⁴ .. du monde-roïne
Qui toute riens mondaine encline (IV, p. 28).

⁵ Mês nature douce et piteuse.
Quant el voit que Mort l'envieuse
Entre li et conrupcion
Vuelent metre à destruccien,

În natură Dumnezeu, care, fără a fi *puterea activă*, îi e veșnic superior, a pus Frumuseța. El, „cel frumos peste măsură“, face din ea „o fântână care zilnic aleargă și totdeauna e plină“, fără ca „nimeni să-i știe izvorul ori țermul“¹. Arta omenească se apropie fără putere, dar cu atât mai evlavioasă, cersinî, de această covârșitoare putere, neconținut plină de vlagă nouă, care nu-i îngăduie decât o imitație „naivă“:

Qui ne fait pas choses si voires,
Mès par moult ententive cure
A genouz est devant Nature:
Si prie et requiert et demande,
Comme mendians et comme truande,
Povre de science et de force,
Qui d'ensivre la moult s'efforce
Que nature li voille aprendre.

.....
Mès tant est son sens nus et linges,
Qu'il ne puet faire choses vives
Jà si ne sembleront naïves².

Trecând la specialități, poetul va zugrăvi pe elefant („oliphans“) după „bestiarele“ contemporane, cu trompa lui, de care se servește „seara și dimineața“ ca omul cu mâna³. El va arăta mișcarea „în cerc neted“ a cerului „și toate stelele cu dânsul“, în

Quantu' el trueve dedens sa forge.
Tous jor martèle, tous jors forge,
Tous jors ses pièces renovele
Par génération morale.

(IV, pp. 8, 10)

¹ Car Diex, li biaux outre mesure,
Quant il biauté veit en nature,
Il en i fist une fontaine
Tous jors corant et tous jors plaine.
De qui toute biauté desrive;
Mès nus n'en set ne fons, ne rive.

(IV, p. 24.)

² IV, pp. 8, 10.

³ IV, p. 122.

jurul pământului¹. După Alhacen Maurul va explica, într'un loc, curcubeul. Ca și Roger Bacon, marele născocitor în tehnică, va vorbi de oglinzile „cu puteri minunate“ care cresc „orice lucruri prea mici: scris mărunț, de foarte departe, praf de nisip mărunț“, etc.¹, precum și de cele care ard². Și la el vom vedea ceasornicele care „prin sale și prin odăi. cu subtilele lor roți, sunt în nefcetată mișcare“³. Ca „poet“ (III, p. 358), în sensul lui Virgil la Dante și în tot evul mediu, ca mănuitor de „alambicuri“ arabe (II, p. 152), scriitorul crede în alchimie, care preface argintul viu în aur și aurul în pietre scumpe⁴, căci, de altfel, toate metalele vin din argint viu și pucioasă. Speciile se schimbă ușor, cum o dovedește trecerea — „par depuracion legere“ — a feregii în cenușă și a cenușii în sticlă ori prefacerea aburilor din nori în pietrele ce cad dintr'inșii⁵. „Substanțe spirituale“

¹ Qu' tousjours torne sans soi faindre
Et porte en son cercle poli
Toutes les estoiles o li.

(IV, p. 60.)

Și p. 228:

Li ciel qui va tornoiant
Entor la terre sans demore,
Si haut dessouz comme desore

² Et les forces des mercoirs,
Qui tant ont marveilleus pooirs,
Que toutes choses très petites.
Letres gresles, très bien escrites
E poudres de sablon menues,
Si grans, si grosses sont véuës,
Et si près mises as mirans
Que chascuns les puet choisir eus.

(IV, p. 136.)

Cf. *specula pro oculis* la Jean de Jendun (1323); Leclerc, o. c., I, p. 541.

³ *Ibid.*, IV, p. 142 n. Cf. Renan, în Leclerc, o. c., IV, p. 182.

Par ses sales et par ses loges
A roes trop sotivement
De pardurable mouvement.

⁴ Car d'argent vif fin or font nostre
Cil qui d'alquemie sunt mestre.

Et d'or fin pierres precieuses
Font-il cleres et ariveuses.

V. IV, p. 14.

⁵ *Ibid.* — Atunci la 1310, un episcop de Paris, — se crede — scrie „Super arta alchımica“. Cf. Leclerc, o. c., I, p. 513.

(*esprituax sustanțe*) străbat aierul, „sufletele care se trudesce și aleargă astfel lumea“¹. Doar va recunoaște false iluzii de draci și de îndrăgiți, de iluminați, etc.².

Antichitatea e bine cunoscută acestui ucenic al școlii înalte din Paris. Va vorbi de Citeron, de Adonis, de Io, de Triptolem, de Parce, de Adonis și Pigmalion, de eroii războiului Troii, de Iason și Medeia, de Circe și de Illise, de Ixion și Tantal, de cei trei judecători ai Iadului, de Perseu și de Dedal, din istoria romană de Didona³, de Tarquiniu și de Lucreția. După traduceri latine pe basă arabă, Jean de Meung citează pe Aristotel, dar și pe Platon, — *Fedon* al marelui gânditor⁴ —; să se adauge: Euclid, Pitagora, Heraclit, Diogene, Socrate, Ptolomeu, Hipocrat și Galien, Teofrast⁵, pe lângă Empedocle și, în alt domeniu, marii pictori ai Eladei, cu toții⁶. Dintre scriitorii Romei, găsim pe cei obișnuiți: Cicerone (cu a sa *Retică*) și cu *De Senectute*⁷, Virgil, cu feudele lui la Neapole, oraș cum nu e Paris și — «Lavardines», și cu grădini în Calabria⁸; Ovidiu, la „mormântul“ căruia⁹ Ingenunchiau studenții acestor vremi de «moralizare» a scrisului său fără frâu; Lucan, Seneca¹⁰, Iustinian, Boetiu. Dar apare — de două ori — Tit-Laviu¹¹, apoi Salustiu, Suetoniu, cu

¹ Ains sunt lor asmes qui laborent
Et par le monde ainsins s'en corent.

(IV, pp. 156, 160.)

² IV, p. 152 n.

³ O hotărâre a Teologiei din Paris o pomeneste la 1398; Leclerc, *o. c.* I, p. 469.

⁴ *Timen* era tradus de Chalcidius; la 1250 apare și *Fedon* ca „Phedreon“; Leclerc, *o. c.* I, pp. 425-6.

⁵ En son noble livre Aureole.

Qui bien fait à lire en escole.

⁶ Se dau și oarecare dovezi de știința limbii. V. „pseudo prophète“, „livres grégois“ și

Car *aptanos* vaut en greçois

Chose sans error en françois.

(IV, p. 62.)

⁷ Tullus..., en livre qu'il fist de Viellesce.

⁸ IX, p. 178.

⁹ Leclerc, *o. c.* I, p. 470.

¹⁰ La 1290 biblioteca Sorbonei avea pe Ovidiu, la 1338 pe Horațiu, Lucan, Terențiu, Stațiu, Iuvenal; *ibid.*, p. 470.

¹¹ II, p. 102 (cf. p. 110).

vechea-i carte a celor doisprezece Cesari¹, Valeriu Maxim² și liricii: Gallus, Tibul, Catul³. Se pomenesc și Arabi: pe lângă cel amintit mai sus, Razis, „Albumasar“, Avicen⁴.

Din evul mediu se pomenesc marile figuri ale lui Carol-cel-Mare, cu viteazul Roland și cu Ganelon; Împăratul legendei e aici cuceritorul Germaniei⁵. Pepin, așa cum îl presintă același ciclu, apare odată⁶. Se menționează și acel *Renouert au Tinel* care face parte și din informația literară a lui Dante⁷. Arthur și Alexandru-cel-Mare nu puteau, firește, să lipsească⁸. Dintre personagiile nouă va lăuda pe cele din Casa de Franța: „bunul conte Robert d'Artois“ (*li bons quens d'Artois Robers*)⁹ și «bunul Carol» — «li bons Karles» — de Anjon, care luă Sicilia, „cu voia lui Dumnezeu“ („par devine parvéance“), contra lui Manfred și Conradin, dușmanii «Sfintei Biserici»¹⁰. Interesându-se și de poesia populară,

rimes jolietes,
Motez, fabliaux ou chançonetes¹¹,

cu eroii nastroalelor, Robin *Robichonet*, „cu pălăria verde“, „frumosul Robin devenit călugăr iacobin“, Marote, Mariette. Agnès, Perrette¹², se ajunge și la *Roman du Renart*, făcându-se a trece răpede — e vremea când, la 1313, eroul parodiei animalice apare la o reprezentație, cu prilejul primirii în cavalerie a fiilor reg-ului

¹ Li livres anciens
Dit des 12 Cesariens.
Si cum Suetonius l'escrpt.

² II, p. 298.

³ III, p. 96. Iustinian și legile lui; *ibid.*, p. 102.

⁴ IV, pp. 204, 206. Se arată și cum Saracini acopăr cu „estamines“ „les vis as Sarasines“ (IV, p. 302). *Parabolele* sunt prețuite; II, p. 200.

⁵ II, pp. 246, 250 — Pentru cântarea de Chansons de geste la 1368, Leclerc, *o. c.*, I, pp. 483-4.

⁶ IV, p. 278.

⁷ Cf. III, p. 366 și Leclerc, *o. c.*, I, pp. 436-7.

⁸ III, p. 192; IV, p. 180 n.

⁹ IV, p. 176.

¹⁰ II, pp. 168-74. — De două ori mercenari normanzi bețivi; III, p. 172; IV, p. 342. Același lucru și la Bruneto Latini.

¹¹ II, 276.

¹² II, p. 288; III, pp. 154, 270.

— „dom Thibers li chas“, „dom Belin oai'a, sire .Ysengrin lupul“

Învățătura orală are partea ei în știința enciclopedistului nostru. El, care știe ce cred ereticii, *les bogres*, de la Milan²: va apăra Universitatea, păstrătoare a credinței, „ch-rie a creștinătății“ (*clef de la crestienté*³), care a luptat contra falșelor Evanghelii a Sfântului Ioan, a Sfântului Duh, a Maicii Domnului, „l'évangile pardurable“⁴. Și el e un apărător entusiast al profesorului Guillaume de Saint-Amour, care, în 1255, prin tratatul său latin *De periculis novissimorum temporum*, a zdrobit, cu prețul situației, al libertății sale, pentru a fi prigonit și exilat, încercarea Franciscanilor de a pune stăpânire desăvârșit și pe spiritul public în Franța:

....Estre bannis du royaume
Ad tort, cum fu maistre Guillaume
De Saint-Amor, qu'Ypocrisie
Fist essilier, par grand envie.

.
Cil de Saint-Amor ne ment,
Qui desputer soloit et lire
Et préeschier ceste matire
A Paris avec les devins⁵.

Aici se întâlnește Jean de Menng cu Rustebeuf, și el odată om de convingere, când e vorba să apere pe marele dascăl. Și astfel ajungem la lupta celui d'întăiu contra autorităților și puterilor, fără deosebire, ale timpului.

N'are nimic de zis contra „călugărilor albi, negri, a canonicilor

¹ III, pp. 72, 82.

² S'il i a chastel ne cité
Où bogres soient récrité;
Mais s'il ierent de Milan,
Car aussinc les en blasme-l'en.

(III, p. 126.)

³ III, pp. 130, 132, 136.

⁴ Cf. și Leclere, *o. c.*, p. 13 și urm.

⁵ III, pp. 110, 112. Cf. *ibid.*, pp. 434-5. — Cf. Dubarle, *Histoire de l'Université de Paris*, I, Paris, 1844, p. 91 și urm.

regulari“, contra Ospitalierilor și Templierilor¹ — pe cari, după osânda lor ca eretici, după arderea lor pe rug, îi infățișa atât de păcătoși romanul caricatural *Fauvel* (de Gervais de Bris) —; admite și pe Iacobini, cari „sunt tuit preudomme“, pe Cordelieri, pe Carmeliți sau *Barrés*². Dar furia lui lovește aprig Ordinele cerșetoare, Dominicani³ și mai ales Franciscanii, cu o lipsă de cruțare și de măsură pe care n'a cunoscut-o Dante.

Toate infățișările le ieau pentru a pune stăpânire pe societate aceia a căror smerenie și sărăcie nu sunt decât dibace minciuni: cavaleri, călugări, prelați, canonici, clerici, preoți, ucenici, dascăli, castelani, străini, și orice se mai poate, numai să poată lua „din religie grăuntele, lăsând paiul“ :

Trop sei bien mes habiz changier,
Prendre l'ung et l'autre estrangier:
Or sui chevalier, or sui moine,
Or sui prelat, or sui chanoine,
Or sui clerc, autre ore sui prestre,
Or sui disciple et or sui mestres,
Or chastelain, or forestiers,
Briément, ge suis de tous mestiers.

Mès de religions, sans faille,
G'en pren le grain et lais la paille⁴.

Cu privilegiu romane, scăpați de puterea regelui și a agenților săi, ei sunt prietenii celor mari, mai ales ai femeilor.

Ces empereris, ces duchesses,
Ces roines et ces contesses,
Ces hautes dames palatines,
Ces abé-sses, ces béguines,
Ces baillives, ces chevalières,

¹ Si cum sunt ore cil blanc même,
Cil noir, cil reguler chanoine,
Cil de l'Ospital, cil du Temple,
Car bien puis faire d'eus exemple.

(I.I, p. 406.)

² V. III, p. 154.

³ II, p. 63.

⁴ III, p. 84.

Ces bourgeois cointes et fières,
Ces nonains et ces damoiselles ¹...

Pustiul rămâie-i lui Ioan Botezătorul! Lor li trebuie castele, palate, averea lumii în care, fățărind contrariul, „se cufundă și se afundă, se scaldă în voie, se îneacă“:

Et di que ge sui hors du monde,
Mès ge m'i plonge et m'i afoade
Et m'i aèse et baigne et noe ²...

Vreau „bucățile alese“, „vinurile scumpe“, în timp ce predică sărăcia apostolică :

Et se font noure et se vivent
Des bons morciaus délicieus
Et hoivent les vins précieus ³.

De săraci nu li pasă: aceștia, cari n'au bani, pot rămânea și în sama simplilor preoți fără privilegii:

Mès povres fames, povres hommes
Vueil-ge bien as prélas lessier
Et as curés pour confessier ⁴.

«Mi-ar plăcea», spune un pasagiu deosebit de elocvent în indignarea sa, «mai curând, de o sută de mii de ori, legătura cu regele Franciei, decât, Doamne !, cu un sărac, cât de bun sullet să a'bă. Când văd goi-golași pe acești sărmani, tremurând pe acele gunoaie puturoase, de frig, de foame strigând, urlând, nu mă amestec în rostul lor. De-i duce la spital, nu eu o să-i mângâiu, că dintr'o singură pomană tot nu s'ar sătura de ei gura, când n'au o lățcaie la dânsii... Dar la un bogat cămătar bolnav să faci o vizită, e bun și temeinic, bun, căci gândesc să ieau bani de la el: pe acela merg să-l mângâiu, și, dacă moartea cea rea îl prinde, până la mormânt mă duc cu convoiul»:

J'ameroie miex l'acointance
Cent mile tans du roi de France
Que d'ung povre, par Nostre Dame,
Tant éust-il ainsic bonne ame.

¹ III, p. 118.

² III, p. 126.

³ I I, p. 72.

⁴ III, p. 92.

Quant je voi touts nus ces truans
 Trembler sur ces femiers puans
 De froit, de fain crier et braire,
 Ne m'en'rèmet de lor affaire:
 Sil sunt à l'Ostel Diex porté,
 Jà n'èrent par moi conforté,
 Que d'une aumosne toute seule
 Ne me paistroient-il la g'eule,
 Qu'il n'ont pas vaillant une sèche.

Mès d'un riche usurier malade
 La visitance est bonne et sade:
 Celi vois-ge ié conforter,¹
 Car g'en eust denier aporter ;
 Et, se la mal mort l'enosse,
 Bien le convoi jusqu'à la fosse².

Aşa ajung ei „prin făţărnicie, domni ai Parisul¹“:

Par fauce semblance
 , Sont signeur de Paris en France².

Şi întru aceasta au tovarăşi pe „prelaţii cu viaţă voioasă, pe preoţii cu prietenă“³, ba chiar pe acei palizi „béguins“, cu glugile sure si feţele palide, cari, supt veşmintele cenuşii pline de noroiu, poartă cizme mari de ostaşi⁴.

După această lovitură, ce însă nu atinge papalitatea însăşi, care e pentru Dante o duşmană din motive politice italiene şi care, prin strămutarea la Avignon, devine pentru Franţa, dacă nu o unealtă, măcar un ajutor, vine rândul *autorităţii laice*.

Ea nu i se pare necesară acestui radical de la sfârşitul veacului al XIII-lea, acestui nihilist care nu are nimic de clădit.

Rege, prinţ sunt creaţiuni ale usurpaţiei, care vrea să „pişte“ (*qui l'autrui pince*). Astfel de rosturi sociale se creiază numai pentru a se păzi proprietatea, „cămărilor“ celor îmbogăţiţi:

¹ III, p. 96.

² III, p. 72

³ Prelas de jolive vie

Ou prestres qui tiengne amie.

⁴ III, p. 140.

Lor convint que l'en esgardast
Aucum qui les loges gardast.

Fără răul și păcatele lumii „nu s'ar fi văzut pe pământ nici rege, nici judecători“:

Se ne fust mal et pé hiés
Dont li mondes est entachiés,
L'on n'eust onques roi véu,
Ne juge terre congneu¹.

Cel ales pentru a domni n'a avut alt merit, față de ce se cerea de la dânsul, decât că a fost „cel mai mare moșc“, „cel mai ciolănos“, „cel mai măhălos și mai mare“:

Ung grant vilain entr'eus eslurent,
Le plus ossu de quanqu'il furent,
Le plus corsu et le greignor:
Si le firent prince et seignor².

Ar ajunge mai bine, pentru ca să scutească pe oameni de frica pierderii averilor, un „pungaș de la Grève“:

C'es paor qui le lor fait faire:
Miex porroit uns ribaus de Grève
Seur et seul par tout aler
Et devant les larrons baler.

Căci ostașii cu bani din jurul lor, nu puterea proprie a regilor și prinților, înspăimântă³. „Trupul lor nu e cu nimic mai mult ca al unui căruțaș, unui cleric, unui scutar“:

Car lor cors ne vault une pomme
Oultre le corps d'ung charruiier
Ou d'ung clerc ou d'ung escuier⁴.

„Serbi ai poporului de jos sunt ei“, ai acelui popor care „crește și locuiește țara“:

...Il sunt tui serf an menu pueple,
Qui le país acroist et pueple⁵.

¹ II, p. 100.

² II, p. 356.

³ II, p. 78-80.

⁴ IV, pp. 168-170. E vorba de părerea că prin comete s'ar anunța moartea lor, și poetul protestă pentru această distincție.

⁵ II, p. 106.

De sunt răi, să-i spânzure. „Și, când veți fi spânzurați în vânt, fără acoperământ și fără oblon, vă va ploua de sus, pe dumneavoastră regii, și soarele frumosul cu ale lui raze vă va spăla trup și față. Soarta vă așteaptă la spânzurătoare și când, acolo, vă va pune funia 'n gât, ea va relua frumoasa coroană aurită de care vă e încunjurat capul.“ „Soarta astfel răsbună poporul de plăcerile în care vă zbuțuiați ca niște trufași și nebuni“:

Et. quant serés pendus zu vent
 Sans couverture et sans auvent,
 Sus vous plovara, biaux sires rois,
 Et li biaux solail de ses rois
 Vous essuiera cors et face.
 Fortune au gibet vous atent,
 Et. quant au gibet vous tendra
 Le hart ou col, el reprendra
 La bele corone dorée,
 Dont vestre teste est coronée.

Fortune ainsinc le pueple vanche
 Des bobans que vous demenés
 Com orgueilleus et forsenés¹.

Iertare poate fi numai dacă prințul va fi „darnic, amabil, blând, cu inima milostivă. căutând prietenia poporului, — fără care regele niciodată nu poate mai mult ca un om de rând“:

Large, cortois et debonnaire
 Ait le cuer et plain de pitic,
 S'il quiert du pueple l'amitié, —
 Sans qui toi en nule seson
 Ne puet plus ne c'un simples hon².

Să-și crească fiii așa, căci, „de altă parte, e mai mare rușine de un fiu de rege dacă e prost și pîn de păcate și de viții decât dacă ar fi feciorul unui căruțaș, unui porcar ori unui cărciumar“:

D'autre part, il est plus grans hontes
 D'un filz de roi, s'il estoit nices

¹ II, p. 162.

² II, p. 169.

Et plains d'outrages et de vices
 Que s'il iert fils d'un charretier,
 D'ung porchier ou d'ung cavalier¹.

Aşa preţuieşte acest răsturnător printr'o furioasă literatură şi pe judecătorul care după dreptate ar trebui spânzurat în locul hoţului pe care l-a osândit, de multe jafuri şi nedreptăţi ce face, şi care va merge în iadul durerilor cu acei «regi şi prelaţi»:

Tors juge fait le larron pandre
 Qui miez deust estre pendus,
 Se jugement li fust rendus
 Des rapines et des tors fais
 Qu'il a par son poir forfais².

Nu sunt lăsaţi la o parte din această judecată nici dascălii de ştiinţă vândută, şi ei vrednici de ştreang:

Cil por deniers science vendent,
 Tretuit ô ceste hart se pendent,

nici medicii, părâţi de bolnavii lor³:

În general, *bogaţia* e răul. Ea trebuie cheltuită:

L'avoir n'est preus fors pour despendre.

rostul ei fiind chiar „să tot alege ca să ajute şi să sprijine norodul”⁴. Altfel, fac duşmanii poporului, negustorii cei bogăţi⁵, dar mai ales cămătarii, cu zapise false, cu soroace stricte, cu banii în poduri, cari „apără poporul mărunt şi ca lupii îl sfâşie”⁶.

¹ IV, p. 188.

² II, p. 100.

Caci ei

„Tailent et cueillent et soient

Et les perres genz trestout paient”.

³ II, pp. 66, 68.

⁴ Lor nature est que doivent corre
 Por la gent aidier et secorre.

(II, p. 72.)

⁵ II, p. 63.

⁶ Mese-gardés emu de deniers

Out usurier en lor greniers.

Fausseoir et ternucours,

Bullif, prevoz, beliaus, malours,

Tuit vivent presque de rapine.

Li menus peuple les encline.

Et cil comme leus les detreurent.

(III, p. 14.)

Cheltuiala zădarnică e o ofensă adusă moralei. Cu câtă furie nu atacă revoluționarul «scufile cu benzi aurite, comorile de aur», oglinzile de fildeș, cercurile de aur bine săpate și scurap smălțuite, coroanele de aur fin».

Que ne revalent ces gallendes,
Ces coiffes à dorées bendes,
Et ces diorez trecôrs
Et ces yvorins mirôrs,
Ces cercles d'or bien entailliés,
Précieusement esmailliés
Et ces coronas de lin or¹?

Înfățișează pe nobili vânând pe ape, prin păduri, pe câmpuri, prin tușe, petrecându-și fără treabă²: pe acești „gentilomi, cum li zice poporul” (*sicum li pueples les renomme*)³, cu vânătorile lor de iepuri, cu locuințele lor de prinți⁴, și cari nu știu că este o singură nobleță: a virtuții.

A virtuții și a științei. Căci, de fapt, clericii, cei „gentili, de bune purtări, învățați”, merită a sta cutează s'o spuie unul din ei, — în fruntea lumii. În zădar prinții ar încerca să li facă vre-o concurență pe acest teren, căci ocupațiile lor li vor împiedeca:

Si r'ont clers plus grant avaniage
D'estre gentiz, corlois et sage

Que n'ont li princes, ne li roi,
Qui ne sevent de letrenté.

Et, se princes sevent de letre,
Ne s'en puënt-il entremetre

¹ II, p. 334.

² Il vont chaçant par rivière,
Par bois, par champs et par bruières
Et qu' il se vont oïseus esbatre.

(IV, p. 186.)

³ IV, p. 170 și urm.

⁴ ... Cil qui vont chacier as lievres
Et que cil qui sunt costumiers
De maindre es palais principiars.

(IV, pp. 173, 186.)

De tant lire et de tant apprendre,
Qu'il ont trop ailleurs à entendre¹.

Din ură pentru bogăție, pentru petreceri, pentru necinste, atacă reformatorul întreaga societate femeiască. O înfățișează cu rochia decoltată „de o jumătate de picior înapoi și înainte“, unsă cu „unsorile din cutie“:

S'ele a bian col et gorge blanche,
Gart que cil qui sa robe trenche
Si très bien la li'escolete,
Que sa cher pèrre blanche et nete,
Demi-pi² derriers et devant³.

Pe cap, „păr de femeie moartă“, „șuviți de mătasa blondă“, „coarne la urechi, ca și cerbii, boii sau rinocerii“:

Cheveux de quelque fame morte
Ou de soie blande horriaus,
Et boute tout en ses forriaux,
Sus ses oreilles port tex cornes
Que cers, ne bucs, ne unicornes⁴.

Și, în terminii grosolani, le face pe toate „putes“⁵, având mai mult decât un bărbat:

Car cil a moult foi de savoir
Qui sens cuide sa femme avoir⁶.

De la un capăt la altul câte insulte se pot inchipui numai⁷!

În schimb, halal de omul sărac și muncitor! Ce „inimi frumoase la cei ce duc sacii de cărbuni în place de Grève, de nui apasă nicio suferință“! La „cei ce cheltuiesc în cărciumi tot

¹ IV, p. 172 și urm.

² III, p. 234. Și

„...ongtours moistes

En ses chambres, dedans ses boistes.

³ III, p. 231.

⁴ Toutes estes, serés ou futes

De fait ou de volenté putes. (II, p. 325.) — Cf. covalenii de la Tour Landry, în Renan-Leclerc, o. c., II, p. 196 și urm.

⁵ III, p. 288.

⁶ II, p. 25; III, p. 209.

căştigul şi agonisita“, ce bucurie pentru că «loial şi-au căştigat pânea!»:

Maint ribaus ont les cuers si baus,
Portans sas de charbon en Griève,
Que la poine riens ne lor griève.

Et von à Saint Marcel as tripes.

Ains dependent en la taverne
Tout lor gaaigne et lor espargne.

Et loiaument lor pain gaaignent¹.

Păcat e să se lase astfel de fiinţi ca Sărăcia din acest roman: „lungă, slabă, stoarsă de puteri, isprăvită, în nevoie mare a pâinii de ovăs, cu părul zbârlit, ochii crunţi infundaţi în cap, faţa galbenă şi buzele uscate, obrajii pătaţi de rugină; prin pielea aspră se văd înăruntaiele, oasele iese la şolduri»:

Longue est et megre et lasse et vaine,
Grant solfreté a de pain d'avaine,
Les cheveus a tous hériciés,
Les yex crués ou parfont gliciés,
Vis pale et balièvres sechiés,
Joés de rouille entechiés:
Par sa pel dure qui vorroit,
Ses entrailles voir porroit:
Les os par les illiers li saillent².

Şi, de oare ce „omul nu trebuie să aibă laudă prin puterea altuia“³ — *la muncă toţi!* „Omul puternic trebuie, v'arn spus cu adevărat, cu mâinile sale chiar, cu însuşi trupul său, la plug să-şi caute hrana“:

Puissans hons doit, bien le recors,
As propres mains, an propre cors,
En laborant querre son vivre⁴....

¹ II, p. 64.

² III, p. 10.

³ Nūs ne doit avoir loeuge

Par vertu de personne e-trengue.

(IV, p. 182.)

⁴ III, p. 100.

Am văzut stilul: energic, aprig, trivial; adese ori de o indecență fără margini¹. În zădar se scusă față de oameni ca și de Dumnezeu²: e glasul epocii lui, al marilor mulțimi care se trezesc și care, deocândată, desorientate, insultă, spurcă, ațăță, urlă, știind atâtea: că ele sufăr și că mai sus de ele nu este — și de ce n'ar fi? — aceeași muncă și aceeași suferință.

Adevărat că, ici și colo, apare și un alt glas. Spiritul bunilor Franciscani nu e cu totul străin de dușmanul Franciscanilor celor răi.

Acela care cunoaște viața studentească a timpului, cu ale ei «gieux moult delitables», «envoiseries», «treches», «espingueries», «tabors et vieles», «rostruenges noveles», «gjeuz de dez, d'eschez, de tables»³, găsește expresii delicioase pentru Isus, «mielul alb al Fecioarei»:

Le liz de la virge berbis
O toute sa blanche toison.

Ca și la Dante, vom întâlni unele comparații din trivialitatea naturii obișnuite, ridicată la demnitatea poeziei.

Ici e vorba de „oițele albe, dobitoace blânde și curate”:

...les herbietes blanches,
Bestes déboumaires et frauches⁴:

dincolo de copii cari merg să culeagă fragi în pădure:

Enfans qui les lors alés querre
Et les freses naissans suz terre⁵,

de pisica și șoarecele din fabulă⁶, de lupoaica lacomă, care nu știe pe cine să prindă⁷, de cerbul care fuge prin tușițe:

¹ V. II, p. 98; III, p. 252; IV, pp. 482, 486, 488, 498, 200, 248, 249.

² Je fais bien pretencion

Conques ne tu n'entencion

De parler contre homme vivant.

Sainte religion sivant, etc. (III, p. 360.)

Spunând că așa a găsit în „autorii vechi”, el se apără și pentru orice „morzordans ou chemins, rencontre les meurs femenins”.

³ II, p. 4.

⁴ IV, p. 252.

⁵ IV, p. 48.

⁶ III, p. 280.

⁷ III, p. 252.

S'enfuit plus tost que cerf en lande¹,
de prinzătorul de prepelițe și alte păsări:

Ainsinc cum fait li oiselières,
Qui tent à l'oisel comme herres
Et l'appele par dous sonnés
Muciés entre les buissonnés,
Por li faire à son bien venir,
Tant que pris le puisse tenir.

Si cum fait li cailliers la caille
Por ce que dedans la rois saille²;

de cănele care, aruncat în apă, sare la țerm lătrând:

Par foi tant en a chien qui nage
Quant est arrivés, s'il aboie³;

ori, într'un domeniu de experiență și mai personală, de cei ce se întrec pe Seina ca din trecerea luntrei să apuce țiparul de coadă⁴, de negustorii fără treabă cari cască la Seina⁵, de peștii căzuți în nadă⁶, de copiii cari se joacă în sâmburi⁷.

Pentru ca pe urmă să se ajungă la mari comparații poetice, de un gen înalt, ca acelea care umplu codrul de *folets* și de *driade*:

Li folet et les dryades
R'ont les cuers de duel si malades⁸,

care înfățișează pe marinari cu ochiul la stele, purtând «supt» privirea luceferilor vasele, catargele, pânzele:

Li marinier qui par mer nage,
Cerchant mainte terre sauvage.

¹ IV, p. 340.

² IV, p. 354.

³ III, p. 336.

⁴ Ne plus que s'il tenoit en Saine

Une anguille parmi la queue.

(II, p. 374.)

⁵ Béc à bovre toute Saine (II, p. 66).

⁶ III, pp. 276, 278.

⁷ Si cum eil que geut as noiaux.

(III, p. 260.)

⁸ IV, p. 132.

Tant regarde-il à une estoile,
 Ne quant-il par tous loiz d'un voile,
 Ains le treschange moult souvent
 Por achever tempeste et vent.

Sau :

... mîens au regart des estoilles
 Ses neefz, ses avirons, ses voiles¹.

Și «valurile se ridică sus pentru a săruta norii»:

Les undes de Mer eslevans
 Font les dors az undes haister².

Și «norii, când bagă de seamă că primesc aierul așa de voios, se bucură până într'atâta că, pentru a li plăcuți și frumoși, se înveșmăntează peste durerea lor cu lăine de colorile cele mai schimbate și pun să-și usuce pletele la mândrul soare plăcut și drag și prin aier le scâmoșază în timp limpede și strălucitor, apoi fug și, fugind, așa fac să li zboare urina, în lungi ace de fir albe, de parcă și-ar coase mânușile»:

Et, quant les nuls l'aperçoivent,
 Que l'air se resbaudi reçoivent,
 Adonc se rejoissent-elles.
 Et, por estre avenans et beles,
 Font robes après lor dolors,
 De moult desguisées colors.
 Et metent les toisons sechier
 Au bian soleil plaisant et chier,
 Et les vont par l'air charpissant
 Au tens cler et resplendissant.
 Puis filent et, quant ont filé,
 Si font voler de lor filé,
 Grans aguillies de sie blanche,
 Ainsie cum pos coudre lor manches.

Pentru că aierea să vedem pasărea dumbrăvii pusă în cușcă,
 line hrănită, care cântă, cât o vezi, bucuroasă, dar totuși «do-
 rește de pădurea înverzită»:

¹ IV, p. 190 și urm. *Œ. Rom.*, p. 4.

² IV, pp. 190, 192.

³ IV, pp. 132-134.

Li oisillons du vers bocage.
 Quant il est pris et mis en cage
 Norris moult ententivement,
 Leans delicieusement,
 Et chante, tant cum sara vis,
 De cuer gai, vous est avis, —
 Si desire-il les bois ramés¹.

Mirezme din sfintele dumbrăvi ale lui Dante se ridică spre noi, și, cu poetul frances, care și el vede pedeapsa păcătoșilor², contemplăm de sus chinurile ladului, în care osândiții plâng atâta de se cufundă în râul lacrimilor lor, unii nu numai până la burtă, ci întregi, în această amară și sărată Mare a tristeții:

Maint homme à la rive demorant,
 Qui tan i sopirent et plorent,
 Sans metre en lor plor fins, ne terms,
 Que tuit se plungent en lor lermes.

Plusor en cest ilueve s'en entre,
 Non pas solement jusqu' au ventre;
 Ains i sunt tuit enseveli,
 Tant se plungent à ilos de li³.

Dar nu frumuseța acestor versuri o urmă umanitatea contemporană admirând „romanul” în care *rosa* e acum numai cu-numele, ci — *revolta*.

¹ III, p. 274.

² V. II, p. 126.

³ II, p. 190 și urm.

Curentul revoluționar în Franța și în regatul engles.

Jean de Meung nu e supt niciuu raport un poet mare, căci, altfel, limba francesă, așa cum o scrie el, ar fi trebuit să aibă același noroc ca dialectul toscan supt condeul lui Dante, în loc să aștepte încă două veacuri pentru a se preface, nu tocmai potrivit cu geniul ei sprinten, glameț, iute, după solemnele norme de vocabulariu și sintaxă ale modelelor latine. Cum n'a putut crea un stil, îi era cu neputință acestui om ale cărui pretenții nu se sprijiniu pe o cultură întinsă și adâncă, al cărui spirit nu era în stare a-i stăpâni cunoștințele răzlețe și întâmplătoare, să dea el însuși direcția unui curent care era menit, răspunzând nevoilor societății, stratelor ei mai nouă în cultură și putere, să domine literatura și viața politică măcar un veac după ce se isprăvisse redactarea acelei părți a doua din „Roman de la Rose”.

De fapt, cum s'a putul alege și din capitoarele precedente, ivirea acestui curent e în legătură cu însăși fundarea și întărirea Universității, el neputând fi pus deci în sama burghesiei întregi, cu caracterul ei special, particular, frances. Doar și o scriitoare din veacul al XII-lea, ca Marie de France, care-și lucrează fabulele, „Isopiile” (*Ysopet*) în Anglia, unde alcătuieste și ale ei *lais*, poemente și analizate cu alt prilej, simte o sfântă indignare față de acei cari sunt „lupi” pentru „mielul” „local, „hoții cei bogați, dregătorii administrativi, judecătorii” („li riche robeur, li vescuente e li jugur”), și ea ajunge la părerea că „falșă și mincinoasă” e, mai la urma urmei, toată lumea :

Tant est li munz fals e jolis.

Scriind pe la 1220 a sa *Bible moralisée*, adică „Scriptură ex-

plicată“, Guiot de Provins atacă violent pe «legiști», cari încă de atunci apar, pe «cei ce înșeală faptele bune», pe învățitorii după voie ai „legilor și decretelor“, cari aduc, cu concursul lor, doar „amăgire și târguiață“: «unul de s'ar găsi om de treabă, ar trebui să fie serbătorit»; pe medicii cu pretenții de știință de la Salerno, de la Arabi, cari „n'ar vrea să fie om fără be-teșug“, ca să aplice la toți unsoarele lor, de care dacă scapă cineva, e ca și dintr'o temniță¹.

După răspândirea așa de largă a operei lui Jean de Meung, în *Renart Contrefait* (1342) nu se vede îndreptare pentru biata-lume apăsată decât dacă s'ar stânge neamul nobililor și „n'ar mai purta în pânțele lupoaicele“, dacă, în sfârșit, n'ar mai călca pe pământ caii de luptă: „toată lumea ar trăi în pace“. Textul frâncos însuși merită a fi reprodus:

Si gentes horn mais n'engendroit,
Ne jamais louve ne portoit

..... les legitres

Qui deviennent faus plaideor
Et de bone oeuvre tricheor.

.....
Tote lor oeuvre et lor parole
Vers tricherie se retrait.

.....
Hé Deus! des livres enorez
Qu'on apelle lois et decrez
Nos traient engin et harat.

.....
S'uns loians en estoit trovez.
On devroit de lui faire ferte.

.....
Il ne voudrolent ja trover
Nul home sanz aucun mehaing,
Maint onquement font, etc.
Cil eschape d'orde prison
Qui de lor mains puet escaper.

.....
Ci revient de vers Salerne,
Nos vent vessie por lanterne

¹Barbezan-Méon, *Fabliaux et contes des poètes françois des XI, XII, XIII, XIV et XV-e siècles*, Paris 1808). — Cf. și, din veacul al XII-lea (?), *Bataille des sept ars* a lui Henri d'Andeli și *États du monde*, din același veac, ori *Riote du monde* (în prosă).

Et grant cheval ne fust jamais.
 Tout le monde vivoit en paix¹.

În veacul al XII-lea încă *Évangile aux femmes* dădea, prin refrenul său ironic la fiecare trei versuri de inchipuită laudă, batjocurile canonicului din Orleans la adresa femeilor fără credință:

Que c'on die des fames, on les doit mont amer,
 Car en tout lor affaire ne sai un point blasmer,
 Et aussie seur fait entre elles converser
 Come se on estoit en un panier en mer².

O fire așa de blajină ca a lui Eustache Deschamps, poetul Dorniei lui Carol al V-lea, nu va uita oul de găină de care iudecătorul are nevoie ca să «vadă bine» afacerea:

Amis, fayte geline pondre
 Et apporte — assez c'est de quoy —,
 Car en ton faict goute ne voy.

De-a lungul întregului veac al XIV-lea se păstrează, împreună cu acest spirit de critică, pe care-l vom găsi și în „Visul bătrânului pelerin” (*Songe du vieil pèlerin*) al evlaviosului și viteazului predicator de cruciată, Philippe de Mézières, cancelarului al Ciprului, când lovește în corupția clerului, în decăderea vechilor Ordine de cavalerie, în vorbăria șireată a advocaților, și *formule extérieures* ale fericitei cărți care, prin largă ei răspândire, crease moda. Pe lângă acest „Vis” se va scrie „al livezii” (*Somnium viridarum, Songe du verger*), foarte probabil de același, pentru a discuta, într'un cadru poetic de pastorală, cele mai grele poeme ale acestui sfârșit de ev mediu: cruciata, cearta între Papă și Împărat, drepturile regelui în casa lui³, etc. Acum câțva timp, se publică o alegorie a „Visului Verde” (*Songe Vert*)⁴. Guillaume de Guilleville, scriitor cu totul uitat astăzi, dar care în vremea lui era cetit și imitat în Anglia, chiar, dă trei „pelerinagii” cu ale lui Mézières. Un roman despre „regele Modus și regina

¹ A se furi de la cleric, spune autorul, e lucru îngăduit, cât: el câștigă doar cântând:

Je pren volentiere d'un provoire.
 Car il le gagnent en chantant.

² Cf. și moralitatea lui Focuss, Leclerc, o. c., I, pp. 250-1.

³ I, § 54.

⁴ Tipărit de Constans, în *Romania*, XXXIII, p. 460 și urm.

Ratio", scris în veacul al XV-lea, ni amintește pe stăpânitoarea și vorbăreata *reine Raison* din „Roman de la Rose“.

Teatrul se desface de la biserică, dând viață deosebită părții glumețe. Încă de la 1277 cea d'întăiu *farsă* apare, în acel oraș de viciaie literatură socială care e Tournay: *le garçon et l'aveugle*. Ea va represinta, cu toate opreliștile din 1341 și 1355, apoi pe «bogatul cel rău» pe „zgârcit“, pe cel «cu sfat rău» (*malavise*), etc. Pe la 1390 va trebui o măsură oficială ca să împiedece satirisarea advocaților în farsa, redactată apoi într'o formă care a rămas, a lui *avocat Patelin*¹. În același timp, virtuțile apar pe scenă, ca în *Jeu des sept vertus* de la 1390.

Și, în sfârșit, pentru întâia oară, arta desemnului, da — după monștrii în piatră, de altă inspirație, ai catedralelor medievale — expresie acestei nouă tendinți².

Nu e de mirare dacă la 1398, un prior, cucernică persoană³, întrebuițează în lupta contra abuzurilor preoțimii din vremea sa „Apparition de Jehan de Meun“ ori că, după câteva decenii, regele Provenței, René, din Casa cea nouă de Anjou, diletant în toate genurile de literatură și artă, infățișând «Cartea inimii prinse de iubire» (*Livre de cuer d'amours espriz*), în același timp când Achille Caulier, din Tournay, edifică „Spitalul Iubirii“ (*Hôpital d'amour*), face pe «șchiopul» nostru să apară astfel:

Jehan Clopinel suye, ainsi dit, de Melun,
Qui, entre autres amans, puis dire que fuz
Des poëtes régnaus qui plus parle-l'un d'amer.

În pompoasa ei limbă latină, Universitatea⁴ și urmă propa-ganda în același sens, lămurind prin „silogismul“ ei din *actus disputativus* al logicianilor lucruri care câștigau să nu fie atinse. Franciscanii, dușmanii metodei, fușeseră învinși: ca să rămâie în casa lor de la 1232, ei trebuiră să jure, la 1318, că observă

¹ Picot, *La sottie en France*, în „Romania“, VII, p. 236 și urm. și *Recueil général des sotties*.

² Renan, *l. c.*, p. 252.

³ Honoré Bonet, de la Salon.

⁴ Pentru Parisul de pe la 1300 v. descrierea de Guillebert de Metz. În Renan-Leclerc, II, p. 181 și urm. Cf. *ibid.*, I, pp. 270-4.

aceleași regule ca și oricare din studenții ceilalți¹. Cultul Mariei, recomandat așa de călduros de către aceștia, e înjosit de adversarii lor, cari dau Fecioarei ca fiind adevărat, pe baza cuvintelor din Evanghelia ale lui Isus, pe apostolul Ioan².

Lupta contra lor o va conduce și Alvaro Pelayo (Paes), Spaniol de naștere, dar purtător de cuvânt al acestei nerespectuoase și îndrăznețe studențini și când va scrie, pe la 1350, pe lângă «Plânsoarea Bisericii» (*Planctus ecclesiae*)³, tratatul, său „Lucifer către răii prinți ai Bisericii”, *Lucifer ad malos principes ecclesiasticos*⁴. Un Olandez din Leyda, Filip, profesor la înalta școală din Paris, va lua în cercetare, cu același spirit radical, îndreptățile stăpânirii lumeste (*De republicae cura et sorte principatus*) (1369). Să se adauge „speculum morale regum” al episcopului de Senes și lucrările lui Raoul de Presles, *De potestate pontificali et regia* și *Compendium morale de republica*. Am văzut ce probleme deschide „Visul livezii”, în care se afirmă propoziții ca aceea că, dintre Necredincioși, cei cari nu atacă, nu trebuie să fie tulburăți în viața și dominația lor. Iar la 1380, în aceeași epocă deci, episcopul de Beauvais, Miles de Dormans, nu se sliște a scrie că, „de și de o sută de ori ar tăgădăni-o regii, ei domnesc prin voința popoarelor”, — *etsi centies negent reges, regnant suffragio populorum*⁵.

La rândul ei, viața politică, din ale cărei peripeți își luase avântul acest primăjdios spirit, îl primește pentru a se întări în direcția odată luată. S'a pretins că Jean de Meung a fost îndemnat a scrie cum a scris de însuși regele Filip-cel-Frumos, care avea nevoie de acest spirit ca să înceapă lupta lui cu Papa Bonifaciu al VIII-lea și ca să aducă pe Templierii urgisiți pentru comorile și cămătăria lor să se suie pe rug. De sigur că un rege de la 1300 n'avea nevoie să menajeze și deci să pregătească ceia ce noi numim „spiritul public”, și de altfel Templierii fuseseră îndestul denigrați în acel *Roman de Fauvel* (pe la 1300,

¹ V. *ibid.*, I, p. 113. Opera lui Guillaume de Saint-Amour contra lor, care fusese arsă în 1256, e din nou osândită în 1389 (apare în 1633): *ibid.*

² *Ibid.*, pp. 7-8.

³ *Ibid.*, p. 267.

⁴ *Chroniques de Saint-Denis*, I, I, cap. 6.

cu adaus din 1310), care lovia fără milă în vicille lor deeretici vânduți dracului după riturile saracine¹.

Fapt este că preceptorul lui Filip, Gilles de Rome (Colonna), călugăr augustin, arhiepiscop de Bourges, recomanda, în vestita lui operă, tradusă de atâtea ori, în multe limbi, *De regimine principum*, ridicarea burghesiei, întărirea Parlamentului, creșterea mai modernă a femeilor, predarea științelor despre natură, și dădea un dărz asalt Franciscanilor². După moartea prigonitorului sfinților băcheri războinici de la Ierusalim, unul din fiii săi, Ludovic, zis *le Hutin*, primește (1315) învățături formele, *Advisemens*, de la un Geoffroy de Paris, care nu poate nici el suferi pe „advocăței” (*avocateriaux*).

Și înai modernă, dinastia cea nouă de Valois, care urmează filor, morți, tineri, ai lui Filip-cel-Frumos, *se trezește chiar în o-castă atmosteră schimbată*. La Londra, în strălucita sa captivitate, regele Ioan, prins de Englesi, are de cetit, pe lângă *Garin le Loherain*, din vechiul ciclu epic, Povestea Vulpiei și «Tournoiment de l'Antichrist», o parodie a cavalerismului care din nou învia³. Iar fiul și urmașul său Carol vorbea astfel înaintea adunării extraordinare a Statelor: «Dacă veți vedea că am făcut ceva care nu s'ar cădea, spunetei-o, și voiu îndrepta ce-am făcut»⁴.

Dacă prinții acceptă asemenea lucruri și spun asemenea cuvinte, de ce nu vor fi în stare cei de jos, cari n'au nevoie, pe lângă patimile lor de nicio înțetire! La 1302 burghesii Franciei se ceartă cu Păpa: la 1314 ei se ocupă de rostul războiului în Flandra. La 1315 poporul din Sens declară că orice putere a încetat și aleg un papă, un rega, cardinali, etc.⁵. Îndată intervine *jacqueria*, revolta din Paris, cu elocventul rege al Navarei, demagog cu talent moștenit de la înaintașii săi din Casa de Champagne, Carol-cel-Rău, și cu prepositul negustorilor în frunte,

¹ „Alegoriile” apar și aici: Flatterie, Avarice, Vilenie, Variété, Envie, Lâcheté.

² Leclerc, *o. c.*, I, p. 83. El scrie și *De ecclesiastica potestate*.

³ *Ibid.*, p. 191.

⁴ „Et fu dit par la bouche du roy à tous que, se ils veoient que il eust fait chose que il ne deust, que il le deussent, et il corrigeroit ce qu'il avoit fait.” *Grandes chroniques de France*, VI, p. 278.

⁵ Guillaume de Nançis, I, p. 119.

apoi statele generale, așteptând, într-o nouă fasă a „războiului de o sută de ani“, și mai brutale usurpații. Și, în tot acest timp, contra călugărilor cerșitori, a pocăiților de toate felurile, a preoților chiar se pornește o strașnică prigonire, -ca acea din 1395¹.

Dar în acel moment Universitatea-și dădea samă de ce ieșise din predicățiile ei, și, în locul studenților cu ocară revoluționară sau cu vorba grosolană pe buze, auzim pe dascălii cei mari vorbind pentru a cere reforma societății contemporane în chiar organismul moral care o cuprinde, Biserica. Romanul lui Jean de Meung îi va răspunde peste un veac, în tonul unei adânci convingeri mistice și unei nesfârșite iubiri, „Imitația lui Isus Hristos“ a lui Thomas a Kempis.

Dincolo de canal, până adânc în veacul al XIV-lea, nu fusese altceva decât o altă societate superioară francesă sau francisată, supt un rege de sânge normand și de cele mai bune tradiții francese, întinzându-și stăpânirea și asupra unui insemnat grup de provincii caracteristic francese, care valorau mai mult pentru Coroană decât cucerirea insulară din 1066.

Am întâlnit și până acum, la fiecare pas, contribuția literară, culturală care în chip greșit se numește și se consideră ca „engleză“. Wace, Gautier Map, Jourdain Fantosme, Marie de France sunt nume francese pentru oameni al căror suflet era cu desăvârșire frances. Cutare printre ei, în 1170, era mândru că se poate zice scriitor corect, ca unul care s'a și născut în Franța continentală:

Mes language es buens, car en France suis nez.

Pentru ca, mai târziu, când poeți de dincoace vor lua în batjocură stilul negramatical al lui Henric al III-lea², altul să se scuse că nu știe mai mult, fiind Engles:

¹ Leclerc, o. c. I, pp. 7, 55 și urm.

² Je pandra bien Paris. Je sui toute certaine.
Je bouterra la fu en celle ex qui fu Saine.

Il y a un chapel dent je fi contant.
Je le forra portier à un charrier rollant.

A St. Arnoul à Londre, tonte droit en estant.

(După un ms. din Bibl. Națională la Paris, Leclerc, o. c. II, p. 3.)

Cf. *ibid.*, I, p. 441.

Jeo sui Englois; si quier per tele voie
Estre excusé... (John Gower: sec. al XIV-lea.)

Limba franceză se socotia ca a doua limbă oficială: în ea se scria, se dădeau ordine oficiale, se vorbea în Parlament. La 1328 se zicea: „latinește sau măcar franțuzește” (*vel saltem gallicum*)¹. Gramaticile erau redactate pentru cărturarii ce vor să fie, și nu ca pentru o limbă străină, ci așa cum, azi, un școlar din Piemont sau din Neapole învață la școală limba toscană, ca aceia pe care, din datoria sa de Italian, o va întrebuița în toate prilejurile mai înalte din viață. Avem astfel de «*praeceptiones linguae gallicae*»².

Burse ajutau pe cei cari mergeau la Paris să învețe. Am întâlnit între gloriile Universității de acolo atâția Englesi, la cari, se va adăugi, în veacul al XIV-lea, William de Okham, adversarul Papei în noua luptă a acestuia cu Împăratul. De acolo se aduce o pronunțare mai corectă; cărți, amintiri literare. Ștefan de Langton va pretinde, întors acasă, să interpreteze după toate regulile scolasticei un nevinovat și dulce cântec popular frances din veacul al XII-lea, acela al «*frumoasei Alise*»³. Un prelat de gravitatea lui Robert Grosseteste, episcop de Lincoln, scrie, după moda generală, pe lângă Vieti de Sfinți, și un *Chastel d'Amour*, în singura limbă posibilă, pentru cei cari, nefiind clerici, «nu știu carte». — *literatură* :

pour ceus qui ne savent mie
ne lettrure, ne clergie⁴.

Abia la 1362 întrebuintarea limbii franceze încetează de a fi legală, și numai la 1363 s'ar fi pronunțat în Parlament cel d'întăiu

¹ Leclerc, *o. c.*, II, p. 7.

² *Ibid.*, I, p. 444. Cf. II, p. 7.

³ Bele Aliz matin leva,

— Sun cors vesti e para,
Suz un verger s'en entra,
Cinq flurettes y trava;
Un chapelet fet en a

De rose fluries.

Par Den, trohez-vus en B,

Vus ki n'amez mie!

V. Leclerc, *o. c.*, I, p. 301. Parisul rămâne „paradisus mundi.” *Ibid.*, p. 319.

⁴ Pentru alții v. *ibid.*, I, p. 499.

discurs în limba engleză¹. Nu din cauza războiului de o sută de ani, care s'ar li purtat, din motive de antagonism național, între Englesi și Francezi, fiecare din ei pe deplin constituții național. În Parlament și aiurea comunele engleze au fost contra războiului pe continent: burgheșimea, țeranii Francei s'au înțors în nențrocire, contra regelui lor și a ofițerilor acestuia. Mai tãrziu numai suferința de ordine economică îndreptară mulțimile spre lupta de liberare pe care Ioana Fãrc, pãstorica din Douremy, o pãrni și din motive mistice. Pãnã atunci lungui rãzboin, slab purtat și dese ori intrerupt, e un sport pentru cavaleria, de caracter francez, din amãndouã regatele, iar pentru neamul lui Filip de Valois și cel, înrudit, al lui Eduard al III-lea, o cãrtã dinasticã.

Dar încã de la începutul veacului al XIII-lea Normandia s'ã desfãcut de supt autoritatea regemii din Londra. Anjou, Maine, Poitou urmeazã. Reunirea lor cu Coroana francezã e consfințitã prin autoritatea moralã a lui Ludovic-cel-Sfânt. O mare parte din provinciile de Miazãzi, acvitanice, urmeazã. În mãsura în care regalitatea francezã ajunge sã poatã vorbi 'n numele poporului francez, *cealaltã e silitã a vorbi numai în acela al poporelui englez*. Sã nu uitãm și tot mai strãnsele legãturi cu Scoția.

Pe de altã parte, și în insulã clasele de jos se ridicã, în acest sfãrșit de ev medin, prin muncã și bogãtie, și ele aratã pretenții, cerând ca țara lor sã fie pentru ei și sã samene cu dãnșii. Orașele flamande fac tot mai mult postav, și lãna englezã are preț. Aurul Europei se revarsã asupra regatului pãnã atunci isolat. Dar aici nu existã o veche burgheșie, ci numai una decretatã, tutelatã, înfrãnatã. Clasa revendicațiilor violente va fi deci aceea *clasa țerãneasã*. Și cum suferința ei e cu atãt mai grea, cu cãt stãpãnii sunt de alt sânge și întrebunțezã, încã dupã trei veacuri, altã limbã, revolta pe toate terenurile va fi deosebit de violentã. În domeniul literar se va cere întrebunțarea aceinui grain popular cu basa anglo-saxonã, care, cu amestecul, prin administrație, comerț, moduri a cuvintelor franceze de pectete normandã, a devenit o *limbã englezã*.

În cea d'întãiu fasã, pentru stratul de sus al societãții, se face o mare operã de naționalizare a cãntecului epice și satiric al li-

¹ Gossé, *Histoire de la littérature anglaise*, cap. 1.

teraturii franceze medievale. Toate genurile de subiecte, afară de cele carolingiene și de cele locale din Franța, sunt represintate. Avem pe Amis et Amiles, pe Yvain și legenda Sfântului Graal, pe Flor et Blancheflor și pe „Ryn Alysaunder“, „Great geste of Arthur“ și „Lancelot din lac“, pe Fierabras și chiar târziu un Roland din 1330. Mai sunt apoi atâtătea după originale franceze pierdute: *Iscmbros*, *Triamour*, *Eglamour d'Artois*, *Degréant*, *Degarre*, *Ypomilon*, *Beau Desconnu*, *Octavian*. Subiecte engleze se încearcă în cântecul regelui Ricard Inimă-de-leu, în *Guy de Warwick*. Se merge într'o nouă străinătate pentru *William of Palerme* (1355). Și nu se uită nici povestea Vulpji, pe care prizonierul rege loan o cetia în limba lui francesă acolo, la Loudra¹.

Tot odată se imită din poezii și povestitorii francesi contemporani, și cunoscuta călătorie, de fapt compilată din itinerarii reale, a lui John de Maundeville (c. 1371) n'are altă origine și alt caracter. Vechiul *Brut* insular însuși e supus unei prelucrări engleze.

Conștiința necesității unei literaturi engleze nu întârzie să apară, cu Thomas Usk, care vorbește contra limbii francesă ca și contra celei latine, cu John Gower, care dă totuși numai în latinește *Vox Clamantis* și o a doua bucată, trecând în englezește doar a treia, *Confessio amantis* (1383), apoi cu arhidiaconul de Aberdeen, John Barbour, cu necunoscutul (poate Ralph Strode) care a dat povestirile delicate: *Sir Gauvain și Civalcrul Verde* („The green Knight“), *Pearl* și *Cleanness and Patience*, și mai ales cu Geofroy Chaucer, care anunță limpede principiul său: clericii să scrie în latinește pentru că știu latinește, Francesii în franțuzește pentru că e limba lor, noi în englezește pentru că e limba noastră.

Dar niciunul dintre acești poeți nu nemerește un subiect legat cu viața englesă, nu în amănuntele povestirii, în numele eroilor, în incidente și în elementele de colorare a stilului, ci, ca pentru Dante față de viața italiană, în esența însăși a fiecărei pagini, a fiecărui rând.

Creând o limbă literară, în care până atunci — dialect de Nord și dialect de Sud — cântaseră numai slăvitorii baiducilor, ca vestitul Robin Hood, ori urmau să cânte amintitorii unei lupte, ai clădirii unui castel, cuceririi unui oraș, săvârșirii unei drame isto-

¹ Lecterc. o. c., II, p. 8 și urm.

rice¹, ei rămân totuși, în atârnare de străini. Influența „Romanului de la Rose“, în partea sa „psihologică“ și alegorică, a povestirilor populare, adese ori indecente, din *fabliaux*, se observă pretutindeni, unite, cum vom vedea, cu alte influențe continentale, mai adânci: Usk scrie în prosă „Testamentul iubirii“ (*Testament of love*). Alegoriile și figurile cavaleresti ale presupusului Strode vin de dincolo de Canal; Gower urmează și pe Ovidiu și citează poemele ciclului lui Arthur, Amadis și chiar opera lui Dante, „quidam poeta de Italia“, și are înaintea lui, ca „amant“, suferințele eroului celui mai vestit roman al epocii sale: Barbour și-a propus fațăș a imita *Roman de la Rose*, când el scrie cele 30.000 de versuri ale „Legendei Sfinților“ și, când încearcă un roman al Troiei, recunoaștem ușor modelele.

Chaucer el însuși (c. 1340-1400), dintr'un vechiu neam frances (chancer, chancier, *chausser*), merge în Franța la douăzeci și unu de ani, trăiește la o Curte francisată, ca ocrotit al lui John de Gand, duce de Lancaster, fiul lui Eduard al III-lea, care ține în prima căsătorie pe o princesă de limbă francesă, din acea Flandră care și lui i-a dat astfel cel d'intăiu titlu (o a doua căsătorie a patronului va fi cu o rudă a poetului). În Franța a fost prietenul lui Eustache Deschamps, al lui „Graunson, fleur de ceux de France“. Primind o misiune în Italia, (la Genova și Florența), în 1372, Chaucer cunoaște pe Petrarca, pe Boccaccio.

Deci, când el, întrebuințând fabula unei întâlniri de prieteni la un han, fiecare spunând o poveste din ce știe, scrie vestitele sale „Canterbury Tales“, cea mai vestită din cărțile medievale engleze, el va lua stilul, gluma, meșteșugul de a învărti anecdota după *fabliaux*, ironia după literatura francesă a noului curent, în care, spune el, sunt „atâtea nobile lucruri“ (*many noble things*)². Iar, în ce privește acest cadru însuși, care amintește pe *O mie și una de nopți*, el e, — mai natural, căci în original este vorba de cele șapte doamne și cei trei cavaleri cari, retrăgându-se la țară, din Florența ciumei celei mari, povestesc ca să uite tragediile de la picioarele lor —, *Decameronul* lui Boccaccio, luat ca îndreptariu. *Filostrato* al aceluiași se intrupează din nou în

¹ Astfel cântăceile despre castelele Carlaverock (1300) și New-Boss (1285), despre luptele de la Rouen, în 1418.

² Eustache Deschamps îl califică de „grant translateur, noble Gefroi Chaucier“.

„Troilus and Cressida”, *Teseida* Italianului în „Polemon și Arcita”¹. În bucăți ca aceia care poartă numele zeului Marte se vede aceeași înrăurire peninsulară², pe când aiurea spiritul frances singur predomină la acest om, care pomenește, de altfel, pe Homer lângă Dares și pe Virgil lângă autorul tratatului *de regimine principum*.

Adevărata inspirație englesă nu apare nici când Barbour cântă lupta cu Bruce, regele Scoției, din motive de patriotizm dinastic. Doar găsim un sentiment propriu în invocația sa către „nobilul lucru libertatea”, care face a se trăi adevărată viață:

Ah, Freedom is a noble thing.

¶le lives at ease that freely lives.

Sufletul cel nou al mulțimilor englese înaintează însă birnitor. El aduce o vreme de răsturnări, de schimbări dinastice — oricât de incidentale și de superficiale ar părea motivele —, el ridică bandele lui Wat Tyler și însullește procesiunile armate ale Lollarzilor. Iar în literatură el îndeamnă pe învățatul teolog Ioan Wycliffe († 1384) să traducă, de la 1380 (în tovărășia lui Nicolae de Hereford și a lui J. Purvey), *Biblia*, după ce încă de la 1356 el începuse contra Romei corupte lupta din care a pornit apoi aceea, și mai energetică, încununată cu mucenicie, a Cehului Ioan Huss. Iar cântărețul de la St. Paul din Londra (1332-1399), — care califică pe Ricard al II-lea drept «fără-de-lege» (*Richard the redelless*) —, în „crezul” și în «povestea lui Pier Plowman» („Petrea Plugarul”)³, aduce, pe lângă atacuri contra Dominicailor și a sămănătorilor de discordie în Biserică, cel d'întăiu stridentă notă din patimile neamului său, când nobilul său strigă că „are tot atâta milă de omul sărac cât jupuitorul de pisicile pe care le ucide și le ia pentru pieile lor”:

¹ Un poem al lui Boccaccio va fi tradus prin intermediari frances de John Lyngate. În Englesul Occleve se întâmpină imitarea poeziei despre jocul de șah a lui Iacob de Cessole.

² El traduce și din Albertano di-Brescia.

³ *Ploughman's Creed, Ploughman's tale*, — unde întâlnim totuși alegoria franceză, cu Caritatea, Adevărul, figurile *Do-Well, Do-Bet, Do-Best*, „fac-bine”, „fac mai bine”, „fac cel mai bine”.

I have as much pity of poor men as pedlar
hath of cats
That would kill them, if he catch them might,
for covetise of their skins.

Iar în depărtare se aude cântecul răsclărilor celei d'întâiu
mișcări sociale din Anglia: «Când Adam săpa și Eva torcea,
când era boierul?».

Pimen.
26. 9. 1924.

XVII.

Curentul revoluționar frances în literatura italiană. Petrarca, Boccaccio.

Curentul franciscan unit cu acela al libertăților cetățenești, care domină literatura italiană în a doua jumătate a veacului al XIII-lea, și care-și află și în Dante un reprezentant, va fi înlocuit în cel de al XIV-lea secol prin directia de negație, de luptă pentru schimbări, oricare ar fi ele, ce vine din Franța Universității parisiene.

Iacopone da Todi o vedea mai bine, în naivitatea lui de mistic poet primitiv, decât criticii moderni în larga lor cunoaștere prin cărți a împrejurărilor timpului, când scria aceste versuri despre distrugerea prin Paris, cu «literatura lui» și «drumul cel rău» al lui, a dulcelui sfânt din Assisi :

Mal vedemmo Parisi
Che n'hà distrutto Assisi:
Colla sua lettorìa
L'hà messo in mala via.

Aceasta se face cu atât mai ușor, cu cât înalta școală parisiiană este și după Dante un centru de atracție a Italianilor, din toate Ținuturile, cari vreau să facă studii mai înalte, să pătrundă, pe urmele lui Brunetto, în tainele noii «Naturi» și în labirinturile cu silogism îndreptător ale Rațiunii. Funcționa aici și un adăpost pentru oaspeții de dincolo de Alpi, Colegiul «Lombarzilor» său, în forma sa oficială, «Casa săracilor școlari italieni ai milostivirii Maicii Domnului» (*Maison des pauvres escoliers italiens de la charité Notre Dame*). Unii dintre acești oameni, cari nu erau străini în acest mediu rămas internațional, ajungeau chiar rectori ai Uni-

versității, ca Marsiglio din Padova (1312), ori măcar cancelari, ca Robert de Bardi (1340), care a fost, probabil, unul dintre acei cari au adus încununarea în Franța, ca „poet laureat”, a lui Petrarca¹. De la Paris duce Marsiglio lupta lui contra Papei și pentru ideia gibelină intrupată acum în noul rege al Romanilor. Bavaresul Ludovic. Luigi Marsigli (1330-94) e și el student parisian².

Roman de la Rose era cettit în Italia³; îl găsim, în cataloage de biblioteci, la 1367 în Florența, apoi, în deosebite locuri italiene, la 1426, la 1463 și 1495⁴. Imitatori, continuatori ai tendințelor de care e însulețit acest imens paratlet enciclopedic nu lipsesc. Astfel și acel Cecco d'Ascoli, ars la 1327, care copiază pe Brunetto în opera sa «Acerba», având înaintea ochilor și «Image du monde» și care, desprețuind pe Dante, pe care nu vrea să-l urmeze în «pădurea lui întunecată», nici să repete după el povestea lui Paul și a Francescei⁵, atacă nota literaturii de luptă, când tăgăduiește că din comete ar putea să se prevadă moartea regilor, cari ar trebui, ca oricine «stăpânește și poartă coroană», să aibă grija soartei lor⁶. Se știe că el a isprăvit pe rîng la 1327, în acel oraș de naștere al lui, care văzuse și eșafodul lui Domenico Savi, alcătuitorul unei întregi oștiri de revoltă⁷.

Se pare că acest Cecco a avut atingere cu însuși pământul frances, profesând medicina la Avignon. La Toulouse se poartă cam în același timp Guido de' Cavalcanti, și în același oraș ca și în Paris Cino da Pistoia⁸. Avignon măcar pare să nu fi fost necunoscut lui Fazio degli Uberti, și el Florentin (+ 1367), care, în *Dittamondo* al său, cuprinzând și versuri provențale, versuri francesce, vorbește de romanele ciclului breton, laudă Parisul-Atenă, se

¹ Leclerc, o. c., II, p. 61.

² Pentru studenți germani v. Leclerc, o. c., II, pp. 25-6.

³ O traducere ilamandă de la 1320 (a lui Mihail și van AREN, din Bruxelles).

⁴ Foscolo Benedetto, o. c., pp. 187-8.

⁵ Qui non si sognia per la selva scarsa;

Qui non vego Pavolo, nò Francesca.

Nici Ugolino, adăugim.

⁶ Teme chi regie e chi porta corona

(Foscolo Benedetto, o. c., p. 180).

⁷ Leclerc, o. c., I, p. 9.

⁸ *Ibid.*, II, p. 74.

ocupă de politica lui Filip-cel-Frumos și de cruciată. Tot prin Franța trece într'un anume moment din viața sa Giovanni Villani, marele cronicar florentin, care, povestind într'un stil de nuvelă, într'o formă de răzlete grupuri naive, ca acelea, cu subiect din Scriptură, ale lui Giotto în capela padovană a Scrovegnilor, întâmplări florentine, italiene în genere și din alte țeri, a dat astfel ~~un~~ cel d'întăiu mozaic de istorie universală, în care faptele, fixate cu îngrijire și expuse cu interes, nu fac parte din expunerea unei teorii politice, cum nu intră în cadrul vre unei teorii medievale. Acest scriitor († 1348), la care s'au notat franțuzisme, ar fi luat parte chiar la războiul Flandrei. Și, dacă întâlnim aspra lui critică împotriva noilor moravuri din Florența, prin opoziție cu cele vechi ¹, e vădit o influență francesă în tonul lui dușmănesc față de călugărimă. De sigur va fi cetit opera de căpetenie a nemulțămiiților, el care menționează și romane cavaleresti franceze. Scena întâlnirii misterioase în pădure între Filip-cel-Frumos și arhiepiscopul său de Bordeaux, care va deveni Clement al V-lea, cu îndatoririle, dăunătoare pentru Biserică, pe care acesta le-ar fi luat față de cel d'întăiu ², e pusă acolo pentru a împovăra și mai mult această papalitate avignonesă, pe care, de altfel, cronicarul o urăște și ca Italian. Elemente din Roman de la Rose se găsesc și în Doctrinale al lui Iacob, fiul lui Dante, care pretindea să facă o operă mai metodică, mai științifică decât a părintelui său.

Francesco Petrarca, secretariul acestor Papi din Avignon, care, de si născut la Arezzo (1304), învăță la Carpentras, la Avignon, la Montpellier și vizitează și Narbonne, Toulouse, Lyonul, Parisul ¹¹²⁰⁰⁰, înainte de a se fixa în preajma ocupatorilor franceși ai Sfântului Scaun, el, care, speriat de zvonul certelor filosofice ale Universității l. recunoaște totuși că acel Paris e «cosul din care se culeg cele mai frumoase fructe din toate țerile», pentru «cei mai

¹ VI, 69.

² IX, 59.

³ Misiuni și la Aachen (1333), Colonia (1337), Roma, (1341), Praga (1354), Milan (unde stă opt ani), Moure în Arqua la 19 Iulie 1374.

⁴ Vorbește de „strepidulus straminum vicus“ (rue de Fouarre). - evloului amintire din Dante.

29000
nu înainte de
g. lim / Aude
dep.

112000
29/10/13
Avignon

buni ucenici străini), trimete odată¹ lui Guido Gonzaga din Mantova un exemplar din romanul favorit al Francesilor. Și, fără a-și arăta o adevărată prețuire, el constată acea admirație care face din opera lui Jean de Meung o lucrare eminentă, de „nu se înșeală Galia și Parisul, capitala ei”, în aprecierea unei astfel de scrieri «vulgare și străine»².

De altminterea, în *Trionfi* ale lui, ambicioasă operă, merită să dea faliment. Petrarca împrumută din „Roman de la Rose” alegoriile toate, ca *Amore, Morte, Bello Accoglianza, Honestate, Vergogna, Senno, Modestia, Habito, Diletto, Persecranza, Timor d'infamia, Desio-sol-d'amare*, etc.³ Amor apare în car, «vittorioso e sommo duce», cu suită, și poetul, lucis de săgeata lui, trece printre umbre care sunt zeii, eroii, înțelepții, poeții, personagiile ilustre ale anticității, ca Ovidiu, și câțiva contemporani. Se urmează capitolele Poștei, Pudicității, Morții, Faimei, Vremii, Eternității. Nu odată apare grădina, «cu floarea tragedă» între spini, «rosa candidă»⁴. În *l'inc*, pe de altă parte, în acea poezie lirică multămită căreia el e nemuritor, s'au relevat aluzii la literatura franceză și împrumuturi de la Jean de Coucy și Thibaut de Champagne. Condamnând năvala „romanelor franceze”, ei introduce, din lumea lor, neconținut, Moartea, *Fortună*, zina Rațiunii, *Gloria*, *Virtutea*, *Zeul iubirii*, cu arcul lui, cu săgeata ce pătrunde prin ochi, cu fereasta lui de pândă, cu temnița unde-și include robii⁵. Visiunile obișnuite nu lipsesc. În scrierile lui latine va declama contra femeilor.

Duce!

Ovidiu!

Prietenul Petrarca, ce-a rămas de el!

Fiu al unei Franceze, născut la Paris, unde ajunsese tatăl său, și închinându-și cea dintâi mai însemnată operă în limba vulgară, *Decameroul*, fiicei din Neapole a regelui de sânge francez Robert⁶, născută cu o Franceză, *Giovanni Boccaccio* (n. 1313) în-

¹ *Poesie univoce*, Milan 1831, II, pp. 342-4.

² «Nisi fallitur nimis Gallia pariseumque caput».

³ *Triumphus Cupidinis*, III. ?

⁴ Son. 211: Sestina 6.

⁵ Son. 23, 233; Canz. I, 12, 28.

⁶ V. Quando giugne per gli occhi al cor profondo

L'immagin donna (Son. 73).

Laure in barca ei, cu douăsprezece Virtuți. Son. 183.

⁷ Canz., 24, 25.

⁸ *Munier. Le quattroceto*, I, pp. 65-6.

⁹ «Il buon re Sialon» apare și în *Triumfarile lui Petrarca*.

vață la Paris și se pătrunde și ei, adânc, de spiritul frances, pe care-l putea întâlni, de altfel, și în acea Italie însăși, unde autoritatea lui Robert († 1303), rămas cont de Provența, unde se așezase Papa, se întindea și asupra Florenței, în care fiul său, Carol de Calabria, guvernează până la 1328. În vremea stăpânirii lui Gautier de Brienne, duce de Atena (1342). La 1384, după autonomie și lupte interne, la Arezzo și Florența poruncește Enguerand de Coucy, iar la Genova, peste puțin, în numele regelui Franciei, mareșalul Boucicaut, guvernator al Lucei, Paviei, Bergamului, Bresciei, Genovei (de la 1328). În «Decameron» chiar s'a semnalat cu dreptate o influența francesă, care nu se oprește la împrumutarea, discutată și discutabilă, a unui număr de subiecte, ci la sensul, la spiritul, la atmosfera chiar a nuvelor sale, influență ce pleacă din *fabliaux*, cu „gauloiseriile” lor, și chiar de la alte produse literare franceze ale evului mediu (ca *Poème de la Violette*, al lui Gibert de Montreuil)¹. *Filostrato* al său, cu episodul, din războiul Troiei, al lui Troil și Cresidei, e după Benoît de Sainte-Maure. În *Corbaccio* se vorbește de Lancelot și Tristan, ca și chiar de Roland și Olivier, — și după nouă compilație italiană *Reali di Francia*². În *Filocolo* se reproduce romanul *Florc et Blanche-flor*. În acel „Corbaccio” „Gârbaciul”, „flageului”, răsunarea lui împotriva văduvei care l-a răspins și a femeilor în genere, se pomenesc Roland, Olivier, Tristan, ciclul breton: atacurile contra călugărilor ipocriți, contra legiștilor sunt ca acelea ale clericului de la Orléans. În *Teseida* e netăgăduită, cu toate împrumuturile, posibile, din poetul latin Ciandian — furătura operei acestuia³. Și în prefața la «Genealogia Deorum», *Boccaccio* va purta încă o luptă cu călugării.

Și așa se va face și mai târziu, când *Sacchetti* va întrebuința pentru povestirile din *Pecorone* al său (câtre 1380) aceleași „fabliaux” ale Franciei medievale⁴, presintând și el pe cei cu «legile civile» și «rațiunile canonice», cari apără pe hoți

Returca — !
¹ Le întâlnim, de altfel, și în opera lui latină *De renudiis utriusque sexus*.

² Ed. din „Biblioteca Romanica” de la Strassburg, p. 87.

³ Foscolo Benedetto, o. c., p. 171 și urm.

⁴ Leclerc. o. c., II, p. 105.

pentru bani¹; și când Federico Frezzi, în Quadriregio (1394-403), ne va introduce, primăvara, în livada zeului Iubirii, căruia poetul îi va face omagiul de vasal². Tot astfel de urme se vor afla mai târziu în Finerodia a lui Iacopo della Pecora și în atâtea produse, de o însemnătate inferioară, ale secolului al XVI-lea italian³.

Seniori italieni din Nord scriu franțuzește, ca Thomas de Saluces, în le Chevalier errant, după norine de dincolo de Alpi, ori ca Bernabè Visconti, în corespondența sa cu nepoata Beatricea de Armagnac⁴.

Și nu vor lipsi, ca în mișcarea florentină a Giampilor (1377) ori în aceia de la sfârșitul veacului, la Viterbo, Florența, Bologna, când se strigă «Morte alla Chiesa, a'preti: evviva la libertà», consecințe sociale asemănătoare cu acelea pe care, în același timp, aceiași literatură le avuse în Franța.

În schimb, Francesii traduc din italienește, de și adesea numai prin intermediu latin, doar lucrări de agricultură, itinerarii (cu al lui Riccolodo da Monte Croce), cărți de medicină⁵, — fără a pomeni „Decameronul“ iusuși, prefăcut, pentru alte motive, în limba inspiratorilor săi.

Dar, pentru literatura italiană, ne găsim în acest veac al XIV-lea înaintea unei mari și nobile opere, lirice, lui Petrarca, înaintea unei bogate producții narative, a lui Boccaccio, care, pe de o parte, sunt pretinse a fi caracteristic italiene și, pe

¹ Legge civile e ragion canonica
Appaion ben; mà nel mal spesso l'usano.
Difendono i ladroni o gl'altri accusano.
Chi hà danari e chi più puote, scusano:
Tristo è colui che con costor s'incronica.
Senon empie lor man sotto la tonica

² Foscolo Benedetto, o. c., p. 181. În Florența acest zeu condăcea, la o anumite serbare de peste an, pe dănuitorii; Monnier, Le Quattrocento, I, p. 8.

³ Foscolo Benedetto, o. c., spre sfârșit. — Se semnalează și un împrumut după Kustebeuf în Ariosto iusuși. Cf. părerea lui Bartoli (Storia della letteratura italiana, II, pp. 833-4) că genul Romanului de la Ross nu se potrivește cu spiritul italian.

⁴ Leclerc, o. c., I, p. 467. — În curând Valentina, fiica lui Gian-Galeazzo Visconti și nepoata lui Bernabè, va introduce „spiritul italian“ la Curtia Franciei prin căsătoria sa cu Louis d'Orleans.

⁵ Leclerc, o. c., I, pp. 51, 3, 51, 6; II, pp. 5-6.

de alta, a fi străbătute de acel nou spirit antic care ar face din acești doi scriitori, de un suflet așa de deosebit și de un merit care nu se poate grada în de ajuns, niște oameni ce ar fi rupt cu trecutul, ce ar fi închis porțile evului mediu și ar deschide larg pe acelea ale unei noi epoce pentru spiritul uman în tot Apusul: epoca Renașterii.

Să vedem dacă un studiu atent, fără idei preconceptute, nu va arăta, din potrivă, că în nimeni nu trăiește acest ev mediu în ultima formă pe care i-au dat-o Francesii — cu excepția învierii trecătoare a spiritului cavaleresc pe la 1350 — decât în operele în limbă vulgară — nu cele mai vii, ci *singurele* vii — scrise de acești doi oameni pe cari atâtea legături îi unesc cu Franța.

Am văzut ce îndelungată a fost petrecerea lui Petrarca la Avignon, fără a mai pomeni misiunile sale care-l aduc, nu numai la Basel-Bâle, la Praga, etc., dar și la Paris, unde, în numele lui Galeazzo Visconti, duce regelui Ioan inelul său pierdut în lupta nenorocită de la Poitiers (1361). Acel care a dăruit biblioteca sa Venetiei, a făcut și importante daruri de cărți, încă din 1355, în Franța¹.

De Florența înaintașilor, de Toscana în limba căreia scrie, nu-l leagă nimic. Nu e la dânsul, ca la Dante, o identificare a sufletului cu fiecare frântură de zid, cu fiecare lespede de piatră din cetatea sa și, mai departe, cu fiecare din elementele istorice și naturale ale pământului Italiei. Individualism? Vom vedea că nu. Ci e desfacerea de acasă, desterarea, înstrăinarea, fără ca aite rădăcini să se înfigă puternice în altă brazdă.

Abia dacă pomenește, — el care, din motive ce se vor arăta când va fi vorba de mitul «Renașterii», urăște pe străinul devastator și pribănit al Italiei, pe German, pe Bavares, care vede în Cola di Rienzo un adevărat liberator al Romei; — Florența leagănelui alor săi (Canz. 29). Numele ei nu apare mai des decât al Marocului, Spaniei și „Cataiului“, cunoscut prin Marc Polo². Din literatura Italiei el cunoaște pe Cino da Pistoia (son. 71), pe Guittone d'Arezzo (Son. 246), pe cei doi Guido, pe Onesto da Bologna,

¹ Leclerc, o. c., II, p. 89.

² *Triumphus Mortis*. — Șin de Rinul înghețat (Son. 188), de locul unda Dunărea dă în Mare (*Trionfi*, Apendice). — Pentru Ardeni, v. Son. 143. — Pentru Tana, Son. 146. Son.

pe „Sicilieni”, pe bunul său amic Sennuccio (*Trionfi*) și pe un Busone da Gubbio; iar, în ce privește pe Dante, dacă-i trimete și lui, ca și acestora, o solie în ceruri (*ibid.*), dacă înprumută de la el, pentru a fixa noul sălaș al Laurei, împărțirea Raiului în cercuri (Son. 24, 261), dacă i se iea și ideea unei călătorii între umbre care se îngrămădesc însă dese, strivite, fără a fi caracterisate, în *Trionfi*, dacă e câte un vers care sună cu al marelui consăngean¹, i se pare că Florența n'are, ca Verona, Mantova, etc., marelui ei poet (Son. 133). Rari sunt și expresiile populare — o singură bucată e țesută mai numai din ele², proverbele³. Ce-i e mai aproape în cântece — în scrisori, compatrioții săi vor fi spiritele alese din toată lumea, toți invitații, toți cunoscătorii —, e Avignon, e acea apă Sorgue, pentru care, jertfindu-se iubirii, a părăsit Arnul :

Quella per cui con Sorga ho cangiato' Arno,
Con franca povertà serve ricchezze⁴.

Într'acolo, când împrejurările îl fac să plece pe câva timp, i se întorc gândurile, spre acele locuri care nu numai din cauza Laurei îi sunt așa de familiare, ci fiindcă icoana lor s'a coborât definitiv în sufletul lui de visător prins de locul unde săvârșește munca gândului. La Rhône, acolo e „iarba mai verde și aierul mai senin; acolo e acel soare viu și dulce-al nostru, care împodobeste și dă flori malului stâng al apei”⁵. Iubirea l-a apucat, pe viață — cel puțin, cum vom vedea, aceasta e *atitudinea literară* ce-și impune — „pe malul stâng al Mării Tirene, unde rupte de vânt plâng undele” :

— Dove rotte dal vento piangon l'onde⁶. —

Acolo, și nu aiurea, a văzut el în atâtea ierni „ningând de jur

¹ *Caddi non più come persona viva* (Son. 51).

² *Canzone*, 11.

³ Tră la spiga e la man qual muro è messo (Son. 63); se non fero per foco non si spense, nè fiume fit giammai sece per pioggia (Son. 40); ch'altra cangia il pelo anzi che'l vizzo (Son. 67.)

⁴ Son. 267. Cf. Son. 264; Canz., 18.

⁵ L'erba più verde e l'aria più serena.

⁶ Ivi è quel nostro vivo e dolce soie

Ch' adorna e' allora la tua viva mane (Son. 173)

⁷ Son. 51.

împrejur pe Alpi" ¹ și «zăpada fragedă pe culmi lovită de razele soarelui, departe» ². Vaucluse, Valchiusa, adăpostul patimii și durerilor sale, îi e locul cel mai sfânt ³.

Ca și priveliștile Avignonului, ideile de acolo le cuprinde el în inima lui. El, care vorbește, în *Triunfi*, cu evlavie de „sfânta întreprindere”, *impresa santa*, a lui Godefroy de Bouillon ⁴, va blăstâma pe „nenorociiții creștini cari se nimiceșc unul pe altul și nu li pasă că Mormântul lui Hristos e în mâna Cănilor” ⁵:

Gite superbi, o miseri cristiani,
Consumendo l'un l'altro, e non vi vaglia
Che'l sepolcro di Cristo e in man de' cani ⁶.

Își va îndemna prietenii să ajute cruciata pe care, cu concurs spaniol, engles, german, o va întreprinde, contra Saracinilor, incapabili de a ținea o sabie, urmașul lui Carol-cel-Mare, „Carol-cel-Nou”. „În numele lui Hristos încingeți acum săbiile” ⁷, spune el, pentru a sfărâma „coarnele Babiloniei” păgâne.

E adevărat că Avignonul — căci de el este vorba, ca de un Scaun roman; de el, și nu de adevărata Romă, părăsită, uitată, nenorocită — e pentru dânsul un obiect de groază, o «Babilonie impie, fără rusine, fără vre-un bine în el, sălaş de durere, mamă de greșeli» ⁸, „îmbogățită, mărită din sărăcia altora”, „cuib de trădări”, „slugă a vinului, a patului, a hranei, în care luxuria se întrece pe ea însăși”, „mânând, cu înțepirea lui Belzebut, „fete și moșnegi”, — „de se ridică putoarea până la Dumnezeu” ⁹.

¹ Già su per l'Alpi neva d'ogn intorno.

(Canz. 40.)

² Qualor tenera neve per li colli,

Dal sol percossa, veggio di lontano.

(Canz. 15.)

³ In una valle chiusa d'ogn intorno (Son. 93-4).

⁴ *Triumphus famar.*

⁵ *Triumphus famae*, II.

⁶ Et per Gesù la spada cingete mai (Son. 23).

⁷ Dell'empia Babilonia, ond'è fuggito

Ogni vergogna, ond'ogni bene è fori.

Albergo di dolor, madre d'errori.

(Son. 91.)

⁸ Per l'altre' impoverir se ricca e grande.

Nido di tradimenti in cui si covu

„Fântâna de durere, sălas de ură, școală de grașeli, tempiu de erezii“¹, „Iacomă Babilonie“, care se închină lui Bah și Venerii, de va trebui să vie un nou Sudan să facă din ea un Bagdad nou, risipindu-se idolii, dărâmandu-se turnurile, arzând ce-i din lăuntru, ca lumea să se poată regenera“². Zinele de odinioară sunt uitate: „ca lucru de-a minunea se arată cu degetul cine vrea să facă a se naște rău al Heliconului“:

... per cosa mirabile s'addita
Chi vuol far d'Ellicona nascer fiume³.

„Ce plăcere pentru laur sau pentru mirt? Săraca și goală mergi, filosofie, îți spune multimea pricepută la câștig“⁴.

Și „veacul ajunge a fi urât“, când vede „casa lui Dumnezeu cum arde toată“⁵.

Dar avem a face aici nu cu un atac — și așa de violent! — contra reședinței nouă a Papilor, ci numai cu o repetare, încălzită de retorică — Petrarca, un cleric, a avut doi copii naturali — a muștrărilor în stil profetic pe care, de mai mult ca un veac, literatura franceză a curentului de revoltă le arunca asupra Bisericii, asupra clasei trăind în ușor față de munca și miseria celorlalți—

Quante mal per lo mondo oggi si spanie:
Di vino serva, di letti e di vivande,
In cui lussuria fa l'ultima prova.
Per le camere, tue, fanciulle e vecchi
Vanno trespando, e Belzebub in mezzo.

Or vivi sò ch'io Dio ne venga il lezzo
(Son. 175.)

* Fontana di dolore, albergo d'ira,
Scola d'errori, tempio d'eresia:
Già Roma, or Babilonia falsaria.
(Son. 197.)

¹ Son. 106.

² Son. 20.

³ Son. 7.

* Qual vaghezza di lauro, qual di mirto?
Povera e nuda vai, filosofia,
Dice la turba al vil guadagno intesa.

(Son. 7.)

⁴ Lo secol noioso in cui mi trovo (Trionfi.)

⁵ La magione di Dio ch'arde oggi tutta.

maison

(Canz. 6.)

De fapt, acest Avignon — și regiunea care-l încunjură — e un oraș interesant și a cărui fisionomie particulară în aceste trei sferturi de veac cât înlocuiește pentru papalitate Roma, trebuie adusă la minte pentru a se înțelege multe lucruri. Găzduit întâiu acolo, pe pământul contelui de Provența și lângă teritoriile regale, Clement al V-lea l-a cumpărat cu câteva zeci de mii de piese de aur. Și și urmașii lui, până la Inocențiu al VI-lea, care se teme pentru sufletul lui Petrarca din cauza cetirilor frecvente în Virgiu, până la mai luminatul Urban al V-lea, un Papă de cruciată, au rămas Francesi, dar cancelaria lor, convorbirea lor obișnuită sunt de limbă latină. Pe de altă parte, relațiile de afaceri pe lângă cele politice, cu creștinătatea întreagă, sunt cu Italia, unde Biserica și păstrează vechile posesiuni și de unde șosese venituri, plângeri, indemnuri, reclamații la întoarcere, la reluarea marii misiuni italiene, acum părăsită. Neconținut vin de acolo pelerini, și misionari pleacă într'acolo. În marile opere de clădire, — palatul care și azi uimește prin proporțiile sale —, de refacere, de împodobire, artiști italieni sunt aduși neconținut aici: picturile amintesc pe Giotto, pe Memmi, pe Giovanni Italice, pe Gimignano della Torre, pe Pietro de Tortona. Petrarca însuși chismă pe Simone Memmi pentru a schița îngereasca figură a Laurei¹. Se pregătește aici de sigur o lume întreagă de amestecuri, în care nota dominantă rămâne totuși franceză.

O regăsim oare și în acea idilă — cam lungă, de peste douăzeci de ani, — de la 6 April 1327, precis, (ca la Dante întâlnind pe Beatrice,) până la 6 April 1348² —, care a făcut, prin *Rimele* «Canzonierului» său, din Petrarca unul din cei mai mari poezi ai lumii?

Să vedem.

Întâiu, cu toate părerile stărnitoare ale unor critici, influența de „mitul“ Beatricii, e sigur că avem a face cu o persoană reală și cu un sentiment care, adătu și în nărcare măsură, a fost și el real.

O vedem pe Laura — de Noves, sau cum fi va fi fost numele,

¹ Retan. o. c., pp. 136-9.

² Son. 57.

³ Cf. Son. 176 cu Son. 290.

care nu s'a p'utut stabili — cu „pletele-i de aur care pot face invidios soarele“, cu „cozile blonde ale părului de aur“, „cu mintea cărunță supt părul bălan“¹, „adevărată ciută cu cornițe de aur“.

Are „mâni albe, suptiri, bratele frumoase“, „gesturi suav de mândre“ și „mâni dulci trufaș de smerite“². O vedem „dulce amintire“ — supt florile care-i plouă din ramuri în sus:

Da' he' rami scendeva

— Dolce nella memoria —

Una pioggia di fior sovr'il suo grembo³.

„Stă pe iarbă, făcându-și umbră din brațele ei“:

Seder la donna nostra sopra l'erba

E far delle sue braccia a se stess' ombra⁴.

Și ce răs dulce, „smerit și 'ncet“ — *il dolce riso umile e piano*⁵!

Petrarca dă amănunte — e adevărat, rare; și vom vedea de ce *teoria lui literară cere aceasta* — despre împrejurările în care a cunoscut-o. Avea „inima de smalt“, de „diamant“, mintea-i era plină de „înghetate gânduri“ (*pensier gelati*)⁶, era „mai săl-hatec decât cerbii“⁷, i se părea minune ce nu simția însuși⁸, când a cunoscut-o. Și lumea spunea că e dat „mestșugului de

¹ Le trece d'or che dovrian far il sole

D' invidia molta ir pieno (Canz. 3).

D'or capelli in bionda treccia attorse (Canz. 3).

Sotto biondi capei canuta mente (Son. 178).

V. și 10-a: Tuoi luondi capelli aler velati. Și Son. 11: E i capei d'oro - fin farsi d'argento.

² Son. 157.

³ Le man bianche sottili

E le braccia gentili

E gli atti suoi soavemente alteri

E i dolci sdegni alteramente umili (Canz. 3).

Cf. ochii, „le mie fatali stelle“ (Son. 51).

⁴ Canz. 14

⁵ Son. 27

⁶ Son. 34.

⁷ Canz. 1.

⁸ Io ch' era più salvatico che i cervi.

(Triumphus Cupidinis. III.)

⁹ ... Quel ch' in me non era

Mi pareva un miracolo in altrui (Canz. 1).

a vinde cuvintele — el care scria de zece ori o pagină¹, dar se gândia aici la studiile de drept din Montpellier —, „ba chiar minciuni”²...

De-odată totul se schimbă. „Din acea zi”, spune el, „mi-am plăcut mie însuși” — «da quel di inanzi a me medesimo piacqui»³. Și „binecuvintează ziua, luna, anul, anotimpul, vremea, ceasul, clipa, ca și țara frumoasă și locul unde ajunge a fi legat de cei doi ochi frumoși”:

Benedetto fia 'l giorno e'l mese e l'anno
E la stazione e'l tempo e l'ora e'l punto
E'l bel paese e'l loco ov' io fui giunto
Da due begli occhi che legato m'hanno⁴.

Va plânge de acum, și-i va face bine:

Ed io son un di quei che'l pianger giova⁵.

Igi va spune simțirea an de an — numărând exact —, dar fără s'o poată istovi, căci i-ar trebui altfel să «numere stelele» și «intr'un mic păhar să adună toate apele câte sunt»⁶. E pentru dânsul un chin⁷, căci ea, mândră, îl răspinse, nefiind el vrednic ea ea să se uite măcar, la dânsul:

Ella non degna di mirar si basso⁸.

În zădar visează de «o întâlnire de cum s'ar lăsa soarele, fără altă tovarășie decât a stelelor, — numai o noapte, și să nu mai vie zorile»:

Con lei foss'io da che si parte il sole
E non ci vedess' altri che le stelle, —
Sol' una notte, e mai non fosse l'alba⁹.

¹ Scriboarea latină către Bernard de Roies.

² Quanto in sua prima età fu dato all' arte
Da vender parolette, anzi menzogne:

³ Canz. 9.

⁴ I benedico il loco e'l tempo e l'ora
Che si alto miraron gli occhi miei.

⁵ Canz. 9.

⁶ Canz. 15.

⁷ Son. 99.

⁸ Canz. 7.

⁹ Festinc. 1.

Nu va putea culege în vezi ramură sau foi din acest laur!...

Spre sfârșit numai, inima tare se înduioșează. Odată, la un întâiu Maiu, cineva în treacăt, împarte trandafiri celor doi ce par a-și voi binele? Acum «era aproape vremea când Amor se întâlnește cu Castitatea, și amantilor li e dat să stea alături și să spuie ce li stă pe inimă». Dar «moartea invidie starea fericită ori măcar speranța: stătu împotriva, la mijloc de cale, ca dușman armat».

Cea judecată de el a fi vrednică de nemurire¹ se stânse, pe neașteptate, la 6 April 1348. O vede, „nu palidă, dar ca zăpada albă...”, părănd că se odihnește de osteneli».

Pallida no, ma più che neve bianca.

Parea posar come persona stanca².

Și, pentru a se afirma încă mai mult realitatea ce are la basă: el face însemnări în prosă pe Virgiliul lui de căpătăiu și de călătorie, arătându-și lui singur că «de acum nu va mai avea plăcere în viață»³, care, cu toate momelile ei, va li părăsita, ca o Babilonie.

De aici începe partea cea mai frumoasă, mai în adevăr emoționată și mai adânc emoționantă a cântecelor de iubire ale lui Petrarca. „Femeia frumoasă pe care atât am iubit-o”, spune el, „pe neprevestite a plecat de la noi și, după cât nădăjduiesc,

¹ Ma pur di lei che'l cor di pensier m'empie

Non potei coglier mai ramo, né foglia:

Si fur le sue radici acerbe ed empie.

(*Triumphus Cupidinus*, III.)

² Son. 207.

³ Presso era'l tempo dov' Amor si scontra

Con Castitate, ed a gli amanti è dato

Sedersi insieme e dir che lor incontra.

Morte ebbe invidia al mio felice stato:

Anzi alla speme, faghisi all'incontro

A mezza via come nemico armato.

(Son. 274; cf. 275, 276.)

⁴ Quelli che, se'l giudicio mio non erra,

Era più degna d'immortale stato.

(Son. 87.)

⁵ *Triumphus Mortis*. — Lucrarea, după *Africa* latină (1335), începe la 1352 și nu e părăsita — în stare nedepălină — decât în 1374.

⁶ Perché niente più mi dobbe piacere in questa vita... È giunta l'ora di fuggire di Babilonia. Cf. *Canz.* 23.

s'a suit la cer, — așa i-au fost de dulci și de suave faptele¹“. Și, dacă aici sonetul urmează prozaic, vorbind de „cheile inimii“ care au fost recăpătate, de pelerihul cărnii i s'a luat greutatea de pe umeri — *pellerino scarco* —, altele mențin de la un capăt la altul această notă înduioșată: „A trecut aceia de care am plâns și-am scris²“. «Cretele plete de strălucitor aur și scânteierea ingerescului răs, care obișnuiau să facă din pământ Raiu, puțin praf sunt astăzi, care nimic nu simte“:

Le crespè d'or puro lucente
E'l lampaggiar dell' angelico riso,
Che solean far in terra un paradiso,
Poca polvere son, che nulla sente³.

«Cât te urâsc, pământ lacom, care ții în brate tot ce nu mai pot vedea»:

Quanta invidia io ti porto, avara terra,
Ch'abbracci quella cui veder mi è tolto⁴.

„E gol și rece cuibu'n care-a stat ea... Ai dormit, frumoasă stăpână, scurt somn: acum te-ai trezit între spiritele alese“:

Dormito hai, bella donna, un breve sonno,
Or se'svegliata trà gli spriti eletti⁵.

Viata lui nu mai are pret. „S'a smuls orice dulceață a vietii mele⁶“. Ce bine ar fi fost să poată muri (scrie el, peste trei ani) în același ceas cu dânsa⁷! Așa, el o simte vesnic lângă sine, „după mers, după glas, fătă, veșminte“:

¹ La bella donna che cotanto amavi
Subitamente s'è da noi partita,
E, per quel ch'io ne spero, al ciel salita;
Si furon gli atti suoi dolci, soavi. (Son. 70.)

² Passata è quella di ch'io piansi e scrissi. (Son. 272.)

³ Son. 251.

⁴ Son. 259.

⁵ È voto e freddo'l nido in ch'ella giacque. (Son. 279.)

⁶ Son. 283.

⁷ Ogni dolcezza di mia vita è tolta (Canz. 22.)

⁸ Oh che bel morir era oggi è terz' anno! (Son. 237.)

...Quando torni, ti conosco e'ntendo
All' andar, alla voce, al volto, a'panni¹...

In zvon de ramuri, de frunze, in plâns de păsări, in „susur
de ape ce fug pe iarba verde” i se pare că o aude încă:

Parmi d'udirla udendo i rami e l'ore
E le frondi e gli augei lagnarsi e l'acque
Mormorando fuggir per l'erba verde².

Va merge și cu ei mult ca odinioară, tăcând, ca să nu facă
pe alții a plânge:

Tacito vò: che le parole morte
Farian pianger la gente, ed il desio
Che le lagrime mie si spargan sole³...

Nu e pasăre supt strășină, nu e fiară 'n pustie mai singură
ca el:

Passer mai solitario in alcun tetto
Non fù quant'io. nò fera in alcun bosco⁴.

Maica Domnului e rugată să-l ierte de prigonirea durerii⁵;
iubita însăși apare pentru a-l întreba «de n'a plâns destul⁶».
Bătrân acum — *tu se'pur veglio*⁷ —, el urmează a-și duce crucea:

Cu ce samănă această iubire de douăzeci de ani, nesatisfă-
cută, nehrănită prin scene reale de întâlnire, prin cuvinte schim-
bate, prin variație de atitudini, prin ce ar veni de la dansa
pentru a-l înnoi sufletește pe dânsul. această lungă litanie, de
la o vreme puțin cam obositoare, pe care un cărunț secretariu
și eventual diplomat, având mai ales grija „dulceții cuvintelor
și sonorității lor”⁸, o îndreaptă către o femeie care și-a încheiat
viața — frumuseța ei presupundu-se neatinsă — dincolo de mar-
genile până la care inima omenească își păstrează încă toată
frăgezimea și nevinovăția?

¹ Son. 241.

² Son. 143.

³ Son. 16.

⁴ Son. 190.

⁵ Canz. 29.

⁶ Non pianger più; non m'hai tu pianto assai? (Son. 288.)

⁷ Son. 309.

⁸ Verborum dulcedo quaedam et sonoritas.

Petrarca a pretins că în cântecele lui vorbește numai adevărul, că el nu caută „cinstea de a fi plâns”¹, și el a răspuns aserțiunea unui prieten că numele Laurei acopere numai — în legătură cu sacrul nume al lui Apolon — un cult abstract, de cărturar, pentru poesia însăși². Dar nu e mai puțin adevărat că, dacă nu i-a lipsit pentru iubirea sa sinceră un obiect din lumea văzută, el a prefăcut îndată sentimentul său într'o temă durabilă, într'un motiv de exploatare poetică, iar legătura sa cu doamna din Avignon într'o *atitudine literară* pe care nimic nu o va schimba.

Întru aceasta însă el nu se putea adresa la vre-o originalitate națională a liricei italiene, pentru că aceasta nu exista. Și nici la modelele sale antice, Tibul, Propertiu, Catul, Gallus, pe cari am văzut că, mai de curând și alții îi cunoșteau: de fapt, acești vechi scriitori latini trec de la un eveniment la altul, de la o notă trăită la altă notă trăită, de la o comunicație cu natura la altă comunicație cu aceiași, *vioi variați, scurți în exprimarea sentimentului din elegiile care nu se opresc asupra unei stări interioare, stoarsă până la ultimele limite ale puterii de a inspira. Și ei nu rafinează asupra sentimentului, rationalisându-l ca în cutare sonet al lui Petrarca, în care se caută a se vedea de ce sufletul pierde din fața iubitului, devenit palid, pentru ca acesta să se bucre, ca și palida lui iubită, de această scădere a vitalității*³.

Dar o asemenea tratare a subiectului se întâlnește, cum s'a văzut, în toată literatura franceză îndată ce spiritul scolasticei universitare a pătruns în ea și artificiiile retoricei s'au înfățișat pentru a împodobi poesia nesfârșitelor analize interne. La Chrétien de Troyes acum se introduce un nou spirit în povestirea epică: ea face tot farmecul — și toată oboșeala — operei lui Guillaume de Lorris și alui Jean de Meung. Acuma *același sistem literar trece în limba italiană a cântărețului din Avignon*.

Și, pentru a pregăti, potrivit cu nevoile acestei literaturi noi, subiectul însuși, iată că, în acest Sud, în care trubadurii păreau să invie, în care normele lor stilistice ca și genul lor de inspirație trec în Catalonia, apoi în Aragon, la urmă, cum se va arăta, și la Castiliani cari fac literatura de Curte, în care, apoi, la 1356, societăți nouă de poeți se înighebau după vechea datină,

¹ *Pianger cercai, non giù del pianto onore* (Son. 252).

² *Epistolae Familiares*, II, 9.

³ *Quinci in due volti un color morto appare* (Son. 73).

Guillaume Molinier redactează «legile de iubire», „Las leys d'amors”, cu amintirea poezilor legați prin jurământul lor pe o viață întreaga de o femeie care, poate, de și măgulită în mândria ei de acest cântec ce se înalță spre dânsa, nici nu și-a plecat vre-odată ochii asupra credinciosului închinător.

Petrarca, un cunoscător al limbii proventale, care a și introdus în cântecul său versuri din repertoriul trubadurilor¹; a citit operele acestora, și în *Triumf* el pomeneste pe Armand Daniel, pe Raimbaud de Vaqueiras, pe Pierre d'Auvergne, pe Rudel, pe Folques de Marsilia, pe Hugues Gancelmo și alții². A ținut să-i continue și i-a întrecut pe când ei oameni de războiu, nobili, burgheși, meșteri, aruncau în treacăt câte un cântec în goana vieții lor, el, cărturarul, specialistul, „omul de birou” și „omul de literă”, va scrie o viață întreagă și va strânge tot ce a scris pentru ca urmașii, admiratorii, să-l păstreze cu pietate. Avem a face deci la el cu cel mai mare din *poezii proventale*, de și limba pe care a întrebuințat-o nu e a înaintașilor săi.

Cu aceasta însă Petrarca revine în exil mediu, ale cărui caracteristice sunt și această analiză psihologică și această rali-nare sentimentală și aceste personificări și alegorii și această literatură omagială, incrementă într-o singură atitudine.

Și în altă privință el amintește însă aceiași epocă. Dante tuie în piatră ca să alle în pământ piatra scumpă a comparațiilor sale: acest nou „Toscan” culege flori în acea piatră despicată de cântărețul, veșnic luptător și încălzit de patimi ca și de gânduri, al „Divinei Comedii”. Realitatea de la care totuși trebuie să ceară podoabe pentru a smălța un cântec care nu trăiește prin sine, îi e străină, depărtată, ștearsă, cum se potrivește pentru un cântec „născut noaptea în mijlocul pădurilor”: *canzon nata di notte in mezzo i boschi*³; e săracă și redusă la ce se poate culege din cărți, ori la ce încunjură camera de lucru, la ce se vede de la fereașta în față cu biroul. Când vrea să arăte ce mult se teme de acei „ochi fatali”, el se va asemăna doar cu copilul tremurând înaintea mamei⁴; vre-o «privighetoare ce cântă, toată noaptea, dulce în umbră, se tânguiește și plânge»:

¹ Canz. 7. — Are și franțuzisme, ca *juvenceel* — *jouvenceau*.

² I. 2-3.

³ Sest. 7.

⁴ Come fanciul la verga; Son. 31.

E'l rosigniuol che dolcemente all' ombra
Tutte le notti si lamenta e piagnè¹.

Când i se înfățișează în minte seara, el își aduce aminte că noaptea noastră deschide ziua pentru alte locuri²; ori condeii lui schitează cârturărește pe păstor, care, la „coborârea razelor planetei”, când „se întunecă regiunile din Răsărit”, „se ridică în picioare și cu varga lui, lăsând iarba și fântânile și fagii, duce turma lui suav”. pentru ca, „departe de oameni”, să se așeze pe noapfe în căsuța lui³. Dacă va începe să îmbrace călătoria vieții sale în iocoana corăbiei „pline de uitare”, care innaintează „prin aspra Mare și prin miez de noapte, iarna”, îi vor veni îndată în amintire și Scilla și Charybda clasice și „domnul său, ba dușmanul său”. Amore, care stă la cârmă:

Passa la nave mia colma d'obblio
Per aspro Mare o mezza notte il verno
Infra Scilla e Cariddi, ed al governo
Siede 'l signor, anzi'l nemico mio⁴.

Apoi lumini de port⁵, ceruri de stele, supt care „zace fără unde Marea”⁶, „zăpezi veșnice, neatînse de soare atâția și atâția ani”:

¹ Son. 10. — Chemarea păsărilor ce plâng la cel ce plânge; Son. 317. Și munții, țermurile, râurile, pădurile le chiamă spre a-l mângâia; Son. 29. Cf. „Ogni loco m'attrista ov' io non veggio/

Que' begli occhi soavi” (Canz. 3).

² Quando la sera scaccia il chiaro giorno

E le tenebre nostre altrui fann' alla (Sestina 1).

³ Quando vede 'l pastor calare i raggi

Del gran pianeta al nido ov' egli alberga

E'mbrunir le contrade d'Oriente.

Drizzati in piedi e con l'usata verga,

Lassando l'erba e le fontane e i faggi,

turna Move la schiera sua soavemente.

Poi, lontan dalla gente.

() casetta o spelonca,

Di verdi frondi ingiunca (Canz. 5). — Cf. însemuarea din Sestina 3 și „stelele rătăcitoare” după ploaie, Canz. 15.

⁴ Son. 156

⁵ Come lume di notte in alcun porto

Vide mai d'alto mar nave nê legno.

(Sest. 4.)

⁶ Notte'l carro stellato in giro mena

E nel suo letto il Mar senz'onda giacce

(Son. 131.)

...deve

Non percossa dal sol molti e molt'anni¹.

Câteva izbutite tablouri familiare: pasărea din ramuri prinsă când se așteaptă mai puțin, „boii ce se întorc seara, desiu-gați, de la câmp și de la dealurile brăzdate“:

Veggio la sera i buoi tornare sciolti
Dalle campagne e da' solcati colli².

„viorele noaptea pe luncă“, „palide și iubitoare — amorosette — „viorele“³. Copilul apare, fără nimic din nimbul de la Dante, cu madonele lui răpede schițate, ca să încerce a vorbi în vremea când nu se mai poate răbda tăcând:

Come fanciul ch' appena
Volge la lingua e suda,
Che dir non sà, ma' l più tacer gli è noia⁴.

De tot realist apar biete bătrâne întorcându-se seara acasă

— la stanca vecchierella pellegrina⁵

ori dimineata, trezindu-se, ca să aprindă, „descinsă și descultă”, mangalul înainte de a pune din nou pe furcă mâna deprinsă:

Levata era a filar la vecchierella,
Discinta e scalza, e desto avea'l carbone⁶.

Căci toată aceasta lume, a adevăratului om din evul mediu, îi și zice, de fapt, așa de puțin, pe lângă ce spun cărțile, pe lângă ce strălucește în ideie, pe lângă ce ni este pregătit aiurea, în lumea unde, mergând Laura, s'a înălțat⁷ „Ce sunt”, spune el

¹ Sestina 2.

² E come augello in ramo,
Ove men terno, ivi più tosto è colto

(Canz. 20)

³ Canzone 5.

⁴ V. Canz. 11 („le notturne viole per le piagge”); Son. 129 („amorosette e pallide viole”).

⁵ Canz. 13.

⁶ Canz. 5.

⁷ Son. 26. — Într'un loc comparația cu musca (farfolla) zburând în ochi pentru a răni și a muri, când cantă lumina (Son. 110).

bogațiile? Che sint onorurile? Și pietrele scumpe și sceptrele și coroanele și mitrele și colorile de purpură¹?

„La moarte ajungi odată, ori cu păr negru, ori cu păr alb“:

Alla morte in un punto s'arriva
O con le brune o con le bianche chiome².

În năcazurile noastre „nu e decât o singură mângâiere: a morții“:

Un sol conforto, e della morte, avemo³.

me la veslic
Ce pret are tot ce se spune, latinește ori grecește, pe un mor-
mânt⁴? Esentialul e că s'a rupt taina acesteilalte „morți, ce se
chiamă viața“

— di questa morte che si chiama vita⁵ —,
că sufletul s'a „descăpăstrat“, că s'a desfăcut „vălul timpului“
care ascunde sufletul curat⁶.

Îi e sete să zboare aiurea, cere „milă, iubire, soartă“ ca să-i
„dea aripi ca de porumb, spre a se odihni, ridicându-se de pe
pământ“:

Qual grazia, qual amore o qual destino
Mi darà penne in guisa di colomba
Ch' i' mi riposi e levimi di terra⁷?

„Deschide-mi“ strigă el, „temnița unde-s închis“:

Aprasi la prigion ov' io son chiuso⁸!

Aici, totuși, Parisul nu ucisese Assisi.

*
¹ U' son or le ricchezze? U' son gli onori
E le gemme, e gli scettri, e le corone,
E le mitre e li purpurei colori? (*Triumphus Mortis*).

² Sest. 2.

³ Son. 8.

⁴ Ma, se'l latino e'l greco

Parlan di me dopo la morte, è un vento. (Canz. 21).

⁵ Son. 180. Cf. 1: Che quanto piace al mundo è breve sogno.

⁶ ... frà voi

Ove le membre fanno all'alma velo (Son. 57).

⁷ Son. 60.

⁸ Canz. 9. — În operele latine (*Ep. fam.*, VI, 4) ca refugiu apare amintirea trecutului clasic, cu „magnifici actus“ și „clară nomina“.

Ubi sunt. — Rada 3. Oita

E oare „italianitate” — Dante se pomenește cu laude¹ — și clasicism mai mult la acel Boccaccio, care, cu un spirit mult inferior, lipsit de orice poezie — căci în Filostrato versurile lui vioaie nu fac decât să prelungească după puțină o povestire anume destinată, în care nu intră nimic din imaginația proprie—, a dat, în poezie și în prosă, opere în limba vulgară, care, din anume motive, au rămas?

Tineretea scriitorului n'a fost petrecută în vre-unul din acele orașe care prin lupte interne, prin posesiunea libertății, prin instituții cetățenești și mari amintiri romane, să fi păstrat acea tradiție care a făcut mare pe Dante. După petrecerea-i de copilărie la Florența, negustorul și fiul de negustor, care face un timp meșteșug de commis voyageur, se așează în acel Neapole, care pe atunci înfățișa un aspect cu totul deosebit. De la Bizanț la Normanzi, de la Normanzi la Hohenstaufeni, de la Hohenstaufeni la Angevini, cu vecinătatea Sarasinilor și, acum în urmă, supt amenințarea Aragonesilor aduși de Vesperele Siciliene în Sicilia, frumosul oraș, în mijlocul încântătoarei naturi pe care o slăvește însuși Boccaccio², are un caracter străin de Italia, oriental, asiatic aproape.

Și dacă străinul ar fi trăit măcar în mijlocul poporului de acolo! Dar el e, după o datină pe care o vom vedea producându-se și dezvoltându-se în Spania, un curtean, un cortigiano, — și atât. La o Curte unde mai dăinuiesc, fiindcă e a unui rege care e și conte de Provența, vechile obiceiuri amoroase din epoca trubadurilor, cu o notă de jocosă trivalitate datorită climei și

¹ Dante Alighier, Fiorentino,

Il qual con eccellente stil vi scrisse

Il sommo ben, le pene e la gran morte.

— În Filostrato (1336) sunt amintiri din Petrarca, Cavalcanti și Cino.

— Se copie versuri din Dante (Quali i fioretti del notturno gello: Filostrato, ed. „Bibl. Romanica”, p. 89) și se imită Petrarca (v. Filostrato, aceeași ediție, pp. 151 și urm., 181 și urm.).

[Pasagiul din Petrarca cu binecuvântările] la Boccaccio, Filostrato, p. 93.

² 17 ani îi petrece la Neapole; în 1340 e la Florența, în 1346 la Ravena, în 1347 la Forlì; în 1350-3 iar la Florența, (la Neapole și în 1348); moare la Certaldo, în ziua de 21 Decembre 1375.

³ Credesi che la marina di Gaeta sia quasi la più dilettevole parte d'Italia. — mai ales Gosta d'Amalfi, cu orașele, grădini, fântâni, case de negustori bogati; Decameronul, II, nov. 4.

amestecului neamurilor de pretutindeni, dorite de toate binefacerile și plăcerile pe care așa de imbielșugat le dă aici cerul.

După ce studiasse, contra voinței practicului său tată, filosofia în legătură cu poezia¹, el ajunge, cum se presintă însuși în prefața Decameronului, unul care „din cea d'întăiu tinereță a lui până atunci a fost aprins peste măsură de prea-înnaltă și nobilă iubire, poate mult mai mult de cum s'ar părea după inferioara lui condiție”². „Eu”, repetă el, în cuvintele de introducere la *Filostrato*, „care mai de la începutul copilăriei mele până la acest timp am fost în servicii de iubire, aflându-mă la curtea sa” (a Mariei de Aquino, bastarda regelui Robert) „între nobili și frumoase doamne”³.

- Și de așa fel e viața în acest mediu cosmopolit în care sunt tiranie domnește intriga, iar puterea de constrângere a religiei a dispărut încă din zilele lui Frederic al II-lea, încât de aici, firește, își formează el convingerea că „femeia e un animal imperfect, pasionat de mii de patimi neplăcute și abominabile”⁴. Și iubirea de care va vorbi, atingând-o tot așa de ușor și de cinic ca și autorii, numiți sau anonimi, ai poveștilor franceze medievale, nu e pentru dânsul măcar o patimă puternică, transformatoare. Desprețul creștinului din evul mediu, care răspinge femeia, îl face să caracterizeze acest sentiment ca «o pasiune ce orbește sufletul, rătăcește simțul, îngroasă, ba chiar distruge memoria, împrăstie averile pământești», și câte alte păcate⁵. În acest sens opune el *cortesia* a lui *villaniei* obișnuite⁶, iar, când i se obiectează trivialitatea unora din povestiri, el se scusă cu

¹ *Corbaccio*, ed. «Biblioteca Romanica», p. 57.

² Perciò che dalla mia prima giovinezza infino a questo tempo oltre modo essendo acceso stato d'altissimo e nobile amore, forse più assai che alla mia bassa condizione non parrebbe.

³ Io, il quale quasi dalla mia puerizia insino a questo tempo ne'servigi d'amore sono stato, ritrovandomi nella sua Corte, trà li gentili uomini e le vaghe donne.

⁴ La femmina è animale imperfetto, passionato da mille passioni spiacevoli e abominevoli; *Corbaccio*, p. 58.

⁵ Una passione accecatrice dell' animo, sviatrice dell'ingegno, ingrossatrice, anzi privatrice della memoria, dissipatrice della terrene facultà...; *Corbaccio*, p. 570. — Cf. și B. Zumbini, *Il Filicopo del Boccaccio*, Florența 1879.

⁶ Decameronul, II, nov. 6.

sofisme și cu insulte¹, invocând odată și autoritatea Patriarhului din Ierusalim², care-l primise bine la Avignon în 1365, unde, de altfel, Petrarca îi traduce în aleasa lui limbă latină nuvela *Griselda*.

Tot ce se află în Decameronul cu numele pretențios luat din grecește, „Cele zece zile”, — ca și *Filostrato* și *Filosofo*. — e văzut de aici, din Neapole, între 1348 și 1355. Povești populare despre isprăvile lui Carol I-lea și al II-lea — înlăturarea chiar a Împăratului Frederic, pomenit așa de des în *Novellino*, e interesantă³ —, ale lui Fadrique Aragonesul, ale lui don Pedro, regele Aragoniei⁴. E vorba apoi de Tunis și Gerbe, de Barbaria toată, de corăbiile genovese și de «cocchele» catelane care străbat Arhipelagul, de «Romeji» din Constantinopol, de prinții franci din Moreia, ca seniorul din Clarentza, de apărătorii creștini ai Ciprului și Rodului, de Turcii din Smirna, de Mongolii de la Tebriz, de Sudan și de familia lui, începând de la Saladin, dușmanul cruciatelor, și de la «Bătrânul» din muntele Libanului⁵. Întreagă lumea musulmană cu care s'au luptat aceștia și s'au zbatut urmașii lor, negustorii, învie astfel, cu obiceiurile ei autentice: daruri de șoimi, osânda legării la stâlp a celor unși cu miere, mărfurile răsăritene, postavurile „tătărești și indiene”⁶, cu fondacele și judecățile de negustori. Cum flota regelui Robert servește pentru o comparație indecentă, aiurea⁷, așa în *Decameron* se face gluma cu ce-ar fi da-ă s'ar aduce Sodanul prins, la Avignon⁸. Povești orientale, ca a celor două lăzi, una cu

¹ Închierarea la Decameron. — *Gabbare* (v. *Filostrato*, § 26), după *gabs*, în glumele vechii epopiei franceze, se întâmpină la acest imitator italian. — cuvântul ca și sensul.

² Decameronul, VI, nov. 8: „Messer Nonnibiasimate Sevoipiace, degnissimo Patriarca di Jerusalem”.

³ II, nov. 5-6; X, nov. 6.

⁴ *Ibid.*, X, nov. 7.

⁵ II, nov. 4, 7; VIII, nov. 9; X, nov. 9.

⁶ VI, nov. 8.

⁷ *Corbaccio*, p. 92.

⁸ Decameronul, VIII, nov. 2. — Interesul lui mergea până la Etiopi și la izvoarele Nilului, până la „Clutaiul” chinez (*Corbaccio*, p. 65). Cetirea lui Marco Polo se vede adesea.

înucruri scumpe, alta cu lucruri de nimic, oferite cu răsplată¹, ca aceea a cocorului cu un singur picior, vin pe aceeași cale².

Afară de vagi imitații de subiecte clasice și de câteva povestiri de caracter italian propriu-zis — și totuși cadrul e din Florența ciumei celei mari de la 1349 și „se aud greierii cântând pe măsline”³, — celelalte vin din Franța, cu abații săi din Cluny⁴ și alte personaje populare, cu îngrămădirea la Paris a oaspeților din Genova, din Cipru și de aiurea⁵.

Cu atâta însă nu suntem în Italia și, dat fiind că anticitatea nu face pornografie de intenție decât într'o epocă de decadentă, nu suntem nici în lumea romană. Prin acest copil italian al Parisului, răzgâiat, pentru desmățatul lui talent, în Neapolea Angevinilor, răsună, la această frumoasă Mare a Răsăritului, un bohot de râs întârziat al evului mediu frances, trivial și agresiv.

¹ Decameronul, X, nov. 1.

² Cf. Landau, *Die Quellen des Dekameron*. „Cei Șapte Înțelepți” (ed. franceză, *Roman des sept Sages*, publicat de Keller, 1896) par a fi venit prin Spania.

³ *Nè altro s'ode che le cicale sù per gli alivi.*

⁴ Decameronul, X, nov. 2.

⁵ D. ex. I, nov. 2; X, nov. 9. — S'ar putea urmări influența franceză și în *Nisfale firolano*, în *Ameto*, în *Amorose visioni*.

XVIII.

↳ Literatura spaniolă în veacul al XIV-lea : curentul tradițional și influența francesă,

În Neapolea lui Boccaccio se întâlnește, cum am văzut, *spiritul spaniol*, așteptând pentru veacul următor acea operă de stăpânire aragonesă, plecată din Sicilia, care, după Domnia, îndreptată spre Ungaria, a regelui Ladislas, după desordinile de tot felul din vremea Ioanei a II-a, vrednică de cea d'întăiu, era să deschidă, la 1443, lui Alfons „Magnanimul“ porțile Neapolei, unde n'au putut să se menție noii Angevini, regele René și fiul său Ioan de Calabria.

Această viață culturală spaniolă e în acest timp destul de complicată și schimbătoare, o veche tradiție stând, o bucată de vreme, în fața noilor curente de la Nordul Pirineilor, pentru ca, după 1350, să fie învinsă și înlocuită, pe rând, de spiritul satiric din *Roman de la Rose*, de noul cavalerism frances, pe care, într'un capitol următor, îl vom cerceta în Franța însăși, și de „eticheta“ literară a noii poezii de Curte cu origini provențale și catalane.

Înainte de a le urmări trebuie să se observe că avem a face cu o poezie pur castilană, căci Portugalia nu dă nimic ¹ de oarecare însemnătate, iar în limba catalană n'avem, pe lângă traduceri din clasici și bucăți lirice răzlețe, decât mici tratate științifice de un caracter cu totul particular ². Și totuși în acest răstimp Casa aragonesă, stăpânitoare în Catalonia, își întinde stăpânirea, care a început să se înjghebe încă de la sfârșitul veacului precedent: la 1355 Petru de Aragon își căsătorește fata cu regele Frederic al III-lea de Sicilia și-l moștenește pe acesta

¹ V. totuși versurile regelui Petru; Amadis de los Rios, o. c., VI, p. 29.

² Gröber, *Grundriss*, II ¹, p. 78 și urm.

la 1377. Fiica lui Frederic, Maria, luând pe Martin, fiul regelui Martin din Aragon, dă acestuia Sicilia, dar principele cel tânăr moare la 1409, și iarăși se reunesc cele două coroane, pe care mai departe, chiar după așezarea dinastiei în Neapole, veacul al XV-lea le va vedea din nou osebite. Însă la începutul aceluiași veac, în 1412, Casa de Barcelona e înlocuită cu noua Casă de Trastamare din Castilia, noul rege Ferdinand fiind născut din căsătoria cu Ioan de Castilia a Eleonorei, moștenitoarea tronului aragones, — și cu aceasta, în așteptarea căsătoriei dintre Ferdinand Catolicul din Aragon, și Isabela, din Castilia, pe la jumătatea aceluiași secol, se pregătește întinderea culturii castilane și asupra formațiunii politice catalano-aragones, cu dialectul ei special, denumit un timp, limbă literară.

În această Castilie literatura se ține de tradiția mare a lui Alfons al X-lea, continuată, cum s'a arătat, de cei d'întăiu dintre succesorii lui. O literatură de Curte, sau, mai curând, o literatură dinastică. Și una asupra căreia întâmplările vieții aceluia care scrie, împrejurările timpului în mijlocul căruia trăiește, spiritul acestei vremi — în afară de acele neconținute aluzii, mențiuni, parentese pe care le târăște, spre marea mulțămire a cercetătorului, oricare om din evul mediu — nu exercită aproape nicio influență.

Represintantul acestei literaturi e infantul don Juan Manuel, nepot de frate al marelui rege Alfons.

Tatăl său, Manuel, fusese căsătorit, într-o a doua legătură, cu o princesă de Savoia, Beatricea. Juan, născut la Escalona, în ziua de 5 Maiu 1282, a mai avut un frate, Alfons, și o soră, Violanta, dar aceștia au murit tineri, tatăl ei însuși dispărând când infantul avea un an și opt luni. A fost crescut de Beatricea, care trăiește numai până la 1327.

Juan, căsătorit la o vârstă mai coaptă, în 1328, cu Elisabeta de Maiorca, din ramura Casei de Aragon care locuiește în Insulele Baleare, luptă cu Maurii la Murcia. După moartea regelui său, el e dintre aceia cari se silesc a împiedeca fărâmițarea Castiliei, în aparență fără dușmani, căci era vorba de a se crea din nou vechiul regat de Leon; e unul din sprijinitorii energicei regine Maria de Molina († 1221) și al fiului ei, noul rege Fernando. Ajută la restabilirea, pe cât cu putință, a ordinii, în vremea tulburată, până la așezarea în Domnie a lui Alfons al XI-lea.

(1325), căruia îi dă de soție pe propria lui fiică. Mai târziu se va certa cu acesta și se va „desnatura“, va părăsi serviciul lui, pentru a se retrage în Aragon, având și legături cu păgânii din Grenada. Însurat a doua oară cu Blanca de Lara, el reîncepe lupta cu suveranul castilian împăcându-se numai în 1340, când ia parte și el la lupta cu Maurii din Maroc (Rio-Salado și cucerirea Algesirasului). O a treia căsătorie, cu Ioana de Aragon, despină de România, influențază și ea asupra carierei lui politice. Moare la 1347 sau 1348.

«Nu sunt», spune el, despre care contemporanii afirmau că e așa de învățat, în toate științele cultivate de vremea lui, «prea cărturar»¹. Scrie pentru învățătura fiului, don Fernando, pentru plăcerea prietenilor, în ceasuri pe care le fură somnului², ca să ajute somnul cetitorilor³. Întrebuințează limba vulgară — «el romanco» — „pentru a fi înțeles de laici și de cei cu nu prea multă învățatură“⁴. Mai bine, oricum, decât „să se joace zarurile ori să se facă alte lucruri josnice“, căci «cel mai bun lucru ce poate avea omul e știința», și, de altfel, „în cărțile ce face e mai mult folos și adevăr decât pagubă“⁵.

Ideile dominante-i lipsesc cu totul: ce depărtare între el și un Ramon Lull, precum, în ce privește spontaneitatea, frăgezimea, coloritul povestirii, ce deosebire între el și un Ramon Muntauer! Crede în astrologie, dacă nu strică lui Dumnezeu, lumii și culturii. Ne mirăm când vedem pe acest om cu politica personală așa de șovăielnică afirmând că «este războiu între creștini și Mauri și va fi până ce creștinii vor fi recucerit pământurile pe care Maurii le țin cu sila»⁶.

Lucrările lui formează un șir enciclopedic. Întru aceasta ele urmează pe ale înaintașului său, regele Alfons, și se leagă de

¹ Yo non so muy letrado.

² Et on las cosas que ovo à fazer de algunas sciencias ó de algunos libros ó de algunas estorias, esto fizeva de la del tiempo che avia à dormir.

³ Quando non pudiendo dormir (*Caballeria*).

⁴ Para les legos et de non muy grant saber.

⁵ Et pienso que es mejor pesar el tiempo en fazer libros que en jugar dados ó fazer otras viles cosas.. La mejor cosa que ome puede aver es el saber.. En los libros que yo fazo ay en ellos pro et verdad, et non daño.

⁶ Há guerra entre los christianos et les Moros, et avia fasta que avyan cobrado los christianos las terras que los Moros los tienen forçadas (*Libro de los Estados*).

alte scrieri contemporane sau următoare, ca ale lui fray Bernardo Oliver, cu *Libro de los exienplos*, ori scrieri ale rabinilor convertiți înaintea și pe urma mării tulburări contra Evreilor, Rabbi-Abner, devenit Alfons de Valladolid († 1349), Rabbi don Sem Toh (*Consejos et documentos*, etc.), Mosé Azan de Zaragna¹.

Sunt în lista operelor lui don Juan Manuel cronici — mai mult compilații: *Corónica abreviada*, *Corónica Complida*, cărți de învățătură practică: *libro del conde*, *libro de la casa*, *libro de los engannos*, *libro de los cantares*, *libro de las reglas como se debe trovar*, *tractado sobre las armas* (cf. *de las tres razones*), cărți religioase: *libro de las tres preguntas*, *libro sobre la Jé*, dar mai ales cărți de sfaturi politice și morale: *libro del caballero et del escudero* (și după Ramon Lull, după Egidiu de Colonna, etc.). *libro de las reglas de la caballeria*, *libro de los castijos et conegos*. «În libro del infante» (înaintea de 1334) se înfățișează vechea poveste indiană, din *Varlaam și Iosafat*, așa de populară și la noi, în care un fiu de împărat care trebuie crescut de un filosof departe de miseriile lumii le descopere pe toate în toată întinderea lor și în sensul lor cel mai adânc, la cea d'întăiu atingere cu o suferință omenească, și de aici se pleacă pentru a se descrie prințului clasele societății. În «Cartea pe lăpselor și sfaturilor», sunt experiențe proprii², despre trup, despre suflet, despre datorii morale, despre cele *cinsprezece* feluri de prietenie, etc. „Cartea exemplor“, a lui Petroniu sau a contelui *Lucanor* e cea mai importantă. Infantului — abia de cinci ani atunci — Fernando, «omul cel d'întăiu din Spania după rege», i se împărtășește și ființa lumii prin povestiri răzlețe, ca ale lui Boccaccio, dar cu mai multă stăpânire de sine, cu mai multă concisiune de stil și, firește, dată fiind situația și dat fiind temperamentul autorului, cu nesfârșit mai multă demnitate. Cu subiecte luate din *Disciplina clericalis* a Evreului botezat de la începutul veacului al XIV-lea Pero Alfonso — carte foarte mult cetită și întrebuințată și aiurea — și din izvoare arabe (*Calila și Dimna*, „*Varlaam și Iosafat*“), cu exemple, alegorii, proverbe din atâtea părți, cu amintiri din viața atâtor personaje istorice, ca în *Novellino*, iar, mai târziu,

¹ Amador de los Rios, o. c., V, pp. 288 și urm., 329, etc.; Gröber, l. c., p. 417.

² Cosas provadas et sin ninguna dubda.

³ El ome de España de mayor grado des pues del rey.

și în Boccaccio, — regele Ricard al Angliei, Împăratul Frederic, cutare conți ai Provenței, Sultanul Siriei și Egiptului, infantul Henric, senesalul de Carcasona, Fernan Gonzalez, senesal de Cartagena (în Spania), cu figuri din Paris și negustori genovesi, cu împrumuturi din *Tristanul* în prosă, din Fedru¹, se alcătuieste, cu o perfectă decentă, una din cărțile cele mai interesante ale evului mediu, vrednică de a fi tradusă, parțial sau întreagă, și în alte limbi. Vedem clerici cari ajung Papi în închipuire prin făgăduieli neținute în sumă, Împărați cari — ca în poveștile noastre — aleg dintre fii ca moștenitor pe cel mai istet, mai practic, mai vioiu, care nu întreabă multe, dar nemește totdeauna, pe mireasa maură cu firea cumplită, pe care, de la cele d'întăiu ceasuri petrecute împreună, o domolește, prin cruzimea lui socotită, soțul care a avut curajul de a o lua, pe femeia care, bănuită că râde de soțul ostaș întors chior acasă, își scoate și ea un ochiu, etc.

Accastă direcție va fi urmată de Alfons al XI-lea însuși, căruia i se atribuie cărți de cavalerie, de *behetrias*, de „monteria“, etc.², lucrute din îndemnul lui prin alții, ori de Lopez de Ayala, pe care-l vom întâlni pe urmă supt alt aspect, când alcătuieste un «libro de cetrería» (1386) pentru vânatul cu șoimi³.

• Literatura istorică numără și câteva lucrări, în versuri și în prosă, pe care le produc spontan eu evenimentele. În ele se presintă lupta de la Rio Salado, lupta de la Aljubarrota (de Johan de Alfaro, curtean al regelui Ioan I-ii⁴). Compilația e însă sistemul obișnuit: ea produce, supt același rege Ioan I-ii, un „Sumariu al regilor Spaniei“, de Juan Rodriguez de Cuenca, o „Cronică a faptelor întâmplute în Spania de la cei d'întăiu donui aș ei până la regele Alfons al XI-lea“ (— 1380), de episcopul navares de Bayonne, de la Curtea regelui Carol-cel-Nobil, fray Garcia de Engués, cele trei cronici, atribuite lui Fernan Sanchez de Tover, ale stăpânirii acestui nou Alfons, cu un resumat al celor săvârșite de la Alfons al X-lea înainte⁵. Apoi istoria lumii a

¹ Gröber, *l. c.*, p. 419.

² *Ibid.*, p. 417.

³ Amador de los Rios, *o. c.*, V, p. 150.

⁴ *Ibid.*, pp. 413-4.

⁵ După cronică și o poezie închinată lui Alfons al XI-lea, — poate de Ray Yanez.

lui Pablo de S. Maria, preceptorul lui Ioan al II-lea de Castilia¹.

Un caracter mai personal îl au lucrările, într-o castiliană amestecată cu elemente aragoneze, ale unui cleric de obârșie din Aragon, Juan Fernandez de Heredia, care, intrând la Ospitalieri, ajunsese, în epoca lui Petrarca, guvernator de Avignon și apoi Marele-Maestru al acestui Ordin, compus mai mult din Francesi († 1399). I se datorește o «Grant Chronica ó Istoria de Espanya», o «Crónica de los Conquistadores» (de la Hercule, Ulise, Brutus, Hanibal, Scipionii), o „Flor de las istorias de Oriente“. Acest om purtat prin lume cunoaște izvoarele latine obisnuite, antice și medievale, dar, pe lângă acestea din urmă, și cronici și narațiuni de origine francesă: Guillaume d' Auxerre, Vincent de Beauvais, Hugues de Fleury², fără a mai pomeni pe Marco Polo. Pe urmele acestuia din urmă mergea Ruy Gonzalez de Clavijo († 1412), și când făcea calea la «Tamerlan», la Hanul turcoman, Timurlenc, și când descria acest drum, în «Vida e hazaña del gran Tamerlan, con la descripción de las tierras de su imperio y señoría» (1402-6). Aragonul nu poate opune decât «Cronica lui Petru cel Ceremonios», scris în dialect limousin, prosă și versuri.

În acest moment se produce influența politică francesă.

Miserabila regalitate castiliană, după anarhia luptelor pentru tron de la începutul veacului al XIV-lea, dă oribila tragedie a luptelor dintre cei doi frați, Petru cel-Crud și Henric de Trastamare, care se poartă până la moartea celui d'intăiu la capătul unei bătălii pierdute. Victoria fusese asigurată lui Henric prin ajutor frances într-una din lungile vacanțe ale Războiului de o sută de ani. Marele viteaz grobian, Bertrand du Guesclin, cónetabilul lui Carol al V-lea³, venise cu cavaleri francesi deprinși la expediții aventuroase, cât de depărtate, și lui i s'a atribuit chiar omorul regelui Petru. Armagnac, Lebrech urmează pe cărările lui.

Mai târziu ducele de Lancaster, Frances ca origine, ca limbă de întrebuintare, ca datine cavalerești, va avea în Spania legăturile familiei. Într'un timp când ramura din Maiorca a Casei

¹ Amador de los Rios, *o. c.*, V, p. 339

² Și în *Lucidario* (v. mai sus), se imitase *Elucidarius* al lui Honoriu de Autun (Gröber, *l. c.*, p. 415).

³ Un cântec provençal despre expediția lui în Spania. la Leclerc, *o. c.*, I, p. 479.

de Aragon posedă în Franța provincii ca Cerdagne și Roussillon, disputând și Montpellier Coroanei franceze, un conte de Urgel, pe jumătate francez, un Mathieu de Foix vor reclama, și la începutul veacului următor, moștenirea aragonească. În Navara încă de la jumătatea veacului al XIV-lea Carol-cel-Rău conduce într'un spirit absolut francez vechiul regat iberic. În lupta de pe la 1430 devisele cavalerilor sunt în limba francească.

Încă înainte de aceasta, alături de Italieni, studenți din peninsula iberică apar la Paris, și chiar la Montpellier, ca Petru de Portugalia sau de Spania, medic ¹.

Îndată *literatura castiliană se îndreaptă după cea francească*. Pentru don Pedro se traduce, cu adausuri, *De regimine principum*, al lui Gilles de Rome («el libro del gobernamiento delos principes»); din Guido delle Colonne se preface în castiliană, ca și în catalană și *gallego*, „Istoria Troii“ (*Historia Troiana*). Imitații din limba francească chiar apar de pe la 1300 ². Se alcătuiesc, cu subiecte și poate chiar cu modele franceze povestiri ca aceia despre Berta, fiica lui Flor și Blancheslor, regină în Almeria spaniolă, despre «Gulielm de Anglia» („Guillermine de Inglaterra“) — după Chrétien de Troyes —, despre Împăratul «Ottas» și «Fiorencia», — după «Florence de Rome». Pipin, eroii din *l'oeu du Paon* sunt populari în peninsula ³.

Într'o vreme când răsar noi ordine cavalești, Montesa, Santa Maria, Vanda, legendele lui Cid Campeador și lui Fernan Gouzalez, ale „infanților de Lara“ învie ⁴. Cronica fabuloasă a lui Pedro del Corral introduce în istoria Spaniei Polonia, Turcia, Grecia, Scoția, între visiuni alegorice. Și, în sfârșit, cam în momentul când «isprăvile filosofilor» (*Crónica de las jayañas de los filósofos*) se culeg din englezește ⁵, vestitul roman *Amadis de Gaula*, cu regele său «galic», cu pomenirea lui Tristan, lui Lancelot, a Sfântului Graal, cu eroi ca Lisuarte (Eduard) din Londra, prințul de Estravans (Ostrevant), ca prințul de Galaor și Urganla, este — oricare ar fi autorul, Vasco de Lobeira sau altul, — o dovadă a pătrunderii spiritului franco engles în Spania ⁶.

¹ V. Leclerc, *o. c.*, II, pp. 44-5

² Gröber, *l. c.*, p. 416. Cf. Leclerc, *o. c.*, II, p. 51.

³ Amador de los Ríos, *o. c.*, V, pp. 46-7. — Cf. Gröber, *l. c.*, p. 416.

⁴ Amador de los Ríos, *o. c.*, V, p. 278.

⁵ *Ibid.*, pp. 272-3.

⁶ Cf. și Leclerc, *o. c.*, II, p. 51 și Lemcke, *Chrestomathie*, I, pp. 76, 78.

Tot odată, direct din Provența, prin Catalonia¹, ori indirect, prin «alegoria» italiană a lui Dante, pătrunde ceva din noua literatură a abstracțiilor personificate. Francesco Imperial, Genoves de origine, dar așezat în Florența, întreprinde să imite, traducând pe alături, într'un opuscul poetic de precurtare și prelucrare, *Divina Comedia (Desir a las syte Virtutes*²). Apoi alții, dintre Spaniolii de rasă, vor merge pe același drum, calcându-și eroii prin livezi, în cuprinsul căroră răsar figuri ca Bătrâneța, Sărăcia, Desteșarea, Durerea, etc.³.

Cuvântul de critică venind din Parisul universitarilor veșnic nemulțămiiți va provoca literatura de imitație revoluționară a cunoscutului „arhipreot de Hita“, Juan Ruiz, zis și — fără dreptate, căci nu anticitatea este aceea ce-l inspiră — «Petroniul spaniol, care-și scrie opera la 1330.

Împrumutând din multe izvoare, din Alexandria, din apolo-guri arabe, din *Hortulus* și *Tabularius posticus*, din *Vetula* a lui Panfilo Maurillano, din pastoralele unor poeți provențali⁴, pomenind pe Blancheslor și Tristan, arhipreotul iea din literatura franceză satirică și-titlul episodului celui mai interesant din opera sa, „Cearta dintre don Carnaval și doña Caresma“ (*Pelea de don Carnevale et doña Caresma*)⁵. De și adaugă nenumărate știri, nespuse de prețioase, de o precisiune desăvârșită, despre viața spaniolă în această vreme, scriitorul urmează în direcția atacurilor pe care le dau novatorii francesi. Vedem pe „arhipreot“, născut în zodia Venerei, lăudând femeia ca «tot binele și toată plăcerea lumii“:

Ca en muger lozana, fermosa et cortés

Todo bien de mundo et todo plaser es,

ocupându-se de țiitorile pe care călugării și le aduc în chiliile și odăile lor, după călăuzirea curioasei cercătoare de mănăstiri,

¹ Amador de los Rios, *l. c.*, VI. p. 12 și urm. Traducere din Petrarca, 1416; p. 17 și nota 2.

² Amador de los Rios, *o. c.*, V, p. 190 și urm. — Traducerea întregă a operei lui Dante nu se va da decât în 1428 în limba catalană (de n'Andren Fabrer), iar apoi și în castiliana, de Ferrant Manuel de Lando.

³ *Ibid.*, V, p. 190 și urm., 216, și urm.

⁴ *Ibid.*, IV, p. 161 și urm.

⁵ După „Grant combat de Charnage et Carnaval“. Se înită și „Bataille des vins“, „l'Enfer contre le Paradis“.

tot cu bune scopuri evlavioase, care e *Trotaconventos*, de preoții cu femei și copii, de bogații cari sunt șefii clerului și merită aceeași critică și osândă ca și ceilalți, dintre mireni, până la acei din Curtea de la Roma, unde pe bani se face:

Yo vi en corte de Roma, do es la Santidad,
Que todos al dinero fasen gran homildat.

După modelele franceze va fi visiunea lui Amor, înfășurată însă în apologuri orientale, în seria de figuri alegorice care rățesc prin amestecul lui din toate formele poetice. Și el pretinde, vorbind de „nabila rosă“ ce stă pe spini, că supt gluma lui este un adevăr „subtil“:

La burla que oyeres non la tenges por vil
La manera del libro entiéndele sotil.

Dar acest spirit înaintat, când e vorba să arăte păcatele mediului încunjurător, crede în astrologie, căci Dumnezeu poate să nu ție samă de legile pe care le-a impus tot el creațiunii sale¹. Și va încheia atacuri așa de cutezătoare pentru cine nu-și dă samă de ce putea cere și aproba această epocă — precum Boccaccio are legături cu Patriarhul de Ierusalim, Juan Ruiz le are cu arhiepiscopul de Toledo —, cerând celor pe cari a vrut să-i distreze a spune pentru el un „Tatăl Nostru“:

Señores, hé vos servido con poca sabidura:
Por vos dar solás á todos, fablevos en jugleria,
Yo un galardón vos pido, que por Dios en romeria
Digades un Pater Noster por mi, et Ave Maria.

Aceiași ton satiric se întâmpină apoi în „Cartea pisicilor“, *Libro de los gatos*², a unui scriitor anonim, care biciuiește viciele clerului bogat, ipocrisia ce se ascunde supt mantiile albe, apăsarea celui de jos de zădarnica mulțime a feluritelor autorități «pe care să le bată Dumnezeu» — *confundá Dios tantos señores*, —, etc. Doar și în *Vividario* al său, cu subiectul de aceeași inspirație francesă, se rostise părerea că „bogațiile și posesiunile

¹ Yo creo los astrólogos verdat naturalmente.

Para Dios, quo creo natura et accidente,
Puede los demudar et facer otromente.

² La Juan Manuel se află o nuceă contra celor ce se fac „gatos religiosos“.

Bisericii sunt o moștenire a săracilor lui Dumnezeu¹; tot ce se cheltuiește peste nevoile mâncării și îmbrăcămînții constituie un furt al „mercenarilor lui Lucifer“², călugări obișnuiți sau cavaleri-călugări. Și în *Danza de la Muerte*, din același veac, trec pe rând supt batjocura criticului anonim abații deprinși cu plăcerile și stăpâniți de vicii, bogații nemilostivi, călugării de tot felul, cavalerii, negustorii, legiștii, medicii, „rabinii bărboși, veșnic la studiu“. Citind și pe Boccaccio, Gonzalo Martínez de Medina, care scrie supt Ioan al II-lea, căruia-i dorește biruință asupra Maurilor și împărăție la Ierusalim, chiamă înaintea județului său toate clasele societății contemporane, ca și acel care alcătuiește «Oglinda mirenilor» (*Espéculo de los legos*).

Că să se vadă până unde a putut ajunge această pornire neiertătoare a spiritului de nimicare cu care evul mediu se încheie, vom aduce înaintea pe cine va care, rudă al regilor, nepot de cardinal, Curtean toată viața sa, luptător în cele d'întăiu rânduri ale oștirilor și prizonier la dușman de două ori (în Anglia), sol la regele Franței, ajunge Cancelariu al Castiliei cu câțva timp înaintea morții sale, la o vârstă foarte înaintată. E vorba de Pero Lopez de Ayala, autorul vestitei lucrări *Rimado del Palacio*.

Acest om învățat, care a tradus pe Isidor de Sevilla, pe Sf. Grigore cel Mare, pe Tit-Liviu, pe Boetiu, pe Egidiu de Colona, ba chiar și ceva din Boccaccio și care a redactat, în Cronicile lui don Pedro, ale lui don Henric I și al II-lea și lui don Juan al III-lea, cea d'întăiu povestire după notele clasice, cu caracterisări de personaje și discursuri, ca în Tit-Liviu, înfățișează, în poeziile sale, pe regi și principi ca pe niște nenorociți, veșnic spionați și păziți cu trei sute de oameni în jurul lor și la masă, dușmăniți de stăpânitorii vecini, împiedecați de ambițioșii din *cortes* și de comune. Regele care ucide — ca Petru-cel-Crud — nu merită a i se zice, ca lui, „Pedepsitorul“³.

¹ Las riquezas et las possessiones de las Eglesias patrimonio son de los pobres de Dios.

² Lo que comedes con superfluidad, á nos es robado muy cruelmente, et tambien lo que en vano despendedes „Mercenari“ de Luzbel.

³ Por el rey matar omes non le llaman justiciero.

„Dintr'un tată și dintr'o mamă toți ne coborâm; avem tot o fire ei și noi, aceeași lege de viață și moarte avem“:

De un padre et de una madre todos descendemos,
Una naturaleza ellos et nos avemos,
De bevir et inorir por una ley tenemos...

Judecătorii își vând hotărârile pe bani; în zădar cel fără capital ar invoca Cele șapte Partide: îl vor socoti ca hoțul cel mai mare, și se va cere să-l răstignească:

Si nel cuytado es muy sobre et non tiene algun cabdal
Non le valdrán las Partidas, nin ninguno decretal.
Crucifige, crucifige, todos disen por el tal,
Cá es ladron manifiesto et merece mucho mal.

Cu clementinele și decretalele lor advocații înșeală lumea: negustorii, „în frăție cu toți dracii“ — *jecho co/radia con todos los diablos* — o pradă: Evreii, cu socotelile lor, „negre cum e cărbunele pentru săraci“, «li beau sângele»:

Para beber la sangre de los pueblos cuytados

Para el pueblo mesquino negro como carbon.

Ideia născătoare a Spaniei, cruciata, e total uitată, mergând luptătorii «să mănânce» în alte țeri.

Olvidado han los Moros et las guerras faser,
Ca en otras tierras ilanas assaz ay que comer.

Vinovat e, în rândul întâiu, Papa: „dacă doare capul, trupul tot doare“, — *si la cabeza duele, todo el corpo es doliente*. Shisma, în care Papii «se punnesc» care să rămâie:

Do se dan á puñadas quién podrá Papa ser,
e o rușine pentru creștinătate. Râd Evreii și Maurii de Biserica prelaților leneși și a celor apăsători, cu gând de avere, lipsiți de știință, adevărați «miniștri ai Satanei»:

Si éstos son ministros, sónle de Satanás.

Să se a lunge un Conciliu general, și, când el va rezolvi chestia bisericească, dând coroanele Sfântului Petru unuia singur, căruia să i se cuvină, și regii trebuie să-și aducă aminte că numele lor înseamnă „a governa bine“ și să-și îndrepte și apere poporul. «Acesta e regele cel adevărat ; cellalt plece de-aici!»:

Este nombre de rey de bien regir desciente

El que bien á su pueblo gobierna et defende,
Este es rey verdadero; tírese el otro dende.

Dar, în lipsa unei Universităţi luptătoare, cu un rost universal, ca acea din Paris, în lipsa, până la o mai târzie influenţă de dincolo de Pirinei, a unei vieţi comunale active¹, acest curent nu poate da, ca în Franţa, o întreagă viaţă. Pe de altă parte, această regalitate, aşa de dârz criticată, se reface şi se menţine, chiar cu toate scandalurile unor favoriţi compromiţatori, ca un Alvaro de Luna, un Beltran² de la Cueva, ca o mare forţă politică, şi ea va izbuti peste puţin să reînceapă cruciata şi s'o mântuie ca să resume naţia în jurul său. Atunci literatura, care se dumesnicise, cum vom vedea, şi în Franţa şi care împodobeşte la Neapole Curtea unui rege de sânge frances, se preface într'o monotonă lirică de caracter smerit curtesan.

Aşa va fi poesia spaniolă, spre sfârşitul veacului al XIV-lea şi la începutul celui de-al XV-lea, supt condeii unui Ferran Manuel de Lando, unui Ferran Sanchez Talavera, unui Pero Gonzalez de Mendoza, mort în lupta cu Portugheşii, la Aljubarrota, unui Macias, cel «mort de iubire», unui Diego Furtado de Mendoza şi don Alfonso Enriquez, acesta din urmă autor al unui *Vergel del pensamiento* („Livada Cugetării), unui Pero Velez de Guevara, închinător — ceia ce este puţin obişnuit — al Fecioarei Maria

— O mas clara que la lumbre
Luz et puerta de perdon³.

Asămănători unii cu alţii, aceşti poeţi ocazionali, pe cari Provenţa medievală-i inspira ca şi pe mai marele lor Petrarca, dar fără rafinările scolastice ale acestuia, se pierd şi se confundă în *Cancionero* al lui Juan Alfonso de Baena⁴, şi se uită odată cu dânsul.

¹ Cf. Clermont, *Les communes françaises en Espagne et en Portugal*, 1869.

² Numele s'a răspândit în Spania prin amintirea lui Bertrand din Guesclin.

³ „O mai clară ca lumina, Lumină şi poartă a iertării.“

⁴ Ed. Pidal, Gayangos şi Odeon, Madrid 1851. Reprodus de Francisque Michel la Lipsca în 1860 (*Cancionero do Juan Alfonso de Baena*). Culegerea s'a făcut înainte de 1450.

XIX.

Curentul cavaleresc nou în Franța.

Dacă aprigul curent de negație și de atac împotriva oricărei autorități pe care l-am cercetat în Franța veacului al XIII-lea și a celor d'întăiu decenii din al XIV-lea ar fi biruit, am fi avut, pentru sfârșitul evului mediu, o stare de spirit așa de împovărată, încât abia de s'ar fi putut aștepta de la dânsa o nouă literatură.

Războiul de o sută de ani veni să schimbe atmosfera. Nu în acel sens că vechiul curent ar fi dispărut. El va continua dedesupt, în adâncuri, unde se va uni la timp cu elementele noi pe care le dă o societate politiceste transformată și, luând de la popor o notă simplă de o adâncă sinceritate și atrăgând la sine, de sus, din clasa luptătoare și stăpânitoare, care se zbate și strălucește, un îndemn superior, de o mai mare distincție și de o superioară idealitate, va alcătui acea serioasă și vibrantă literatură a veacului al XV-lea, pe care oamenii Renașterii franceze vor putea s'o înlătore, dar nu s'o și înlocuiască.

Deocamdată însă societatea se pune la diapasonul războiului.

O ceartă dinastică la început. Eduard al III-lea, coborându-se prin femei din Filip-cel-Frumos, se crede mai în drept a reclama tronul francez decât Filip de Valois, descendentul celui tiran al Florenței, celui pretendent la Scaunul Împăraților latini din Constantinopol care a fost, la începutul acestei al XIV-lea veac, Charles de Valois. Dacă n'ar fi fost decât atâta, lupta s'ar fi isprăvit mai curând, ca războaiele lui Ludovic al IX-lea cel doritor de pace și stăpânit de ideia unei echități desăvârșite, ori ca acelea pe care regii din veacurile al XII-lea și al XIII-lea le

duc pentru a crea un teritoriu unitar și natural noii lor regalități. Dar ea se prelungeste, ocupând, de și cu atâtea intreruperi, cei o sută de ani de cari vorbește numele ce i se dă, pentru că o stare de suflet, a unei întregi clase, cere o asemenea scenă pentru manifestarea calităților și apărarea intereselor ei.

Fusese odinioară în Franța continentală, ca și în acea Franță insulară care e Anglia, o cavalerie luptătoare, formată în cruciată și prin cruciată și care, mai târziu, iea parte, în țara regelui francez, la frământările pentru formarea unei patrii, adevărate și depline. Dar pe vremea consilierilor dintre burghesi, a legiștilor dintre cărturari, a scriitorilor dintre clericii Universității parisiene, acești ostași, cari au nevoie de neconținută conducere a steagului pe câmpiile de luptă, rămân fără ocupație și pierd deci rolul pe care numai o asemenea ocupație li-l poate asigura. Ei se simt, nu numai sezați și umiliți în prestigiul și prerogativele lor, dar și amenințați în persoana lor, pe o vreme când un *bailli* regal poate fi însărcinat să cheve la ordine, la datoria lui de supunere pe un bogat și mândru episcop și când unul din marile Ordine cavaleresti ale evului mediu trece prin osânda unui tribunal dintr'o singură țară pentru ca Marele Maestru al său să piară în flăcări pe șafod.

Odată ce, indiferent pentru care motiv, un nou războiu a început, această clasă, care se reabilitează și se ridică din nou astfel, va face tot ce e posibil și imposibil pentru ca el să continue. Ce-ar fi în adevăr dacă lupta ar înceta! Istoria o spune, ea care arată, supt Ludovic al XI-lea, al doilea rege după liberarea teritoriului de Englesi, pe fruntași ai regatului, clerici și laici, strămbându-și oasele în cuștile de fier unde i-a așezat un simplu capriciu sau o răsbunare îndelung chibzuită a regelui.

Și cu atât mai mult se poate dori, în acest mediu, eternizarea războiului, cu cât el nu e peste măsură de periculos, — și ce distracție superioară nu oferă el celor prinși într'însul! —, cu cât el nu atinge multe interese și cu cât interesele chiar, ale tuturor și în special ale acestor nobili, sunt încă așa de puține! Totul apare mai mult ca un glorios *tournoi* prelungit fără capăt, în care se întâmplă și accidente de moarte, dar petrecerea nu e făcută doar mai ales pentru aceasta!

Nu avem a face cu înclăștarea, pe viață și pe moarte, a unor societăți naționale. Am văzut ce puțin aprobă clasele de jos din

regatul Franciei această ceartă a Suveranului, această petrecere a nobilimii, și cât de mult sufăr ele, care nu se bat, în general, și căroră gloria nu li spune nimic, din aceste prădăciuni și incendii care se urmează an de an fără să se vadă momentul când totul s'ar putea măntui printr'o țintă atinsă sau printr'o țintă definitiv părăsită. Țeranii din Anglia n'au mai multă trăgere de inimă pentru acest conflict între cavaleri, și burghesii nu se încălzesc mai tare. Pentru unii și pentru alții povara victoriei va fi grea; biruitorii vor voi să facă și din liberii plugeri englesi niște șerbi și vor fi ispitiți să se hrănească pe socoteala celor de acasă ca și pe socoteala celor din Ținuturile cucerite.

Dar aceste clase mijlocii și de jos din Anglia reprezintă pe indigenii de rasă celto-germanică. Iar cavalerii setoși de triumfuri și lacomi de pradă sunt descendenții Normanzilor cuceririi din veacul al XI-lea, și, chiar dacă și-au cam stricat graiul frances, ei sunt de același sânge și păstrează aceleași datine, manifestă același temperament ca frații lor de pe continent.

Cu o deosebire: că *ei sunt mai înapoiați, mai conservativi, mai simpli și mai naivi*. Sufletul lor n'a trecut prin aceleași faze ca sufletul frances de dincoace în veacul al XIV-lea. Nici n'au fost la dâșii straturi sociale noi în care să poată încolți sămânța viitorului, ca aice. I-am văzut strâns legați de tradiția vechilor *romans de geste*, pe care din toată inima doresc să o continue, așa cum cântă profesioniștii sau cum se cetesc în paginile cărților, pe o vreme când, la Paris și aiurea, lumea se desfăta ascultând sau străbătând cu ochii pornografia, grosolănia sau ațățările din opera lui Jean de Menng.

Dar, biruind, ei dau nota războiului, și astfel ei creiază spiritul cel nou: un spirit de iubire nesfârșită pentru lupta în sine, pentru *buna* lovitură, pentru jertfa nobilă, pentru aventura cutezătoare, pentru îndeplinirea datoriei chiar cu prețul înfrângerii celei mai ruinătoare, dar prin care nu se atinge întru nimic onoarea. Dovadă la Poitiers, Prințul Negru, fiul lui Eduard al III-lea și moștenitorul tronului, care servește la masă pe regele Ioan, zis cel Băn, fiindcă în opera de cavalerie era „bun“, servindu-l, nu numai pentru că aceasta e datoria vasalului, chiar când e victorios față de Suveran, și când acesta e învins — numai să li făcut tot ce trebuie pentru a-și apăra steagul și cinstea —, dar și din admirație pentru acest om credincios până la capăt singuralui

ideal în care această vreme credea. Și poate că Englesii, supt altă dinastie, cea de Lancaster, a lui Henric al IV-lea, al V-lea și al VI-lea, vor cădea, fiind izgoniți din cucerirea lor nouă ca și din vechile lor drepturi, pentru că, rătăcindu-se supt povăța interesului, au trecut dincolo de limita datoriei cavaleresti și au pătat onoarea fără de care niciun triumf nu are preț și nicio stăpânire, viitor.

Froissart, de care vom vorbi îndată ca de tipul reprezentativ al acestei vremi, marele cronicar frances, care a stat atâta vreme în Anglia, intim al reginei Philippe de Hainaut, Francesă de sânge și de graiu, și n'are, deci, prevenții contra Englesilor, în sensul chiar al cărora întreprinsese opera care-l face pentru noi așa de prețios, descrie astfel, într'o pagină de adâncă pătrundere, pe acești cavaleri francesi ai Angliei cari prin intervenția lor îndrăzneată au înocit vremile, la ei acasă, ca și la „dușmanul“ cu care au atâtea legături și pe care caută doar a-l uni cu ei înșii.

«Englesii rabdă ei o bucată de vreme, dar la sfârșit plătesc așa de crud de să se ducă pomina, și nu poți să te joci cu dânșii. Și cine-i cârmuiește se trezește și se culcă în mare primejdie, căci nu-l vor iubi ei și nu-i vor face cinste, dacă nu e biruitor și dacă nu-i plac armele și războiul cu vecinii lui, și mai ales cine e mai tare și mai bogat ca dânșii. Și au o fire ca aceia și țin această socotință, și vor ținea-o cât timp Anglia va fi locuită. Și spun în de obște — și au încercat-o de fapt de mai multe ori, — că, după un rege bun, au unul care nu e de nicio treabă. Și-l socot adormit și greoiu dacă nu vrea să urmeze faptele părintelui său și înaintașului său, bunul rege care a domnit înaintea lui. Și li e țara mai plină de bogății și de toate bunurile când au războiu decât în vremi de pace. Și întru aceasta sunt născuți și îndărătniciți, încât nimeni nu i-ar putea face să înțeleagă altceva.

«Englesii sunt de o fire minunată, călduroși și clocotitori, răpede mișcați în mânie, târziu potoliți, nici deprinși cu moda blândetilor, și se distrează și se întăresc în lupte și în ucideri. Lacomi și invidioși sunt peste măsură asupra binelui altuia, și nu se pot uni desăvârșit, nici firește, în iubire sau alianță cu un neam străin, și sunt inchiși la fire și mândri. Și în deosebi supt soare nu este neam mai primejdios, cât privește starea de

mijloc, decât în Anglia, și prea mult se osebesc în Anglia firile și temperamentele nobililor de ale oamenilor de mijloc și de ale țeranilor, căci nobilii sunt de condiție nobilă și loială, iar poporul de rând e de condiție trădătoare, primejdioasă, mândră și neloială. Și, unde ar vrea poporul să-și arăte necredința și sila, nobilii n'ar răsbi cu dânșii. Acuma, ei sunt și au fost mult timp în foarte bună înțelegere între sine, căci nobilii nu cer popoului decât ce se cuvine. Deci nu li-ar suferi să iea fără plată un ou sau o găină¹.

Plângeri pentru lupta de la Poitiers răsăriră, în versuri franceze ca și în prosa latină a predicatorilor, îndată după ziua în care regele Ioan fu prins de Englesi, zi „de mare trădare“, spune unul din cântece, în „care Franța a fost pe mult timp desonorată de vinovați“:

¹ „Englès souffrent bien un temps, mais en la fin ils paient si crueusement que on s'i puet bien exemplier, ne on ne puet jouer à culz. Et se lieve et couce un sires en trop grant peril qui les gouverne, car jà ne l'ameront, ne honoreront, se il n'est victorieus et se il n'aime les armes et la guerre à ses voisins, et par especial à plus riches qu'il ne soient. Et ont celle condition et tiennent celle opinion et ont tous jours tenu et tenront tant que Engleterre sera terre habitable. Et dient generaulment, et ce ont il veu par experience par trop fois, que, après un bon roi, il en ont un qui n'est de nulle vaillance. Et le tiennent à endormi et à pesant, quant il ne velt ensievir les oeuvres de son père et de son predicisseur, bon roy qui a resgné en devant de li. Et est lor terre plus plainne de ricoisses et de tous biens, quant il ont la gerre, que en temps de paix. Et en cela sont-il nœt obstiné, ne nuls ne lor poroit faire entendant le contraire.

„Englès sont de merveilleuses conditions, chaut et boullant, tost esmeü en ire, tost apaisié ne amodé en douçour; et se delittent et confortent en batailles et en ocisions. Convoiteus et envieux sont trop grandement sus le bien d'autrui, et ne se puent conjoindre parfaitement ne naturelment en l'amour, ne aliance de nation estregne, et sont couvert et orgueilleus. Et par especial dessous le soleil n'a nul plus perilleus peuple, tant que de hommes mestis, comme il sont en Angloteire. Et trop fort se différent en Engleterre les natures et conditions des nobles aux hommes mestis et vilains, car li gentilhomme sont de noble et de loiale condition, et li comuns peuples est de fele, perilleuse, orgueilleuse et desloiale condition. Et où li peuples vodroit monstrier sa felonnie et poissance, li noble n'averoyent point de durée à euls. Or sont-il et ont esté un lonch temps moult bien d'acort ensamble, car li nobles ne demande au peuple que tonte raison. Aussi on ne li soufferroit point que il presist sans paier un oef ne une poule.“

La très grant trahison qu'il ont lonc temps covée
 Fu en l'ost dessus dit très clérement provée,
 Dont France est à tous temps par euls dishonorée,
 Se par autres que euls ne vous est recovrée.

Regele singur — și de aici „bunătatea“ lui — a salvat prestigiul frances, strigând, în clipa când mâinile dușmanilor îl ating, că ei au în stăpânirea lor pe Ioan de Valois, nu pe regele Franciei:

C'est Jehan de Valois, non pas li rois de France¹.

Ca niște regi de „chanson de geste“, scrie Renan², apar în cadrul vremii lor Ioan însuși și, cu toate că nu e un mare „viteză“ în luptă, fiul său, Carol al V-lea.

Căci astfel de lupte sunt ca acelea pe care le glorificase două veacuri «cântecul bătrânesc» și pe care Englesii le găsiseră, luând model din ele, tocmai în aceste cântece, trecute, prelucrate și traduse la ei.

Nota din această epopoeie cavalierească a evului mediu se vede și într'un produs literar de o mai mare însemnătate. Și în acesta, „Lupta celor treizeci de Bretoni cu treizeci de Englesi“³, ca și în plângerea pentru Poitiers, în care regele Carol i se recomandă a lăsa pe vechii sfetnici răi pentru a se sfătui cu Jacques Bonhomme, represintatul harnicului și dreptului popor de jos, apare, ca o rămășiță din Jean de Meung și urmașii săi, o adâncă iubire pentru aceste mulțimi trudite.

Un comandant engles a făgăduit, în Bretania, că va cruța pe acești sărmani. Urmașul său, Pembroke, *Bambroche* pentru autorul bucății, nu vrea să știe însă de această îndatorire. Și, în numele cavaleriei, care era pentru acea vreme onoarea și umanitatea, Francesul Beaumanoir, care a văzut pe „bieții săraci, cu multă milă legați în lanțuri, încătușați, doi câte doi, trei câte trei, legați, ca vacile și boii ce se duc la târg, fiecare suferind mare năcaz, durere, părăsire“:

Si vit pauvres chetifz, dont il eust grant pitie,
 Les ungs estoient es cheps et les autres ferré,

¹ Leclerc, o. c., I, p. 187.

² *Ibid.*, II, p. 165.

³ *Le combat de trente Bretons contre trente Anglais*, ed. A. Crapelet, Paris 1835.

Deux et deux, trois et trois, ainsin estoient lyés,
Comme vachez et beuffz que l'en maine au marché:
Chascun souffroit grant peine, douleur, orphandé,

fi cere să înceteze de la această prigonire contra „poporului care muncește grâul și carnea și vinul, de avem în bielsug”, și în lipsa căruia nobilii ar fi chemați „la lucrul în arie, la îmblăciu, la sapă, la sărăcie“, cu care nu sunt deprinși:

Chevalier d' Angleterre, vous faictes grant pechie
De travailler le peuple qui laboure le blé
Et la char et le vin, de quoy avons planté:
Si laboureurs ne fussent — je vous dy mon pansé —
Les nobles convendroit travailler en l'aré,
Au Hayens, la houette et souffrir pouvreté:
Ellas, ce seroit peine à qui n'a coustumé.

Pembroke, csre „sfidează țara“ —

... Bambroche le baffier
Qui chalonge la terre...

refusă însă orice cruțare și anunță că în zilele lui Eduard, regele Franciei, „Englesii vor avea stăpânirea și puterea pretutindeni“:

Edouart sera roy de France couronné.
Angloix auront le haut par tout et poesté.

În mijlocul acestor suferinți lumea-și aduce aminte că mormântul lui Isus e de mult în puterea păgânilor și vede în aceasta unul din motivele osândei sale. Părăsitul gând de cruciată apare din nou înaintea războiului nenorocit: el trebuia să servească intereselor unui Charles de Valois sau altui puternic și ambițios; acum el devine tot mai mult o *causă națională* și o *datorie de ispășire*. În tratate latine, ca al lui Gulielm de Boldensleve din 1335¹, se recomandă condițiile în care trebuie să aibă loc acest *passagium ultramarinum*, care trebuia să devie, până la nenorocirea de la Nicopol. (1396), în care cavaleria francesă a fost mândră că a sângerat, fie și într'o înfrângere, pentru nobila și sfânta cauză, până la făgăduințele de a desrobi Ierusa-

¹ *Directorium ad faciendum passagium transmarinum* al acestui Dominican e tradus în franțuzește la 1455 pentru ducele de Burgundia; Leclerc. o. c. I, p. 597.

limbul ale „bunului“ duce Filip de Burgundia, în ajunul căderii Constantinopolei, marea preocupare, aproape ideea fixă a timpului. Nu mai e vorba acum de interese personale, de ambiții dinastice, de planuri politice. Mulțimile se îndesă la corăbiile venețiene care le vor duce spre închinare la Sfântul Mormânt¹, scriitorii își pun tot sufletul în scrisul lor de îndemnare, până la acel Philippe de Mézières, din Amiens, orașul lui Petru Ermitul, care, încălzit și de o evlavie deosebită pentru Fecioara, nu va face o viață întreagă, și în calitatea lui de Cancelariu în Cipru, de intim al regelui Petru I-ii, decât să provoace expediții liberatoare, în Asia Mică, în Siria, în Alexandria Egiptului². Papii franceși — mai ales Urban al V-lea — sunt câștigați pentru ideea cea mare a veacului, Și de la Iacob de Maiorca, aproape un Frances prin posesiunile lui dincoace de Pirenei, de la Humbert, delfinul de Viennois, până la acest rege al Ciprului, glorios și nenorocit, un șir de prinți adună în jurul lor pentru opera crucii cavaleri din toate țerile Europei fără deosebire, până la cutare Ioan Laskaris Kalopheros, „cavaler grec“, care se luptă pentru coroana ierosolimitană a Latinilor din Cipru în părțile păgâne ale Răsăritului³.

Faptele lui Petru al Ciprului le-a cântat, într'un lung poem plin de detalii precise, un vestit poet al epocii, cunoscut și prin lucrări mai puțin eroice, Guillaume de Machaut⁴. În Cuvelier, Bertrand du Guesclin își află cântărețul, nu pentru rolul ce a îndeplinit în liberarea teritoriului frances, ci pentru caracterul variat și original al isprăvilor sale. Într'o serie de lucrări, latine și franceze, în care amestecă reminiscențe din noua literatură, ca în *Songe du dieu pèlerin*, cu alegorii de virtuți și cu critice față de moravurile societății contemporane, Philippe de Mézières prezintă necesitatea luptei celei nouă pentru cruce, recomandând și creațiunea unui nou Ordin cavaleresc, deplin disciplinat, care să-i fie exclusiv consacrat. La 1378, puțin înainte de momentul când clericii parisieni de la Capelă vor să aducă înaintea publicului

¹ Leclerc, o. c., I, pp. 537-8.

² Cronicile cipriote fuseseră prelucrate în limba franceză la începutul veacului. D. Gaston Raynaud a publicat opera lui Philippe de Novarre.

³ Cf. Delaville le Roulx, *La France en Orient au XIV-e siècle*, și curtea mea *Philippe de Mézières et la croisade au XIV-e siècle*, Paris 1896.

⁴ *La prise d'Alexandrie*.

un nou joc al învierii, se reprezintă o *Prise de Jérusalem*¹. Când e vorba de a se reînoui subiectul romanelor, cutare caută în imaginația lui aventurile din *Perceforest*, dar altul, anonim, îmbracă în prosă isprăvile închipuite ale lui Balduin „Sebourg“, „al treilea rege al Ierusalimului“, amestecând pe „Vieil de la Montagne“ cu „asasinii“ lui (aici *Hautassis*) și cu frumoasa princesă: Ivorine“. Era vremea când, precum la începutul veacului se spera pentru cauza cruciatai o alianță cu Hanul mongol, urmaș al lui Ghinghiz-Han, Carol al VI-lea intră, împotriva Sultanului din Egipt, stăpân al Locurilor Sfinte, și a Sultanului celui nou otoman, în legături diplomatice cu Timurlenc, „Tamerlanul“ înfățișat de Spaniolul Clavijo². Pe pereții noului palat al lui Carol al V-lea, Hôtel de St. Pol, se vedea, nu departe de seria aventurilor lui Tesou, legenda lui Godefroy de Bouillon, așa cum apare în *Chevalier au cygne*³. Un îndemn, pe lângă acela care venia din însuși acest spirit de cavalerism aventuros, și pentru acele depărtate expediții, care, în așteptarea întreprinderilor portugheze în Africa occidentală și a operei lui Cristofor Columb, făcea ca, prin Iacob Ferrer Catalanul și prin Ludovic de Spania, prinți spanioli, să se cunoască „Râul Aurului“ și „Insulele Fortunate“⁴.

Pretutindeni romanele cavalerești încălzesc toate închipuirile și satisfac toate curiozitățile de neașteptate locuri nouă. Se constată, la 1368 ca și la 1396, cântarea în public a vechilor *chansons de geste*⁵. Era vorba de *Enfants d' Aimeri de Narbonne* la Lille în 1351. Se foiletau cu interes opere de povestire fantastică și fabuloasă pe care azi nu le mai avem, precum: *Ypomedon*, *Thessalus*, *Florimont*, *Siège d' Athènes*, *Vespasien*⁶. Se întâlnesc prin cataloage și alte lucrări pe care nu le mai putem avea astăzi în mâini: *Maabecii*, un „Carol-cel-Mare“ de Girart d'A-miens, *Maurin le Danois*, *le Bastard de Bouillon*, *le lion de Bour-*

¹ Leclerc, *o. c.*, I, p. 205.

² *Li romans de Bauduin de Sebourg, III-e roy de Jerusalem*, Valenciennes, 1841, 2 vol.

³ Cf. *Nouveaux Mémoires de l'Académie des Inscriptions*, VI, p. 470 și urm.

⁴ Renan, *l. c.*, p. 116.

⁵ Leclerc, *o. c.*, I, p. 536.

⁶ *Ibid.*, pp. 483-4.

⁷ *Ibid.*, *o. c.*, I, p. 352.

ges, lângă *Girart de Roussillon* și *Girart de Vienne*¹. O altă listă² dă *Roman du Renard* și *Roman de la Rose* și același *Girard de Roussillon*, ca și *Aimery de Narbonne*, *Raoul de Cambrai*, operele lui Chrétien de Troyes și ale școlii sale: *Merlin*, *Cligès*, *Perceval le Gallois*, *Lancelot*, *Tristan*, romanul Troiei, Cei șapte înțelepți, cu minunile lui Virgil „necromancianul“³, *Amadisul picard* («*Amadas*»), dar și o sumă de povestiri inedite din aceeași categorie: *Bueves de Barbastre*, *Jehan d'el Lanson*, *Parise la duchesse*, *Courboran d'Olferne*, *Gibert dit Desrée*, *Florimont*, *Beaudouc*, *Basin et Gurband*, *Galaad*. Și pictura contemporană arată și ea încotro mergea gustul epocii. Jean Coste zugrăvește pentru regele Franciei pe Sfinții Ludovic și Nicolae, Buna Vestire, Patimile Domnului, dar și faptele lui Cesar⁴. Cutare tapițerie din Arras e închinată lui Alexandru-cel-Mare⁵. Pentru Isabela de Bavaria, soția lui Carol al VI-lea, nebunit prin tot ce dă minții sale șubrede de slăbănog un astfel de mediu, se pictează aceleași Sfinte Patimi, căutarea Sfântului Graal, legenda lui Carol-cel-Mare, faptele lui Guérin și Garin, Gui, „unul din pairii Romaniei“⁶. Călătoria lui Carol-cel-Mare la Ierusalim e pomenită și într'o ordonanță a lui Carol al V-lea, și marele orator bisericesc, cancelariul Universității din Paris, Jean Gerson, pomenește într'o predică pe Olivier și pe Roland⁶.

Într'un cadru ca acesta Jean Froissart, cleric, poet, curtean, cronicar, resumă opera supt toate aspectele.

Născut la Valenciennes în 1335 sau 1337, el nu este, de la început, nici omul regelui, nici al vre-unui senior care, de la început, să și-l aservească. Din Hainaut, *Hennuyer*, legăturile Ținutului său de naștere, ca și ale întregii regiuni flamande, sunt mai curând cu Anglia. Când o princesă de acolo, Philippe de Hainaut, ajunge soția lui Eduard al III-lea, el o întovărășește, natural, în insula vecină, rămâind pe lângă dânsa. O iubire de

¹ *Ibid.*, p. 486.

² *Ibid.*, II, p. 257.

³ *V. Roman des Sept Sages*, ed Gaston Paris, 1876. — Cf. *Cent nouvelles nouvelles*, ed. Th. Wright, Paris 1858.

⁴ Leclerc, *o. c.*, II, p. 271.

⁵ Renan, *l. c.*, p. 184. „un des pairs de Romanie“.

⁶ Leclerc. *o. c.*, I, p. 412.

tinere(ă), care ține mult timp, îl rechiată acasă, dar nu pentru multă vreme. Anglia-l atrage a doua oară, și aceasta chiar când se deschide lungul războiu. „Clericul de cameră”, șambelanul reginei are în acel moment ceia ce am putea numi sentimente engleze.

Până atunci făcuse numai versuri, hrănite din cetirile literaturii eroice și mai ales ale celei din ciclul lui Arthur. Ca model avea și *Roman de la Rose* și multele *dits* și *dittées* ale epocii anterioare. Și la dânsul, închinătorul „Margaretei”, o floare și o femeie, se întâlnesc livezi cu trandafiri și vioarele — o «Plaidoirie de la rose et de la violette» —, turnuri unde se închide iubita, zine ca *Imagination*, care intervin, hotărâtoare. Către temutul zeu *Amour*, explicat în acest timp, ca și virtutea și bunătatea, de Jean d'Arkel (c. 1314-1378), alt Flamand¹, el strigă ce are cu dânsul:

Amours, Amours, que volés de moi faire ?

A cetit și literatură clasică, în traduceri pe care le vedea că se înmulțesc în această vreme, și el va întrebuița cuvinte ca „victorieux”, va vorbi de „Heres” și de «Mercurius», va explica acțiunea prin discursurile actorilor, ca în *Tucidide*, necunoscut lui, și în *Tit-Liviu*, pe care l-a avut în versiunea lui Pierre Berchoire. Dar principiul de care se conduce e al noii cavalerii. „Să ai”, spune el, „inima curtenitoare și cinstită” :

Aiés le coer courtois et honnorable,
Humble et desiré, sacré, vrai et joli,
Lié, attempé, et retien ce notable :
Aiés le coer courtois et honnorable².

Era încă tânăr când Robert de Namur, dintre conți de Flandra, îi cere, în acest pământ flamand, unde Cistercienii de la Clairmarais însemnau analele locale și canonicul de la St. Lambert de Liège, Jean le Bel, încercas : o expunere mai animată, în limba vulgară, să redacteze o operă de istorie. Bine înțeles, una în alt

¹ *Li ars d'amour, de vertu et de bonhété*, ed. Jules Petit, Bruxelles 1868.
— Alain Chartier (v. mai departe) simte și el acel „clair doux” care iese din ierburi „Indulcind aierul și susurul”, apelor din văi. Și la Charles d'Orléans (v. mai departe) se întâlnește Venus „l'amoureuse déesse”,

² *Poésies*, ed. A. Scheler, 3 vol., Bruxelles 1871,

sens decât al cronicelor regale de la Saint-Denis; continuate oficial de cancelariul Pierre d'Orgemont, și decât imitatorii lui Guillaume de Nangis.

Pentru ca să facă epopeia în prosă a cavaleriei nouă, a clasei nobiliare pe care o reprezintă și o servește, el va fi de acum înainte neconținut pe drumuri, văzând până la moartea lui, întâmplată pe la 1400, Scoția, Franța (1366), Anglia, Savoia, Milanul, Bologna, Ferrara, Roma, Olanda, Bruges, din nou Anglia. Alipirea lui la o samă de nobili, Venceslas de Luxemburg, conte de Brabant, Guy de Blois, Gaston de Foix (1388), contesa de Bologne (apoi contesă de Berri), seniorul de Coucy, cel de la Nicopol, n'are nicio importanță. El nu e al lor, cum nu e, cu tot farmecul stilului său, cu tot darul său de colorare și de mișcare, al său.

El aparține în adevăr cu totul epocii care se oglindește în multele lui pagini destul de desordonate. Și anume acelor cari o conduc, cari într'însa se zbuciumă, petrec, se luptă. Cei de jos, și nici chiar burghesii, n'au interes pentru dânsul. Regele însuși atrage atenția numai întru cât e un cavaler. Se poate zice că, precum Villehardouin are o singură patrie: „oastea“ de cruciată, unica patrie a lui Froissart este aventura. De aceea zădarnice ar fi învinuirile că a părăsit pe Englesi, la început iubiți de dânsul. O tabără și alta au același drept la simpatia lui, după cum într'una sau în alta se vede mai mult din aceea vitejie care singura merită să fie adusă ca exemplu înaintea oamenilor.

Dar o regalitate francesă se ridică. Ea își formează o Curte, și această Curte încearcă, asemenea cu cea din Spania, să atragă la dânsa, și prin cavalerie, dar și prin alte drepturi și însușiri, orice manifestare literară.

Carol al V-lea a fost, ca regele Alfons al Castiliei, un „Sage“, un învățat în sensul evului mediu. Fiul lui Ioan „cel Bun“ și al unei princese din cavaleriasca familie de Luxemburg, n'a luptat însuși, știind prea bine că vremea luptă pentru dânsul. Întemeietorul bibliotecii regale — și frații săi de Berri, de Burgundia aveau bibliotecile lor — stătea ceasuri întregi în *Tour de la librairie*, de unde împrumuta cărți prietenilor și favoriților săi. Vom vedea în alt capitol ce operă de traduceri a orânduit, nu numai în

scriitorii latini medievali, un Petru de Narbona, un Crescențiu, un Ioan de Salisbury, scrierile lui Alfons de Castilia chiar, dar și din clasici¹. Ei lega de progresul «științelor» progresul chiar al regatului său².

Ispita lui trebuia să fie mare de a chema în juru-i pe scriitori și de a li distribui munca, așa cum făcuse «Învățătul» de la Burgos.

Liricului delicat care a fost Eustache Deschamps i-a cerut un cântec pentru nașterea fiului său cu același nume:

l'au mil .ccc. avec soixante et huit.

Dar Eustache preferă să cânte pe naș, Bertrand de Guesclin, conetabilul, plângând, cu prilejul morții lui, pe cel mai viteaz ce a fost „biruitor de oameni și cuceritor de țeri“, „stâlp de onoare“, „arbore de vitejie“, inimă de leu“, „floare a voinicilor“, „glorie a Franciei“, „floare a cavaleriei“, «lumină a luminii», pe care orice om trebuie să-l jălească:

Estoc d'oneur et arbres de vaillance,
Cuer de lyon espris de hardement,
Le flour des preux et la gloire de France,
Victorieux et hardi combatant,
Saige en voz fais et bien entreprenant,
Souverain homme de guerre,
Vainqueur de gens et conquercur de terre,
Le plus vaillant qui onques fust en vie:
Chcun pour nous doit noir vestir et querre,
Plourez, plourez, flour de chevalerie.

.
Le bon Bertrau, qui faut ot de puissance

.
Qui dueil n'en fait et qui ne prie, il erre,
Car du monde est la lumière faillie.

Carol adusese pentru cercetările astrologice care-l interesau pe un Venețian, Tommaso Pisano, din care s'a făcut un Thomas

¹ Leclerc. *o. c.* I. p. 198.

² La 1345 o ordonanță regală admite limba franceză în actele oficiale, „non in latino licet s'y lus curie nostrae hoc requirat“: *ibid.*, I. p. 343.

de Pisan. Fetița lui, crescută în Franța ca Francesă și care era să se mărite apoi cu un Étienne du Chastel, Cristina (1363 — 1431), căpătă misiunea de a scrie „O carte a faptelor și bunelor moravuri ale învățatului rege Carol“¹.

Cristinei nu-i plac oamenii de rând, aceia de cari, îndepărându-i de la «cetate», îi numește în stilul ei nou, îmbogățit de imitația anticității, „populari“². Fiului ei Ioan îi dă ca povește crezul adevăratului cavaler din veacul al XIV-lea. Doar îi e urât de «cutări nebunateci cari, fără treabă, fac curte și merg ici și colo, prin taverne»³.

Regelui Franciei, «cel dintăiu regat creștin» — *le règne et heritage des crestiens de plus haulte poissance* — îi va dori sănătate și biruință, cunună de lauri, ca pe vremuri:

On vous doit bien de lorier couronner.

Dar Suveranul i se nare, după ideile ce a cules în cetirea operelor vechimii, numai presidentul iubitor al unei libere vieți naționale. „Și, când regele merge prin oraș ori în altă parte“, spune ea, „sau înaintea lui vin și i se închină, să li se închine și el, foarte blând și cu fața binevoitoare“⁴.

Un ton mult mai îndrăzneț îl va avea acel care scrie o carte, anume despre curtean, numit, după latinește, *le Curial*⁵, Alain Chartier (1386 — c. 1450). Istorical, din însărcinare oficială, al lui Carol al VII-lea, învățatul școlar al Universității din Paris, criticul din *Quadriloge Invectif*, prietenul reginei Margareta de Scoția care — se spune, — aflându-l adormit, îl sărută pe buzele care spun așa de frumoase versuri, nu vede în Curtea regelui a cărui dreptate siugură poate pretinde ascultarea supușilor decât „o adunătură de oameni cari, supt cuvânt de bine public, se strâng ca să se înșele între dânșii“⁶. Ea „înșeală pe cei simpli și se

¹ *Le livre des fais et bonnes meurs du sage roy Charles*, în *Oeuvres poetiques de Christine de Pisan*, ed. Roy, 1886. Cf. Thomassy, *Essai sur les écrits politiques de Christine de Pisan*, Paris 1898.

² Office de cité n'appartient aux populaires (*De la paix*).

³ Tels follastres gallans oyseux qui vont çà et là ou par ses tavernes.

⁴ Et quant il va par la ville ou autre part, ou à l'encontre luy venissent et le salient, les salie très doucement, et de benigne chière.

⁵ *Le Curial par Alain Chartier*, ed. F. Henckenkampe. Halle 1899.

⁶ La Court. affin que bien l'entendez, c'est ung convent de gens qui, sous faintise du bien commun, se assemblent pour s'entretromper.

face dorită așa cum o femeie stricată cu frumoasă găteală atrage prin râsul și prin sărutările ei ¹. Și ca în adevăr fericită se arată în „căsuța în care domnește virtute fără înșelăciune, nici târguială, și care e cinstit cărmuită în frica lui Dumnezeu și buna cumpătare a vieții” ².

Încercarea de a face, ca și în Spania contemporană, ca literatura să se adăpostească la Curte, lepădând tot ce nu s'ar potrivi cu atmosfera specială de acolo, nu izbutise. De alminterea atât reluarea, supt noua dinastie de Lancaster, a războiului cu Englesii și neizbânzile ce se îngrămădesc, cât și caracterul ușuratec al Curții tânărului Carol al VI-lea, erau de ajuns pentru a pune capăt acestui scurt capitol.

Din noul spirit cavaleresc însă și din curentul popular care persistă se produce, în dureroasa frământare a războiului, către sfârșitul veacului al XIV-lea și la începutul celui al XV-lea, o poezie în care tot ce privește patria are un nou și adânc răsunet.

Să ascultăm acest cântec de ură și blăstăm, poate al lui Olivier Basselin (din Vire; autor de cântece care de aici se zic *vaur de Vire*, „vodeviluri” ³), care, pe la 1450, aruncă Englesilor aceste versuri ca niște aspre săgeți:

Și socotiți că eu mă joc
Și că aș vrea să merg și eu
Să stau în Anglia mereu
La cei cu coadă, de-mi bat joc?

Ci voi, din sate oameni trezi,
Cari iubiți pe-al vostru rege,
Curaj luând, v'eți înțelege
Ca să combateti pe Englesi.

¹ Comme les foux mariniers sont aucunes fois noyés par leur despourveu advisement, ainsi atraict la Court à soy et deçoyst les simples et se fait compter comme une ribaulde bien parée, par son ris et par son baisier.

² O, bien durée maisonnete en laquelle règne vertu sans fraude ne barat et qui est honnestement gouvernée en crainte de Dieu et bonne moderatrice de vie!

³ Ed. 1833, Avranches. — Cf. *Chansons normandes du XVe siècle, publiées pour la première fois sur les mss. de Bayeux et de Vire, avec introduction et notes*, de A. Gasté, Caen 1866.

Vă luați sapa de dimineată
 Să-i scoateți și din rădăcini :
 De n'or pleca, acești străini,
 Să vă strămbați măcar în față.

Și fără frică dați în ei,
 În acești porci cu burte pline :
 Patru din ei cât unul vine,
 Măcar din noi unul, cât trei.

Și, ca să fie mai frumos,
 Pe cei din ceata răpitoare
 Suiți-i în spânzurătoare:
 De ce i-am mai pune la gros ?

O, Doamne, dă-i pe mâna mea:
 Mă jur din cuget evlavios
 Să li arăt și cu prisos
 Cu mâna asta ce-aș putea.

Un porc la casă n'ar lăsa,
 Un puiu de găscă-'n bătătură,
 Cocoș, găină pentru gură:
 O bubă în obraz li-ar da¹ !

² Et cuidez-vous que je me joue,
 Et que je voulsisse aller
 En Angleterre demeurer ?
 Ils ont une longue coue.

Entre vous, gens de village
 Qui ayez le roi françois,
 Prenez chascun bon courage
 Pour combatre les Engloys.

Prenez chascun une houe,
 Pour mieulx les desraciner:
 S'ilz ne s'en veullent aller,
 Au moins, faictes-leur la moue.

Ne craignez point à les battre,
 Ces godons, panches à pois;
 Car ung de nous en vault quatre,
 Au moins en vault-il bien troys.

Până și din desperarea și desfrâul lui François Villon, câteva decenii mai târziu, va răsări acest strigăt:

Qui mal voudroit au royaume de France ?

Și cineva care stătea în fruntea societății feudale, Charles d'Orléans, fiul lui Ludovic și al Valentinei Visconti, din închisoarea lui engleză îndelungată (1415-40) de la Dover, privia înduioșat către țara Franciei, „amintindu-și de dulcea mulțămire ce obișnuia să aibă în țara aceia“, și el suspină gândind „cât de bine-i făcea să vadă Franța pe care inima lui trebuie s'o iubească“:

En regardant vers le pais de France
 Ung jour, m'avint, à Dovre, sur la Cher,
 Qu'il me souvint de la douce plaisance
 Que je souloye oudit pais trouver.
 Si commençay de cueur à souspirer,
 Combien certes que grant bien me faisoit,
 De vers France que mon cueur amer doit¹.

Pe ea o voiește, pentru durerile acestui „prea-creștin regat liber al Franciei“, — *très crestien franc royaume de France*. Și până atunci la toți li crește inima văzând pe „ciobănița tânără“ care, chemată de Dumnezeu, „a luptat pentru noi“, Jeanne d'Arc :

A la douce prière
 Dont le roi Dieu pria

Affin qu'on les esbatoue,
 Autant qu'en pourrés trouver,
 Faictes au gibet mener,
 Et que on les y encroue.

Par Dieu se je les empoigne,
 Puis que j'en jure une foys,
 Je leur monstrey sans hoigne
 De quel pesant sont mes doigts.

Ils n'ont laissé porc, ne oue
 Tout entour nostre cartier.
 Ne guerne, no guernellier:
 Dieu si met mal en leur joue!

¹ *Les poésies du duc Charles d'Orléans*, publiées par Anné Champollion-Figeac, Paris 1812; altă ediție, de Ch. d'Héricourt, Paris 1874, 2 vol

Nous vint jeune bergère
 Qui pour nous guerroya¹,

spune cântecul anonim.

Și, acum, oastea formată pentru răscumpărare se aude, cântându-și cântece potrivit cu sufletul format în umilinți și dureri. Se vorbește de «mândri copii ai Franciei cari merg în războiu»:

Gentils galants de France,
 Qui en la guerre allez...

«Să urmăm războiul», «să trântim jos pe Lombarzi»:

Suivons la guerre
 Pour ruer jus Lombards par terre²,

se va cânta în curând.

Războaiele de ofensivă ale regalității franceze în Italia începușeră.

¹ *La, Chanson française du XV-e du XX-e siècle*, ed. „Renaissance du Livre“, p. 24.

² *Ibid.*, pp. 17. 35.

CUPRINSUL VOLUMULUI I-ii.

CUPRINSUL VOLUMULUI I-IU

	Pag.
Introducere	1
I. — „Chanson de geste.“ Originea lor. „Chanson de Roland“	17
II. — „Chanson de geste“ după „Chanson de Roland“, Valoarea și semnificația ei	31
III. — Epopeia populară spaniolă: poemele Cidului	42
IV. — Altă poezie epică franceză	53
V. — Poezia lirică a secolelor al XII-lea și al XIII-lea	78
VI. — Începuturile teatrului romanic	92
VII. — Prosa franceză. Villehardouin.	105
VIII. — Poezia populară spaniolă în veacul al XIII-lea	114
IX. — Literatura didactică și alegorică în Spania: Alfons al X-lea <i>Proza italiană, 17a-18a.</i>	127
X. — O nouă formă literară și o nouă influență franceză: romanul zis „alegoric“	142
XI. — Literatura italiană înainte de Dante	154
XII. — DANTE. — 1. Omul și pregătirea lui.	167
2. Cunoștințele lui Dante	174
3. Opera: partea împrumutată	180
4. Partea originală a „Divinei Comedii“	136
XIII. — Spiritul franciscan în Franța	210
XIV. — Literatura revoluționară franceză	219
XV. — Opera lui Jean de Meung	227
XVI. — Curentul revoluționar în Franța și în regatul englez	249
XVII. — Curentul revoluționar francez în literatura italiană. <u>Petrarca, Boccaccio</u>	252
XVIII. — Literatura spaniolă în veacul al XIV-lea: curentul tradițional și influența franceză	257
XIX. — Curentul cavaleresc nou în Franța	299

STUDII ȘI CERCETĂRI

	<u>Lei</u>
I. Istoria poporului francez, de <i>N. Iorga</i> 1919 . . .	20.—
II. Scurtă istorie a Slavilor răsăriteni, de <i>N. Iorga</i> 1919	10.—
III. Problemele evoluției poporului român, de <i>Dr. Gr. Antipa</i> 1919.	20.—
